

ISSN 2415-7929

9 772415 792009

Хмельницький національний університет

**АКТУАЛЬНІ
ПРОБЛЕМИ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА**

Збірник наукових праць

Випуск шістнадцятий

Хмельницький – 2019

УДК 81'25:81:371.2:82.09

А43

ББК 80/84

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького національного університету (протокол № 10 від 25 квітня 2019 р.)

Рецензенти:

Марчук Л. М., доктор філологічних наук, професор (Кам'янець-Подільський)

Павликівська Н. М., доктор філологічних наук, професор (Вінниця)

Головний редактор – *Скиба М. Є.*, засл. прац. народної освіти України, член-кореспондент НАПН України, д-р техн. н., проф., ректор університету

Редакційна колегія випуску: *Бідюк Н. М.* – д-р пед. н., проф.; *Грицева А. П.* – канд. філол. н., доц.; *Жайворонок В. В.* – д-р філол. н., проф.; *Маслова В. А.* – д-р філол. н., проф.; *Мойсієнко А. К.* – д-р філол. н., проф.; *Пальчевська О. С.* – канд. філол. н., доц.; *Петрук Н. К.* – д-р філос. н., проф.; *Погребеник В. Ф.* – д-р філол. н., проф.; *Приймак І. В.* – канд. філол. н., доц.; *Руснак І. С.* – д-р пед. н., проф.; *Станіславова Л. Л.* – канд. філол. н., доц.; *Свідерська Ю.* – д-р гуман. н., викл.; *Тищенко О. В.* – д-р філол. н., проф.; *Торчинська Н. М.* – канд. філол. н., доц.; *Торчинський М. М.* – д-р філол. н., проф.; *Царалунга І. Б.* – д-р. філол. н., доц., відповідальна за випуск.

Збірник статей включає публікації передусім з української мови та інших галузей філології. Особлива увага звернена на питання структурної, прикладної й математичної лінгвістики, проблеми комп'ютерної, статистичної та квантитативної лінгвістики, теоретичні і практичні питання перекладу.

Для науковців, викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться філологічними проблемами.

Збірник отримав статус фахового видання (див. Додаток 5 до наказу Міністерства освіти і науки України № 41 від 17 січня 2014 року).

А43   **Актуальні проблеми філології та перекладознавства : збірник наукових праць. – Випуск шістнадцятий / головний редактор М. Є. Скиба; відповідальна за випуск І. Б. Царалунга. – Хмельницький : ФОП Бідюк Є. І., 2019 – 225 с.**

ISSN 2415-7929

ББК 80/84

© Автори статей, 2019

©Хмельницький національний університет, 2019

ЗМІСТ

<i>АЛЬБОТА С. М.</i> Лінгвістична маніпуляція: поняття та типи.....	5
<i>БЕЗБОРОДИХ І. С., ЛЕВИЦЬКА Н. В.</i> Лексико-стилістичні засоби вираження іронії у романах Е.М. Ремарка.....	9
<i>БОРДЮК Л. В.</i> Практика перекладу крізь призму міжкультурної комунікації (англійська ↔ українська мови).....	14
<i>ВЕРБИНЕНКО Ю. І.</i> Користувацький інтерфейс Oxford English Dictionary як інструмент лінгвістичних досліджень.....	17
<i>ГАВРИШ М. М.</i> Аналіз невербальної поведінки комунікантів у ситуаціях ситуативного домінування.....	25
<i>ГІРНЯК О. Г.</i> Підходи до розуміння поняття «емотивна лексика» в сучасній лінгвістиці.....	30
<i>ГРИЦЕВА А. П., ХАДИ БАК.</i> Словесные оппозиции лексической системы современного русского языка.....	34
<i>ГРЯЗНУХІНА Т. О., ЛЮБЧЕНКО Т. П., ОЛЕКСАНДРУК І. В.</i> Феноменологічний підхід до вивчення семантики відносних прикметників та способу представлення її в електронному тлумачному словнику.....	39
<i>ГУЛА Л. І.</i> Назви учасників торговельно-економічних відносин в українській лексиці XIV – XVIII ст.	45
<i>ДМИТРОШКІН Д. Е.</i> Внутрішня семантика біномних композитних номінантів американського спортивного дискурсу.....	50
<i>ДРУЖБЯК С. В.</i> Відтворення стилістично маркованих одиниць у німецькому перекладі роману Сергія Жадана «Інтернат».....	54
<i>ДУЖА-ЗАДОРОЖНА М. П.</i> Особливості укладання галузевих словників (на прикладі німецько-українського словника соціальної педагогіки/соціальної роботи).....	59
<i>ЗАБОЛОТНА О. Р.</i> Семантика протесту проти патріархального дискурсу в романі Сильвії Плат «The Bell Jar».....	64
<i>ЗАВАЛЬСЬКА Л. В.</i> Демонстративні комунікативні тактики в політичних ток-шоу.....	68
<i>ЗАГНІТКО А. П.</i> Комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості Івана Франка.....	72
<i>ІВАНЧЕНКО М. Ю.</i> Мовні засоби актуалізації розголосу в сучасній англійській мові.....	81
<i>КАРАМИШЕВА І. Д., НАЗАРЧУК Р. З., ВЕРБОВСЬКА Ю. Р.</i> Функційні особливості військово-політичних евфемізмів у сучасних українсько- та англійськомовних ЗМІ.....	86
<i>КАРАМИШЕВА І. Д., РІШНЯК Г. М.</i> Ідіоматичність ділового дискурсу сучасної англійської мови (на матеріалі підручників «Market Leader»).....	90
<i>КІСЕЛЬОВА А. А.</i> Хештег як ключовий елемент медіатексту у соціальних мережах.....	96
<i>КОНДРАТЕНКО Н. В.</i> Дебати як мовленнєвий жанр українського політичного дискурсу.....	99
<i>КОРПУСОВА М. С.</i> Вербальні засоби привернення уваги читачів соціальної мережі Інстаграм.....	105
<i>КУЛИНА О. В., ГРИЦІВ Н. М.</i> Роль синтаксичних структур координації в текстах заповітів (на матеріалі англійських заповітів XIX – початку XXI століть).....	109
<i>КУТУЗА Н. В.</i> Психологічні аспекти комунікативного впливу: теоретичні виміри.....	113

<i>ЛИСАК Г. О.</i> Утворення нових номінативних одиниць в сучасній англійській мові під впливом інноваційних технологій.....	118
<i>ЛОТОЦЬКА Н. Я.</i> Дослідження колокацій у сучасному мовознавстві: корпусно-статистичний підхід.....	122
<i>МАМИЧ М. В.</i> Гендерні стереотипи у дозвільно-розважальних медіатекстах на сторінках жіночого журналу «Жінка».....	126
<i>НЕВСЬКА Ю. В.</i> Вербалізація емпатії в листуванні М. Куліша з І. Дніпровським.....	132
<i>ОЛІЙНИК Л. В.</i> «Книга души, нарицаемая злото» в контексті проповідницької прози Петра Могили.....	136
<i>ОРЛОВСЬКА О. В.</i> Класифікація пареміологічних констант у фразеології на матеріалі зоонімів і фітонімів.....	142
<i>ПЕРХАЧ Р.-Ю. Т., ФЛИС О. А., ШИЙКА Ю. І.</i> Полікультурний простір крізь призму лінгвокультурології.....	147
<i>ПОЛЮЖИН М. М.</i> Про антропоцентричну парадигму фразеологічних досліджень.....	151
<i>ПОПОВСЬКИЙ А. М.</i> Чи перевелися перевертні?.....	157
<i>ПРИЙМАК І. В.</i> Епістолярний дискурс В. Гнатюка (на матеріалі архівних джерел).....	163
<i>РУДИК І. М.</i> Лексичні засоби позначення болю в сучасній англійській мові.....	167
<i>РУСНАК В. І.</i> Тропотвірні особливості зоосемічних фразем в англійській та українській мовах.....	170
<i>САДОВЕЦЬ О. В.</i> Особливості лексичного наповнення текстів сучасної англомовної преси.....	175
<i>СТАНІСЛАВОВА Л. Л.</i> Асиметричні антоніми в українських афористичних текстах.....	180
<i>СТАСЮК Л. С.</i> Гендерний аспект інтимного спілкування.....	185
<i>ТАРАН О. С.</i> Арго – жаргон – сленг – загальний сленг.....	189
<i>ТОМАРСЬКА Н. О., ХАРИТОНОВА Н. В.</i> Деякі особливості перекладу латинських висловів із прикметниками та дієприкметниками у фармацевтичній термінології.....	192
<i>ТОРЧИНСЬКИЙ М. М.</i> Кількісна характеристика власних назв об'єктів живої природи.....	197
<i>УМРИХІНА Л. В.</i> Онтологія імператива як модального значення.....	202
<i>ЦАРАЛУНГА І. Б.</i> Синтаксичні особливості Виживівської актової книги XVII ст.	206
<i>ЧЕРНИШ Л. З.</i> Функціонально-комунікативні особливості іронії як стилістичного прийому у творчості Йозефа Рота.....	211
<i>ЮЩИШИНА О. М.</i> Екстралінгвальні фактори, які впливали на формування антропонімії Центральної Хмельниччини.....	214
<i>ЯНІСІВ М. П., ІЩУК М. М.</i> Стратегія і тактика аргументації як основа формування іншомовної дискусійної компетенції.....	217
<i>ЯНЧИШИН А. М.</i> Денотатно-номінативна структура власних назв транспортних засобів.....	222

Альбота С. М.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: solomie4ka@gmail.com

ЛІНГВІСТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ: ПОНЯТТЯ ТА ТИПИ

У статті розглянуто питання лінгвістичної маніпуляції. Основна увага звернена на тлумачення мовленнєвого впливу різними мовознавцями та психологами, яке дозволяє охарактеризувати це поняття. Виявлено, що мовна маніпуляція є найбільш продуктивним видом прихованого впливу. Проаналізовано типи лінгвістичної маніпуляції.

Ключові слова: лінгвістична маніпуляція, теорія мовленнєвого впливу, прихований вплив, типи мовної маніпуляції, мовець, слухач

З огляду на загострення соціально-економічних, політичних відносин та протиріч у суспільстві важко віднайти позицію, якої можна дотримуватися. Саме тому більшість інтерпретують події шляхом формування стереотипного реагування на них. Реакція проявляється у вигляді психологічних і соціальних кліше, що сприяють реалізації маніпулювання. Питання лінгвістичної маніпуляції одне з провідних у сучасних мовознавчих студіях.

Метою цієї статті є розглянути різні тлумачення поняття лінгвістичної маніпуляції та її типи.

Складний характер мовленнєвого впливу зумовлює чисельність щодо підходів до його дослідження. Питанням мовленнєвого впливу займалися О. С. Іссерс, Р. М. Блакар, А. А. Данилова, Е. В. Шелестюк та ін. Теорія мовленнєвого впливу сягає античної риторики як науки про перемогу в дискусії. Соціально-економічний і політичний розвиток та удосконалення засобів масової комунікації стали причиною виникнення потреби в нових засобах переконання із здійсненням психологічного та емоційного впливу на слухача. У сучасних лінгвістичних студіях мова впливає на співрозмовника, регулюючи цим особистісні стосунки, ментальний стан та поведінку [4, с. 54]. Мовленнєвий вплив – об'єкт досліджень не лише лінгвістики, а й низки суміжних наук: психолінгвістики, соціолінгвістики, прагмалінгвістики, психології, риторики. Мовленнєвий вплив у широкому значенні – це будь-яка мовленнєва комунікація в аспекті її цільової обумовленості, це вербальне спілкування, описане з позиції одного з комунікантів, коли він розглядає себе як суб'єкт впливу, а свого співрозмовника – як об'єкт [9, с. 5; 10, с. 22]. На думку О. С. Іссерса, мовленнєвий вплив передбачає, що суб'єкт регулює діяльність іншої людини, що певною мірою вільна у виборі своїх дій та орієнтується на свої потреби [7, с. 23]. Р. М. Блакар розглядає мовленнєвий вплив як засіб влади, оскільки будь-хто, опинившись у ситуації впливу на іншу людину, проявляє владу, а влада може здійснюватися через мову [2, с. 91]. Одним із найефективніших видів прихованого впливу є мовна маніпуляція [5, с. 11; 1; 11]. Психолог Е. Л. Доценко тлумачить маніпуляцію як «вид психологічного впливу, який веде до прихованого спонукання іншої людини до намірів, які не збігаються з його актуальними бажаннями» [6, с. 59].

Лінгвістичне (мовне) маніпулювання – це використання особливостей мови і правил її вживання з метою прихованого впливу на адресата в потрібному для виконавця напрямі [3, с. 45]. Семантичне поле поняття «маніпуляція» містить “негативний” намір мовця і прихований (не очевидний для слухача) характер впливу. Маніпулятивні функції дискурсу породжують прихований шар лінгвістичних даних, який не легко відокремити від суто інформаційного змісту. Маніпуляція реалізується тоді, коли слухач не здатен бачити приховані наміри мовця в процесі реального мовлення. Підвищуючи рівень неадекватного сприйняття інформаційного поля, маніпуляція розширює ілюзорну суб'єктивну реальність. Маніпуляція є негативним соціально-психологічним феноменом, що згубно впливає на людину та суспільство в цілому. Однак потрібно відзначити, що лінгвістичне маніпулювання розглядають як одну з важливих ознак повсякденного спілкування людей. На думку американської дослідниці Р. Лакоффа, усі ми маніпулюємо мовою, причому робимо це постійно [12]. Будь-яка наша взаємодія політична, хочемо ми того чи ні, причому “від самого

інтимного тет-а-тет (мікрополітика) до промови, яка звернена до мільйонів (макрополітика), цілі є тими самими, а прийоми – близькими один до одного” [8, с. 69].

Вербальну маніпуляцію можна розглядати як складну, багатоступеневу, поетапну процедуру (як у випадку інформаційно-пропагандистської та рекламної кампанії), або вона може бути одиничним, відносно простим актом впливу на реципієнта в ході міжособистісного спілкування. Дискурс стає маніпулятивним не внаслідок використання конкретних лексичних або граматичних одиниць, а, перш за все, через асоціацію з намірами мовця, нечітким впливом характеру висловлювання, умови спілкування (соціальний контекст). У мові є безліч засобів для реалізації маніпулятивних цілей. Лінгвістична маніпуляція маркується мовними знаками різних рівнів, які допомагають інтерпретувати наміри мовця [13].

Лінгвістична маніпуляція проявляється у вербальному зверненні мовця, який регулює поведінку співрозмовника через мову, стимулюючи його вступити у розмову або покращити її, доповнити у разі необхідності. Мовець може або стимулювати належну вербальну чи невербальну реакцію, або здійснювати опосередкований вплив, щоб формувати певні емоції та сприйняття, необхідні для мовця. У перспективі ці сприйняття мають на меті створити таку поведінку, на яку мовець був націлений, з боку слухача. Здійснюючи вплив на людину, ми прагнемо до створення її поведінки відповідно до наших потреб.

Усне представлення інформації є важливим аспектом лінгвістичного впливу. У разі написання тексту читачеві легше відслідкувати прихований вплив, оскільки текст завжди можна переглянути і доповнити. Те саме є неможливим в усному мовленні. Багато часу займає розуміння значення кожного слова в контексті, а також прислухання до послідовності усних повідомлень. Отже, якщо окремі слова наголошені навмисно, і якщо мова структурована з певною метою, усна інформація може забезпечувати більший вплив, ніж написаний текст.

Залежно від сфери психічної активності, що бере участь і домінує в процесі комунікації, розрізняють два типи мовної маніпуляції: раціональна і емоційна. У спробах впливати на поведінку співрозмовника мовець може вплинути на його раціональну сферу. Для цього він використовує переконливі факти та аргументи, що впливають на свідомість людей. Метою емоційних маніпуляцій є вираження емоцій мовця і набуття відповідної емоційної реакції слухача, що призведе до змін у його поведінці. Серед емоційної маніпуляції виділяють: пряму (тобто реалізовану через початкове звернення до раціональної сторони слухача) і непряму (тобто реалізовану шляхом створення образності, помилковості в логічному мисленні) [6].

Відповідно до характеру взаємодії мовець-слухач, маніпуляція може бути прямою (тобто суб'єкт (мовець) відкрито заявляє про свої вимоги об'єкту (слухачу) маніпулювання), непрямою (тобто спрямованою на середовище, а не на об'єкт).

З огляду на мовленнєвий акт, маніпуляції можуть бути навмисними і ненавмисними. У разі навмисної лінгвістичної маніпуляції, суб'єкт спрямований на певний результат з боку об'єкта маніпуляції. Ненавмисна мовна маніпуляція здійснюється мимовільно, оскільки суб'єкт не спрямований на досягнення результатів від слухача.

За типом мовного акту, маніпуляція може бути:

- соціальна (соціально неінформативні мовленнєві акти з кліше у вигляді привітань, клятв, молитви);
- вольова (мовленнєві акти, які супроводжуються волевиявленням доповідача у формі наказів, запитів, відмов, поради тощо);
- інформаційно-оціночна (мовленнєві акти, що встановлюють суспільну мораль, правові міжособистісні емоційні відносини у формі засудження, похвали, звинувачення, образи, загрози).

Реакція адресата є підставою для дискримінації наступних типів лінгвістичної маніпуляції:

- оцінний (зміна відношення мовець-слухач);
- емоційний (формування загального емоційного настрою);
- раціональний (реконструкція категоріальної структури свідомості особистості, введення нових категорій).

За спрямуванням щодо співрозмовника маніпуляція може бути орієнтована на людину або на суспільство. Особистісно-орієнтована мовна маніпуляція спрямована на слухача мовцем, який створює образ свого співрозмовника для досягнення бажаного ефекту.

У випадку маніпуляції, орієнтованої на суспільство, мовець не створює образу окремого слухача, а узагальнений образ групи в цілому.

Кожен тип лінгвістичних маніпуляцій може сприяти регулюванню активності співрозмовника і зміни його поведінки [6].

Теорія лінгвістичних маніпуляцій передбачає диференціацію маніпулятивних і актуалізованих маніпуляцій та продуктивних і непродуктивних маніпуляцій. Така диференціація засобів маніпуляції в рамках комунікації набуває форми ієрархії, що відображає різні рівні комунікативних навичок використання мови. Непродуктивна маніпуляція займає нижню частину ієрархії, у той час як мовленнєва актуалізація знаходиться на вершині.

У психології термін «маніпуляція» визначається як тип психологічної прихильності, яка у разі вмілої реалізації призводить до прихованої провокації намірів іншої людини, які не відповідають її реальним побажанням і стимулюванню до виконання дій, необхідних маніпулятору.

Лінгвістична маніпуляція ґрунтується на механізмах, які змушують слухача сприймати вербальні повідомлення некритично і сприяють створенню ілюзій та хибних уявлень, які впливають на емоції адресата і змушують його виконувати дії, вигідні для мовця.

Непродуктивна форма маніпулятивної прихильності пов'язана з бажанням таємно впливати на свідомість співрозмовника для того, щоб викликати у нього психологічний дискомфорт. Непродуктивна маніпуляція лінгвістично спрямована на прояв влади над співрозмовником, демонструючи його недосконалість, неповноцінність, що призводить до підпорядкування вимогам мовця.

Мета продуктивної маніпуляції полягає в тому, щоб завоювати комунікативного партнера і маніпулювати його поведінкою через використання його слабкостей. У цьому випадку ініціатор спілкування стає добровільним донором, який позиціонує свого співрозмовника в ситуації соціального благополуччя, статусної переваги. Найпростішими засобами маніпуляції є компліменти і лестощі.

Як продуктивні, так і непродуктивні маніпулювання поведінкою адресата передбачають вплив на його емоційну сферу на відміну від інших форм зміцнення волевиявлення, що звертаються до раціональної сфери [6].

Найвищою формою мовної взаємодії і маніпуляції є спілкування на рівні кооперативної актуалізації, тобто оптимальна альтернатива ефективного спілкування. Основний поведінковий індикатор агента актуалізації є повага індивідуалізму співрозмовника, засаднича рівність та прозорість маніпуляційних методів [13].

Отже, освоєння актуалізації спілкування не є легким завданням. Тому в повсякденному житті переважають маніпулятивні форми. Одним із найпродуктивніших типів прихованого впливу є мовна маніпуляція. Прийоми лінгвістичної маніпуляції використовують і будуть використовувати завжди, будуть створювати нові прийоми лінгвістичної маніпуляції, яким ми просто не зможемо протидіяти.

Список використаної літератури

1. Альбота С. М. Лінгвістичні особливості маніпулятивних дій у комунікації / С. М. Альбота // Інформація, комунікація, суспільство: Матеріали 7-ї Міжнародної наукової конференції ІКС-2018. – Львів, 2018. – С. 206 – 207.
2. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти (теоретическоэмпирическое исследование языка и его использования в социальном контексте) / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88 – 125.
3. Грачев Г. В. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия [Текст] / Г. В. Грачев, И. К. Мельник. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Алгоритм, 2002. – 288 с.
4. Гришечко Е. Г. Определение понятия речевого воздействия и виды этого воздействия / Е. Г. Гришечко // Гуманитарные и социальные науки. – 2008. – № 4. – С. 53 – 59. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hses-online.ru/2008/04/10_02_04/10.pdf
5. Данилова А. А. Манипулирование словом в средствах массовой информации / А. А. Данилова. – 2-е изд. – М. : «Добросовет», «Издательство “КДУ”», 2011. – 232 с.

6. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
7. Иссерс О. С. Речевое воздействие: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью» / О. С. Иссерс. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 224 с.
8. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием [Текст] / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 832 с.
9. Сорокіна Л. Є. Мовленнєва маніпуляція та інші види мовленнєвого впливу: термінологічне розмежування понять / Л. Є. Сорокіна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2014. – Випуск 8. – Том 2. – С. 157 – 159.
10. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие: Методология и теория / Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука, 1990. – С. 5 – 18.
11. Albota S. Identifying specific roles of users of social networks and their influence methods / A. Peleshchyshyn, V. Vus, O. Markovets, S. Albota // Комп'ютерні науки та інформаційні технології : матеріали XIII Міжнародної науково-технічної конференції CSIT 2018. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. – С. 39 – 42.
12. Lakoff R. T. Language and Women's Place. Language in Society / R. T. Lakoff. –Vol. 2. – London, 1975. – P. 10 – 18, 45 – 79.
13. Thomas J. Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics / J. Thomas. – Pearson Education, London, 1995. – 224 p.

Альбота С. Н. Лингвистическая манипуляция: понятие и типы.

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы лингвистической манипуляции. Основное внимание сосредоточено на толкование речевого воздействия различными лингвистами и психологами, которое позволяет охарактеризовать это понятие. Обнаружено, что языковая манипуляция является наиболее продуктивным видом скрытого воздействия. Проанализированы типы лингвистической манипуляции.

Ключевые слова: лингвистическая манипуляция, теория речевого воздействия, скрытое воздействие, типы языковой манипуляции, говорящий, слушатель.

Albota S. M. Linguistic manipulation: notion and types.

Summary

The object of the study is the linguistic manipulation. There are different social, economic and political issues, interpretations of which enable to stereotypically react to them. The reactions promote the manipulation actualization.

The subject of the study is the linguistic manipulation types classified according to the approaches in terms of lingual and psychological studies.

The notion of linguistic manipulation is regarded via the theory of linguistic influence. New means of communication and their improvement are needed in order to emotionally affect the interlocutor. The linguistic influence involves the communication act between subject (speaker) and object (listener). In this process, the subject controls the behavior of another person within the communication process. The linguistic manipulation is considered to be one of the most effective types of hidden influence.

The verbal manipulation may be treated as a complex procedure or a single, simple act of influence on the recipient within the interpersonal communication.

A variety of linguistic manipulation types has been differentiated in terms of mental activity (rational and emotional types), interaction between speaker-listener (direct, indirect), speech act (intentional, unintentional), types of speech acts (social, willing, informational and evaluative types), reaction of addressee (evaluative, emotional, rational), appealing to interlocutor (person-oriented and social-oriented types). It has been revealed that the linguistic manipulation is the most efficient type of hidden influence.

The perspective view of the study is to trace the linguistic influence in discussions within different Internet communities.

Key words: linguistic manipulation, theory of linguistic influence, hidden influence, linguistic manipulation types, speaker, listener.

Безбородих І. С.,
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики іноземної мови
та методики викладання
Хмельницького національного університету
E-mail: ifeduh@gmail.com
Левицька Н. В.,
старший викладач кафедри практики іноземної мови
та методики викладання
Хмельницького національного університету
E-mail: levytska.n.v@gmail.com

ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ІРОНІЇ У РОМАНАХ Е. М. РЕМАРКА

У статті розглядаються лексичні засоби вираження іронії як категорії художнього тексту на матеріалі художньої прози німецького письменника Е.М. Ремарка, розкриваються механізми створення іронії та аналізуються мовні засоби її вираження. У статті з'ясовується, що іронія є концептуальною категорією художнього тексту, яка дозволяє письменникові передати емоційно-оцінне ставлення до інформації, що відображається. Серед мовних засобів вираження іронії в досліджуваних художніх текстах провідна роль належить протиставленням, лексемам, які не мають іронічної наповненості, смислової двоякості словесних знаків, власним назвам.

Ключові слова: іронія, стилістичний засіб, пряме та переносне значення, іронічний зміст, імплікація, смислова двоякість.

Як слушно стверджує Ю. Борев, «сміх – сильна зброя, оскільки ніщо так не викриває ваду, як усвідомлення того, що вона розгадана, і що з цього приводу вже пролунав сміх. Сміх не тільки карає недосконалість світу, але й, омивши світ свіжою емоційною хвилею радощів і веселоців, перетворює й оновлює його. Сміх – це сила, яка не тільки заперечує, а й стверджує» [1, с. 38].

Іронія – це одна з категорій комічного, багатоаспектне явище, проблемними питаннями якого паралельно займаються не лише такі науки, як філософія та культурологія, що мають глибокі традиції вивчення іронії через призму різних естетичних категорій, а й психологія, котра звертається до досліджень психологічного стану суб'єкта та об'єкта іронії та розкриває культурно-історичний розвиток іронії. Іронію розглядають як літературознавчу категорію, досліджують, яким чином іронія реалізується в тексті на лексичному рівні.

Лінгвістичні засоби вираження комічного на матеріалі художніх творів вивчали Ю. Б. Борев, О. А. Лаптева, Н. К. Салихова, А. А. Щербина. Проблему іронії досліджували Ф. С. Бацевич, А. В. Сергієчко, С. І. Походня, О. Б. Шонь. У межах літературознавства на матеріалі німецької мови досліджувала іронію Н. М. Берновська.

Водночас, феномен іронії досі залишається недостатньо вивченим. Ще менш дослідженим є цей феномен на матеріалі художньої прози німецького письменника Е. М. Ремарка, численні романи якого отримали, на думку вітчизняних і зарубіжних лінгвістів, успіх і загальне визнання завдяки своєрідності мови і широкому використанню засобів різних мовних рівнів.

Мета дослідження – розкриття механізмів створення іронії та аналіз мовних засобів її вираження в досліджуваних текстах романів Е. М. Ремарка.

Іронія є одним з основних понять культури і має досить тривалу історію і безліч тлумачень. Її вивченням займалися естети і філософи різних епох, проте, лінгвістичний і стилістичний аспекти цього феномену залишилися недостатньо дослідженими. Батьківщиною іронії вважають Стародавню Грецію, а в давньогрецькій мові «іронізувати» означало «насміхатися», «говорити брехню», а «іроник» – це людина, «яка обманує за допомогою слів». З давньогрецької мови іронія – тонка насмішка, виражена у прихованій формі, вдавнене самоприниження, удавання в мові [3, с. 23].

Нині в багатьох працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів під впливом вузького розуміння іронії в естетиці та літературознавстві закріпилося розуміння іронії як стилістичного прийому, заснованого на протиставленні прямих і переносних значень слова [2, с. 71; 8, с. 253]. Ми солідарні з І. Р. Гальперінім і схильні дотримуватися такого визначення, яке, на нашу думку, розкриває мовну природу іронії як стилістичного прийому: іронія – це стилістичний прийом, за допомогою якого в будь-якому слові з'являється взаємодія двох типів лексичних значень: предметно-логічного і контекстуального, заснованого на відношенні протилежності (суперечливості) [2, с. 74], тобто в контексті твору актуалізується нове значення слова, яке повністю не пригнічує його смислове словникове наповнення, а сприймається читачем разом з ним, при цьому його предметно-логічне значення доповнюється ще й контекстуально-іронічним.

Отже, іронія тісно пов'язана зі сміхом, який, з одного боку, є ознакою вираження життєрадісності, душевного здоров'я, і при цьому – невід'ємною ланкою доброзичливого спілкування, але, з іншого боку, сміх – це форма неприйняття і засудження людиною того, що її оточує, глузування з чого-небудь [9]. Іронії притаманна, як відомо, досить велика кількість відтінків: сарказм, глузування, печаль, безсилля, тиха загроза, добродушна насмішка [6, с. 104–105]. При цьому слід зауважити, що специфіка німецької мови дозволяє уявити реалізацію іронічних смислів при взаємодії елементів різних рівнів, наприклад:

Der Patron des Hotel Verdun war dick. Er hatte kein Haar mehr auf dem Schadel, dafür aber einen gefarbenen schwarzen Schnurrbart und schwarze, dichte Augenbrauen. Er stand im Eingangsraum, hinter ihm ein Kellner, ein Zimmermädchen und eine Kassierererin ohne Busen. Es war kein Zweifel, dass er bereits alles wusste. Er tobte auch sofort los, als er die Frau hereinkommen sah. Sein Gesicht verfärbte sich, er fuchtelte mit den fetten, kleinen Händen und strudelte Wut, Entrüstung und, wie Ravic sah, Erleichterung hervor (Remarque. Arc de Triomphe).

Власник готелю «Верден» – товстун без жодної волосини на голові, проте з фарбованими чорними вусами і густими чорними бровами – стояв у вестибулі; за ним – кельнер, покоївка і касирка, пласка як дошка. Він, безсумнівно, вже все знав і, побачивши жінку, відразу накинувся на неї. Його обличчя почервоніло, він розмахував маленькими пухкими ручками і клекотів від сказу і обурення; все ж Рафік зауважив, що їх прихід приніс господареві полегшення (переклад Б. Кремнева й І. Шрайбера).

Майстерно використовуючи лексико-семантичні засоби, Е. М. Ремарк тонко демонструє своє іронічне ставлення до власника готелю. Письменник зумів підібрати яскраве протиставлення: абсолютно лиса голова, але чорні фарбовані вуса й густі брови. Уже ці перші штрихи автора викликають у читача внутрішнє неприйняття людини такої зовнішності, оскільки брови, і особливо їх колір, свідчать про особисті якості людини. Широкі брови, наприклад, свідчать частіше про негативні риси: про нетерпимість, норовливий характер і диктаторські замашки. Володарі широких брів нерідко пускають у хід кулаки, гостро реагують на погрози, словесні або фізичні, вони неодмінно прагнуть бути переможцями, лідувати в суспільстві. Колір же вусів у даному випадку (фарбовані чорні вуса) надає їх власнику певної безликісті. Характеристика господаря готелю підтверджується його подальшими вчинками (побачивши жінку, негайно накинувся на неї, його обличчя почервоніло, він розмахував маленькими пухкими ручками і клекотів від сказу й обурення).

Імпліцитно представивши негативне емоційно-оцінне ставлення до господаря готелю, Е. М. Ремарк заздалегідь формує до нього подібну негативну думку й у читача.

У текстах романів Е. М. Ремарка іронічний відтінок лексичних одиниць заснований на свідомому порушенні функціонування універсальної властивості словесного знаку, неоднозначність якого в мові героїв письменник усуває за допомогою контексту [4, с. 32], наприклад:

Zuerst erstaunt, dann erbittert und schließlich gleichgültig erkannten wir, daß nicht der Geist ausschlaggebend zu sein schien, sondern die Wichsbürste, nicht der Gedanke, sondern das System, nicht die Freiheit, sondern der Drill. Mit Begeisterung und gutem Willen waren wir Soldaten geworden; aber man tat alles, um uns das auszutreiben (Remarque. Im Westen nichts Neues).

Ми переконалися спочатку з подивом, потім з гіркотою і, нарешті, з байдужістю в тому, що тут все вирішує, як видно, не розум, а щітка для чищення взуття, не думка, а заведений коліс

порядок, не свобода, а муштра. Ми стали солдатами з доброї волі, з ентузіазму; але тут робилося все для того, щоб вибити з нас це почуття (переклад Ю. Афонькіна).

У наведеному прикладі ми спостерігаємо присутність не лише іронії, а й печалі, безсилля і сарказму. Суворі безжальна школа казарми, фронт, постійна загроза загибелі, повна безпорадність і нездатність зрозуміти, що відбувається насправді – ось шлях, який підготувала на той час Німеччина кожному вчорашньому школяреві. Від того, наскільки глибоко буде оцінена читачем ця смислова неоднозначність, залежить адекватне сприйняття ними іронічної інформації, яка закладена в тексті, наприклад:

Ein bißchen Motten und Mückentanz um das letzte Lichtbelanglos wie jeder Mückentanz; töricht wie die leichte Musik von den Cafes her – eine überflüssig gewordene Welt, wie Schmetterlinge im Oktober, den Frost schon in den kleinen Sommerherzen, so tanzte, schwätzte, flirtete, liebte, betrog und gaukelte das noch ein wenig, bevor die Sensen und die großen Winde kamen (Remarque. Are de Triomphe).

Метелики і мошки злетілися на останній вогник і танцюють ... Метушливий танець мошкар, легковажний, як легка музика, яка лунає з барів і кафе. Крихітний світ, що віджив своє, як метелики в жовтні, чії легенки крильця вже прихопило морозом. Все це ще танцює, базікає, фліртує, любить, змінюється поки не налетить великий шквал і не задзвенить коса (переклад Б. Кремнева й І. Шрайбера).

Письменникові вдається тонко підкреслити те, що герої є дітьми свого часу і що відокремити свою долю і свою любов від трагедії, яка відбувається навкруги, їм просто не вдається. Спроба втекти від цієї реальності заздалегідь приречена на провал. Маленький затишний спокій на краю вулкана, – іронізує головний герой роману «Тріумфальна арка» Равік. І примарною здається в цій атмосфері безтурботність курорту або аристократичного балу-маскараду в передвоєнному Парижі. З контексту стає очевидним, що під словами «метелики», «мошки» автор має на увазі аристократичне суспільство, наступні порівняння – метафора, алегорія і синекдоха – відображають авторську оцінку, емоційність якої втілена в семантиці з яскраво вираженим негативним відтінком.

Для вираження прихованої насмішки Е. М. Ремарк використовує лексеми, які не мають іронічної насиченості, наприклад:

Doch Eduard ist nicht nur Poet, sondern scheint auch Gedankenleser zu sein. «Keinen Zweck zu warten», sagt er. «Wir haben nie genug Gulasch und sind immer vorzeitig ausverkauft. Oder möchten Sie ein deutsches Beefsteak? Das können Sie hier an der Theke essen». «Lieber tot» sage ich. «Wir werden Gulasch kriegen, und wenn wir dich selbst zerhacken müssen» (Remarque. Der schwarze Obelisk).

Все ж Едуард, як видно, не тільки поет, він здатний читати чужі думки. «Чекати немає сенсу», заявляє він. «У нас гуляш ніколи не вистачає, його тут же весь розбирають. А можливо, ви бажаєте німецький біфштекс? Ви можете його з'їсти, не відходячи від стійки». «Краще смерть» відповідаю я. «Гуляш ми роздобудемо, навіть якби тебе самого довелося порубати на шматочки» (переклад В. Станевич).

Для експлікації іронічного сенсу письменник оперує в цьому прикладі лексемами, які самі по собі не наповнені таким сенсом (*tot / мертвий* – тут у значенні – *смерть*, *warten / очікувати*, *чекати*, *Zweck / сенс*) і дуже рідко використовуються для таких цілей. Не можна не відзначити також наявність у текстах романів власних назв, контекстуальне оточення яких сприяє їх сприйняттю як імен загальних [5, с. 48]. Такий прийом дозволяє наповнити контекст не тільки іронічними відтінками, але й оживити асоціативні зв'язки, наприклад:

Ein Kellner kam heran. «Wollen die Herren keine Gesellschaft?» «Nein, sagte ich noch einmal.» «Was wollte er?» fragte Schwarz. «Uns verkuppeln mit der Enkelin Mata Haris. Sie müssen ihm zuviel Trinkgeld gegeben haben» (Remarque. Die Nacht von Lissabon).

Підійшов кельнер. «Можу запропонувати панам компанію.» «Ні сказав я ще раз.» «Що він хотів?» запитав Шварц. «Посватав нам внучку Мата Харі. Ви, мабуть, дали йому забагато на чай» (переклад Ю. Плашевського).

Щоб розшифрувати імпліцитний сенс, вкладений у цю фразу, читач повинен володіти певними екстралінгвістичними знаннями. Мата Харі –німецька розвідниця епохи першої світової війни, яка була розстріляна в 1917 році за вироком французького суду. Актуалізація асоціацій, викликана висловом «Uns verkuppeln mit der Enkelin Mata Haris» стає підставою окказіональних змін

об'єкта номінації, у результаті чого власна назва Мата Харі набуває кваліфікативно-характеризуючу функцію, за якою стоїть іронія автора.

Двоїстість словесного знаку автор усуває в мові за допомогою контексту. У тексті з іронічною спрямованістю він порушує цю закономірність, оскільки в більшості випадків іронічний ефект заснований у нього на створенні і обігруванні смислової неоднозначності, наприклад:

Willi klopft Eduard auf die Schulter. «Sie sind ein Kavalier! Andere Wirte hätten gejamert, daß wir ihnen einen Gast vertrieben hätten». «Ich nicht». Eduard lächelt. «Der Rohrstockschwinger hat hier noch nie eine anständige Zeche gemacht. Läßt sich nur einladen» (Remarque, *Der schwarze Obelisk*).

Віллі плескає Едуарда по плечу. «Ви справжній лицар! Інші господарі почали б нити, що ми вижили їх клієнта!» «А я ні.» Едуард посміхається. «Цей шанувальник бамбукових палиць жодного разу тут пристойно не витратив. Тільки й чекає, щоб його запросили інші» (переклад В. Станевич).

Грою зі смисловою неоднозначністю таких лексичних одиниць, як *ein Kavalier / лицар, Rohrstockschwinger / шанувальник бамбукових палиць*, письменник одним штрихом і досить точно відтворює позитивний образ Едуарда і абсолютно негативний – господаря ресторану. Іронія відображає майже постійну невідповідність суб'єктивної думки і об'єктивного стану речей, наприклад:

«Schön. Ich möchte mal wissen, ob man sich eigentlich dabei immer blödsinnig benimmt.» «Wieso blödsinnig?» «Na so, als ob man halbbetrunken ist. Herumredet und Unsinn quatscht und schwindelt.» Lenz brach in ein Gelächter aus.

«Aber Baby! Das Ganze ist doch Schwindel. Ein wunderbarer Schwindel von Mama Natur» (Remarque, *Drei Kameraden*).

«Добре. Я хотів би знати, чи завжди закохана людина поводиться по-ідіотськи?» «Тобто як це по-ідіотськи?» «Ну, загалом так, ніби напідпитку. Базикає казна-що, несе усіляку нісенітницю, та ще й бреше.» Ленц розреготався.

«Що ти, дитинко! Адже любов – це ж суцільний обман. Чудовий обман матінки-природи» (переклад І. Шрайбера).

Цей приклад демонструє невідповідність суб'єктивної думки і об'єктивного стану речей (*der Verliebte / закохана людина – blödsinnig / по-ідіотськи, herumredet und Unsinn quatscht und schwindelt / несе усіляку нісенітницю, та ще й бреше; Liebe / любов – Schwindel / суцільний обман*), у результаті чого Е. М. Ремарку вдається надати діалогу природність і глибoku емоційність.

Найважливішим мовним засобом вираження іронії є також образні негативні порівняння, використані Е.М. Ремарком з метою досягнення максимального ефекту. Вони використовуються письменником, перш за все, для створення психологічного портрету персонажів, завдяки чому образи персонажів набувають завершеного сенсу [5, с. 48].

Наші спостереження дозволяють зробити висновок, що іронія є концептуальною категорією художнього тексту, яка дозволяє письменникові імпліцитно висловити свою світоглядну позицію, своє емоційно-оцінююче ставлення до зображуваного об'єкта або дійсності. На межі XIX – XX ст. під впливом антропологічної і когнітивної лінгвістики з'являється нагальна потреба розширення меж лінгвістичного дослідження, оскільки при декодуванні текстів потрібно не тільки знання мови, а й наявність додаткових знань про світ у цілому, про соціальний і культурний контекст, а також збереження в пам'яті різної фонові інформації. Найвиразніше це проявляється при інтерпретації іронічно переосмислених одиниць тексту.

У текстах романів Е. М. Ремарка іронічний відтінок лексичних одиниць заснований на свідомому порушенні функціонування універсальної властивості словесного знаку, неоднозначність якого в мові героїв письменник усуває за допомогою контексту. Для вираження прихованої насмішки Е. М. Ремарк часто використовує лексеми, які не мають іронічної насиченості. Задля наповнення контексту іронічними відтінками письменник використовує власні назви, контекстуальне оточення яких сприяє їх сприйняттю як імен загальних. Важливим мовним засобом вираження іронії є також образні негативні порівняння.

Використання зазначених мовних засобів вираження іронії у романах письменника орієнтоване на обізнаного читача, якому його фонові знання та загальна обізнаність дозволяють розшифрувати приховані у тексті сенси та вірно їх інтерпретувати.

Палітра образних засобів, що використовуються Е. М. Ремарком у художніх текстах романів, дозволяє не тільки глибше проникнути в задум письменника, розгледіти його іронію і виявити її об'єкт, але сприяє більш повному розкриттю характерів, явищ, ідей. Іронія у досліджуваних текстах часто використовується письменником поряд з сарказмом та слугує засобом створення специфічного емоційного настрою оповіді, що забарвлений гіркотою та сумом. Останнє, безсумнівно, є особливістю художньої манери Е. М. Ремарка.

Список використаної літератури

1. Борев Ю. Б. Комическое, или о том, как смех казнит несовершенство мира, очищает и обновляет человека и утверждает радость бытия / Ю. Б. Борев. – М. : Искусство, 1970. – 272 с.
2. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка / И. Р. Гальперин. – М. : Высшая школа, 1977. – 332 с.
3. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К. : Высш. школа, 1991. – 272 с.
4. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / София Ивановна Походня. – К. : Наукова думка, 1989. – 123 с.
5. Сафонова Е. В. Формы, средства и приёмы создания комического в литературе / Екатерина Владимировна Сафонова // Молодой ученый. – 2013. – № 5. – С. 474-478. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/52/6970>
6. Українська мова : Енциклопедія. [ред.-упоряд.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.] – 2-ге вид. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с.
7. Цепордей О. В. Іронія як категорія художнього тексту (на матеріалі мови романів Е. М. Ремарка та їх перекладів російською мовою) / О. В. Цепордей // Вісник Адигейського державного університету. Сер. Філологія і мистецтвознавство. – Майкоп, 2008. – Вип. 10. – С. 95-99.
8. Dynel M. Irony, deception and humour: seeking the truth about overt and covert untruthfulness / Marta Dynel. – London ; N.Y. : Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2018. – 503 p.
9. Mladenovic M. Using Lexical Resources for Irony and Sarcasm Classification / Miljana Mladenovic, Svetana Krstev, Jelena Mitrović // Materials of 8th Balkan Conference in Informatics. – Macedonia : Skopje, 2017. – P. 25-28.

Безбородых И. С., Левицкая Н. В. Лексико-стилистические средства выражения иронии в романах Э. М. Ремарка.

Аннотация

В статье рассматриваются лексические средства выражения иронии в тексте на материале художественной прозы немецкого писателя Э. М. Ремарка, раскрываются механизмы создания иронии и анализируются языковые средства ее выражения. Авторы указывают, что ирония является концептуальной категорией художественного текста, позволяющей писателю передать эмоционально-оценочное отношение к отображаемой действительности. Среди языковых средств, участвующих в выражении иронии в исследуемых художественных текстах, ведущая роль принадлежит противопоставлениям, лексемам, не имеющим иронической наполненности, смысловой двойственности словесных знаков.

Ключевые слова: ирония, стилистическое средство, прямое и переносное значение, иронический смысл, импликация, смысловая двойственность.

Bezborodykh I. S., Levitskaya N. V. Lexico-stylistic means of irony in the novels of E. M. Remarque.

Summary

The article analyzes lexical means of expression of irony on the ground of the novels of the German writer E. M. Remarque. Irony is discussed as a conceptual category of fiction and a stylistic technique which allows the writer to show emotional and evaluative attitude towards the displayed reality.

The mechanisms of creating irony via actualization of the new contextual connotative meaning of the word are revealed. As examples presented in the article show, this new meaning is mostly formed implicitly on the ground of opposition.

The language means of the expression of irony in the text are analyzed. Among the linguistic expressive means of irony which have been discovered in the investigated texts, the leading role belongs to opposition, the use of lexemes which have no ironic connotation but express it implicitly, the exploitation of semantic duality of polisemantic lexemes, and the use of lexemes which possess explicit ironic connotation in the structure of their lexical meaning.

In the analyzed novels, irony is often used alongside sarcasm in order to reflect the grief and bitterness of the narrator, which can be considered a peculiarity of Remarque's artistic manner. The use of the abovementioned means of irony expression is aimed at a well-versed reader whose background knowledge allows decoding of the hidden meanings which are introduced in the texts.

Key words: irony, stylistic means, direct and figurative meaning, ironic meaning, implication, semantic duality.

Бордюк Л. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: lyudmila.ukr@gmail.com

ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (АНГЛІЙСЬКА↔УКРАЇНСЬКА МОВИ)

Розуміння перекладу як напряму прикладної лінгвістики та прояву міжкультурної комунікації є перспективним підходом у процесі перекладу різножанрового контенту (наука і техніка, суспільство, право, медицина, освіта тощо). Саме таке бачення природи перекладу є передумовою адекватного відтворення та передачі змісту з мови оригіналу мовою перекладу.

Ключові слова: практика перекладу, англо-українські паралелі, план змісту та вираження, міжкультурна комунікація, галузеві знання.

У сучасному глобалізованому світі ринок перекладацьких послуг дедалі більше потребує надання якісних послуг із дотриманням вимог, критеріїв та стандартів (*the quality criteria and the error-free level performance*), урахуванням специфіки галузевого спрямування контенту (*subject matter knowledge*) — суспільство та політика, економіка, право, наука і техніка, медицина, освіта тощо, а також його культурного контексту [3]. Розуміння перекладу як напряму прикладної лінгвістики та прояву міжкультурної комунікації є перспективним підходом у практичній перекладацькій діяльності. Діалектичний взаємозв'язок та взаємозалежність мови та культури, а також реалізація принципу критичного мислення є визначальними у вирішенні конкретних перекладацьких завдань.

Саме таке бачення природи перекладу є концептуальною основою теорії та практики перекладу, коли переклад розглядають як діалектичну взаємозумовленість плану змісту (*deep meaning*) та плану вираження (*surface structure*), а також як *процес* (застосування відповідних перекладацьких трансформацій, вибір слова) і *продукт* (адекватно перекладений текст із дотриманням принципу понятійної точності та врахуванням культурного контексту мови перекладу). Практичне втілення теоретичних засад еквівалентності, ідіоматичності, стилю, регістру, трансформаційного підходу соціального та культурного контексту, визначають фаховий рівень перекладачів, що формується під час вивчення спеціалізованих університетських курсів із перекладу, виробничої практики (Translation/Interpreting Internship) та згодом консолидується у роботі в якості фахових перекладачів.

Саме таке бачення природи перекладу стало концептуальною основою укладання навчального посібника з практики перекладу «*Translation as Intercultural Communication: English ↔ Ukrainian: Practice / Переклад як міжкультурна комунікація: англійська ↔ українська мови. Практикум*» (видавництво «Львівська політехніка», 2018). *Практикум* є комплексним курсом, що містить практичні завдання та вправи для активізації основних засад теорії перекладу. Матеріали різноманітної тематики із фахово орієнтованих галузей були ретельно відібрані з авторитетних американських (*The New Yorker, The New York Times, Scientific American, Annals of Technology*), британських (*BBC News, The Telegraph, The Economist, BBC Wildlife*) та українських джерел (*УНІАН, Експрес, Kyiv Post*) для перекладу з англійської мови на українську та з української на англійську. Представлений посібник максимально орієнтований на розвиток комунікативних навичок та розширення міжкультурної компетенції студентів, оскільки переклад розглядається як процес і продукт та як прояв міжкультурної комунікації [2].

Практикум «*Translation as Intercultural Communication: English ↔ Ukrainian. Practice*» складається з 5-ти розділів, глосарію та додатків. У першому розділі (Unit 1) представлено базові поняття перекладацького фаху – у формі *Профілю Перекладача (The Translator's Profile)*. У процесі перекладу завдань та вправ студенти отримують корисну інформацію щодо цілей перекладацької

професії, формування фахового резюме, діяльності фахових асоціацій перекладачів, специфіки роботи у перекладацькій фірмі (*in-house*) чи самостійної занятості (*freelance*), реальної картини на ринку перекладацьких послуг, вимог, критеріїв та стандартів, а також переваг та недоліків машинного та автоматизованого перекладу (*MA vs MAT*).

Другий розділ (Unit 2) присвячено ролі галузевих знань (*Subject Area Knowledge*) у процесі перекладу з метою отримання якісного «продукту», тобто адекватно переданої інформації з англійської мови на українську та з української на англійську у галузі права (*Law/Legal Matters*), медицини (*Medical Translation*), науки і техніки (*Science and Engineering*), освіти (*The World of Education*), захисту навколишнього середовища (*Environmental Challenges*), бізнесу (*Translating for Business World*), політики, суспільних відносин (*Society and Politics*) та гендерних проблем у сучасному фаховому світі (*Gender and Profession: Possibilities and Limitations*).

З урахуванням зацікавленості українських студентів у залученні до міжнародних освітніх та науково-дослідницьких програм в університетах Європи та Америки було продемонстровано особливості перекладу академічних/освітніх термінів у процесі досягнення адекватного перекладу. Особливі труднощі викликані певними відмінностями в культурних контекстах й академічних традиціях США, європейських країн та України. Слід зауважити, що академічний термін *faculty* необхідно перекладати українською мовою із врахуванням культурної маркованості контексту – британського чи американського, оскільки у першому він означає *факультет, відділення, (Faculty of Computers, Faculty of Linguistics)*, а в другому – *професорсько-викладацький склад (Faculty and staff of the American Language Institute)*. Урахування культурної специфіки вимагає переклад взаємопов'язаних, проте відмінних, понять *university / college / school* [1].

У третьому розділі (Unit 3) розглянуто поняття «плану змісту» та «плану вираження» на прикладі англійської та української мов (*Surface and Deep Structure*). Продемонстровано дотримання балансу між планом змісту (глибинна структура) та планом вираження (поверхнева структура), діалектичний взаємозв'язок між культурою та прагматичною метою в процесі перекладу конкретного тексту. Значну увагу приділено концептуальним поняттям *контексту, стилю, регістру* (офіційний *formal* / неофіційний *informal*) та вибору відповідного слова з парадигми тезаурусних проєкцій (*Word Choice*). Наприклад, при перекладі іменника **місце** з української на англійську студенти повинні зробити правильний вибір між англійськими контекстуальними еквівалентами: **місце** – *place room seat scene location site venue lot*; **земля** – *land ground earth dirt soil mud planet*; **нуль** – *zero null hundred naught*.

Для адекватного перекладу англомовних текстів та відтворення термінів українською мовою були застосовані методи буквального перекладу, перекладу за допомогою синонімів/синонімічних рядів, тлумачення або пояснення, калькування або запозичення, трансформаційні механізми узагальнення, конкретизації значення, антонімічного перекладу тощо. Усі зазначені методи були підпорядковані досягненню понятійної точності та відповідності, розумному балансу між планом змісту та планом вираження. Зміст завдань розділу особливо переконливо доводить, що досягнення адекватного перекладу завжди є актом прийняття рішення (*decision making*) щодо найкращого вибору слова, граматичної моделі, прагматичної установки комунікації тощо. Типологічна відмінність у структурі англійської мови, як аналітичної, та української мови, як синтетичної, переконливо продемонстрована у вправах та завданнях на переклад слів широкої семантики, вплив явища полісемії та роль контексту у перекладі. Вправи та переклад паронімів (*Paronyms as a translation challenge*), що становлять труднощі для носіїв української та англійської мов, особливо актуальні для досягнення адекватного перекладу. Наприклад, *civil – civic; elemental – elementary; confident – confidential; воєнний – військовий; сільський – селянський* (сільське населення, селянська їжа, селянський побут, сільська місцевість, сільська (проста) жінка).

Четвертий розділ (Unit 4) містить інформацію та практичні завдання для активізації ефективного застосування інтернаціоналізмів (*Internationalisms as an effective translation tactics*), зокрема грецького та латинського походження (*Latin and Greek Effect: ancient roots*), напр. *archive, method, strategy, reverse, illusion, sentiment* тощо, а також застереження щодо перекладацьких невдач у процесі перекладу «хибних друзів перекладача» (*The pitfalls of false friends of the translator*), напр., *familiar dramatic accurate tort securities decade examine expertise* тощо.

У п'ятому розділі (Unit 5) розглядається прояв та інтерпретація культурних нюансів англійської мови (американського і британського варіантів) та української мови, що продемонстровано на матеріалі численних завдань, вправ та трьох випадків аналізу ситуації (case study).

Глосарій (Glossary) містить базові поняття теорії перекладу та міжкультурної комунікації. У додатках запропоновано матеріали для самостійної роботи.

Основні засади теорії перекладу, враховані у підборі контенту для практики перекладу в навчальному посібнику «*Translation as Intercultural Communication: English ↔ Ukrainian: Practice*» сприятимуть формуванню у студентів-бакалаврів загального бачення реалізації перекладу як процесу з метою отримання якісного продукту, як прийняття рішення та прояву критичного мислення, що стане їм у нагоді при проходженні навчально-виробничої /перекладацької практики (*Translation Internship*) на рівні підготовки магістрів, а також у подальшій власній кар'єрі на ринку перекладацьких послуг.

Список використаної літератури

1. Бордюк Л. В. Англо-український глосарій академічних термінів: *Translating Academic Terms* / Л. В. Бордюк. – Львів : Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2009. – 129 с.
2. Bordyuk L. *Translation as Intercultural Communication: English ↔ Ukrainian. – PRACTICE : A Handbook for Linguistic Students* / L. Bordyuk. – Lviv : Lviv Polytechnic Publishing House, 2018. – 208 p.
3. Chriss R. *Translation as a Profession* / Roger Chriss. – Lulu com : 2006. – 208 p.

Бордюк Л. В. Практика перекладу сквозь призму міжкультурної комунікації (англійський↔український мови):

Анотація

Подход к переводу как направлению прикладной лингвистики и проявлению межкультурной коммуникации является перспективным в ходе подготовки профессиональных переводчиков в рамках университетской учебной программы. Именно такое видение природы перевода рассматривается как предпосылка адекватного отображения и передачи содержания с языка оригинала на язык перевода.

Ключевые слова: практика перекладу, англо-українські паралелі, план змісту та план вираження, міжкультурна комунікація, галузь знань.

Bordyuk L. Translation practice via intercultural communication (English↔Ukrainian languages).

Summary

The aim of the research is to demonstrate that translation performance in combination with foreign culture competence is a pre-requisite of adequate translation. A sound understanding of various aspects of translation process as well as effective techniques of intercultural communication are in the focus of the study: the concept of equivalence, transformational theory, idiomaticity, word choice, style and register, subject area knowledge, cultural implications of translation as well as gender-related aspects. The lack of cultural awareness may be a source of an inadequate, non-idiomatic translation product. A world view and cultural awareness are part and parcel of effective translation practice.

Selection of vocabulary, structures, and cultural patterns is of the utmost importance in the process of translation. Cultural differences are to be considered through translation from American/British as well as Ukrainian in a variety of professional topics (society, politics, education, sport, business, law, entertainment etc).

It was found that bringing cultural patterns of American and British life into educating future professional translators are highly motivating and provide real materials of current interest in the prospective market place.

Key words: practice of translation, English-Ukrainian parallels, deep and surface structure, intercultural communication, subject area knowledge.

Вербиненко Ю. І.,
молодший науковий співробітник
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України
E-mail: yulia_verbinenko@yahoo.co.uk

КОРИСТУВАЦЬКИЙ ІНТЕРФЕЙС OXFORD ENGLISH DICTIONARY ЯК ІНСТРУМЕНТ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

До очевидних переваг цифрового словника можна віднести наступні: практично необмежений потенціал інтеграції різних лінгвістичних фактів в одному об'єкті, здатність до відображення мовної динаміки, ефективність навігації по структурних елементах, можливість проведення обчислювальних експериментів. У статті проаналізовано, як ці можливості словника реалізуються через користувацький інтерфейс OED.

Ключові слова: комп'ютерна лексикографія, електронні словники, Оксфордський словник англійської мови, OED.

Лексикографія зазнала різких змін протягом останніх двох десятиліть. Переважно вони стосуються підходів до лексичного аналізу, редакційного процесу та оцифрування/представлення даних. Зростає інтерес до потреб і звичок користувачів словників. Цей інтерес призвів до того, що більшість експертів тепер розуміють необхідність створення словників з урахуванням потреб користувачів [3; 5]. Сьогодні більшість друкованих словників доступні і в електронному вигляді (компакт-диски, онлайн-версії тощо). Уже наявні словники, які не мають друкованої версії. І деякі відомі словники також поступово відмовляються від друкованих видань. Прикладом може служити Оксфордський словник англійської мови (англ. Oxford English Dictionary, англ. OED) — один із найвідоміших академічних словників англійської мови видавничого дому «Oxford University Press». Він простежує історичний розвиток англійської мови (містить всі слова, що існують або існували в англійській літературній і розмовній мові, починаючи з 1150 року), забезпечуючи всебічний ресурс для вчених і науковців, а також опис використання її варіантів у всьому світі. Друге видання, що складається з 21 тис. 728 сторінок у 20 томах, опубліковано 1989 року. Перша електронна версія словника була доступна в 1988 році. Онлайн-версія доступна з 2000 року. Третє видання словника, швидше за все, з'явиться лише в електронному вигляді: головний виконавчий директор Oxford University Press заявив, що малоімовірно, що він коли-небудь буде надрукований [4].

При роботі з друкованими словниками, особливо багатотомними виданнями, дослідник витрачає багато часу на пошук потрібної інформації. Наприклад, багатотомні тлумачні словники завдяки «...великому обсягу, розпрацьованій структурі несуть у собі величезну кількість імпліцитно заданих лінгвістичних, когнітивних, логічних та інших зв'язків і відношень» [2] і досліджувати різноманітні ефекти, що функціонують у таких лексикографічних об'єктах, традиційними методами практично неможливо [1]. Крім того, у друкованих версіях пошук зазвичай обмежується лише заголовковим словом. Електронні словники можуть забезпечити доступ не тільки до реєстрових одиниць, а й до всіх структурних елементів.

Стандартний режим пошуку в OED (Рис. 1) – це швидкий пошук по заголовковому слову. Не обов'язково знати вихідну форму слова чи його правильне написання (Рис. 2).

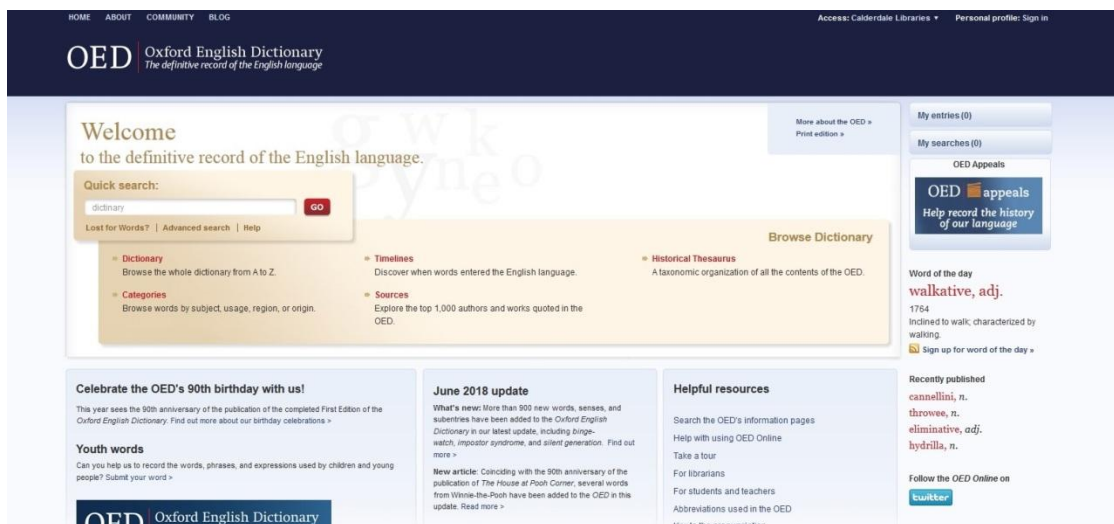

Рис. 1. Головна сторінка OED. Швидкий пошук по слову

Рис. 2. Результати пошуку за неправильно написаним словом

Розширений пошук (Рис. 3) дає можливість уточнити параметри пошуку.

Поряд із кожним полем для пошуку є випадний список, який може уточнити, де шукати слово:

- по всьому тексту статті;
- серед заголовкових слів;
- серед лем;
- у цитованих текстах;
- у тексті дефініції тощо.

Є можливість уточнити, чи буде пошук враховувати регістр літер і чи буде шукати «саме ці літери».

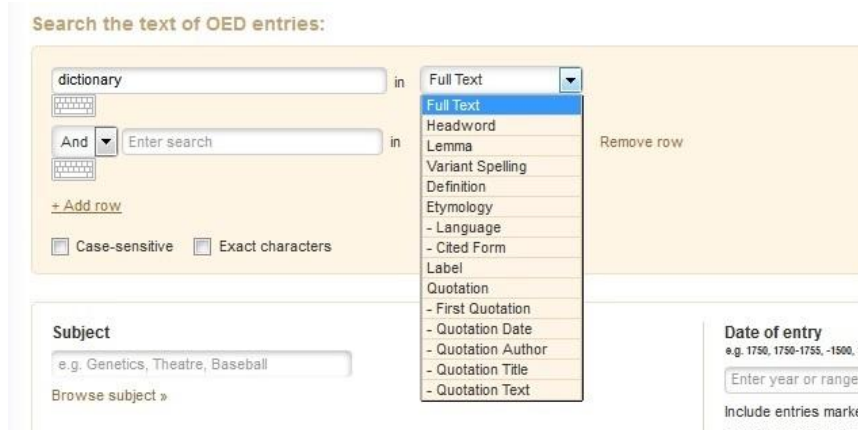
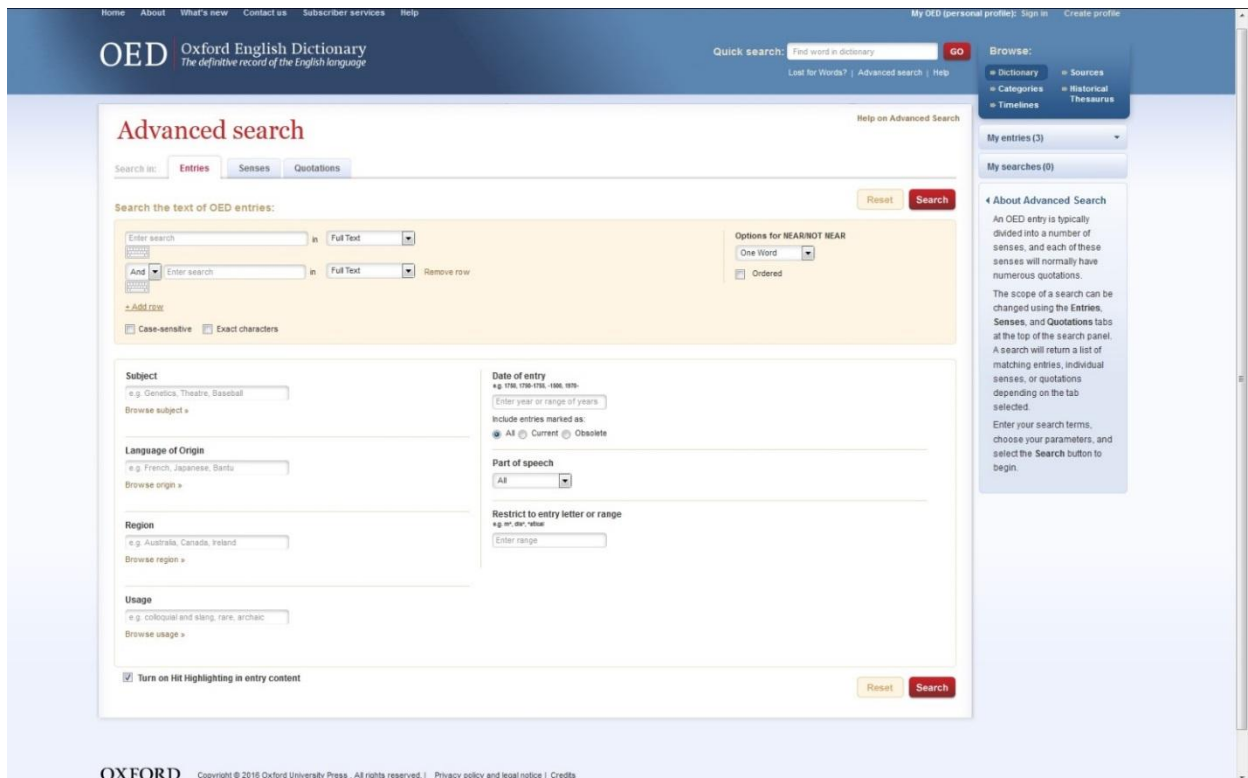

Рис. 3. Розширений пошук

Додаткові опції:

- По категоріях (історія, мистецтво і т. д.);
- Мова походження;
- Регіон;
- Використання (розмовне, сленг тощо);

• Дата словникової статті, до якої є додаткова опція «включати статті, промарковані як»: актуальні, застарілі, всі;

- Частина мови;
- Звукити до.

Указані опції уточнюють параметри словникових статей, серед яких здійснюватиметься пошук, а не параметри шуканого слова. Також можна вибрати опцію підсвічування шуканого слова у результатах пошуку.

Приклад можливостей розширеного пошуку: на Рис. 4. показано пошук слова *water* у лемах серед дієслів (verb):

Search the text of OED entries:

water in Lemma

+ Add row

Case-sensitive Exact characters

Subject
e.g. Genetics, Theatre, Baseball
Browse subject »

Language of Origin
e.g. French, Japanese, Bantu
Browse origin »

Date of entry
e.g. 1750, 1750-1755, -1500, 1970-
Include entries marked as:
 All Current Obsolete

Part of speech
Verb

Рис. 4. Пошук слова *water*

Сторінка результатів пошуку (Рис. 5), бокова панель дозволяє звужувати результати пошуку:

Advanced search results
Showing 1-20 of 36 results in 36 entries

View as: List | [Timeline](#) Jump to alphabetical point: [GO](#) Sort by: Entry | [Frequency](#) | [Date](#)

- [back, v.](#) [View full entry](#) 1362
..., and, in same sense, to back [water](#) back water backed water backing...
- [beat, v.¹](#) [View full entry](#) c885
...nd beats the wind, (to beat the [water](#) beat the water beaten the wate...
- [blow, v.¹](#) [View full entry](#) c1000
...wn eggs blows eggs, blow gas or [water](#) pipesblow gas pipes blow water...
- [bore, v.¹](#) [View full entry](#) c1000
...re 3), as to bore for coal, for [water](#) to bore for coal to bore for w...
- [break, v.](#) [View full entry](#) 851

Your current search (entries):
Search term x
water in Lemma
Part of speech x
verb
Save search
Refine search

Refine your search
▶ Subject
▶ Language of Origin
▶ Region
▶ Usage
▶ Date of First Citation
▶ First Cited in

Рис. 5. Сторінка результатів пошуку

Результати пошуку (Рис. 6) у словниковій статті:

b. esp. To propel in the opposite direction, by reversing the action; as, to back a locomotive engine, a boat; also, **to back (the) oars**, and, in same sense, **to back water**.

[Thesaurus »](#)
[Categories »](#)

1769 W. FALCONER *Universal Dict. Marine* sig. E2 *To Back astern*,...is to manage the oars in a direction contrary to the usual method, so as that the boat..shall retreat.

1808 T. ASHE *Trav. Amer. 1806* xxxvii. 303 I again took the helm, and ordered the men to back water with all their might.

PHRASES

Nautical. to bruise the water and variants: (esp. of a boat with bluff (*BLUFF adj.* 1a) bows) to hit the water with force when travelling forward so that progress is slow or difficult. Cf. *bruise-water n.* at *Compounds*. Now *rare*.

Thesaurus »
Categories »

1836 *United Service Jrn.* Sept. 21 We have seen ships cracking on in chase, dragging the lee-guns, chains, and anchor-flukes through all, and bruising the water like a fury, as if heeling almost to her beam-ends and dashing the foam about constituted velocity.

Рис. 6. Результати пошуку в словниковій статті

Окрім стандартного пошуку за словами, вхід до OED може здійснюватися за такими параметрами:

- 1) за словниковим складом;
- 2) за категоріями;
- 3) за хронологією;
- 4) за джерелом;
- 5) історичний тезаурус.

Перегляд за словниковим складом

За замовчуванням слова будуть розташовані в алфавітному порядку (Рис. 7), але є можливість проглянути їх за хронологією (timelines).

Можна перейти до окремої літери, увівши її в спеціальне поле для переходу. Також слова можна сортувати за: словниковою статтею; частотою; датою.

Можна звузити пошук, вибравши один з пунктів, у кожному з яких є підпункти (їх можна комбінувати): тема; мова походження; регіон; використання; частина мови; дата першого цитування; уперше цитовано в.

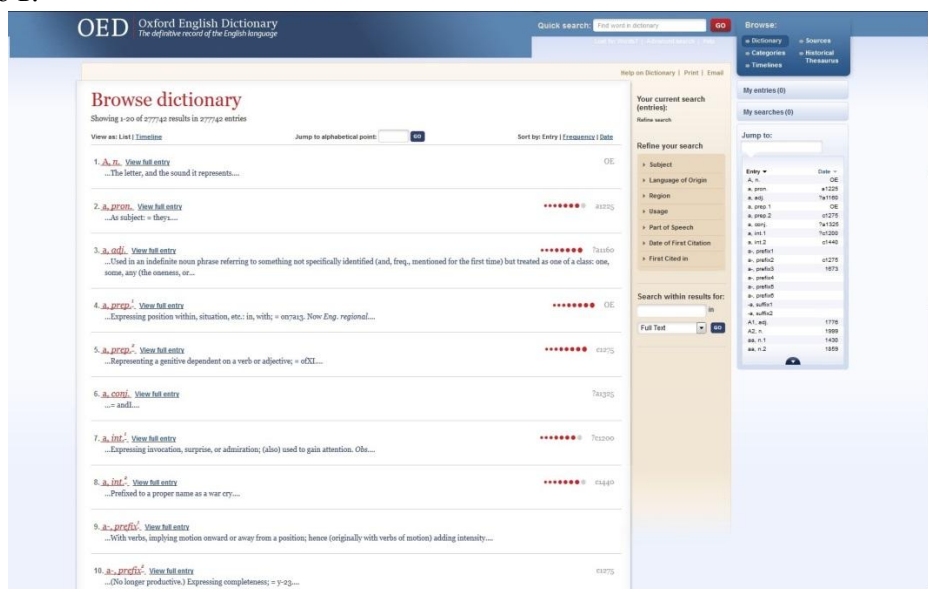

Рис. 7. Словник за алфавітом

Перегляд словника «за категоріями» (Рис. 8) дає можливість сортувати статті за такими категоріями:

- За темою (мистецтво, закон, мова, філософія і т. д.);
- Використанням (архаїчне, іронічне, регіональне, поетичне і т. д.);
- Регіоном (Африка, Індія, Британія і т. д.);
- Походженням (африканські мови, англійська і т. д.).

Кожна категорія ділиться на підкатегорії, у яких можуть бути ще свої підкатегорії.

Рис. 8. Перегляд словника «за категоріями»

Перегляд словника за хронологією (timelines)

Графік, який показує кількість слів, які були вперше зареєстровані OED, у різні часові періоди. Графік може відображати: Тему; Регіон; Походження; Все. Графік за замовчуванням показує хронологію по 50 років, але можливо вистави часовий проміжок також у 10 та 100 років.

За джерелом

Тут представлено 1000 найпопулярніших авторів та праць, цитати яких знаходяться в OED (Рис. 9). Є спеціальне поле для пошуку, інформація представлена в таблиці. Кожну колонку цієї таблиці можна відсортувати за алфавітом (*a-z* чи *z-a*), за датою (від більш ранньої до пізнішої чи навпаки) та за зростанням чи спаданням кількості цитат.

Рис. 9. Пошук за джерелом

Історичний тезаурус

В історичному тезаурусі (Рис. 10) слова згруповані за темами (семантика слова) (зовнішній світ, розум та суспільство) та розташовані відповідно до дати першого використання. Саме тут можна побачити, які слова використовувались на позначення якогось концепту в різні часи. Також можна знаходити пов'язані терміни тощо.

Після вибору категорії відбувається перехід на іншу сторінку з ієрархією підкатегорій (тезаурусним деревом), де, у свою чергу, можна вибрати підкатегорію, в якій можуть бути ще підкатегорії, але найчастіше цей поступовий вибір підкатегорій закінчується вибором частини мови, до якої будуть належати слова відповідної підкатегорії. Можна також здійснювати пошук за: словом; заголовком; словом і заголовком.

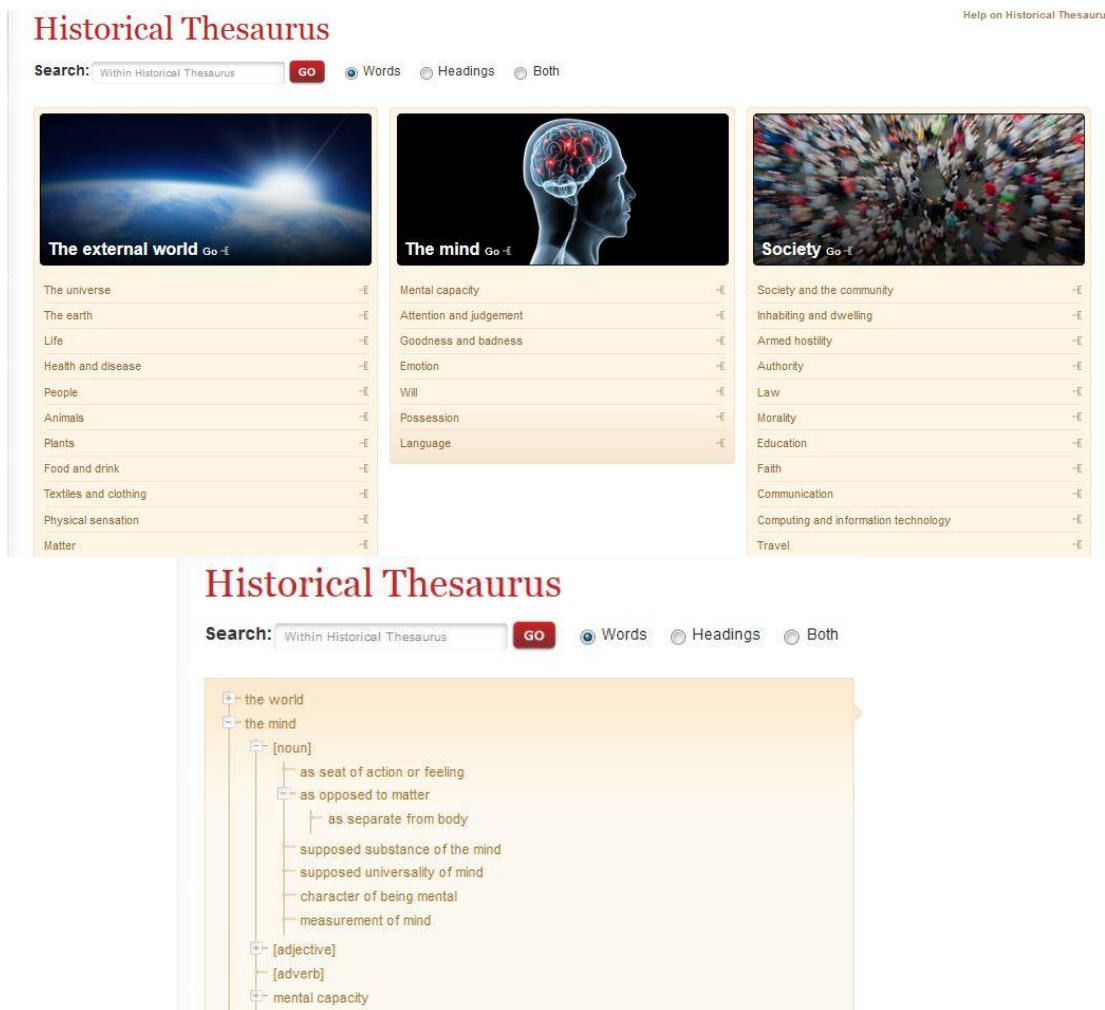

Рис. 10. Історичний тезаурус

Структура словникової статті:

• Ліва частина – зона заголовкового слова (Рис. 11). У ній міститься інформація щодо вимови (з аудіофайлами), історичні форми слова, частота вживання слова на сучасному етапі, довідка щодо походження, етимологічна довідка.

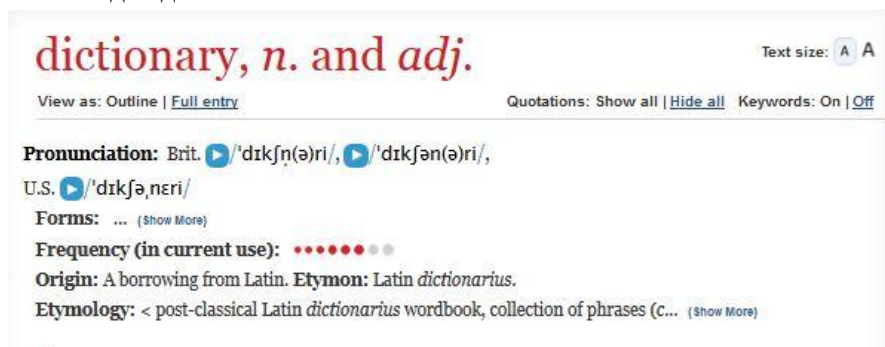

Рис. 11. Зона заголовкового слова (ліва частина словникової статті)

• Права частина (Рис. 12) містить тлумачення у порядку спадання частотності вживання кожного, із цитатами в хронологічному порядку до кожного значення. Біля кожного тлумачного значення міститься посилання на тезаурус і категорії.

b. In extended use: a book of information or reference on any subject in which the entries are arranged alphabetically; an alphabetical encyclopedia.

Thesaurus »

- 1576 T. WOTTON in W. Lambarde *Perambulation of Kent* To Countriemen sig. ¶¶ To doe as muche for all the rest of the Counties of this Realme generally, as he hath done for this Countie specially (toward whiche I knowe,..he hath already vnder the title of a *Topographical dictionarie* gathered together greate store of very good matter).
- 1632 P. MASSINGER *Emperour of East* 1. ii. sig. C3 I haue composde a *Dictionary*, in which He is instructed, how, when, and to whom To be proud or humble.
- 1642 T. FULLER *Holy State* III. iv. 160 'Tis but a dull Dutch fashion, their *Albus Amicorum*, to make a *dictionary* of their friends names

Рис. 12. Права частина словникової статті

• Також словникова стаття може містити заромбову зону (Рис. 13), до якої можуть входити такі категорії:

- Phrases (фрази): тут містяться прислів'я, ідіоми, крилаті вирази, фрази розмовної мови тощо
- Compounds (складні слова, колокації)
- Derivatives (derivati)

Структура заромбової зони аналогічна структурі правої частини словникової статті.

The screenshot shows the OED interface for the entry 'rainbow colour'. It is divided into three main sections: 'COMPOUNDS', 'PHRASES', and 'DERIVATIVES'. The 'COMPOUNDS' section includes a general attributive definition and several historical citations. The 'PHRASES' section contains two entries: 'to have too much of one's mother's blessing' and 'to give (a person) one's mother for a maid'. The 'DERIVATIVES' section includes the entry 'dictionaryless' with its definition and historical citations. The interface also features a search bar at the top and a 'Thesaurus' link.

Рис. 13. Заромбова зона OED

Словник OED являє собою досить потужний інструмент для досліджень величезного обсягу інформації, зібраної в ньому. Тому для дослідника важливо мати доступ до будь-якої інформації у словнику. Для друкованої версії єдиний спосіб – це через заголовкове слово. Для цифрової версії словника можливо забезпечити пошуковий інструментарій по кожному структурному елементу словникової статті, а також можливість для користувача категоризувати словникові статті по обраному параметру. Простіше: як знайти потрібну інформацію, не знаючи заголовкового слова. OED, надаючи широкі можливості (входи у словник за словниковим складом, категоріями, тезаурусом тощо, розширений пошук), все ж має і суттєві недоліки. Наприклад, розширений пошук має можливість задати певні параметри словникових статей, серед яких буде здійснюватися пошук, а не параметри шуканого слова. Також відсутня можливість вести пошук по структурному профілю словникових статей.

Список використаної літератури

1. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія / В. А. Широков. – К. : Наукова думка, 2011. – 356 с.
2. Широков В. А. Системна семантика тлумачних словників / В. А. Широков // Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Складенка. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 487–510.

3. Koziol-Chrzanowska E. What Do Users of General Electronic Monolingual Dictionaries Search for? The Most Popular Entries in the Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish / E. Koziol-Chrzanowska // Proceedings of eLex 2017 conference “Electronic lexicography in the 21 century: Lexicography from scratch”, Leiden, the Netherlands, 19–21 September 2017. – Leiden. 2017. – P. 202–221.
4. Oxford English Dictionary. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://oed.com>
5. Storjohann P. Cognitive Features in a Corpus-based Dictionary of Commonly Confused Words / P. Storjohann // Proceedings of eLex 2017 conference “Electronic lexicography in the 21 century: Lexicography from scratch”, Leiden, the Netherlands, 19–21 September 2017. – Leiden. 2017. – P. 138–155.

Вербиненко Ю. І. Пользовательский интерфейс Oxford English Dictionary как инструмент лингвистических исследований.

Аннотация

К очевидным преимуществам цифрового словаря можно отнести следующие: практически неограниченный потенциал интеграции различных лингвистических фактов в одном объекте, способность к отражению языковой динамики, эффективность навигации по структурным элементам, возможность проведения вычислительных экспериментов. В статье анализируется, как эти возможности словаря реализуются через интерфейс OED.

Ключові слова: компьютерная лексикография, электронные словари, Оксфордский словарь английского языка, OED.

Verbynenko Yu. I. Oxford English Dictionary User Interface as a Tool for Linguistic Research.

Summary

The obvious advantages of a digital dictionary include the following: virtually unlimited potential for the integration of various linguistic facts in one object, the ability to display speech dynamics, the effectiveness of navigation on structural elements, and the possibility of computing experiments. The article analyzes how these vocabulary features are implemented through the OED user interface. The OED dictionary is a very powerful tool for researching the enormous amount of information gathered in it. Therefore, it is important for the researcher to have access to any information in the dictionary. For a printed version, the only way is through the headword. For the digital version of the dictionary, it is possible to provide a search in each structural element of the dictionary entry, as well as the possibility for the user to categorize the dictionary entries by the chosen parameter. Simpler: how to find the right information without knowing the headword. OED, providing extensive opportunities (browsing the Dictionary by vocabulary, categories, thesaurus, etc., advanced search), still has significant drawbacks. For example, Advanced Search provide tools to specify certain parameters of dictionary entries, through which it will searched, rather than the parameters of a searched word. In addition, there is no possibility to search in a structural profile of the dictionary entries.

Key words: computer lexicography, electronic dictionaries, Oxford English Dictionary, OED.

УДК 811.161.2'27'37'373'42

Гавриш М. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: G_M_M@ukr.net

**АНАЛІЗ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ КОМУНІКАНТІВ
У СИТУАЦІЯХ СИТУАТИВНОГО ДОМІНУВАННЯ**

Проаналізовано стратегію невербальної поведінки комунікантів з нижчим соціальним статусом, яка допомагає їм завладати ініціативою в розмові (ситуативне домінування). Висновки засвідчують про роль модифікацій голосу, встановлення візуального контакту та дистанції спілкування, зміну положення тіла в просторі тощо. Ці та інші невербальні засоби стають основою для стереотипної поведінки комунікативно домінуючого індивіда і часто використовуються комунікантами з нижчим соціальним статусом для маскування своїх реальних позицій.

Ключові слова: соціальний статус особи, невербальні компоненти комунікації, соціальне та ситуативне домінування.

У межах теорії мовленнєвої діяльності й теорії дискурсу невербальні засоби наразі вивчають з погляду функцій, які вони виконують у процесі комунікації [2; 5; 8; 12; 14]. Увагу дослідників

привертає й аналіз способів відображення невербальної поведінки, а також її роль у створенні образу персонажа в художній літературі [4; 12; 13; 15]. Виникло питання про лексикографічний опис невербальних засобів комунікації [3].

Водночас невербальна поведінка комунікантів дедалі частіше стає предметом соціолінгвістичних досліджень [1, 6, 7, 11; 17]. Отже, активізація досліджень невербальної складової комунікації збігається з періодом інтенсифікації студій у сфері теорії мовленнєвої діяльності, лінгвістичної прагматики, теорії мовленнєвих актів, соціолінгвістики. Згідно з ними, значення мовних висловлень, які продукуються у ході комунікації, можна зрозуміти, лише врахувавши всі чинники ситуативного контексту.

Стаття присвячена вивченню ролі невербальних компонентів комунікації, які використовують мовці в ситуаціях комунікативного домінування, що має соціальні або ситуативні передумови. Матеріалом для аналізу слугують приклади діалогічного мовлення й авторські коментарі, відібрані з художньої прози Івана Франка¹, які ілюструють правдоподібну модель реальної інтеракції. Зазначимо, що мова художнього твору не відображає абсолютно всіх невербальних засобів, які, можливо, використовували персонажі під час реального діалогу, а лише ті, які мають певне комунікативне навантаження.

Невербальні компоненти комунікації ідентифікують соціальний та комунікативний статус індивідів, що вказує на наявність соціального дейксису у комунікації. Через реалізацію соціально-дейктичної функції ці компоненти є базою для побудови образу комунікативно домінантного індивіда у свідомості адресата впливу.

Жестові, мімічні, просодичні, проксемічні компоненти комунікації стають показниками статусу комунікантів. Безумовно, центральне місце тут посідає словесна поведінка (розмова учасників або її еквіваленти), однак повний опис системи має містити в собі і жести, і зорові образи – у тому разі, коли вони є функціональними альтернативами мовних знаків. Утім аналіз невербальної комунікації має бути системним, щоб міжособистісна невербальна поведінка поставала як структура [8, с. 24], в основі якої лежать визначені правила. Тому невербальне вираження панівного і залежного соціального статусу можна описати як систему прав, у якій право на вільне варіювання невербальних компонентів комунікації протиставляється необхідності строгого контролю цих компонентів [17, с. 40]. Так, наприклад, якщо в керівника є право на відхилення від норм ділової етики, на вільне вираження своїх емоцій, то статус підлеглого передбачає посилений контроль емоцій, відповідно і будь-яких невербальних дій у цілому (сковані жести, міміка та ін.).

Для адекватного формулювання правил та стратегій комунікативного впливу, що регулюють взаємодію індивідів у процесі інтеракції, необхідно враховувати фактор влади, хоча вищий соціальний статус не завжди передбачає вищий комунікативний статус [17, с. 39]. У такому випадку комунікативна влада розглядається не як статична ознака одного із співбесідників, а як динамічна взаємодія двох сторін, встановлена під час комунікації. Оскільки владний статус може бути реалізований лише за підтримки комунікантів із залежним статусом, то комунікативне домінування (у тому числі і соціальне) є хитким. Отже, здійснення впливу має соціальні або ситуативні передумови та реалізується у двох типах комунікативного домінування: соціально зумовленого або ситуативно сконструйованого.

1. Невербальна комунікація в ситуації соціально зумовленого домінування

Соціально зумовлене комунікативне домінування має місце, коли комунікативний вплив є проявом соціальної влади, тобто зумовлений соціальним статусом адресанта. Перебуваючи за своїм соціальним статусом у вертикальних стосунках із співрозмовником, соціально домінантні індивіди не будують, а реалізують та підкріплюють уже існуючі стосунки домінування у комунікації. Така ситуація передбачає вживання сталих невербальних маркерів соціального статусу, за допомогою яких репрезентується та підкріплюється соціальна нерівність.

2. Невербальна комунікація в ситуації ситуативно сконструйованого домінування

---

¹ Див.: Франко І. Зібрання творів : у 50 т. – К., 1976-1986. Покликання подаємо в круглих дужках, вказуючи на назву твору, том і сторінку.

Ситуативно сконструйоване комунікативне домінування має місце в ситуаціях, коли комуніканти перебувають у горизонтальних соціальних відносинах або один із них має нижчу соціальну роль, але ситуативно набуває вищого комунікативного статусу стосовно співбесідника. Для досягнення власних цілей таким індивідам доводиться конструювати стосунки домінування безпосередньо у ході комунікативного процесу, вдаючись до форм особистісного впливу: апеляції до власного ситуативно вищого рівня знань та володіння важливою інформацією, порушення принципу ввічливості, апеляції до міжособистісних стосунків із співрозмовником, чинення психоемоційного тиску.

Комуніканти з рівними соціальними статусами. У домінуванні, що ситуативно конструюється, комуніканти змушені докладати якомога більше зусиль для підвищення власного комунікативного статусу. У таких ситуаціях, комуніканти використовують невербальні засоби, що допомагають захопити ініціативу в розмові. Наприклад:

Ситуація I. *Граф Адольф був то такий собі вже літній пан <...> **Говорив він [граф Адольф] повільно, голосом проникливим і неприємним, трохи приправленим сталою терпкою іронією, яка поблискувала і в його сірих гострих очах. Видно було по ньому, що відчуває свою вищість над усім оточенням і що охоче видає з себе велику людину.** <...> Граф Гіацинт, незважаючи на те, що стояв із графом Адольфом на одному щаблі шляхетського блиску, все ж аж занадто добре відчував незмірну вищість графа Адольфа як з погляду багатства, так і щодо політичної кар'єри та здобутих у них почесностей і заслуг. Це трохи принизливе для нього почуття він намагався маскувати більшою, як потрібно, вільністю і недбалістю рухів, байдужим тоном розмови, яку він вів.*

– Виявляється, як ви знаєте, ексцеленціє, – **повільно цідив граф Гіацинт, запалюючи уже бог знає яку сигару, – що ці Калиновичі...**

– **Що? – перебив його граф Адольф. – Ти говориш про них у множині?<...>**

– **Справді та-а-ак? – промовив ексцеленція здивовано. – Ну, тоді це важлива річ. Це треба знати. Цьому треба запобігти.**

– **Але я думаю, – цідив далі граф Гіацинт, в душі безмежно радий, що йому хоч раз у житті пощастило розповісти щось важливе й звернути на себе увагу ексцеленції, і, намагаючись надати собі вигляд людини, яка знає ще важливіші справи, знижував тон, – я думаю, ексцеленціє, що все не таке уже й важливе, що ви занадто гаряче сприймаєте ці речі** (Лель і Полель, т. 17, с. 369-370).

Граф Гіацинт, рівний з графом Адольфом за статусом, але не за суспільним визнанням, тому для вияву комунікативної переваги залучає різні невербальні засоби. Основним невербальним компонентом є просодичний. Граф Гіацинт дотримується закону дзеркального розвитку спілкування, тобто намагається наслідувати повільний, протяжний тон свого співрозмовника. Окрім цього, комунікативну перевагу графові Гіацинту надає володіння важливою, цінною інформацією. Можемо зробити висновок, що невербальні дії домінантного комуніканта мають односторонній характер, тобто вони скеровані лиш на підвищення власного комунікативного статусу, а не на пониження статусу співрозмовника.

Соціальний статус комуніканта, який прагне заволодіти комунікативною ініціативою, нижчий, ніж у співрозмовника.

Ситуація II. *Осип [сільський хлопець] з тим самим, ядовито-насмішливим лицем обернувся до панича і, стоячи насеред хати добру хвилю, мовчки дивився на нього. Панич сидів біля стола без руху, мов труп, з затисненими губами, з очима, спущеними вниз. Він чув і розумів усе, що сталося перед його очима, але був, мов приголомшений і не міг здобутися навіть на одно слово.*

Стояла важка мовчанка. Осип, очевидно ждав, аби панич промовив перший. Та сей не озивався, не дивився на нього. Тоді Осип сів на стільчику оддалік від панича <...> І він присунув стільчик близько до стола, сів навпроти панича і, дивлячись йому просто в очі, мовив притишеним голосом:

– *Ви лагодитеся до повстання?*

Панич зірвався зовсім так, як той щур, котрому приложено розпечений дріт до лапки. <...>

Панич затиснув зуби з лютості та розпуки, але мовчав. Він готов був кинутися на сього поганця і роздерти, зубами гризти його, але здержував себе. Очевидно, він знав щось і був певен себе, коли поведився так без церемонії з паничем. Що ж таке знав він? <...>

– *Боже!* – *скрикнув панич і вхопив себе обома руками за голову.* <...>

– *Лотре!* – *скрикнув панич і кинувся на Осипа.* – *Відки ти се знаєш? Я тебе не пушу звідси живого.*

Осип був спокійний. Він був сильніший від панича, а сей не мав при собі ніякого оружжя. Зрештою він знав добре, що одним словом може розбити всю паничеву злість, мов вітер чорну хмару. <...>

– *Слухайте, паничу,* – мовив далі Осип, *переходячи зовсім у поважний тон.* <...> *Панич сидів, понуривши голову, немов ждав нового удару.* <...>

І Осип, нахилившись до паничевого уха, шепнув йому кілька слів. Панич скочив мов опарений (Гриць і панич, т. 21, с. 240-243).

Під час створення образу комунікативно домінантного індивіда невербальні компоненти характеризують комуніканта як впевненого у собі, рішучого, ініціативного, що має певні повноваження для керування процесом комунікації та поведінкою свого партнера. При цьому відбувається перелаштування невербальної поведінки партнерів по комунікації. Комунікант з нижчим соціальним статусом відразу захоплює комунікативну владу в свої руки (*зайшов, не поклонившись паничеві*), але вже потім очікує від панича відповідної його статусу поведінки (*чекав, аби панич промовив першим, поглянув на нього*). Не дочекавшись цього, сільський парубок повністю контролює розмову: випростовується, зменшує просторову дистанцію, дивиться прямо в очі, вільно модифікує тон голосу (*веселий тон, кепкуючи, притишений голос, поважний тон*). Панич, зі свого боку, уникає прямих поглядів, закусує уста, хапається за голову, допускає безцеремонну поведінку зі собою, тобто його невербальний вияв невпевненості та страху гармоніює з поведінковим стереотипом підлеглого. І, як вправно зауважує автор, панич свідомо підпадає під комунікативний вплив нижчого за соціальним статусом співрозмовника, який володіє надзвичайно вагомою інформацією.

Ситуація III. *І Гіри [ревізор поліції] положив руку на капітанових плечах, а в протязу дальшої бесіди почав навіть протекціонально клепати його по плечі.* На горе, зміст того балакання був такий, що капітан уже не зміг встати, вхопити крісло або виломити ногу від стола і одним замахом зробити кінець Гіришевим усміхам, балаканням і всім його планам.

– *Я знаю, пан капітан є добрий чоловік, службовий чоловік, гоноровий чоловік. Одним словом — благородний чоловік. Пан капітан для мене був дуже людяний і чемний не погордував моїм товариством. Я для того пану капітанові хочу щось сказати.*

І, нахилиючись зовсім аж до капітанового вуха, мовив...

... Гіри не переставав плескати його по плечі (Для домашнього огнища, т. 19, с. 128).

У цій ситуації жест **плескати по плечі** використовує комунікант з нижчим соціальним статусом, намагаючись здобути комунікативну перевагу над капітаном. Здебільшого дотиковий контакт та зменшення дистанції, які трактуються як вторгнення у сферу іншої людини й ініційовані комунікантом із нижчим статусом, викликають осуд, незадоволення в адресата і негативно впливають на перебіг комунікації. Але ревізор поліції, володіючи цінною інформацією та шантажуючи співрозмовника, не збирається змінювати свою невербальну поведінку (*зміст того балакання був такий, що капітан уже не зміг вхопити крісло або виломити ногу від стола і одним замахом зробити кінець Гіришевим усміхам, балаканням і всім його планам*).

Проаналізовані комунікативні ситуації, підтверджують думку про перемикання в невербальному коді поряд з перемиканням вербальним, яке має місце при зміні деяких параметрів спілкування (місце, час, ситуація тощо).

Соціально й ситуативно домінантні індивіди активно використовують усі можливі невербальні засоби впливу на співрозмовника: різноманітні модифікації голосу, встановлення візуального та вербального контакту, регуляцію просторової дистанції спілкування, вільну зміну свого положення у просторі, розкутість у жестах, міміці, право на тілесне покарання тощо. Ці та інші невербальні засоби стають основою для стереотипної поведінки комунікативно домінантного індивіда і їх часто використовують комуніканти, нижчі за соціальним статусом, для маскуванню своїх реальних позицій. Якщо в ситуації I (соціальні статуси рівні) невербальні дії не завдають шкоди комунікативному статусу не домінантного індивіда, то в ситуаціях II і III індивіди досягають

комунікативної переваги за допомогою заниження комунікативного статусу співрозмовника через навмисне порушення правил комунікації та комунікативного узгодження, використання ситуативних чинників, спроможних наділити їх доміантною роллю, а також застосування широкого спектру максимально експресивних невербальних компонентів, здатних зчинити психоемоційний тиск. У домінуванні, що ситуативно конструюється, комуніканти змушені докладати якомога більше зусиль для підвищення власного комунікативного статусу та досягнення комунікативної переваги над співрозмовником.

Список використаної літератури

1. Барташева Г. И. Способы вербальной репрезентации социально-дейктической информации, содержащейся в невербальных компонентах коммуникации / Г. И. Барташева // *Нова філологія*. – 2004. – Вип. 1 (20). – С. 21-27.
2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Білоус М. Словник етикетних жестів (пробний зошит) / М. Білоус, О. Король // *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. – Львів : 2003. – Вип. 30. – С. 222-231.
4. Босак Н. Ф. Семантика жестів у мові художнього твору / Н. Ф. Босак, О. А. Копусь // *Вісник ХНУ. Серія філологія*. – 2004. – Вип. 42. – № 632. – С. 188-191.
5. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / И. Н. Горелов. – [2-е изд., стереотипное] – М. : КомКнига, 2006. – 104, [6] с.
6. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 333, [3] с.
7. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація / І. В. Ковалинська. – К. : Вид-во «Освіта України», 2014. – 289 с.
8. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика в ее соотношении с вербальной : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / Г. Е. Крейдлин. – М., 2000. – 68 с.
9. Крейдлин Г. Е. Невербальная семиотика : язык тела и естественный язык / Г. Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.
10. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – К. : «Ваклер», 2001. – 656 с.
11. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : СПОЛОМ, 2001. – 224 с.
12. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі / Л. В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 300 с.
13. Ставицька Л. О. Гендерні виміри невербальної комунікації у художньому тексті / Л. О. Ставицька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Articles/KultNar/knp49_1
14. Ставицька О. Г. Паралінгвістичні засоби у структурі мовленнєвого впливу : визначення понять / О. Г. Ставицька // *Наукові записки РДГУ. Вип. 16*. – Рівне : РДГУ, 2001. – С. 45–48.
15. Стародубцева О. А. Лексико-семантичні засоби кінетичної характеристики персонажа (на матеріалі французького роману ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.05 „Романські мови” / О. А. Стародубцева. – К., 2002. – 21 с.
16. Тесля О. Етикетні жести як елемент невербальної комунікації / О. Тесля // *Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. Серія філол.* – Л., 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 433-437.
17. Шейгал Е. И. Власть и речевая коммуникация / Е. И. Шейгал, И. С. Черватюк // *Известия РАН. Серия литературы и языка*. – 2005. – Т. 64. – № 5. – С. 38 – 45.

Джерела

Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наук. думка, 1976–1986.

Гавриш М. М. Аналіз невербального поведіння комунікантів в ситуаціях ситуативного домінування.

Анотація

Проанализировано стратегію невербального поведіння комунікантів с более низким социальным статусом, которая помогает им завладеть инициативой в разговоре (ситуативное доминирование). Выводы свидетельствуют о роли модификаций голоса, установление визуального контакта и дистанции общения, изменение положения тела в пространстве. Эти и другие невербальные средства становятся основой для стереотипного поведения коммуникативно доминантного индивида и часто используются коммуникантами с более низким социальным статусом для маскировки своих реальных позиций.

Ключевые слова: *социальный статус лица, невербальные компоненты коммуникации, социальное и ситуативное доминирование.*

Gavrysh M. M. Analysis of non-verbal behavior of communicants in context of situational dominance.

Summary

The article is devoted to the study of the role of nonverbal communication components that are used by the speakers in situations of communicative domination with social or situational preconditions.

The strategy of non-verbal behavior of communicants with a lower social status that helps them to lead he conversation (to be in situational dominance) is analyzed.

Socially predetermined communicative domination takes place when communicative influence is a manifestation of social power that is due to the social status of the addressee. Situationally constructed communicative domination takes place in situations where communicants are in horizontal social relations or one of them has a lower social role, but situationally acquires a higher communicative status with respect to the interlocutor. To achieve their goals, such individuals have to construct a relationship of domination directly in the course of the communicative process, resorting to forms of personal influence: appeals to their own situationally higher level of knowledge and possession of important information, violation of the principle of politeness, appeal to interpersonal relations with the interlocutor, and the exercise of psycho-emotional pressure.

The conclusions confirm the role of voice modifications, the development of visual contact and distance of communication, the change of the position of the body in space, and so on. These and other non-verbal means are the basis for the stereotypical behavior of the communicatively dominant individual and are often used by communicants with lower social status to mask their real positions.

Key words: social status of a person, non-verbal components of communication, social and situational dominance.

УДК 81.81-13.81-139

Гірняк О. Г.,

аспірант кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Львівська політехніка»

E-mail: girnyak@icloud.com

ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ЕМОТИВНА ЛЕКСИКА» В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

У статті досліджено підходи до розуміння поняття «емотивна лексика» в сучасній лінгвістиці. Описано особливості її функціонування в сучасному українському мовленні. Особливу увагу зосереджено довкола універсальних емотивних значень у лексичній семантиці, окреслено рівні вираження емотивності. Також досліджено поняття емоційності та розглянуто підходи до розуміння поняття «оцінність». Розглянуто типи оцінних слів, їх основні відмінності від емотивної лексики та приклади використання в мовній практиці.

Ключові слова: емотивність, оцінність, емоційність, лексика, семантика, емотивна лексика.

Лінгвісти вже тривалий час досліджують способи вираження емоцій у мовленні. Із середини 50-х років минулого століття в зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці з'явилися перші праці про способи маніфестації емоцій в мові.

До цієї проблеми зверталися соціологи, психологи й лінгвісти [11; 13; 14]. Емотивну лексику часто використовують у текстах різних функціональних стилів, як-от: публіцистичному, художньому стилях, усно-писемному мовленні інтернету. Однак не було ще приділено достатньої уваги дослідженню теоретичного аспекту вияву емоцій в інтернет-дискурсі. Ці факти переконують у необхідності глибшого й детальнішого вивчення питання на сучасному матеріалі, який дасть змогу зробити зріз використання емотивної лексики в сучасних текстах. Цим зумовлено актуальність дослідження.

Об'єкт дослідження – емотивна лексика, а предмет – підходи до розуміння цього поняття в сучасній лінгвістиці. Мета праці – проаналізувати підходи до розуміння поняття емотивна лексика в сучасній лінгвістиці. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у статті проаналізовано сучасні підходи до вивчення емотивної лексики. Теоретичні узагальнення, викладені у статті, можуть бути використані для подальшого дослідження вживання емотивів у різних сферах людського спілкування.

Досвід людства в пізнанні емоцій закріплюється в мовних одиницях. Емоції універсальні, а структура емотивної лексики не збігається в різних мовах, має національну специфіку. З огляду на це, виокремлюють універсальні емотивні значення в лексичній семантиці. На думку Н. О. Лук'янової, емотивна лексика тісно пов'язана з оцінною, але для дослідження емотивної лексики обирати оцінні слова недоцільно. Дослідниця вважає, що підставою єдиної моделі опису всього розмаїття емотивної лексики може слугувати сема емотивності, яка бере участь у маніфестації емоцій у семантиці слова. «Посідаючи різні позиції в семній структурі слова, сема емотивності може бути головною категоріально-лексичною чи залежною диференціальною семою. А емоційність виражається на всіх рівнях мови словотвірними, синтаксичними, лексичними засобами, включаючи фразеологію. На словотвірному рівні важливе значення має поняття відтворення. Величезний потенціал має лексика і фразеологія розмовного стилю» [9, с. 77]. Зрозуміло, що почуття й емоції практично неможливо висловити за допомогою тільки одного мовного засобу. Зазвичай емоційність у мові виражається сукупністю мовних засобів різних рівнів.

В. І. Шаховський пояснює, що для розуміння особливостей вияву емоцій у різних культурах важливо розрізняти два типи емоцій: емоції як «відносно короткі емоційні стани» з частково неконтрольованими психобіологічними компонентами і з частково контрольованими експресивними компонентами. У першому випадку емоції мають природний спонтанний характер, є відкритою демонстрацією почуттів, і ми маємо справу з емоційністю; у другому – вияв емоцій має навмисний характер і є певною стратегією комунікативної поведінки, вони використовуються з метою прогнозування та визначення ситуації, а також впливу на поведінку інших. Такий вияв емоцій згаданий дослідник пропонує називати емотивністю. За визначенням В. І. Шаховського, емотивність – запланована демонстрація емоцій, спрямована на адресата [13, с. 96].

Відмінності у типах емоцій дають змогу виокремити два типи комунікації – емотивний та емоційний. «Емоційна комунікація – це спонтанна незапланована природна демонстрація емоцій як вияв внутрішніх емоційних станів, необов'язково враховує реакцію співрозмовника або тих, хто поруч. Емотивна комунікація – це свідомо, контрольована демонстрація емоцій, яку використовують зі стратегічною метою: вплив на оточуючих, демонстрація лояльності, доброзичливості, запобігання можливому конфлікту, тобто вона виконує соціальну функцію – вплинути на сприйняття співрозмовником ситуації та на її розуміння» [13, с. 98].

Термін *емоційність* може мати два значення: по-перше, як властивість суб'єкта, його здатність переживати емоції, супроводжувати свої дії і вчинки почуттями і висловлювати їх. По-друге, як властивість мовного знака – його потенційну можливість висловити факт емоційного переживання суб'єктом деякого явища дійсності, яке становить предметний зміст цього мовного знака. Друге значення має термінологічний статус [12, с. 24].

Деякі філологи фокусують увагу не на виразному, а на причиновому аспекті емотивності, тобто емотивність цікавить їх не просто як відображення чуттєвої сфери, а як засіб збудження певних почуттів і емоцій в адресата. Інші дослідники аналізують насамперед виразний аспект емотивності, тобто як набір мовних способів відображення цих почуттів і емоцій.

М. А. Жовтобрюх під час характеристики експресивних слів використовує термін «емоційно забарвлена лексика» і кваліфікує її як окрему стилістичну категорію в літературній мові. Учений вважає, що до цього класу належать «... слова, які виражають різні почуття, а також емоційні відтінки в оцінці явищ дійсності, осіб, подій тощо» [7, с. 66–68].

Так, емоційність часто трансформується в категорію емотивності, яка відображає систему емоційних характеристик мовної особистості. Особливістю категорії емотивності, відповідно, є різноманіття форм її вираження в мові.

Емоційність тісно вплетена в усю мовну діяльність людини й закріплюється в семантиці слів як визначників її різних емоційних станів. У зв'язку з цим, під час дослідження мови крім логіко-предметної семантики, що відображає будь-яке поняття людського мислення, необхідно враховувати й емотивну. На нашу думку, у загальному вигляді емотивну семантику слова можна визначити як опосередковане мовою ставлення людини до навколишнього світу. Відповідно, особливість почуттів та емоцій полягає в тому, що вони одночасно є і об'єктом відображення в мові, і засобом

відображення самих себе й інших об'єктів дійсності, а також у тому, що їх неможливо відокремити від протилежного суб'єкта.

Згідно з баченням А. Вержбицької, однією з найважливіших сфер застосування даних, здобутих емотиологією, стала лінгвокультурологія, у якій використовують положення про універсальність в інтегральному характері емоцій. Обґрунтування необхідності розмежування понять «емоційність» і «емотивність» в мові науки і виявлення границь емотивності одиниць мови – це основні теоретичні проблеми. Саме на їх базі створено нові праці, які пояснюють характер часткових виявів впливу суб'єктивної сфери особистості на особливості мовних одиниць у різних лінгвокультурах [3, с. 45].

Емотивну лексику здебільшого вивчають з урахуванням таких категорій, як оцінність, експресивність, образність. Водночас, її зв'язок з оцінкою є особливо тісним. Синтез емоцій та оцінки є актуальним завжди.

Так, американський мовознавець Чарльз Філлмор стверджує, що «...функціонально-семантичне поле емотивності є єдністю семантичних і функціональних характеристик безлічі лексичних одиниць мови, виділених на основі загальної семантичної ознаки – емотивності» [12, с. 47].

Емоційність і експресивність – категорії, безумовно, взаємопов'язані, але щодо характеру їх є різні думки. Відповідно до першої гіпотези, оцінність і емоційність утворюють нерозривну єдність. Так, наприклад, вважає Н. О. Лук'янова: «Оцінність, представлена як співвіднесеність слова з оцінкою, і емоційність, пов'язана з емоціями, почуттями, не становлять двох різних компонентів значення, вони єдині» [9, с. 77]. Цієї ж думки дотримується й В. І. Шаховський, натомість Е. М. Вольф, навпаки, відокремлює компоненти «емоційність» і «оцінність», розглядаючи їх окремо [13, с. 99; 4, с. 16].

Мовознавець Бенджамін Лі Ворф висловив думку, що «...найбільш яскравою особливістю функціонування лексичних одиниць, які позначають емоції і почуття, є емотивні ланцюжки – комбінація в одному або найближчих контекстах декількох емотивів. В емотивних ланцюжках може відбуватися або зближення значень емотивних одиниць, або їх протиставлення, за якого актуалізуються диференціальні і слабшають загальні семи. Так, емотивні ланцюжки можуть бути представлені одиницями одного або різних мікрополів» [10, с. 173–175].

Варто зауважити, що *оцінність* і *емотивність* – поняття хоч і взаємодоповнювані, але різні. Відмінність цих компонентів підтверджує той факт, що окремим підкласам емоційних явищ функція оцінки властива не завжди однаково. На думку деяких науковців, оцінність не обов'язково властива емоційній лексиці. Зокрема, такого погляду дотримувалися Є. Пузиніна [15], В. І. Шаховський [13], Я. Гнезділова [5] та ін.

В. І. Шаховський зазначає, що «...на мовному рівні емоції трансформуються в емотивність; емоція – психологічна категорія, а емотивність – мовна, оскільки емоції можуть і викликатися і передаватися (виражатися, проявлятися) в мові і мовою» [13, с. 13].

Так, тривалий час у параметрі оцінки не розглядали лексику емоцій типу *любов*, *смуток*, але впродовж останніх років досліджують зміст та походження оцінності і схожих слів. Зважаючи на це, виокремлено типи оцінних слів: загальнооцінна лексика типу «подобається/не подобається»; слова, які інтерпретують «емотивний аспект» оцінки слова, на кшталт «любов», «презирство» [13, с. 18]. Інші містять поряд з оцінною модальністю позначення емоції.

В. І. Шаховський притримується думки, що емоції тісно пов'язані з кваліфікативно-оцінною діяльністю людини і є компонентами структури її розумової діяльності [8, с. 153]. Серед іншого автор наводить тезу про факт емотивного значення й емотивної конотації та їх референції з певними об'єктивними і суб'єктивними ознаками денотата – свого або чужого для цього слова (денотативна референція); з «емоційно забарвленим поняттям» (сигніфікативна референція); із соціальними емоціями відображають суб'єктів (емоційно-оцінна референція); з типізованими ситуаціями вживання емотивів (функціонально-стилістична референція) [13, с. 6].

Отож, специфіка емотивності полягає в тому, що вона виступає як функціонально-семантична категорія, яка об'єднує безліч мовних елементів на основі спільності емотивної функції.

У своєму дослідженні В. І. Шаховський визначив три типи емотивності слова: власне емотивність, емотивність як одна з реалізацій семантики слова і контекстуальна емотивність. Ґрунтуючись на цьому, лінгвіст виокремив також три рівні вираження емотивності: емотивного

значення; конотація як компонент, пов'язаний з логіко-предметним компонентом значення; рівень емотивного потенціалу [13, с. 20].

Під час дослідження семантичної структури експресивних лексем Н. Бойко висловила бачення, що емотивність, оцінність, експресивність та образність є складниками конотативної частини семантики слова і вони лише інколи виступають ізольовано, а переважно – у різних комбінаціях [2, с. 26]. Схожої думки дотримується в дисертаційній праці Н. Дорогович. Дослідниця зараховує емотивність, а також оцінність, інтенсивність, образність до субкатегорій експресивності [6, с. 108].

Отже, емотивна лексика є не просто окремих елементом мовної одиниці. Вона допомагає нам висловлювати свої емоції як усно, так і письмово, що особливо важливо під час у всіх сферах людської діяльності. Серед іншого, вважаємо, що найвідповіднішим терміном, яким можна окреслити такі одиниці, є «емотивна лексика», який найчастіше використовують В. І. Шаховський, Н. О. Лук'янова, А. Вержицька. Очевидним є й те, що відмінності у варіюванні і ступені вияву базових емоцій у різних культурах опосередковані мовними засобами їх вираження та пояснюються культурно-ціннісними настановами цієї культури. Окрім того, приєднуємось до думки, що емотивну лексику, зокрема емотивні значення, варто типологізувати для чіткішого розуміння цих понять.

Список використаної літератури

1. Балли Ш. Французская стилистика: пер. с франц. / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1961. – 392 с.
2. Бойко Н. Українська експресивна лексика: семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: монографія / Н. Бойко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2005. – 552 с.
3. Вежицькая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежицькая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Комкнига, 2006. – 341 с.
5. Гнезділова Я. Емоційність та емотивність сучасного англомовного дискурсу: структурний, семантичний і прагматичний аспекти [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Ярослава Гнезділова. – К., 2007. – 291 с.
6. Дорогович Н. Мовна експресія в художніх текстах українського резистансу 40-50-х років ХХ століття : дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Дорогович. – Івано-Франківськ, 2013. – 282 с.
7. Жовтобрюх М. А. Лексика і фразеологія / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик // Курс сучасної української літературної мови. – К. : Вища школа, 1972. – Ч. І. – 1972. – С. 17–90.
8. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1986. – 488 с.
9. Лук'янова Н. О. Лінгвістична інтерпретація тексту як спосіб моделювання фрагменту мовної картини світу / Н. О. Лук'янова. – Барнаул : Міф, 2000. – 269 с.
10. Уорф Б. Л. Наука и языкознание / Б. Л. Уорф // Зарубежная лингвистика. – М. : Прогресс, 1999. – Вып. 1. – С. 169–182.
11. Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте: учебное пособие / О. Е. Филимонова – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 448 с.
12. Филлмор Ч. Об организации семантической информации в словаре / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1983. – Вып. 14. – С. 23–60.
13. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – М. : ЛКИ, 2008. – 208 с.
14. Шидловська В. О. Поняття емоції, емоційності та емотивності у сучасній лінгвістиці / В. О. Шидловська // Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації: VI Всеукр. наук.-практ. конф. – Житомир, 2014. – С. 292–295.
15. Puzynina J. Uczucia a postawy we wspóczesnym języku polskim / J. Puzynina / Język a Kultura. – № 2229. – Т. 14. – 2000. – S. 9–24.

Гирняк О. Г. Подходы к пониманию понятия «эмотивная лексика» в современной лингвистике.

Аннотация

В статье исследованы подходы к пониманию понятия «эмотивная лексика» в современной лингвистике. Описаны особенности ее функционирования в современной украинской речи. Особое внимание сосредоточено вокруг универсальных эмотивных значений в лексической семантике, определены уровни выражения эмотивности. Также исследовано понятие эмоциональности и рассмотрены подходы к пониманию понятия «оценочность». Рассмотрены типы оценочных слов, их основные отличия от эмотивной лексики и примеры использования в речевой практике.

Ключевые слова: эмотивность, оценочность, эмоциональность, лексика, семантика, эмотивная лексика.

Hirnyak O. H. Approaches to understanding the concept of «emotional vocabulary» in modern linguistics.

Summary

The article investigates the concept of «emotive vocabulary» as a separate language unit. It describes the features of its application in the modern Ukrainian language. Special attention is paid to universal emotional values in lexical semantics, defined levels of emotional expression. Also investigated the concept of emotion, the two main types of communication, and the meaning of the definition of «evaluation». As well considered types of evaluative words, their main differences from emotive vocabulary and examples of use in speech practice.

Key words: emotionality, evaluation, vocabulary, semantics, emotional vocabulary.

УДК 811. 161.1'373

Грицева А. П.,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры украинской филологии

Хмельницкого национального университета

Хади Бак,

кандидат филологических наук,

преподаватель русского языка и литературы

Ататюрковского университета (Эрзурум, Турция)

**СЛОВЕСНЫЕ ОППОЗИЦИИ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА**

В статье рассматриваются омонимы как формальные оппозиции тождества, типы омонимов в зависимости от факторов, определяющих их возникновение. Абсолютные синонимы как семантические оппозиции тождества, однокоренные синонимы и варианты слов; антонимы как оппозиции эквиолентного типа, а также типы оппозиции привативного типа.

Лексические омонимы трактуются как случайные явления, особенно такие, как омоформы, омофоны и омографы. Достаточно широкое их представление в словарном составе русского языка, формирование определенными факторами способствует выявлению типологии омонимов.

Ключевые слова: словесные оппозиции, полная омонимия, социолингвистический характер омонимов, заимствование в омонимии, фонетические омонимы, словообразовательные омонимы; абсолютные синонимы, варианты слов, антонимические оппозиции; привативная семантическая оппозиция, эквиолентная семантическая оппозиция.

Изучая особенности отражения в современном русском языке общественных и культурных изменений, картины мира русского народа, лингвистика обращается к различным по своему статусу языковым явлениям.

Актуальность изучения различных языковых явлений обусловлена активными преобразованиями в лексической системе языка. Системно-семасиологический подход к изучению отдельных фрагментов лексики системы имеет важное значение и для описательной лексикологии, и для практической лексикографии, и для лингвистической теории в целом, так как дает возможность выявить специфически индивидуальное в том или ином классе слов, глубже осмыслить системные закономерности.

В последние десятилетия особый интерес вызывает явление омонимии как системной категории языка в общем. В частности эта категория может быть представлена как проблема омонимии в компьютерных интеллектуальных и переводных системах в процессе автоматического перевода деловых документов, технической документации, а также текстов художественной литературы [1].

Цель статьи – рассмотреть такие словесные оппозиции, в которых представлены отношения тождества. Так как не бывает разных слов, полностью тождественных как по форме, так и по значению, такие оппозиции представлены парами слов, тождественных либо только по форме (омонимы), либо только по значению (синонимы), при обязательном, полном или частном, различии этих (антонимы).

Омонимы – это оппозиции слов, тождественных по форме, но абсолютно различных по значению, например, *проволóчка / прóволочка* (что-либо затягивается и уменьшительное от проволока); *худой* (тощий и дырявый, рваный).

Омонимия может быть полной, если слова совпадают во всех формах, например, *ключ* (родник) и *ключ* (отмычка), что является собственно лексической омонимией. Ей противопоставлены явления частичной омонимии слов, формально совпадающих в одной или нескольких формах при различии других форм. Например, глагол *знать* и существительное *знать*, совпадающие в своих основных словарных формах, различаются во всех остальных, ср.: *знать, знаю, знал, зная* и т. д. и *знать, знати, знатью*. Глагол *брести* и существительное *бред* совпадают только в одной из своих форм (ср.: *я бреду* и *я был в бреду*), также как глагол *беречь* и существительное *берег* (ср.: *я берегу эти книги* и *я стою на берегу*). Такого рода частичная омонимия возможна и для слов одной части речи, например, глаголы *накупать* (много) и *накупать* (хорошо выкупать), совпадая в инфинитиве, различаются в личных и видовых формах. Также глаголы *лететь* и *лечить*.

Круг подобных явлений достаточно широк, и обычно такие слова называются омоформами. К ним примыкают явления омофонии, проявляющиеся в том, что совпадение случается только в живом произношении, но не отражается на письме, например, *глас* (голос) и *глаз* [глас] (орган зрения); *молот* и *молод*; *прут* и *пруд*; *грусть* и *груздь* и др.

Существует еще явление омографии, когда внешне совпадающими оказываются буквенные изображения слов, реально различающихся ударением, например *óрган* и *orgán*, *парíть* и *páрить*, *насыпать* и *насыпáть* и под.

Лексические омонимы – это чисто формальные совпадения слов, которые не предусмотрены законами построения знаковых систем [2, с. 54]. Несмотря на то что их можно трактовать как случайные явления, особенно такие, как омоформы, омофоны и омографы, они достаточно широко представлены в словарном составе русского языка, и формирование их обусловлено определенными факторами, которые могут быть положены в основу типологии омонимов [3, с. 298-299].

1. Особый тип – омонимы, возникающие в связи с действием факторов внеязыкового, социолингвистического характера, в результате случайного совпадения заимствованных слов, например: *брак* (негодная продукция) от нем. *Brack* и русское *брак* (супружество); *горн* (духовой инструмент) от нем. *Horn* и русское *горн* (кузнечная печь); *бор* (химический элемент) от лат. *borax* и *бор* (инструмент) от нем. *Bhor* и русское *бор* – сосновый лес и мн. др.

2. Другой тип омонимов связан с фонетическими языковыми факторами. Это омонимы, формальное совпадение которых обусловлено звуковыми изменениями, нашедшими свое выражение в звуковой оболочке слов, например, *лук* (вид оружия) и *лук* (растение). В корне первого слова гласный раньше был представлен особым носовым звуком заднего ряда, юсом большим, который впоследствии исчез из вокалической системы русского языка, заменившись звуком [у].

Звуковые закономерности, в частности живые позиционные чередования звуков, действующие в современном русском языке, и сейчас часто приводят к совпадению слов в отдельных формах, например: *прут* и *пруд* [*прут*] при различии *прутья* и *пруды*; *валы* и *волы* [*валы*] при различии *вал* и *вол*.

Кроме частичного совпадения, может быть и полное, которое не отличается в словарях: *прибывать* и *пребывать* [при^бывают']. В возникновении таких произносительных омонимов и омоформ – результаты воздействия закономерностей фонологического уровня. Еще большее воздействие на лексическую систему в плане порождения омонимов оказывают законы словообразования.

3. Словообразовательные омонимы – наиболее широко представленный тип омонимии, например: *перенести* (переместить и испытать); *побег* (бегство и ветка дерева). Этот тип омонимов представлен производными словами, основы которых состоят из внешне одинаковых морфем, но морфемы в силу собственной омонимичности или (чаще) многозначности имеют разные значения в словах. Свойства многозначности и омонимии могут быть присущи как самим производящим основам, так и формантам, присоединенным к ним в процессе словопроизводства. В связи с этим среди словообразовательных омонимов можно выделить:

– производные слова-омонимы, образованные от омонимичных основ, например: *газовый* (ткань) и *газовый* (вещество); *перетопить* (сжечь и переплавить)

– производные омонимы, образованные от разных, но сходных производящих основ, различия которых нейтрализуются в результате определенных морфонологических закономерностей: *критический* (от критик и кризис);

– образованные от одного слова, но соотнесены с его различными значениями: *выходить* (много обойти и добиться выздоровления) – от глагола *ходить*, но с разными значениями (перемещаться и ухаживать);

– омонимия, обусловленная многозначностью самих словообразовательных формантов: *ягодник* (собиратель ягод и место выращивание ягод). Суффикс *-ник* имеет разное значение: лицо (*дворник, фокусник, десантник* и др.) и место, занятое растительностью (*цветник, малинник, ельник* и др.).

4. Омонимы, возникновение которых связано с явлением лексической многозначности, обусловлены самим устройством лексической системы языка, например: *лайка* (порода собак и сорт мягкой кожи, выделенной из шкуры собак). В ходе развития кожевенного производства лайковую кожу стали изготавливать из шкур разных животных, сема «лайка» исчезла как существенная для значения «кожа для перчаток». В результате производное вторичное значение оказалось не связанным с основным значением слова.

Во многих случаях решение вопроса о том, это два самостоятельных слова и два значения одного слова, затруднительно. Не удивительна разная трактовка омонимов в словарях, когда в общих толковых словарях они подаются как многозначность. Проблема отграничения омонимии от многозначности существенно важна для лексикографов. Для носителей языка слово понимается благодаря контексту, где снимаются многозначность и омонимия.

Семантические оппозиции тождества представлены такими явлениями, как абсолютные синонимы и варианты слов.

Абсолютные синонимы – это слова, тождественные по своим основным значениям, их называют также номинативными, поскольку они совпадают в своих значениях, составляющих содержание слов-ономатем, слов-названий, соотнесенных прежде всего с внеязыковым денотатом слов. Указанная особенность абсолютных синонимов подчеркивается в таких применяемых к ним терминах, как «внеконтекстные», «парадигматические», «системные» синонимы.

Не тождественные, а только близкие по значению, называемые идеографическими синонимами, или квазисинонимами [4], не образуют семантических оппозиций тождества, так как в значениях таких слов всегда есть компоненты, специфические только для одного из них, например *высокий* и *рослый*. Эти прилагательные образуют привативную семантическую оппозицию (оппозицию включения). Привативные оппозиции могут проявляться как в формальных, так и в семантических связях слов. В семантическом плане к привативной оппозиции относятся слова, связанные родовидовыми отношениями, например: *растение – дерево – ель; мебель – стол, стул; говорить – шептать*. Привативные семантические оппозиции очень важны для лексической системы языка: они обуславливают ее строение, организацию, ее иерархический характер. Они отражают отношения частного и общего. Каждое слово может входить в такую оппозицию как в качестве основного, так и в качестве маркированного, уточняющего члена.

Таким образом, каждое слово в привативной оппозиции, с одной стороны, подводится под более широкое понятие, с другой – уточняется. В этом отражается закономерность человеческого мышления, сближается с тенденцией к конкретизации мысли, ср.: *жалость* и *сострадание*; наречия *близко* и *рядом*.

В других случаях слова, близкие по смыслу, связаны отношениями семантической эквивалентности (оппозиции пересечения), например: *топить* (переводить что-либо в жидкое состояние путем небольшого нагревания) и *плавить* (... путем сильного нагревания). Эквивалентные оппозиции связывают слова, в которых есть общие признаки и в то же время – свои специфические компоненты, по которым они «пересекаются» друг с другом, например, слова *стол – стул*, в значениях которых есть общая сема «мебель» и дифференцирующие семы: форма, материал, функции и др.

Наличие в лексической системе языка двух слов с одинаковым содержанием создает в ней известную избыточность средств, которая частично снимается при функционировании этих слов и речи. В конкретных предложениях в зависимости от конкретной сочетаемости в синонимах могут актуализироваться потенциальные семантические признаки, которые не отражаются в словарных толкованиях. В таких случаях синонимы теряют свойство взаимозаменяемости. Кроме того, в абсолютных синонимах «прослеживаются дополнительные оттенки, связанные с происхождением слов и их словообразовательными связями» [5, с. 54], имеют место грамматические различия.

Абсолютные, номинативные синонимы могут быть представлены и в оппозициях формально-семантического типа, тогда семантическое тождество сопровождается их частичным морфемным сходством. Чаще всего это однокоренные синонимы типа *лебединый – лебяжий, хвастать – хвастаться, скопить – накопить, явиться – появиться, редис – редиска*. В семантическом плане такие слова представляют собой оппозицию тождества, а в формальном их соотношении может иметь характер оппозиций иного рода. Например, слова *отварить – сварить, влезть – залезть, читальня – читалка, обогнать – перегнать* – оппозиции эквиолентного привативного типа.

Достаточно регулярными являются и такие синонимы, в которых формальное сходство проявляется в идентичности приставок, например: *поднять – подобрать, разместить – расположить, заглядеться – засмотреться*. Формально такие пары слов являются эквиолентными оппозициями.

Пределом формально-семантических оппозиций являются фонетические и морфологические варианты слов. Они представляют модификации слова, выражающие одно и то же лексическое значение, например: *эдак – этак, прикорнуть – прикурнуть, чтобы – чтоб, полдень – полудень, галоши – калоши* (фонетические варианты) или *искренний – искренный, рельса – рельс, зайчишка – зайчишка, занавес – занавесь, запасный – запасной* (морфологические варианты), различия которых проявляются в окончаниях. По мнению Р. П. Рогожниковой, «...варианты слов не представляют собой различных слов, они не имеют семантических различий, полностью совпадают в значении» [6, с. 13]. В словарях многие из них даются в разных словарных статьях, ибо обладают стилистическими различиями.

Наличие абсолютных синонимов (как и вариантов слов) противоречит принципам построения знаковых систем, тем не менее номинативные эквиваленты есть во всех языках. Их наличие в языке определяется факторами внешнего и внутреннего порядка. К внешним факторам можно отнести заимствование слов, в результате чего в русском языке есть такие абсолютные синонимы, как *аэроплан – самолет, лингвистика – языкознание, акцент – ударение, осьминог – спрут*.

К внутренним факторам можно отнести, во-первых, возможную синонимию словообразовательных формантов, которая порождает отмеченные выше однокоренные синонимы (*скопить – накопить*), а также наличие корневых синонимов, от которых образуются одним и тем же способом тождественные по значению производные слова (*заглядеться – засмотреться*). Во-вторых, состав абсолютных синонимов пополняется за счет внутриязыковых ресурсов в связи с изменением значений слов в процессе развития многозначности. Так, глагол *найти*, обозначавший первоначально действие перемещений, стал синонимом глагола *отыскать*, глагол *захватить* – синонимом глагола *овладеть*.

Одним из наиболее известных видов эквиолентных семантических оппозиций слов являются антонимы-слова, значения которых осмысляются как противоположные: *болезнь – здоровье, прошлое – будущее, быстро – медленно, брать – давать*. Семантические антонимы связаны между собой отношениями «пересечения»: объединены общими семами и противопоставлены особыми, специфическими семами. Общие семы антонимов имеют достаточно абстрактный характер, например: значение «физическое состояние организма» в паре *болезнь – здоровье*; особенностью специфических сем является их противоположность: «плохое» и «хорошее» состояние организма.

В формальном плане антонимы могут быть полностью несходными, в этом случае их оппозиции чисто семантические: *день – ночь, редкий – частый*. Но во многих случаях они сходны друг с другом и в формальном отношении, чаще всего по корневой морфеме: *вкусный – невкусный, восход – заход*. При этом формальные оппозиции антонимичных слов могут быть как эквиолентными (*долгосрочный – краткосрочный, закрыть – открыть*), так и привативными

(идейный – безыдейный, известный – неизвестный, демократический – антидемократический). Последний тип оформления антонимов особенно характерен для прилагательных.

Отдельные типы эквиполентных оппозиций, так называемые конверсивы, паронимы, паронимазия; словесные оппозиции приватичного типа, или гипонимические оппозиции, стилистическая синонимия – все это предмет последующих исследований.

Охарактеризованные выше словесные оппозиции имеют различную значимость в структуре лексической системы. Одним из них – привативные, эквиполентные (в частности, антонимические) – выполняют системообразующие функции. В них отражаются связи и отношения реальной действительности, преломленные в языковом сознании в соответствии с общими законами человеческого мышления.

В антонимических оппозициях находят свое выражение явления противоположности вещей и понятий (*день – ночь*), в привативных семантических оппозициях – родо-видовые отношения (*месяц – январь*) и отношения части-целого (*сутки – ночь*), в эквиполентных – явления соподчиненности понятий (*январь – март* и т. д.).

Другие, такие, как омонимы, варианты слов с точки зрения системы языка как знаковой системы не являются системообразующими. Это побочный продукт развития языковой системы, противоречащий основным принципам ее организации, в частности идеальному закону однозначности знаков. Тем не менее они есть, причем во всех языках, часто используются в речи как средства создания каламбура.

Значимость абсолютных синонимов несущественна, но определить такую синонимию как явление случайное, малопродуктивное, избыточное было бы неправильно. Всякая синонимия – источник богатства языка. Абсолютная синонимия порождает стилистическую синонимию, дает возможность дифференцировать близкие понятия в ходе семантического размежевания.

Бібліографія

1. Головня А. И. Омонимия как системная категория языка : монография / А. И. Головня. – Мн. : БГУ, 2007. – 132 с.
2. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: учебное пособие для филологических факультетов. 2-е изд., испр. и доп. / Э. В. Кузнецова. – М. : Высшая школа, 1989. – 216 с.
3. Виноградов В. В. Об омонимии в русской лексикографической традиции / В. В. Виноградов // Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 288-294.
4. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М., 1974.
5. Кацнельсон С. Д. Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. – М., Л., 1965. – 182 с.
6. Рогожникова Р. П. Варианты слов в русском языке / Р. П. Рогожникова. – М. : Наука, 1966. 196 с.

Грицева А. П., Хаді Бак. Словесні опозиції лексичної системи сучасної російської мови.

Анотація

У статті розглядаються омоніми як формальні опозиції тотожності, типи омонімів залежно від факторів, що визначають їх виникнення. Абсолютні синоніми як семантичні опозиції тотожності, однокореневі синоніми і варіанти слів; антоніми як опозиції еквіполентного типу, а також типи опозиції привативного типу.

Лексичні омоніми трактуються як випадкові явища, особливо такі, як омоформи, омофони і омографи. Досить широке їх представлення у словниковому складі російської мови, формування певними факторами сприяє виявленню типології омонімів.

Ключові слова: словесні опозиції, повна омонімія, соціолінгвістичний характер омонімів, запозичення в омонімії, фонетичні омоніми, словотворчі омоніми; абсолютні синоніми, варіанти слів, антонімічні опозиції, привативна, семантична опозиція, еквіполентна семантична опозиція.

Gritseva A. P., Hadi Bak. Word oppositions of lexical system of the modern russian language.

Summary

For the last 10 years, the phenomenon of homonymy as a systematic category of language has been an issue of particular interest, which can be represented as a problem of homonymy in computer intellectual and translation systems in the process of automatic translation of technical documentation, business documents and fiction texts.

The article discusses homonyms as formal oppositions of identity, types of homonyms, depending on the factors that determine their occurrence.

Lexical homonyms are interpreted as random phenomena, especially such as homofoms, homophones and homographs. Their rather wide representation in the composition of the Russian language dictionaries, the formation due to certain factors contributes to the identification of the typology of homonyms.

Attention is drawn to absolute synonyms as semantic oppositions of an identity, one-root synonymy, and variants of words; antonyms as oppositions of the equipollent type, as well as types of the opposition of the private type.

Private oppositions (inclusion oppositions) can manifest themselves both formally and in semantic links of words. In semantic terms, these are words related by generic relations. The private semantic oppositions are very important because they determine the structure of the vocabulary, its hierarchical nature.

Equipollent oppositions (crossing oppositions) bind words that have common features and at the same time their common specific components.

Key words: *absolute synonyms, antonymic opposition, borrowing in homonymy, complete homonymy, equivalence semantic opposition, invasive opposition, phonetic homonyms, semantic opposition, sociolinguistic character of homonyms, verbal opposition, word-formation homonyms, words variant.*

УДК 81'33+81'374.2:004

Грязнухіна Т. О.,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу лінгвістики
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України
E-mail: ukritaldb@gmail.com

Любченко Т. П.,
кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник відділу інформатики
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України
E-mail: t.lyubch@gmail.com

Олександрук І. В.,
аспірант Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України,
E-mail: ira_oleksandruk@ukr.net

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИКИ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ТА СПОСОБУ ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЇЇ В ЕЛЕКТРОННОМУ ТЛУМАЧНОМУ СЛОВНИКУ

У статті розглянуто феноменологічний підхід до вивчення і представлення семантичних властивостей відносних прикметників у електронному тлумачному словнику української мови. Досліджено семантичні особливості лексичного значення відносних прикметників з іменниковою похідною основою. Основну увагу приділено розробленню апарату експліцитного представлення в електронному тлумачному словнику лексичного значення відносних прикметників зі схемами «Прикметник до...» і «Стосовно до...».

Ключові слова: *комп'ютерна лексикографія, електронний тлумачний словник, теорія семантичних станів, експліцитне представлення інформації*

Зростання ступеня інформатизації та комп'ютеризації суспільного життя людей загострює проблему підвищення ефективності систем автоматичного оброблення інформації, зокрема тієї, що передається засобами природних мов. Успішного розв'язання цієї проблеми можна досягти шляхом підвищення ступеня інтелектуалізації лінгвістичних процесорів автоматичного розпізнавання змісту письмових текстів.

Зрозуміти зміст тексту означає, по-перше, ідентифікувати лексичні значення текстових одиниць-слів, по-друге, встановити зв'язки, в яких знаходяться референти, позначувані цими словами. Зробити це система автоматичного опрацювання тексту (АОТ) може за допомогою алгоритмів аналізу семантики текстових одиниць шляхом зіставлення із семантичною інформацією, автоматично екстрагованою з надійних лінгвістичних джерел, і представленою у формі, зрозумілій комп'ютерним програмам.

Для української мови таким надійним і репрезентативним джерелом семантичної інформації є Електронний тлумачний словник (ЕТЛС) української мови, створений як комп'ютерна версія 20-томного українського тлумачного Словника. ЕТЛС представлено Віртуальною лексикографічною лабораторією Словника української мови (ВЛЛ СУМ) [1], у межах якої здійснюється також й формування паперової версії словника. ВЛЛ виконує функцію потужного автоматизованого робочого місця (АРМ) для лексикографів-укладачів тлумачного словника і слугує інструментом приведення лексикографічної інформації, що міститься в паперовій версії, до форми, придатної до оброблювання її комп'ютерними видавничими системами.

Представлення у ВЛЛ СУМ лексикографічної інформації у структурованій формі, доступній комп'ютерним програмам, інтегрування Словника з іншими лексикографічними джерелами в межах загальної інтегрованої лексикографічної системи (ІЛС), створеної в Українському мовно-інформаційному фонді [5], є необхідною, але недостатньою умовою для можливості використання ЕТЛС як мовно-інформаційного інструментарію семантичних досліджень. Важливо, щоб автоматично екстрагована зі словника інформація (йдеться про тлумачення значень слів) насамперед відповідала загальній вимозі, висунутій до електронних словників, щодо експліцитності представлення в них інформації [3]. У нашому випадку ця вимога (відповідно до поняття «лексичне значення») інтерпретується як необхідність відображення в тексті тлумачення інформації про предмет чи явище навколишнього світу, позначуване конкретним словом, у явному вигляді. Виконання цієї вимоги забезпечує здійснення словником функції бути автоматизованою інформаційною системою, розрахованою на широке коло користувачів.

Для того, щоб ЕТЛС став ефективним знаряддям проведення за допомогою методів комп'ютерної лінгвістики наукових досліджень із семантики з подальшим застосуванням одержаних результатів у системах АОТ, словникова текстова форма опису значення слова повинна дозволяти виконувати над нею цілий ряд логічних операцій з поділу значення на семантичні складники, встановлення ієрархічних відношень між ними, операцій зіставлення значень різних слів з метою встановлення їхньої семантичної подібності чи розбіжності.

Попередньо проведений із зазначених позицій аналіз схем тлумачень, задіяних в ЕТЛС [5], дозволяє зробити наступні висновки:

1. Для переважної більшості тлумачень у словнику характерним є експліцитний спосіб опису лексичного значення. І саме в дефініціях цієї більшості слів реалізується форма описування семантичних характеристик слів через встановлення гіперонімічних зв'язків між позначуваними ними референтами. Такий спосіб тлумачення значень цілком відповідає прийнятому в усіх лексикографічних працях тлумачного типу, енциклопедіях, термінологічних словниках, а також у таких електронних продуктах як тезауруси, семантичні класифікатори. За цим самим принципом будуються предметні онтології. У базах знань конкретних підмов структура даних організована аналогічно: таксономічні відношення (гіперонім – гіпонім) відіграють центральну роль. До них можуть (але не обов'язково) додаватися відношення тотожності (синоніми), композиційні відношення (ціле – компоненти цілого), відношення належності до множини як її елемента тощо. Тому спосіб описування лексичного значення слів шляхом визначення гіперонімічних зв'язків між позначуваними референтами може бути рекомендованим для застосування й при розробці тлумачних статей для нових слів, які вводяться до словника.

2. Серед 34 схем, виділених як такі, що реалізують неекспліцитний спосіб опису лексичних значень, поширеними є відсильні схеми (довжина ланцюжка відсилань може сягати чотирьох): «Те саме, що ...» (*АБАК 2. архт. Те саме, що аб'ака.*), «Див.» (*КАПЛОУХИЙ див. капловухий.*), «Жін. до ...» (*ЛІКАРКА, и, ж. Жін. до лікар.*), схема представлення тлумачення одним або двома синонімами (*ГОЛ'ЯР, а, ч., заст. Перукар.*), а також схеми, які встановлюють зв'язок між значеннями компонентів видових пар дієслова «Док. до ...» (*ВІГАНЬБИТИ, блю, биш; мн. віганьблять; кого. Док. до ганьбіти.*), «Однокр. до ...» (*АГАКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до агакати.*). Ці схеми можуть бути названими умовно неекспліцитними, тому що програмні засоби ІЛС дозволяють у лінгвістичній базі словника автоматично перенести інформацію із зони «Тлумачення» слова, записаного в схемі після «що...», «див...», «до...», у зону «Тлумачення» слова з відповідною схемою.

3. Значення відносних прикметників із похідною іменниковою основою представлені схемами «Прикметник до..» (*АБАЖУРНИЙ, а, е. Прикм. до абазур*), «Стосовно до ...» (*КАБАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до кабалістики*), зумовлені семантикою іменників, від яких вони утворені, а позначувана ними ознака стосується характеру зв'язків, які можуть встановлюватися між предметами-референтами цих іменників з іншими предметами. Число реалізацій схем в ЕТЛС 14 тисяч і 8 тисяч відповідно. Для цих прикметників експліцитне представлення значення можливе після аналізу їхніх семантичних властивостей із врахуванням вказаних факторів.

Саме ця група відносних прикметників і є об'єктом нашого дослідження.

Предмет дослідження – семантичні особливості лексичного значення відносних прикметників.

Завдання дослідження – створення лінгвістично-інформаційного інструментарію опису (аналізу) семантики відносних прикметників з іменниковою похідною основою.

Мета дослідження – розробка апарату експліцитного представлення лексичного значення відносних прикметників зі схемами «Прикметник до...» і «Стосовно до...» в ЕТЛС.

Матеріал дослідження – автоматично екстраговані з Електронного українського тлумачного словника обсягом 199 тис. слів тлумачні статті, в яких містяться значення з формулами «Прикм. до..», «Стос. до ...».

Методи дослідження – дистрибутивно-статистичний і теорія семантичних станів.

Вивчення специфіки семантики відносних прикметників – зумовленість її семантикою іменника, від якого походить прикметник, і реляційний характер позначуваної ним ознаки – в дослідженні здійснюється за допомогою формалізму, розробленого в межах теорії семантичних станів [8, 9], яка репрезентує феноменологічний підхід до вивчення мовних об'єктів різних рівнів [2]. У випадку аналізу семантичних властивостей слів згідно з феноменологічним підходом окреме значення слова (лексико-семантичний варіант) розглядається як його конкретний лінгвістичний стан, детермінований певним семантичним контекстом, представленим сумою ознак граматичної та лексичної семантики. За допомогою формалізму контекстуальна обумовленість семантичного стану описується оператором F , який інтерпретується як оператор сукупності значень певних семантичних категорій. Дія оператора F становить сумарну дію операторів: оператор M – задає граматичне значення лексеми L , тобто ідентифікує частину мови, Z – задає семантичну тему, яка вказує на референта ЛСВ, та множина X_i – оператори, які репрезентують диференційні семантичні ознаки відповідної семантичної теми. Тобто, дію оператора F як повного інтелектуального механізму представлення семантичних станів мовних одиниць описуємо за формулою:

$$Fg_i(S) = \{M(L), Z(S), X_i\},$$

де S – ЛСВ, $g(S)$ – семантичний стан ЛСВ.

Такий підхід до опису семантики слова цілком сумісний з принципами загальноновизнаного в лінгвістиці методу компонентного семантичного аналізу, суть якого полягає в розкладанні значення слова на семи (елементарні смислові одиниці), між якими встановлюються ієрархічні відношення. Але якщо семне представлення структури значення слова передбачає перетворення тлумачного словника в словник семантичний на кшталт словника Н. Ю. Шведової [6], то застосування формалізму теорії семантичних станів до вивчення семантичних властивостей слів вимагатиме лише певного коригування тексту тлумачення в ЕТЛС з позицій виконання умови обов'язкової присутності в тлумаченні лексем-представників певних семантичних класів, заданих операторами $\{X_i\}$. Наприклад, при аналізі тлумачень слів, що належать до тематичного поля рослин, семантична тема Z «Рослини» може бути ідентифікована в результаті знаходження в тексті тлумачення однієї з лексем {дереву, кущ, чагарник, трав'яниста рослина, овоч, суцвіття, бур'ян ...}.

Багатопараметричність формули семантичного стану, необмежувана кількість її складників, зміст яких зумовлений семантичним контекстом, який є відображенням денотативного рівня значення, наділяє формалізм значними потенціями для узагальнень, робить його досить гнучким інструментом у дослідженнях лексичної семантики.

Так, для відображення специфіки семантики відносних прикметників із іменниковою похідною основою в загальний оператор F , який інтерпретується як оператор сукупності значень певних семантичних категорій, вводимо в ролі репрезентантів реляційної ознаки, позначуваної відносним прикметником, новий оператор V (семантичне відношення), якому підпорядковується множина

операторів $\{X_i(V)\}$, якими представлені конкретні відношення (об'єктні, суб'єктні, інструментальні, просторові), що характеризують семантичні стани конкретних ЛСВ, а також вводимо до оператора Z диференційні ознаки: X_1 (семантичний клас іменника, від якого утворений прикметник) і X_2 (семантичний клас означуваного цим прикметником іменника).

Віднесення семантичних відношень до числа диференційних ознак семантичного контексту, за якими можуть визначатися лексико-семантичні варіанти відносного прикметника є цілком правомірним. Саме за допомогою їх експлікується (розкривається) реляційна сутність позначуваної прикметником ознаки – характеризувати означуваний предмет опосередковано через зв'язок його з предметом, позначуваним іменником, від якого утворено цей прикметник.

Число значень (відтінків у межах значення) відносного прикметника перебуває у прямій залежності від кількості семантичних відношень, які реалізуються ним у сполученнях з іменником.

У мові визначальною для встановлення конкретних типів семантичних відношень є інформація про лексичну сполучуваність прикметника з іменниками, які належать до певних семантичних класів. Цим самим в описі семантичних ознак відносних прикметників експлікується ще одна складова їхнього лексичного значення – контекстна обумовленість. Наприклад, для прикметника *АБРАЗІВНИЙ* (схема тлумачення в ТЛС «Прикм. до абразиви») у результаті аналізу його лексичної сполучуваності з іменниками, встановленої на рівні семантичних класів (СК) «Устрій/ інструмент» (СК іменника, від якого утворено прикметник) і семантичних класів «Підприємство» (завод, фабрика) і «Дія» (шліфування, відрізання, личкування), до яких належать іменники із словосполучень A (абразивний)+ I , зафіксованих у тексті, неекспліцитне тлумачення «Прикм. до абразиви» було замінено двома експліцитними ЛСВ відповідно – «який має об'єктом своєї діяльності абразиви» і «виконуваний за допомогою абразивів».

Єдиним репрезентативним джерелом для встановлення лексичної сполучуваності прикметників є текст. У нашому дослідженні, яке проводиться у межах Інтегрованої лексикографічної системи, компонентом якої є Український національний лінгвістичний корпус [4] обсягом понад 190 мільйонів слововживань, вибір контекстів здійснюється автоматично із залученням програми автоматичного морфологічного аналізу (АМА) тексту і програми лематизації. Інструментом АМА і лематизації в ІЛС слугує Електронний граматичний словник української мови [7].

Як показує досвід здійснюваної в Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ роботи зі створення електронних семантичних словників, проводити аналіз на великих масивах лінгвістичного матеріалу за багатьма параметрами із залученням комп'ютерних методів доцільно шляхом створення спеціальних лінгвістичних баз даних (ЛБД), орієнтованих на опис конкретного семантичного явища (в нашому випадку йдеться про створення ЛБД «Семантичні властивості прикметників»).

Побудована як програмно-інформаційний інструментарій проведення семантичних досліджень, ЛБД поєднує в собі функцію автоматизованого робочого місця (АРМ) дослідника, масив мовного матеріалу, на якому проводиться дослідження, диференційні ознаки, за допомогою яких описується семантичне явище, а також проміжні результати певних етапів аналізу і кінцеві результати.

Інтегрування ЛБД з електронним тлумачним словником, сервісні програми АРМ забезпечують дослідникові під час роботи з ЛБД візуалізацію на екрані комп'ютера інформації певної її зони, можливість відкривати кілька вікон, можливість вносити потрібні виправлення, доповнення, проміжні результати, вилучати інформацію.

У межах АРМ реалізовано автоматичне формування текстових контекстів конкретної реєстрової одиниці з Лінгвістичного корпусу, інтегрованого в ІЛС. У результаті аналізу контекстів встановлюються характеристики лексичної сполучуваності.

В автоматизованому режимі заповнюється також зона ілюстративного матеріалу. З комп'ютера дослідник може записувати свої коментарі в спеціально відведену для цього зону в ЛБД, а також кінцеві результати аналізу.

Далі дається опис зон сформованої ЛБД.

Зони 1-9 заповнюються автоматично з ЕТЛС:

зона 1 – номер лексеми в ЛБД;

зона 2 – лексема;

зона 3 – номер значення в тлумачній статті ЕТЛС;

зона 5 – тлумачення значення (відтінка значення) зі словника;

зона 6 – іменник, від якого утворено прикметник;

зона 7 – значення іменника, від якого утворено прикметник.

Передбачається, що якщо значення в тлумачному словнику містить у собі відсилання до тлумачення інших реєстрових одиниць, у зоні повинен відображатися весь ланцюжок цих відсилань, доведений до тексту значення без них.

Заповнення зони покажемо на прикладі прикметника *БАГАТІРСЬКИЙ*:

багатирський (у 1-му значенні) – прикм. до *багатир*:

багатир – те саме, що *багач* →

багач – той, хто має багатство (у 1-му значенні) →

багатство 1 – велике майно, цінності, гроші →

багатство 1.1 – достаток усього, розкіш.

Зона 9 – стилістична мітка.

Зони 10, 11 орієнтовані на використання ЛБД для дослідження ролі словотвірної семантики у формуванні лексичного значення слів з похідною основою. У зоні 10 фіксується словотвірний формант (СФ) – суфікс прикметника, 11 – значення СФ.

Зона 12 – модифіковане значення із зон 5 і 7. Для *БАГАТІРСЬКИЙ* це «прикм. до *багатір* у значенні людина, що має великі достатки, майно, цінності».

Зона 13 – семантичний клас мотивувальної основи прикметника.

Зона 14 – семантичний клас іменника, з яким сполучається прикметник (визначено в результаті аналізу лексичної сполучуваності).

Зона 15 – семантичне відношення як репрезентант реляційної ознаки.

Зона 16 – Ілюстрації (словосполучення А+І з тексту).

Зона 17 – експліковане в результаті аналізу лексичне значення прикметника.

Зона 18 – входження прикметника в стійкі словосполучення (фразеологізми).

Результати дослідження. У дослідженні розроблено принципи формування експліцитних тлумачень для слів ад'єктивного класу, представлених у тлумачному словнику неекспліцитними схемами опису лексичного значення, за допомогою формалізму теорії семантичних станів. Здійснено певну адаптацію формалізму теорії до особливостей досліджуваного класу відносних прикметників. Завдання подолання неекспліцитного представлення семантичної інформації в ЕТЛС зводиться до завдання розробки дефініцій для нових слів, якими постійно поповнюється лексичний склад мови.

Побудовано спеціалізовану ЛБД «Семантика відносних прикметників», яка виконує функцію мовно-інформаційного інструмента для проведення досліджень семантичних властивостей ад'єктивів.

Дослідження пов'язане з розв'язанням такої важливої проблеми комп'ютерної лексикографії як створення електронних тлумачних словників і застосування їх в системах АОТ.

Перелік умовних скорочень

АМА – автоматичний морфологічний аналіз

АОТ – автоматичне оброблювання (опрацювання) тексту

АРМ – автоматизоване робоче місце

ВЛЛ – віртуальна лексикографічна лабораторія

ІЛС – інтегрована лексикографічна система

ЛБД – лінгвістична база даних

ЛСВ – лексико-семантичний варіант

СК – семантичний клас

СУМ – словник української мови

Список використаної літератури

1. Віртуальна лексикографічна лабораторія «Словник української мови». Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2001–2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lcorp.ulif.org.ua/LSlist/>

2. Граматичні системи. Феноменологічний підхід : [монографія] / В. А. Широков, Т. П. Любченко, І. В. Шевченко, К. В. Широков. – К. : Наукова думка, 2018. – 312 с.
3. Грязнухина Т. А. Эксплицитное представление семантической информации в Электронном толковом словаре украинского языка (синонимическая и паронимическая параметризация) / Т. А. Грязнухина, Т. П. Любченко, К. М. Якименко // Прикладная лингвистика и лингвистические технологии: MegaLing-2012: Сборник научных трудов. – К., 2012. – С. 79–91.
4. Корпусна лінгвістика: [монографія] / В. А. Широков, О. В. Бугаков, Т. О. Грязнухіна та ін. – К. : Довіра, 2005. – 470 с.
5. Лінгвістичні та технологічні основи тлумачної лексикографії: [монографія] / В. А. Широков, В. М. Білоноженко, О. В. Бугаков та ін. – К. : Довіра, 2010. – 293 с.
6. Русский семантический словарь : толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений : [в 6 т.] / Российской академия наук, Отделение литературы и языка, Институт русского языка им. В.В. Виноградова ; под общей редакцией Н. Ю. Шведовой.
7. Шевченко И. В. Электронный грамматический словарь украинского языка / И. В. Шевченко, А. Г. Рабулец, В. А. Широков // Труды Международ. конфер. «Прикладная лингвистика в поиске новых путей». – Спб. : Изд-во Осипов, 2005. – С. 124–129.
8. Широков В. А. Семантичні стани мовних одиниць та їх застосування в когнітивній лексикографії / В. А. Широков // Мовознавство. – № 3 – 4. – 2005. – С. 47–62.
9. Широков В. А. Системна семантика тлумачних словників / В. А. Широков // Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя В. Г. Скляренка. – К. : Наукова думка, 2012. – С. 487–510.

Грязнухина Т. А., Любченко Т. П., Олександрук І. В. Феноменологічний підхід к изучению семантики относительных прилагательных и способа представления ее в электронном толковом словаре.

Анотація

В статье рассматривается феноменологический подход к изучению и представлению семантических свойств относительных прилагательных в электронном толковом словаре украинского языка. Исследованы семантические особенности лексического значения относительных прилагательных с именной производной основой. Разработан аппарат эксплицитного представления в электронном толковом словаре лексического значения относительных прилагательных со схемами «Прилагательное к ...» и «Применительно к ...».

Ключевые слова: компьютерная лексикография, электронный толковый словарь, теория семантических состояний, эксплицитное представление информации.

Hryaznukhina T. O., Lyubchenko T. P., Oleksandruk I. V. Phenomenological approach to the study of the semantics of relative adjectives and the way of its representation in the electronic explanatory dictionary.

Summary

The Object of research are relative adjectives.

The Subject of research are semantic features of the lexical meaning of relative adjectives.

The task of the study is to create a linguistic-information tool for describing (analyzing) the semantics of relative adjectives with a noun derivative basis.

The purpose of the study is to develop the apparatus of an explicit representation of the lexical meaning of relative adjectives with the schemes "Adjective to ..." and "In relation to ..." in the electronic explanatory dictionary.

The Material of the research - automatically extracted from the Electronic Ukrainian Explanatory Dictionary (circa 199 thousand words) the explanatory articles, which contain the meaning with the formulas "Adj. to ...", "In rel. to ...".

Methods of research - distributive-statistical method and theory of semantic states.

The semantic features of the lexical meaning of relative adjectives with noun derivative basis are investigated. The device of the explicit representation of the lexical meaning of relative adjectives with the schemes "Adjective to ..." and "In relation to ..." is developed.

Key words: computer lexicography, electronic explanatory dictionary, theory of semantic states, explicit representation of information.

Гула Л. І.,
аспірант кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: taimur@ukr.net

НАЗВИ УЧАСНИКІВ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИЦІ XIV – XVIII ст.

У статті проаналізовано назви учасників торговельно-економічних відносин в українській лексиці XIV – XVIII ст. Досліджено якісно-кількісний склад цієї лексико-тематичної групи. Розглянуто номен автохтонного та іншомовного походження.

Ключові слова: лексико-семантична група, запозичення, шляхи запозичення, автохтонні номен.

Назви осіб за родом діяльності давно вже стали об'єктом пильної уваги мовознавців, які простежили основні особливості їх формування, з'ясували окремі риси структурної, системної та лексико-семантичної організації [4]. Варто наголосити, що в українському мовознавстві є досить велика кількість публікацій, у яких проаналізовано назви осіб на сучасному мовному матеріалі. Це насамперед праці І. Ковалика, Я. Закревської, Г. Дідківської, К. Городенської, О. Захарків, Л. Родніної, З. Сікорської, Н. Клименко, В. Коломієць та ін. З історичного словотвору та історичної лексикології відомі лише окремі дослідження, присвячені або конкретним суфіксам (роботи І. Олійника, П. Білоусенка, В. Токар, Г. Віняр, К. Ленець та ін.), або конкретним лексико-семантичним групам, причому основною джерельною базою тут слугує одна чи кілька пам'яток (праці Г. Малишко, Т. Молодід, П. Плюща, А. Майбороди, Н. Москальової, Ф. Непийводи, І. Петличного, Є. Чернова та ін.). Лексико-семантичну групу назв людей за родом їх діяльності різних періодів досліджували Л. Худаш [3], В. Русанівський [4] та ін.

Однак дослідження агентивних систем в історичному аспекті, який передбачає аналіз конкретного (темпорально й локативно визначеного) мовного матеріалу, залишається актуальним.

Метою нашого дослідження є з'ясування якісно-кількісного складу та особливостей функціонування назв учасників торговельно-економічних відносин в українських писемних пам'ятках XIV – XVIII ст. Об'єкт дослідження – назви учасників торговельно-економічних відносин в українській торговельно-економічній лексиці, зафіксовані в писемних пам'ятках періоду пізнього Середньовіччя.

Зростання обсягів виробництва в Україні XIV – XVIII ст., як сільськогосподарського, так і ремісничого, викликало пошук торгівлі, розвиток економічних зв'язків між різними населеними пунктами, ринками і землями. Чим глибшим був суспільний поділ праці, тим більшою ставала потреба різних соціальних і професійних груп у виробничому спілкуванні. До термінів цієї лексико-семантичної групи відносимо назви осіб, пов'язаних з економічною та торговельною діяльністю, серед них виділяємо лексеми праслов'янського та давньоукраїнського походження (ключник, староста, бирчий, восковничий, десятичник, глобник, заборца, куничник, кунник, державца, держачий, держачая, землянин, богатий, віж, ємець, должен, должник, виноватий, винний, зашмодавець, закладник, купець купецтво, перекупник, купчик, продавець, дворник, гость), запозичення (вистарник, казначий, підскарбій, митник, есачник, данник, актор, грошовладатель, евиктор, кредитор, кредиторка, грошвар, арендар, арендарка, фурман, крамар, крамарка, баршиник), складний номен, який складається з праслов'янської та запозиченої основ (брашнокупечь) та терміни з остаточно не з'ясованою етимологією (корчмар, бражник, брагарь).

Номен *ключник* функціонував на позначення особи, яка завідувала місцевою казною, слово праслов'янського походження від *kljukati* «клювати, рубати» (ЕСУМ, Т. 2, с. 468): *брали личбу в ключника київського* (ТУ, с. 42).

Функцію збирача податків також виконував *староста*, термін походить від праслов'янського *starъ* «старий, давній» (ЕСУМ, Т. 5, с. 398): *а обестки каждыи торъхвецъ ... повинень дати старосте по грошу* (ТУ, с. 78).

Лексема *бирчий* функціонувала на позначення особи, яка збирає податі (СЛ, Т. 2, с. 84). Слово походить від давньоукраїнського *бирьчиш*, пов'язане з *бирка* (ЕСУМ, Т. 1, с. 96): *квити берчиш на видани с поборовъ корлевскихъ* (АЮЗР, с. 84).

Термін *восковничий* використовували на позначення того, хто збирає податки від виготовлення воску (СЛ, Т. 4, с. 239): *другую половину тое обестки восковничіе на себе мають брати* (ТУ, с. 75).

У значенні «збирач десятини» вживали номен *десятинникъ* (ССГ, Т. 1, с. 298): *дали есьмо со всемъ и съ тымъ ... якожь то десятинику* (ГП, с. 134). У Молдовському князівстві ця посада отримала назву *десятникъ* (ССГ, Т. 1, с. 298): *ни дэсятници да не имають брати десятиноу о(т) вина* (АЮЗР, 1361, с. 145).

У значенні «збирач штрафів та судових стягнень» вживали термін *глобникъ* (ССГ, Т. 1, с. 243). Слово праслов'янського походження від *globiti* «збирати, скріплювати» (ЕСУМ, Т. 1, с. 527): *и пришил па(н) глобникъ ... и продали селищча своя* (Сучава, с. 421).

Номен *заборца* використовували на позначення збирача податків (СЛ, Т. 9, с. 205). Термін походить від праслов'янського *brati* у значенні «носити, приносити» (ЕСУМ, Т. 1, с. 248): *и забо(р)цы промы(т) госдрськи(х)* (ТУ, с. 113).

Для позначення терміну «збирач податків» функціонували також терміни *куничникъ* та *кунникъ* (СЛ, Т. 15, с. 181). Лексеми походять від праслов'янських *kupa*, *kunisa* значенні «куниця; куняча шкіра» (ЕСУМ, Т. 3, с. 141): *мает на своеси зэмьли куничники* (ЛЗК, с. 156); *с кунникомъ был зоствил* (ЛЗК, с. 198).

Номен *держачьи* та *державца* використовували у значенні «власник, орендар» (СЛ, Т. 7, с. 238), а у значенні «власниця, орендарка» функціонувала лексема *держачая* (СЛ, Т. 7, с. 246). Слова праслов'янського походження від *držati* у значенні «тримати, володіти» (ЕСУМ, Т. 2, с. 39): *пан держачиш за частократною реквизициею протестантов учинити не хочуть* (АЮЗР, с. 417); *арендарови албо державци места* (ТУ, с. 297); *яко держачая добръ нижеи менованыхъ* (АЮЗР, с. 341).

Лексеми *землянинъ* та *зэмьнинъ* вживали у значенні дрібного землевласника (ССГ, Т.1, с. 397-398). Номен походить від праслов'янського **zētja* у значенні «земля» (ЕСУМ, Т. 2, с. 259): *жаловали зэмьняне ... штож он в них взял именьс безвинне* (ГР, с. 94); *был взликиш зэмьнин пан Мишко* (АЮЗР 1361, с. 156).

На позначення особи, яка мала великі статки, використовували термін *богатый*. Слово праслов'янського походження від *bogaty* – «той, хто має великий наділ» (ЕСУМ, Т. 1, с. 109): *богаты(и) о то(т) квалть имеется очистити* (ВГС, с. 98).

У значенні особи, що є посередником у торговельних та фінансових операціях, уживали термін *вижь*. Слово, очевидно, походить від давньоукраїнського *вѣжь* – «знавець» (ЕСУМ, Т. 1, с. 369): *вижь господаря был сослан абы оусым сторонам била справедливость* (ВГС, с. 197).

На позначення терміна «поручитель» використовували номен *смецъ* (СЛ, Т. 9, с. 91). Слово походить від праслов'янського *imatī* у значенні «брати» (ЕСУМ, Т. 2, с. 297): *смецъ, споручникъ* (ЛМ, с. 327).

Також у значенні «особа, яка має борг» уживалася лексема *должень* (СЛ, Т. 8, с. 108): *всего должень шесть сотъ копъ* (АЮЗР, с. 120).

Термін *должникъ* функціонував у двох значеннях: «боржник»: *бо два должники ... винень пятсот грошеи динариш* (ТУ, с. 244); «той, хто дає в борг, кредитор» (СЛ, Т. 8, с. 109): *продала зплатила до(л)жникови* (ТУ, с. 121). Номені походять від праслов'янського **dъlgъ* у значенні «борг».

У значенні «боржник, людина, яка має борг» функціонували номені *виноватыи* (ССГ, Т. 1, с. 175) та *винный* (СЛ, Т. 4, с. 65): *виноватом дал нам десять копъ* (ЛМ, с. 142); *осталь ему винень сто копъ грошеи* (АЮЗР, с. 120); *хочечися виноватого достати* (ПомПеч, с. 80). Лексеми походять від праслов'янського *vina* у значенні «провина» (ЕСУМ, Т. 1, с. 377).

Лексема *заимодавецъ* функціонувала на позначення лихваря (СЛ, Т.10, с. 41): *заимодавецъ, лихоимецъ* (ЛМ, с. 200). Термін походить від двох праслов'янських основ *imatī* та **da-*.

У значенні «той, хто дає поруку, ручиться за когось-небудь, поручителя» використовували термін *закладникъ* (СЛ, Т. 10, с. 56). Номен походить від праслов'янського *klasti* у значенні «класти» (ЕСУМ, Т. 2, с. 455): *есмо ,бы(л) закладникъ* (ЛЗК, с. 250).

На основі праслов'янського *kiriti*, яке є запозиченням з германських мов, походить від готського *kairon* у значенні «займатися торгівлею» (ЕСУМ, Т. 3, с. 148), утворилися номени *купецъ, купецтво, перекупник, купчикъ*.

Термін *купецъ* використовувався у двох значеннях: «особа, яка займається торгівлею» та «особа, яка купує» (СЛ, Т. 15, с. 186): *перекрали тыхъ купцов* (АЮЗР 1361, с. 101); *купцовъ, которыи став у мене закупили* (АЮЗР, с. 138).

Лексема *купецтво* вживалася на позначенні збірної назви купців: *и были торъгами купецтва* (ВГС, с. 126).

Номен *перекупник* позначав торговця, який перекупував товар для подальшого його продажу: *пѣрекупники на ряду сѣдят и хлѣбы продают* (ТУ, с. 44).

Слово *купчикъ* використовували на позначення покупця (СЛ, Т. 15, с. 192): *знашлись таковыѣ купчиковѣ ... хотѣвши купити* (ЛМ 1545, с. 342).

Термін *продавецъ* функціонував у значенні особи, яка продавала власне майно: *а реченый продавца* (АСМС, с. 58).

У значенні «торговий староста» функціонував термін *дворникъ торговскои* (ССГ, Т. 1, с. 289). Номен походить від праслов'янського *dvorъ* (ЕСУМ, Т. 2, с. 18): *що се застанет лицѣмъ оу торгу ... абы судили дворници торговскои* (Сучава, с. 257).

Термін *гость* використовували на позначення купця, торговця, прибулого купця (СЛ, Т. 7, с. 57). Слово походить від індоєвропейського **ghostis* (ЕСУМ, Т. 1, с. 517): *мостовое зъ гостя – одъ воза по полугрошуку брати* (АЮЗР, с. 57).

У значенні «скарбник» функціонувала лексема *вистарникъ*, що походить від молдовського *вистиер* (ССГ, Т. 1, с. 176): *Ро(д) симы вистарника* (ПомПеч, с. 80); *та продали наш(е)му вистиарникоу оу циноу за злато татарски* (Сучава, с. 218).

Номен *казначій* використовували на позначення скарбника, походить від турецького *haznadzy* (СЛ, Т. 14, с. 13): *стрець соборныи, казначій* (АЮЗР, с. 21).

Лексему *підскарбій* уживали у значенні особи, яка завідувала скарбницею та монетним двором, запозичене від польського *podskarbi* у значенні «казначей»: *а тые пенязи мають они до Скарбу нашего давати чѣрезъ руки подскарбѣго* (ТУ, с. 75).

Термін *митник* вживали зі значенням «збирач податків, митник» (ССГ, Т. 1, с. 625): *а кто купил скоть не надобе нигде мыто дати, ниж там где купиль, и возмѣть печать от мытника* (ДокБХ, с. 632).

Лексема *ясачникъ (есочникъ)* функціонувала на позначення «людини, яка платить або збирає ясак – данину натурою, ясачник» (СЛ, Т. 9, с. 101). Слово запозичене за російським посередництвом з татарської та монгольської мов від татарського *ясак* «податок, данина» та монгольського *jasaq* «кодекс звичаїв» (ЕСУМ, Т. 6, с. 554): *на замокъ дрова воживали и кликавали особыѣ есочники* (АЮЗР, с. 110).

Номен *данникъ* використовували у значенні «той, хто сплачує данину» (СЛ, Т. 7, с. 172). Термін запозичений через польське посередництво з німецької від *Dah* (ЕСУМ, Т. 2, с. 15): *продали есмо ... люди даньники* (АЮЗР, с. 58).

У значенні «власник, дідич» функціонував термін *акторъ*, що походить від латинського *actor* (СЛ, Т. 1, с. 86): *кѣвалтовне на добра наше и державы пререченого актора местечка* (ТУ, с. 154).

Номен *грошовладатель* функціонував у значенні «той, хто має гроші, грошовитий» (СЛ, Т. 7, с. 97): *и он не сам але з грошовлдетел(м)* (ТУ, с. 248).

Лексема *евикторъ*, що походить від середньовісньонімецького *evictor*, використовувалася на позначення того, хто дає гарантію, поручителя (СЛ, Т. 9, с. 32): *тая диляция не на мунименьта, але на евиктора, спецификованого огульного есть взята* (АЮЗР, с. 260).

Номен *кредиторъ* позначав особу, яка позичає гроші під відсотки (СЛ, Т. 15, с. 92): *взял у розныхъ кредиторов* (ВГ, с. 194). Лексема *кредиторка* функціонувала у значенні жінки, яка дає в борг

гроші (СЛ, Т. 15, с. 92): *заставили маетность свою ... кредиторку свою* (АЮЗР, с. 443). Терміни запозичені з італійської мови через німецьке або французьке посередництво від *credito* у значенні «віра, довір'я; борг, кредит» (ЕСУМ, Т. 3, с. 81).

У значенні «особа, яка дає гроші під відсотки, лихвар» уживали номен *грошварь* (СЛ, Т. 7, с. 97): *мыто рыбное повесцины гро(ш)варовы* (АЮЗР, с. 129).

Термін *арендарь* уживали в таких значеннях: того, хто орендує земельні угіддя або маєтності: *тому арендарови жадное нагороды учинит за то не хотел* (АЮЗР, с. 238); та шинкар, корчмар (СЛ, Т.1, с. 122): *аре(н)дарь жаловал ѿ то(м), што(ж) па(н) запродал ко(р)чму медовую* (АЖМУ, с. 121).

Лексема *арендарка* вживалася у значенні корчмарки, шинкарки (СЛ, Т. 1, с. 122): *вместо заплаты тую арендарку збил и зморлдовалъ* (ЛЗК, с. 92).

Товари для продажу перевозили *фурмани*, які були також відповідальними за сплату мита. Термін є запозиченням з німецької мови від *Fuhrmann* «візник» (ЕСУМ, Т. 6, с. 141): *хотя самъ купец мыта не даѣтъ, ино фурьманъ его повинень дати завжъды* (ТУ, с. 52).

У значенні «торговець, крамар» функціонував номен *крамарь*: *которы мещане и крамары ... старьи мыта и соленичное въ местехъ нашихъ мають давати* (АЮЗР, с. 37). Лексему *крамарка* вживали на позначення торговки, крамарки: *крамарка отдала зо(л) полкихъ пятдесятъ* (ТУ, с. 308). Слова є запозиченнями з німецької мови, можливо, частково за польським посередництвом, від середньовісньонімецького *kram(e)* у значенні «крамниця, ятка; розіслане сукно, товар» (ЕСУМ, Т. 3, с. 74).

Номен *барішнік* функціонував у значенні людини, яка скуповує та перепродує товар, перекупника (СЛ, Т. 2, с. 23). Термін є, очевидно, запозиченням із татарської мови і походить від дієслова *бар* у значенні «рухатися, йти» (ЕСУМ, Т. 1, с. 143): *взял барішні(к) с каменя* (ЛМ, с. 136).

У значенні «торгівець харчовими продуктами» вживався термін *брашнокупечь* (СЛ, Т. 3, с. 63): *крам у брашнокупца* (АЮЗР, с. 103). Номен утворено від двох слів різного походження: праслов'янського **borxno* та запозиченого з германських мов від готського *kaupon* (ЕСУМ, Т. 1, с. 234, Т. 3, с. 148.)

Номен *бражньникъ* та *брагарь* використовувалися на позначення продавців браги (СЛ, Т. 3, с. 47): *Ми(с)ко был бражньникъ* (ГР, с. 132). Слова, можливо, є давньоукраїнськими запозиченнями з тюркських мов (ЕСУМ, Т. 1, с. 242-243).

На позначення особи, яка продає алкогольні товари, корчмаря використовувалась лексема *карчмарь* (СЛ, Т. 14, с. 57): *тых карчмаровъ пытали: за чьею бы то ведомостью шинки отъправовали* (АЮЗР, с. 170). Терміни *корчемникъ*, *корчмитъ* та *корчмарь* функціонували у значенні «корчмар, шинкар» (СЛ, Т. 15, с. 39-41): *дань от корчемника* (ЛЗК, с. 124); *корчмарами, купцами починимся* (ТУ, с. 279); *ко(р)чми(т) тутюшн(и)...* *хотѣчи з ни(х) ниякое мыто ме(т)* (ТУ, с. 169). Етимологія слів остаточно не з'ясована, виводять від болгарського *къркам* у значенні «шумно їм п'ю», хетського *kurk-* – «зберігати», арабського *harg* – «видатки, витрати» (ЕСУМ, Т. 3, с. 46).

Отже, серед назв учасників торговельно-економічних відносин більшу частину становлять терміни праслов'янського та давньоукраїнського походження (29 ЛО – 57%). Досить значною є кількість запозичених назв (18 ЛО – 35%). Серед досліджуваних лексем виділяємо також складне за походженням слово (1 ЛО – 2%) та номен з остаточно не з'ясованою етимологією (3 ЛО – 6%). Більшість лексем утворилася від назв місць, у яких працювали особи або від назв дій, пов'язаних з їх діяльністю.

Скорочення

АВМК	Акти Вижівської міської книги XVII ст. / підгот. до вид. І. Б. Царалунга. – Житомир, 2015. – 172 с.
АЖМУ	Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 249 с.
АСМС	Актовая книга Стародубского городского уряда 1693 года / ред. В. Л. Модзалевский. – Чернигов, 1914. – 141 с.
АЮЗР	Архив Юго-Западной России: Часть 1. Том I. / К., 1859. – 640 с.
ГП	Грамоти XIV століття / упор. М. М. Пещак. – К., 1974. – 242.

- ГР Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1965. – 164 с.
- ВГ Волинські грамоти XVI ст. / упорядн. В. Задорожний, А. Матвієнко. – К., 1995. – 248 с.
- ВГС Володимирський Гродський суд. Подокументні описи актових книг / упорядн. Г. Боряк, Л. Демченко. – К., 2002. – Випуск 1: Справи 1-5. 1566-1570. – 228 с.
- ГП Грамоти XIV століття / упор. М. М. Пещак. – К., 1974. – 242.
- ГР Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1965. – 164 с.
- Док БХ Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). – К., 1961. – 740 с.
- ЕСУМ Етимологічний словник української мови : у 7 т. Т. I–VI. – К., 1982–2012.
- ЛЗК Луцька замкова книга 1560-1561 рр. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. – Луцьк, 2013 – 733 с.
- ЛМ 1545 Литовська метрика 1545 року / підг. В. Кравченко. – К., 2005. – 600 с.
- ПомПеч Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст / відп. ред. Г. Боряк. – К. : Інститут історії України, 2014. – 154 с.
- СЛ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. : у 17 т. / ред. випуску М. Чікало, Г. Войтів / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1994 – 2013.
- ССГ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2 т / ред. Л. Л. Гумецька. – К. : Наук. думка, 1977-1978.
- Сучава Памятники дипломатического и судебного-делового языка русского : в древнем Галицко-Володимирском княжестве и в смежных русских областях, в XIV и XV столетиях / уклад. Я. Ф. Головацкий. – Львов : Тип. Ставропиг. Ин-та, 1867. – 168 с.
- ТУ Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянина / упорядн.: В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. – К. : Наук. думка, 1990. – 408 с.

Список використаної літератури

1. Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі «Актової книги Житомирського гродського уряду 1509 р.» / Л. В. Литвинчук // Актуальні питання антропоніміки. – К., 2005. – С. 138–146.
2. Осташ Н. Л. До питання про лексико-семантичні групи назв осіб у пам'ятках української мови XVI – I пол. XVII ст. / Н. Л. Осташ // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами : тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 17–18.
3. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (на матеріалах Львівського Старопіпійського братства / М. Л. Худаш // К., 1961. – 164 с.
4. Українська мова : [енциклопедія] / ред. : В. М. Русанівський (співголова) та ін. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

Гула Л. П. Названия участников торгово-экономических отношений в украинской лексике XIV – XVIII вв.

Аннотация

В статье проанализированы названия участников торгово-экономических отношений в украинской торгово-экономической лексике XIV – XVIII вв. Исследовано качественно-количественный состав этой лексико-тематической группы. Рассмотрены номены автохтонного и иноязычного происхождения.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, заимствования, пути заимствования, автохтонные номены.

Lesya Gula. Names of participants of trade-economic relations in the lexicon in the XIV – XVIII centuries.

Summary

The names of participant of trade-economic relations is researched and analyzed in the article. Types and subgroups of this lexico-semantic group of trade-economical lexicon are determined. While researching was found out the composition and the sources of metrical units, analyzed conformity of interior organization, researched system relation, ascertained specificity of evolution and functioning of lexical system as linguistic unit. The extralinguistic and intralinguistic factors, which influenced on the formation of the units are defined. The associative fields of the names of participants of trade-economic lexicon were obtained during the conducting of the free associative experiment are analyzed. The many-sided consideration of the terminological material has allowed to find out regularities of formation of names of participant in the trade-economic lexicon in the Ukrainian language. The complex analysis of this group gives a clear explanation of system organization between the different types of lexical units.

In addition, specific features and ways of formation the names of participant of the trade-economic relations are determined. Role of the mediator languages is defined. The research proves that many of investigated terms are used in modern Ukrainian language.

Key words: lexical-semantic group, borrowing, ways of borrowing, autochthonous names.

Дмитрошкін Д. Е.,
старший викладач
кафедри германської філології та перекладознавства
Хмельницького національного університету
Email: danny.nj4@gmail.com

ВНУТРІШНЯ СЕМАНТИКА БІНОМНИХ КОМПОЗИТНИХ НОМІНАНТІВ АМЕРИКАНСЬКОГО СПОРТИВНОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто аспекти семантичних відношень між компонентами біномних композитних номінантів сучасного американського спортивного дискурсу. Автор аналізує експлікацію значення композитного номінанта залежно від розташування ад'єктивних та кореневих основ. Проведено аналіз семантики ендо- та екзоцентричних композитів. Розглянуто особливості семантичних відношень в середині метафоричних та метонімічних композитних домінантів.

Ключові слова: біномний композитний номінант, семантичні відношення, основокладання, американський спортивний дискурс, екзоцентричні композити, ендоцентричні композити.

Словоскладання – один із найпродуктивніших способів словотвору. Внутрішня семантика композитних номінантів була предметом вивчення багатьох лінгвістів. Це питання знаходить своє відображення у працях Дж. Фоконьє і М. Тьорнера, С. Коулсон. Зокрема, в роботах Б. Варрен проведено дослідження семантичних зв'язків у контексті використання стилістичних засобів. С. М. Єнікеєва дослідила функціональні прояви лексикалізації компонентів складних лексичних одиниць. Е. Світсер розглядає екстралінгвальні характеристики семантики композитних домінантів. У працях В. Адамс виділено контекстуально-обумовлений компонент семантичної структури узуального композита.

Однак композитні номінанти американського спортивного дискурсу досі залишаються маловивченими. Особливості семантичних зв'язків цих лексичних одиниць викликають інтерес до вивчення цього пласту лексики англійської мови.

Метою статті є визначення семантичних відношень між компонентами складних лексичних одиниць американського спортивного дискурсу.

Більшість складних слів інтерпретуються таким чином: лівосторонній компонент певним чином модифікує правосторонній компонент. Отже, *to backspin* – дієслово, яке описує певний вид обертання, *baseline* – показує конкретну лінію на ігровому майданчику. Тож ми можемо говорити про те, що в таких складних словах присутня так звана структура 'модифікатор-головний компонент'. Термін 'ядро' зазвичай використовується для позначення детермінату у складних лексичних одиницях. Ядро завжди знаходиться справа (так зване правило правої руки, відповідно до термінології І. Вільямса) [12]. Ядро експлікує семантичний центр і лексико-десигнативну приналежність композита [7]. Якщо ядро є дієслівною морфемою, то і композит ідентифікується як дієслово (*to backspin*), якщо ядро є субстантивною морфемою, то і композитний номінант відноситься до лексико-семантичної категорії іменника (*baseline*) [9].

Розглядаючи композитні номінанти типу *Gordy Howe Hat Trick*, при відсутності графічного маркеру єдиної форми, необхідно звернути увагу на той факт, що єдиним критерієм їх належності до композитних номінацій варто вважати їх кодифікацію в якості узуальних складних лексичних одиниць у лексикографічних джерелах, тобто критерій словникових поміток.

Аналіз цього різновиду спортивної термінології за двома безпосередніми складовими (2 БС) дає можливість здійснити дихотомічне членування з двокомпонентним стержневим ядром (*hat trick*) і двокомпонентним ад'юнктом у препозиції (*Gordy Howe*).

Аналіз композитної лексеми *jack-and-jill* (гра, у якій чоловіки та жінки беруть участь разом) показує, що в цьому композиті відсутнє ядро, оскільки *jack-and-jill* не позначають певні предмети і не є типами Джека і Джіл [146, с. 208-211]. Тому, лексичні одиниці цього типу можна розглядати як композити-ідіоми, які є своєрідними семантичними конденсатами фразеологічних одиниць, а їх адекватне сприйняття комунікантами залежить від лінгвістичної компетенції, фонових знань і тезауруса адресата.

Трактування поняття “типові відношення” частково залежить від семантики іменника. Ми повинні розрізнати принаймні два відмінних класи іменників: називні та реляційні іменники. Називні іменники використовуються для позначення явищ. Такий об’єкт може називатися, наприклад, *line (foul-line), court (back-court)*.

Обов’язкові учасники дії, вираженої дієсловом, також називаються аргументами, тому дієслово має принаймні один аргумент. У неперехідних дієслів єдиним аргументом залишається підмет. У перехідних дієслів є принаймні два аргументи, тобто підмет і додаток, або три аргументи. Повертаючись до проблеми ідентифікації композитної семантики, що у випадку, коли правосторонній компонент складного слова є реляційним іменником, лівосторонній компонент буде зазвичай інтерпретуватись як аргумент реляційного іменника. Так, наприклад, лівосторонній компонент складного слова з реляційним іменником *game* у якості опорного компонента буде інтерпретуватись як аргумент кореневої основи *game* (гра). Отже, *home game* буде інтерпретуватись як гра, яка відбулася на домашньому майданчику, *road game* – гра, проведена на виїзді. Цей процес, при якому компоненту, розташованому поруч із головним компонентом приписується статус аргументу опорного компонента, називається **з’єднанням аргументу** [8, с. 165-180].

З’єднання аргументу також важливе для складних лексем, у яких правостороннім компонентом є віддієслівний іменник, а лівий компонент виступає аргументом дієслова. Такі складні слова часто називають синтетичними:

<i>odds</i>	<i>maker</i>	<i>hard-hitting</i>
<i>league</i>	<i>leader</i>	<i>puck-clearance</i>
<i>bunt</i>	<i>hitter</i>	<i>soccer-playing</i>

Дефісне написання компонентів є критерієм єдиної оформленості композитних номінативів.

В англійській існують два можливих шляхи структурного аналізу синтетичних складних слів. Аналіз за двома безпосередніми складниками (2 БС) передбачає дихотомічний поділ лексичної одиниці на два компоненти *penalty + killer*. Відповідно, *penalty-killer* є власне композитом, оскільки його компоненти в архітектоніці утворення відповідають двом реально існуючим корелятам *penalty + killer* [3].

Іноді, однак, поєднання аргументу у складному слові не відбувається. Отже, якщо перший компонент складного слова семантично несумісний з його можливим статусом аргументу, виникають інші відношення. Так, наприклад, *hard driver* – це не той, хто важко керує автівкою, а потужний удар, а *glass-cleaner* не чистить скло, а відмінно грає під щитом (щит зроблений зі скла). Аналогічно, *headbutting* зазвичай не інтерпретується як “поштовх у голову”, а саме як “поштовх головою”.

Композит *glovehand* зазвичай буде інтерпретуватись як рука, на яку надіта рукавиця, оскільки відношення такого типу між рукою і рукавицею зазвичай позначають останнє, побудоване з попереднього. Розглянемо інший приклад, *baseball, football*. Можна відмітити два варіанти актуалізації даного біному: а) база/нога – це частина поля або тіла людини, які використовуються для гри, або якими грають, *baseball, football* можуть позначати вид спорту (бейсбол – де потрібно доставити м’яч на базу, футбол – де потрібно бити м’яч ногою); б) предмет, яким грають у гру, де м’яч виступає ключовим предметом, – м’яч для гри у бейсбол, м’яч для гри у футбол [2, с. 207-213]. Для того, щоб далі продемонструвати залежність інтерпретування складних слів від дискурсу, розглянемо наступні приклади. Зазвичай складна лексична одиниця “*Gordy Howe Hat Trick*” може інтерпретуватись як хет-трик, виконаний Горді Хоуом. В. Адамс у своїй роботі наводить приклади заголовків газет, у яких актуалізується контекстуально-обумовлений компонент семантичної структури узуального композита:

Gordy Howe Hat-trick – Хет-трик Горді Хоуа (гол, результативний пас і вилучення в одній грі).

Тому, інтерпретування складних слів (коренева основа іменника + коренева основа іменника) дуже різноманітне і залежить від структури аргументу головного компонента, семантики двох іменників, можливих концептуальних відношень між двома іменниками і навколишнім дискурсом.

Досліджуючи варіанти експлікації композитної семантики лексем типу складних ад’єктивних номінативів, варто відмітити аналогічну картину композитної семантики в архітектоніці лексем типу коренева ад’єктивна основа + коренева субстантивна основа.

За вказаною моделлю *a + n* також утворюються численні лексеми ендокомпозити, композитна семантика яких визначається внутрішньою дистрибуцією складових конститuentів: *cheapshot, softball, top-scorer*.

Окремо від ряду екзокомполітів (*dropshot* – удар після скидки і *pumpfake* – обманий фінт кватербека) існує невелика кількість еноцентричних складних слів моделі $v + n$ (64 одиниці), наприклад, *flip-pass* (пас з підкиданням шайби), *brushback* (кидок, що майже влучає у бетера), *playclock* (секундомір, що показує час, відведений на атаку). На відміну від вищезгаданих комполітів, правосторонній компонент моделі $v + n$ виступає в ролі опорного компоненту комполітної семантики.

Семантичні відношення між частинами складного слова можна часто розглядати як модифікацію одного компонента іншим. Така думка є дійсною навіть для деяких еноцентричних комполітів, типу *wormburner* (дуже низький удар). Відношення між компонентами типу детермінант-детермінат часто спостерігаються у складних утвореннях типу $n + n$, які нагадують кореляти фрази $N + N$. Окрім цього, багато складних слів характеризуються відношеннями, які можна трактувати як прогноз-аргумент, як у сполуці *pokecheck*. У цій сполуці слово *check* може трактуватися як аргумент до слова *poke*, у той час, як *poke* може трактуватися як модифікатор слова *check*.

Р. Дирвен і М. Верспоор, розглядаючи комполітну семантику, відмовляються від звичного поділу на еноцентризми та еноцентризми і звертають увагу на семантичну прозорість комполіта, що обумовлений внутрішньою дистрибуцією кореневих основ в архітектоніці комполіта, наприклад: *goalmouth*, *play fake*, *knuckleball* [4, с. 180-211].

Б. Варрен дослідила енокомполіти, що виникли в результаті метафоричного переносу значення в поєднанні з метонімічним і утвореними за моделлю $n + n$. На її думку, *stonehands* (незграбний гравець) є прикладом метафори всередині метонімії (“метафора у метонімії”), де слово *stone* метафорично позначає щось важке, а весь комполіт є частиною метонімії (руки використовуються для позначення людини). Є також типи метонімії (“метонімія в метафорі”), як наприклад, *banjo-hitter* (слабкий відбиваючий), з одного боку це гнучкий компонент, а з іншого, це метафора, у якій людина описується як така, що не може вкласти силу в удар [11, с. 116-224].

За твердженням Дж. Фоконнера і М. Тьорнера, у багатьох метафоричних і метонімічних комполітах моделі $n + n$ загальне значення експлікується через значення конститuentів [6, с. 290-298]. С. Коулсон спирається на теорію концептуальної інтеграції при поясненні значення тих чи інших комполітних одиниць. По-перше, вона не пояснює яке відношення існує між етимонами і компонентами складної лексеми. Спершу здається, що етимонне значення тісно пов’язане з компонентами складного слова. Наприклад, *backstop* має два вхідних значення, кожне з яких є частиною семантики комполіта.

Іншим питанням, стосовно аналізу С. Коулсон, є представлення вхідного значення компонентів і відношень. Згідно з її твердженням: “моделі, що асоціюються з кожним іменниковим компонентом, залучаються до компонентів вхідного значення цілої конструкції” [3, с. 185-196]. Однак, ця методологія суттєво перешкоджає лінгвістам користуватись критерієм вибіркового об’єктів. Інша проблема виникає в самих відношеннях, що у своєму концепті схожі на трансформаційні і початкові компоненти складних лексем. Висвітлені проблеми вказують на те, що аналіз метафоричних/метонімічних складних лексем неоднозначний. Аналізуючи конструкції моделі $a + n$, Е. Світсер висунула припущення, що різноманітність і комплексність інтерпретування цих конструкцій (іменник-іменник і прикметник-іменник) нашоухує на думку про те, що під час їх семантичного аналізу можна використовувати чимало різних механізмів. Це означає, що аналіз таких складних слів вимагає не лише метафори чи метонімії, а й інших “інструментів” когнітивної лінгвістики, такі, як: рамки, активні зони, профільні, тлумачні, наприклад, *Mendoza line*, *Bronx Bombers*, *pine-rider*. Е. Світсер наголошує на тому, що застосовуючи екстралінгвальні характеристики в семантичних структурах, ми вільно отримуємо метафору і метонімію, немає потреби винаходити окремі механізми, за якими один компонент комполітної структури визначає метафоричний/метонімічний доміант [10].

О. Д. Мешков стверджує, що комполітне значення – це значення, яке формується у відношеннях між компонентами складного слова. Так, наприклад, комполіти, утворені за схемою $n+n$ і $n+v(er)$ / $a+n$ і $a+v(er)$, мають різні сутності. Порівняймо: *big-hit a* – важлива ситуація, *big-hitter n* – гравець, який сильно відбиває мяч. Важливою особливістю семантики складного слова є взаємовідношення трьох видів значень, а саме, комполітного, структурно-семантичного і лексичного. Розглядаючи питання мотивованості складних слів, О. Д. Мешков наголошує на двох її типах: лексичній –

вживання слів-компонентів у прямому їх значенні (*empty-netter, kick-save*); структурно-семантичній – можливість співвіднести семантичну структуру складного слова з паралельною синтаксичною конструкцією, виходячи зі смислової взаємодії компонентів (*glass-arm, sack dance*). Мотивованість складного слова – це така смислова організація його компонентів, яка дозволяє виявляти його денотативне значення шляхом посилання на лексичне значення кожного компонента і їх логіко-предметного взаємозв'язку.

Соціально-детермінований компонент значення слова представлений у мові у вигляді трьохелементної системи й утворює три її різновиди: нейтральну, або нульову оцінку, що виступає “точкою відліку” і ”нормою”, відносно якої сприймаються оцінні відхилення у той чи інший бік, позитивну (меліоративну) оцінку і негативну (дерогативну, пейоративну) оцінку. За характером інформації, що передається, і прагматичним статусом розрізняють семи, які стосуються денотативного, тобто предметно-логічного значення, і конотативні, тобто пов'язані з відношенням оцінки емоції, експресивністю і функціонально-стилістичною віднесеністю. Конотативні семи відображають умови акту комунікації ставлення мовця до предмета мовлення, обставин комунікації та співбесідників [8, с. 43].

Композити-омоніми в американському спортивному дискурсі дуже нечисленні. Прикладом може слугувати слово *backstop*, яке може позначати голкіпера, ворота, конструкцію, яка зупиняє м'ячі позаду ігрового майданчика (*backstop*), і спосіб гальмування гоночного автомобіля.

Результатом лексикалізації синтаксичної одиниці є елімінація граматичних маркерів зв'язків між її компонентами, але сліди їх впливу на семантику універбата зберігаються.

Наше дослідження дозволяє зробити висновок про те, що в основі семантики складного слова лежать відношення між його конститuentами. Ці відношення є різноманітними та можуть характеризуватися багатьма ознаками. Зокрема, можна виділити такі аспекти впливу на значення композита: місце, час, агент, матеріал. Основною рисою семантики складного слова є явище ендоцентрії та екзоцентрії. Семантика екзоцентричних складних слів визначається не сумою значень його компонентів, а референтним співвіднесенням їх з певними екстралінгвальними факторами, на основі яких формується значення цілого композита. На основі екзоцентричних складних слів можна виділити підгрупу ідіоматичних, значення яких невмотивоване, а сам композит може розглядатись як ідіоматичний вираз. У багатьох таких складних лексичних утвореннях спостерігаємо метафоричні та метонімічні відношення. Не менш важливою є і семантика компонентів складного слова. Стійкість значення, особливо слів спортивної терміносистеми, породжує явище омонімії та квазіомонімії. Отож ми бачимо, що американський спортивний дискурс є плацдармом для утворення великої кількості семантично схожих композитних номінантів з різними ядерними компонентами. Великий вплив на семантику композитів також справляє дискурс та їх соціальне вживання. Соціально-детерміновані спортивні композити часто виражають меліоративну або пейоративну оцінку сказаного і, як правило, функціонують в оказіональній сфері. Враховуючи отримані результати, необхідно провести більш детальне дослідження полікомпонентних складних лексичних утворень та звернути окрему увагу на синтетичні складні слова в контексті ендоцентричних та екзоцентричних складних слів.

Список використаної літератури

1. Мешков О. Д. Проблемы композитной семантики : автореф. дис. ... доктора. филол. наук : специальность 10.02.04 “Германские языки” / О. Д. Мешков. – М., 1988. – 29 с.
2. Bloomfield L. Language / L. Bloomfield. – New York: Holt, 1933. – 230 p. Coulson S. Blending Basics / S. Coulson, T. Oakley // Cognitive Linguistics. – 2000. – P. 175–196.
3. Dirven R. Cognitive Exploration of Language and Linguistics / R. Dirven, M. Verspoor. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1998. – 277 p.
4. Fabb N. Compounding / N. Fabb. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ai.mit.edu/projects/dm/bp/fabb-compounds.pdf>
5. Fauconnier G. Compression and Global Insight / G. Fauconnier, M. Turner // Cognitive linguistics. – 2000. – 11 (3/4). – P. 283–304.
6. Haider H. Why are there no complex head-initial compounds? / H. Haider // Linguistic studies in honour of Wolfgang Ulrich Dressler presented on the occasion of his 60th birthday. – Torino : Rosenberg & Sellier, 2001. – P. 165–174.
7. Marchand. Word-formation in English / Marchand. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 254 p.

8. Scalise S. Selection in Compounding and Derivation / S. Scalise, A. Bisetto, E. Guevara // Dressler W. U., D. et al. (eds.) Morphology and its Demarcation. – Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2005. – P. 133–150.
9. Sweetser E.. Compositionality and blending: semantic composition in a cognitively realistic framework / E. Sweetser // Cognitive Linguistics. – Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 1999. – P. 129–162.
10. Warren B. Semantic Patterns of Noun-Noun Compounds / B. Warren. – Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis, 1978. – 266 p.
11. Williams E. Argument Structure and Morphology / E. Williams // The Linguistic Review. – 1981. – № 1. – P. 81–114.

Дмитрошкин Д. Э. Внутренняя семантика биномных композитных номинантов американского спортивного дискурса.

Аннотация

В статье рассматриваются аспекты семантических отношений между компонентами биномных композитных номинантов американского спортивного дискурса. Автор анализирует экспликацию значения композитного номинанта в зависимости от расположения адъективных и корневых основ. Проведён анализ семантики эндо- и экзоцентрических композит. Изучены особенности отношений в составе метафорических и метонимических композитных номинантов.

Ключевые слова: биномный композитный номинант, семантические отношения, основосложение, американский спортивный дискурс, экзоцентрические композиты, эндоцентрические композиты.

Dmytroshkin D. E. Inner Semantics of Binominal Compound Words in American Sports Discourse.

Summary

The object of the research is semantic relations between components of compound words within American sports discourse.

The subject of the research is compound words that are used in American sports texts and have specific semantic features.

The aim of the article is to define semantic relations between components of compound lexical units of American sports discourse.

The article deals with aspects of semantic relations between components of binominal compound words in modern American sports discourse. The author has analyzed explication of meaning of a compound word depending on placement of adjective and root stems. It has been revealed the most common semantic relation between components of compound words is as follows: left component modifies the right one. The right component is a nucleus of the semantics.

Analysis of semantics of endo- and exocentric compound words has been done. Peculiarities of semantic relations within metaphoric and metonymic compound words have been revealed. In many cases, in which neither component plays the function of a nucleus and no modification takes place, have been revealed. Lexical units of this type can be analyzed as the ones that have idiomatic nature. Such compounds may be viewed as 'semantic condensations' of phraseological units while their adequate perception by communicants depends on their linguistic competence, background knowledge, and thesaurus.

Analysis by 2 immediate constituents has been applied for the research. Along with endocentric and exocentric compound words, synthetic and asynthetic compounds words can be distinguished. Placement of the 'agent' determines the semantics of the word.

Key words: binominal compound word, semantic relations, compounding, American sports discourse, exocentric compound words, endocentric compound words.

УДК 811.112.2'25

Дружбяк С. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: svitlana.druzhybyak@gmail.com

**ВІДТВОРЕННЯ СТИЛІСТИЧНО МАРКОВАНИХ ОДИНИЦЬ У НІМЕЦЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ
РОМАНУ СЕРГІЯ ЖАДАНА «ІНТЕРНАТ»**

У пропонованій статті проаналізовано стилістичні функції метафори, епітетів та образних порівнянь в романі Сергія Жадана «Інтернат» та їх відтворення в перекладі Сабіне Штер та Юрія Дуркота; визначено способи перекладу метафор із збереженням образу за допомогою граматичних та лексико-семантичних трансформацій, епітетів – еквівалентного перекладу, варіантних відповідників та контекстуальної заміни, акторських порівнянь – описово, не завжди із збереженням структури порівняння.

Ключові слова: переклад, метафора, еквівалент, перекладацькі трансформації, авторське порівняння.

У новому культурному оточенні успіх іншомовного художнього тексту, який демонструє притаманний авторові стиль, значно залежить від його перекладу. Це особливо важливо, якщо йдеться про відображення найбільш актуальних проблем сьогодення, людських трагедій та страждань, спричинених війною.

Закономірно, що такий переклад повинен забезпечити найповніше відтворення змісту, ідеї та атмосфери оригінального тексту за допомогою властивих для мови перекладу образних засобів.

Питання збереження в перекладі притаманного авторського стилю, достовірного та адекватного відображення стилістичних засобів були і залишаються складними й неоднозначними [5, с. 60]. У пропонованій роботі, в контексті окресленої проблематики проаналізуємо й порівняємо стилістично марковані одиниці в романі Сергія Жадана «Інтернат» та їх відтворення в перекладі Сабіни Штер та Юрія Дуркота.

Хоча в сучасній лінгвістиці спостерігаємо значне зацікавлення питаннями перекладу стилістичних засобів, їх відповідного відображення (цим у різний час займалися такі відомі вчені як І. Гальперін, Р. Зорівчак, В. Карабан, Г. Кочур, Т. Онопрієнко), вони досі залишаються не до кінця вивченими, особливо в контексті конкретних мов перекладу, що зумовлює актуальність нашої розвідки. Адаже, додавання до семантичного значення слова в певному художньому тексті стилістичного значення, забезпечує появу нових змістових та стилістичних конотацій, відображення у них суб'єктивного бачення автора та його сприйняття світу.

Метою статті є дослідження відтворення мовою перекладу стилістичних навантажень мовленнєвих одиниць роману «Інтернат».

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких основних завдань: визначення методів дослідження, проведення порівняльного аналізу стилістичних засобів в оригінальному тексті та його перекладі, виокремлення складних для перекладу стилістичних засобів оригіналу та аналіз запропонованих перекладачами рішень.

Обраний для дослідження твір розповідає про життя вчителя української мови в умовах війни на Донбасі. Роман було визнано найкращою книгою XXIV Форуму видавців у номінації «Сучасна українська проза». Він був позитивно оцінений критиками та визнаний подією не лише української, а й європейської літератури, про що свідчать його переклади англійською, німецькою, польською, румунською, білоруською та російською мовами. Німецький переклад роману переміг на Лейпцигському книжковому ярмарку у номінації «Найкращий переклад».

Авторський стиль Сергія Жадана неодноразово ставав предметом дослідження українських мовознавців: проаналізовано функціонування складносурядних синтаксичних конструкцій [9]; розглянуто проблему текстової поліваріативності міфологічного сценарію початків [2]; досліджено своєрідність художнього мовомислення автора [4]; проаналізовано символіку образу пса в романі «Інтернат» [8]. Щодо перекладацьких досліджень, то увагу зосереджено на особливостях відтворення молодіжної лексики [6], однак відсутні розвідки, які стосуються інших перекладацьких аспектів, способів відтворення стилістичних засобів на лексико-семантичному рівні, притаманних авторському стилю Сергія Жадана, що свідчить про необхідність проведення детального зіставного аналізу тексту оригіналу та його перекладу.

Використання методів аналізу відтворення стилістично маркованих одиниць українсько-німецького перекладу зумовлено особливостями об'єкта та завданнями дослідження. Основними методами є описовий з елементами спостереження, метод контекстологічного аналізу та порівняльний аналіз.

Для прози Жадана характерна яскраво виражена візуалізація, його образи настільки «живі», що складається враження перегляду кінофільму. Його емоційна та насичена мова, безумовно, стає викликом для перекладачів, оскільки потребує відтворення не лише змісту, а й виразності.

У багатьох випадках посилення виразності забезпечує саме **метафора**. Цей троп виступає як заміщення поняття, перенесення за схожістю на підставі порівняння [7, с. 388]. Складна сутність метафори не сприяє її перекладу відповідним еквівалентом. У перекладі роману зафіксовано лише тридцять шість випадків еквівалентного перекладу метафор з тим самим образом <...> *жовто світиться неприбране листя* [10, с. 190] – <...> *leuchtet gelb das nicht weggeräumte Laub* [11, с. 188]; з

туману *виринає* автобусна зупинка <...> [10, с. 194] – *taucht eine Bushaltestelle aus dem Nebel auf* <...> [11, с. 194]; *міні* під очима <...> [10, с. 209] – *Schatten unter den Augen* <...> [11, с. 209].

Намагання зберегти необхідну образність виправдовує використання перекладацького прийому вилучення: <...> *ловлячи ротом густий туман* [10, с. 18] – <...> *schnappt nach dem dichten Nebel* [11, с. 18]; <...> *волоссям, що спадає просто на очі* [10, с. 31] – <...> *an den Haaren, die ihr in die Augen fallen* [11, с. 31]; *коридор веде в глибину, до сусідньої кімнати* <...> [10, с. 28] – *Ein Korridor führt in einen anderen Raum* <...> [11, с. 28].

Для адекватного перекладу метафор Сабіне Штер і Юрій Дуркот використовують і такий прийом як додавання: <...> *відкривається долина* <...> [10, с. 38] – <...> *der Blick ins Tal auftut* <...> [11, с. 38]. У перекладі дієслово «відкривається» замінено словосполученням «відкривається вид» (переклад власний), щоб метафоричний образ став зрозумілішим. Прийом додавання застосовано і в таких випадках: <...> *туман осів, його протягує вулицями, він гусне в деревах* [10, с. 48] – <...> *der Nebel hat sich gesenkt, wird durch die Straßen geweht, knüllt sich in den Baumkronen* [11, с. 48]. <...> *гримить і зблискує жовтими вогнями* <...> [10, с. 28] – <...> *knallt und blitzt es ununterbrochen gelb auf* <...> [11, с. 28]; *Стовбури пострижених мінами дерев* <...> [10, с. 25] – *die Stämme der von Granateinschlag rasierten Bäume* <...> [11, с. 25].

Трапляються приклади, коли для адекватного перекладу метафори застосовано контекстуальну заміну метафоричних образів, що викликано, на наш погляд, прагненням створити традиційні, близькі для німецького читача образи: *Туман витягується просто з вікон* <...> [10, с. 45] – *der Nebel kommt direkt aus den Fenstern* <...> [11, с. 45]; <...> *яблуні, які давно вже не родять* [10, с. 51] – <...> *die Apfelbäume, die schon längst nicht mehr tragen* [11, с. 51]; <...> *принюхуються до голосів усередині* [10, с. 68] – <...> *wittern die Stimmen im Inneren* [11, с. 68]. Заміна образу вимагає від перекладача винахідливості, вміння жертвувати менш істотним заради досягнення рівноцінного ефекту [1, с. 177]. На наше переконання, перекладачі Сабіне Штер і Юрій Дуркот володіють таким умінням, влучно відтворюючи образи оригінального тексту.

Фактичний матеріал засвідчує також використання різноманітних трансформації під час перекладу метафор. Серед граматичних виявлено натупні: заміна дієслова на дієприкметник: *доносяться тихі голоси* <...> [10, с. 63] – *Gedämpftes Murmeln* <...> [11, с. 63]; заміна прислівника на іменник: <...> *принюхуються до голосів усередині* <...> [10, с. 108] – <...> *wittern die Stimmen im Inneren* <...> [11, с. 108]; заміна іменника на прислівник: <...> *дивиться на Пашу з докором* <...> [10, с. 94] – <...> *schaut Pascha vorwurfsvoll an* <...> [11, с. 94]; заміна дієприслівника на дієслово: <...> *витягуючи худу підліткову шию* <...> [10, с. 98] – <...> *reckt seinen dünnen Teenagerhals* <...> [11, с. 98]; <...> *намагаючись тримати дихання* <...> [10, с. 108] – *bemüht sich dabei, ruhig zu atmen* <...> [11, с. 108]. Останній приклад цікавий ще й тим, що містить заміну іменника на дієслово в інфінітиві, а замість дієслова в неозначеній формі застосовано прислівник, з одночасним використанням контекстуальної заміни. Такі граматичні заміни покликані відтворити стилістичне навантаження тексту оригіналу, задовольняючи при цьому норми мови перекладу. Адже дослівне відтворення структури метафори в цьому випадку сприймалося б німецькою штучно.

До лексико-семантичних трансформацій, які використовують Сабіне Штер і Юрій Дуркот, відтворюючи метафори, окрім контекстуальної заміни належать варіантні відповідники: <...>, *зійде сніг* [10, с. 108] – <...>, *der Schnee taut auf* [11, с. 108]; <...>, *плечі ниють* [10, с. 112] – <...>, *die Schultern schmerzen* [11, с. 112]. В останньому прикладі використано генералізацію значення.

Епітети. Виконуючи в художньому тексті кілька важливих функцій, епітети слугують для створення образів, є експресивно зарядженими, містять оцінність і емотивність [7, с. 388], тому можуть ускладнювати переклад, оскільки не лише описують героїв чи події, а й відображають авторський світогляд.

Загалом у перекладі роману епітети перекладено відповідним німецьким еквівалентом: <...>, *чорне серце* [10, с. 9] – *ein schwarzes Herz* [11, с. 9]; <...> *крижаній застиглості* <...> [10, с. 10] – <...> *eisige Erstarrung* <...> [11, с. 10]. При цьому іноді присутня і граматична заміна – транспозиція, якщо такий варіант німецькою доречніший: “<...> *ранкове море* [10, с. 109] – *morgens im Meer* [11, с. 109]; <...>, *відчайдушними й безнадійними поглядами* [10, с. 13] – *Blicke sind so verzweifelt und bar*

jeder Hoffnung [11, с. 13]. Використаний іменник «Hoffnung» більше наголошує на безнадійності, аніж можливе використання прикметника “hoffnungslos”.

Словотвір німецької мови сприяє тому, що доволі часто використано один із методів граматичної трансформації: заміни прикметника та іменника українською мовою на складений іменник німецькою мовою: <...> у *ранковому розрідженому повітрі* [10, с. 15] – *in der frischen Morgenluft* [11, с. 15]; <...> *образливі слова* [10, с. 19] – *die Schimpfwörter* [11, с. 19].

Незважаючи на доволі часте використання вилучення, всю головну інформацію передано точно, що свідчить про адекватність перекладу, а читач не відчуває недовомленості чи незакінченості думки: <...> *міцними вокзальними стінами* [10, с. 40] – <...> *den starken Mauern* [11, с. 40]; <...> *політньому сонячний день* [10, с. 40] – <...> *sommerlicher Tag* [11, с. 40]. Цей приклад цікавий ще й тим, що містить транспозицію: прислівник «політньому» передано прикметником «sommerlicher» та вилучення. Це дає змогу уникнути надмірності в тексті.

Цікавим є наступний приклад лексичної трансформації, а саме конкретизації значення: <...> *казенна зовірка* [10, с. 109] – *bürokratisches Russisch* [11, с. 109]. Слово *зовірка* конкретизовано для відтворення авторського задуму та для кращого розуміння ситуації німецьким читачем.

Проаналізований переклад містить і приклади додавання: <...>, *випалену галявину*” [10, с. 110] – <...> *verbranntes Stück Erde* [11, с. 110]; <...>, *перетоптані простирадла*” [10, с. 119] – <...> *Laken, auf denen herumgetrampelt wurde* [11, с. 119].

Оскільки за допомогою еквівалентного відповідника іноді неможливо відтворити стилістичний задум авторського тексту, часто для перекладу епітетів використано варіантні відповідники: *Небо низьке й туманне* [10, с. 120] – *Der Himmel ist tief und neblig* [11, с. 120]. При перекладі епітетів має місце і генералізація значення: <...> *мертвомне відсвічування* <...> [10, с. 122] – *geisterhafte Beleuchtung* <...> [11, с. 122]; <...> *обважнілі повіки* <...> [10, с. 129] – *schwere Lider* <...> [11, с. 129].

Для досягнення кращого стилістичного ефекту у перекладі використано також перmutацію – заміну місця розташування слів у словосполученні: <...> *світло-сині жіночі обличчя* <...> [10, с. 139] – *die Frauengesichter hellblau* <...> [11, с. 139].

Порівняння. Порівняння як стилістична фігура, що належить до одного з найважливіших образотворчих засобів мови, широко використовується в художніх текстах. Воно розкриває світогляд письменника, дає влучну характеристику дійовим особам, пояснює їхні відносини і вчинки [3, с. 119]. Розрізняють традиційні й оказіональні (індивідуально-авторські) порівняння [7, с. 573].

У романі «Інтернат» присутні як традиційні, так і авторські порівняння. Граматична особливість української мови передбачає, що їх структура містить обов’язкові елементи «мов», «немов», «неначе», «ніби», «схоже на», «як» тощо. У німецькій мові для відтворення порівняння перевагу надано використанню «wie» або «als».

Традиційні порівняння, як правило, не створюють проблем для еквівалентного перекладу: <...> *мов галерник* <...> [10, с. 13] – <...> *wie ein Galeerensklave* <...> [11, с. 13]; <...> *ніби дитяча іграшка* <...> [10, с. 29] – *wie ein Kinderspielzeug* <...> [11, с. 29]; <...> *туман, мов перекип’ячене молоко* <...> [10, с. 13] – <...> *der Nebel, wie übergekochte Milch* <...> [11, с. 13]; <...> *псуються, як продукти на сонці* [10, с. 29] – <...> *vergammeln wie Nahrungsmittel in der Sonne* [11, с. 29].

У багатьох прикладах для досягнення більшої образності й наочності висловлювань використано прийом додавання з повним збереженням змісту: <...> *як темне пасмо в сивому волоссі померлого* [10, с. 18] – <...> *wie eine dunkle Haarsträhne in den grauen Haaren eines Toten* [11, с. 18]; *гірко, ніби він смоктав металеву ложку* <...> [10, с. 13], – *einen bitteren Geschmack im Mund, als hätte er einen Löffel aus billigem Metall abgeleckt* <...> [11, с. 13]. Для посилення метафоричного образу додано прикметник «billig», якого немає в оригінальному тексті.

Використання трансформації характерно і при перекладі порівнянь. Серед граматичних виявлено такі перетворення: заміна порівняльного звороту на підрядне означальне речення: *Казкові персонажі на стінах, схожі на випускників-відмінників*. [10, с. 267] – *Märchenfiguren an den Wänden, die Schulabgängern mit Bestnoten ähneln* [11, с. 267]; заміна порівняльного звороту на сурядне речення: *Підлогою розкидані протигази, схожі на голови мурахоїдів*. [10, с. 267] – *Auf dem Fußboden liegen Gasmasken verstreut, sie ähneln Köpfen von Ameisenbären* [11, с. 267].

Використання еквівалентного відповідника не завжди відтворює стилістичну особливість авторського тексту, що спричинює використання варіантних відповідників для перекладу порівнянь: <...> як і їхні батьки, що **кинули** їх, мов кроликів у зачинених клітках [10, с. 270] – <...> wie ihre Eltern, die sie **verlassen** haben wie Kaninchen in verschlossenen Käfigen [11, с. 270]; <...> мовби юні клоуни прийшли до старого клоуна **скаржитись** на **труднощі** професії [10, с. 270] – <...> Wie junge Clowns, die sich beim alten Clown über die **Last** des Berufs beklagen [11, с. 270]; <...> розповзаючись обрієм, **ніби з ґрунту вийшла розпечена лава** <...> [10, с. 28] – *breitet sich über den Horizont aus wie feurige Lava, die aus der Erde fließt* <...> [11, с. 28].

Авторські образні порівняння, представлені в досліджуваному романі, створюють певні виклики для перекладу, вимагають творчого підходу та неоднозначного трактування.

Як свідчить проведене дослідження, відтворюючи стилістично марковані одиниці перекладачі обирають різні стратегії. Для збереження закладеної в метафорі образності – різного виду трансформації: транспозицію, контекстуальну заміну, варіантні відповідники та описовий переклад. Еквівалентний переклад застосовано для перекладу більшості епітетів, за неможливості останнього – варіантні відповідники та контекстуальна заміна. Адекватний переклад порівнянь часто вимагає творчого підходу і використання описового перекладу, без збереження структури порівняння.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в аналізі інших творів Сергія Жадана та їхніх німецьких перекладів із метою виявлення перекладацьких методів та стратегій для відтворення авторського стилю.

Список використаної літератури

1. Борисова О. В. Способи відтворення деяких стилістичних засобів в англо-українському перекладі детективної прози / О. В. Борисова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологічні науки. – Випуск 28. – 2017. – С. 176-179.
2. Вишницька Ю. Текстова поліваріативність міфологічного сценарію початку як реалізація космогонічних та антропогонічних міфів (на матеріалі поезії Сергія Жадана) / Ю. Вишницька. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Litpro_2014_4_3
3. Гайдученко Г. Порівняння як мовно-образний засіб творів Ірен Роздобудько / Г. Гайдученко // Науковий вісник ХДУ. Серія “Лінгвістика”: Зб. наук. праць. Випуск 17. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2013. – С. 118-120.
4. Должикова Т. І. Своєрідність художнього мовомислення Сергія Жадана / Т. І. Должикова // Лінгвістика. – 2013. – Вип. 2 (29). – С. 131-136.
5. Дружб'як С. Особливості відтворення стилістичних засобів у німецько-українському перекладі (на матеріалі повідань Юдіт Герман) / С. Дружб'як, Л. Черниш, С. Винничук // Іноземна Філологія. – 2018. – Вип. 131. – С. 60-70.
6. Колесник Р. С. Особливості відтворення молодіжної лексики в українсько-німецькому перекладі (на матеріалі перекладу збірки прози “Біг мак” Сергія Жадана) / Р. С. Колесник // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2014. – Вип. 47(1). – С. 500-505.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
8. Уманець С. О. Символіка образу пса у прозі Сергія Жадана / С. О. Уманець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15022/Umanets_Symbolika_obrazu_psa.pdf?sequence=1&isAllowed=y
9. Шатіло Д. О. Функціонування складносурядних синтаксичних конструкцій у прозі Сергія Жадана / Д. О. Шатіло. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bdpu.org/wp-content/uploads/2019/03/%D0%A8%D0%B0%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%BE.pdf>

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Жадан С. В. Інтернат / С. В. Жадан – Чернівці : Книги – XXI, Meridian Czernowitz, –2017. – 336 с.
11. Zhdan Serhij. Internat / Serhij Zhdan – Suhrkamp Verlag. Aus dem Ukrainischen von Juri Durkot und Sabine Stöhr, 2018. – 300 S.

Дружб'як С. В. Воспроизведение стилистически маркированных единиц в немецком переводе романа Сергея Жадана «Интернат».

Аннотація

В статті проаналізовані стилістичні функції метафори, епітети та образні порівняння в романі Сергія Жадана «Интернат» та їх відтворення в перекладі Сабіни Штер та Юрія Дуркота. Визначено способи перекладу метафор з збереженням образу з допомогою граматичних та лексико-семантичних трансформацій, епітетів – еквівалентного перекладу, варіантних відповідників та контекстуальної заміни, акторських порівнянь – описательно, не завжди з збереженням структури порівняння.

Ключевые слова: перевод, метафора, еквівалент, переводческие трансформации, авторские сравнения.

Druzhibiak S. V. Rendering stylistically marked language units in German translations of the «Boarding School (Internat)» novel by Serhiy Zhadan.

Summary

This paper presents the analysis of stylistic devices in the novel «Boarding School (Internat)» by Serhiy Zhadan and the means by which they are rendered into Ukrainian in the translations by Juri Durkot and Sabine Stöhr. The selection, systematisation and classification of the stylistic devices of the source text were made using the descriptive method with the elements of observation. The quantitative analysis was employed in order to obtain quantitative data and relation between them; the method of contextual analysis was used for the determination of the language units interaction within the work of fiction; the form and the content of the source texts were analysed and compared with the form and the content of the target texts, which allowed us to reveal a number of convergent and divergent features in the languages under the study. It has been revealed that metaphors, epithets, similes were used to obtain figurativeness. The findings show that the translator, taking into account the tendency of colloquial language use in a novel, rendering the content of the text, often resorts to simplification by omitting long descriptions and repetitions. Translating metaphors J. Durkot tried to preserve the image by using different types of transformation: grammatical (transposition), lexical semantic (contextual change, variant equivalents, descriptive method). Epithets were merely translated by means of equivalents, variant equivalents and contextual change. Similes were also translated by their equivalents; original similes were rendered by descriptive method, often losing simile structure. The further research is promising in terms of revealing translation methods and techniques necessary for rendering stylistic properties of source texts and typical of the Ukrainian translation of modern German authors.

Key words: translation, metaphor, equivalence, translation transformations, similes.

УДК 811. 112. 2

Дужа-Задорожна М. П.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: myroslawaz@yahoo.de

**ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ ГАЛУЗЕВИХ СЛОВНИКІВ
(НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА СОЦІАЛЬНОЇ
ПЕДАГОГІКИ/СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ)**

У статті проаналізовано принципи й етапи укладання галузевих словників нових терміносистем, описано проблеми, які виникають при їх створенні, запропоновано шляхи вирішення цих проблем на прикладі укладання німецько-українського/українсько-німецького словника соціальної педагогіки/соціальної роботи, а також подано практичні поради щодо використання зазначеного словника.

Ключові слова: галузевий словник, німецько-український словник, терміносистема, термін, соціальна робота, соціальна педагогіка.

Сучасний етап суспільного розвитку України характеризується формуванням нових відносин між суспільством та особистістю, пошуком відповідних шляхів виховання, безконфліктного розвитку, соціалізації, освіти, соціального захисту людини, як члена цього суспільства. Особливу роль при цьому відіграють такі соціальні науки як соціальна робота, соціальна педагогіка, соціальне забезпечення тощо. У нашій державі ці науки є порівняно новими, хоча вони мають більше ніж сторічний досвід у Європі, зокрема в Німеччині. У зв'язку з цим виникає потреба ознайомлення із зарубіжною інформацією в цій сфері, осмислення її та адаптації до вітчизняних умов, що, у свою чергу, вимагає дослідження терміносистем згаданих соціальних наук та укладання галузевих перекладних словників.

Згідно з аналізом наукових джерел, дослідженням окремих галузевих терміносистем і питанням укладання термінологічних словників різних типів займається багато українських та зарубіжних учених. Зокрема, особливості окремих терміносистем вивчали С. А. Вискушенко (тваринництва), І. Wiese (медицини), Г.-J. Ipfiling (педагогіки), О. С. Петрина (банківської справи), С. О. Радзівська (нанонауки), О. А. Сербенська (юридичної), Б. І. Шуневич (робототехніки, пожежної справи), Я. П. Яремко (військової) та ін. Важливим доробком української сучасної термінології й

термінографії є укладання та видання різноманітних галузевих словників. Проте терміносистемам соціальних наук достатня увага не приділялася. На сьогодні існує декілька тлумачних та англо-українських словників у цій галузі й лише один німецько-український/українсько-німецький термінологічний словник соціальної педагогіки/соціальної роботи. Тому науковцям та перекладачам доводиться зазвичай використовувати російські видання при перекладі професійних наукових термінів і понять рідною мовою, що часто приводить до заміни українського терміна російською «калькою» [4, с. 120]. Враховуючи всі ці фактори, вважаємо дослідження на вказану тему актуальним.

Оскільки ефективна діяльність спеціалістів будь-якої галузі неможлива без знання та якісного застосування фахової лексики, метою статті обрано аналіз досвіду відбору термінів та основних етапів укладання двомовного галузевого словника на прикладі «Словника соціальної педагогіки/соціальної роботи (німецько-український, українсько-німецький)».

Виникнення за останні десятиліття нових галузей науки і техніки зумовило появу нових підмов, здатних відображати конкретні спеціалізовані поняття, категорії, процеси, явища, що, в свою чергу, сприяло утворенню нових термінологічних одиниць та розширенню значень уже існуючих термінів. У результаті виникає потреба укладання великої кількості різноманітних галузевих та інших фахових словників, а також публікацій, які стосуються принципів укладання словників цих нових терміносистем [6, с. 152].

Як слушно зазначає Б. Шуневич, термінологічний словник – це продукт лексикографії особливого типу, в якому мовні сутності сприймаються за ідеографічним принципом та концептуальною інтерпретацією. При їх укладанні необхідно дотримуватися об'єктивних критеріїв, які допоможуть однозначно виділити термінологічні одиниці, що позначають поняття певної галузі знань і пов'язані з нею, а тим самим визначити обсяг і межі термінології досліджуваної фахової мови. Науковці по-різному вирішують проблему виокремлення термінів тої чи іншої підмови, виходячи з різних визначень поняття терміна, пропонуючи свої методики і критерії відбору термінів, у випадку, коли терміносистема ще не сформована й немає чіткої межі між терміном і не терміном [5].

Незважаючи на те, що термін є популярним об'єктом дослідження, для нього, як мовної універсалії, важко сформулювати оптимальне визначення, очевидно, внаслідок багатогранності цього феномена. Вважаємо, що у нашому дослідженні найбільш доцільно спиратися на «сумарну» дефініцію цього поняття, подану І. С. Квітко: «Термін – це слово або словесний комплекс, який співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), що вступає в системні відносини з іншими словами і словесними комплексами та утворює разом з ними в кожному окремому випадку і в певний час замкнену систему, яка відрізняється високою інформативністю, однозначністю, точністю й експресивною нейтральністю» [3, с. 22].

Багато українських та зарубіжних науковців вважає, що термін може існувати лише як елемент терміносистеми певної галузі, під якою розуміють сукупність усіх термінів її понятійного поля, між якими виникають логічні, словотвірні, семантичні та інші відношення. Терміносистеми служать основою для уніфікації й нормування термінологічних одиниць, для порівняння понять та назв у різних мовах, упорядкування фахових знань [7, с. 75].

«Словник соціальної педагогіки/соціальної роботи (німецько-український, українсько-німецький)» було укладено спільно українським (М. П. Дужа-Задорожна) та німецьким (Matthias Müller) співавторами в рамках міжнародного науково-дослідного проекту між Вищою школою м. Нойбранденбург (Німеччина) та Національним університетом «Львівська політехніка», м. Львів (Україна) з метою сприяння науковому трансферу у сфері соціальної педагогіки/соціальної роботи між Україною та Німеччиною, розширенню співпраці між вищими навчальними закладами обох країн і видано Німецьким товариством державного та приватного соціального забезпечення в Берліні [8].

Принципи, за якими укладають термінологічні словники, є дуже різноманітними і залежать від функціонального призначення словника, визначаються його цілеспрямованістю. При створенні «Словника соціальної педагогіки/соціальної роботи (німецько-український, українсько-німецький)» вирішальним щодо відбору лексики стало питання його практичної цінності для користувачів, тому ми, орієнтуючись на соціально-педагогічну практичну діяльність та науковий обмін між Німеччиною й Україною, сконцентрували свою увагу на ті термінологічні поняття, які найкраще відповідають сучасним дискурсам соціальної роботи.

Для нормалізованих терміносистем, які давно функціонують у науково-технічній літературі, основою укладання перекладних словників є зазвичай вже видані українські, зарубіжні словники або їх поєднання, інші довідкові матеріали, досвід роботи перекладачів з конкретною термінологією. Соціальна педагогіка та соціальна робота порівняно нові науки в Україні, тому їхні терміносистеми є новими, тобто такими, що знаходяться в стадії формування й ще не до кінця окреслені [1, с. 98]. З огляду на це при укладанні нашого словника виникла необхідність використовувати певну методику виокремлення термінів, яка базувалася на методі експертної оцінки.

У першу чергу необхідно було уточнити використання таких центральних понять як «соціальна педагогіка (Sozialpädagogik)» та «соціальна робота (Sozialarbeit)», що використовуються для позначення як теоретичної дисципліни, так і самої професії. На сьогодні дуже важко відокремити ці категорії одну від одної, оскільки вони розвиваються в тісному взаємозв'язку. Згідно з теорією субсумації, сфери діяльності соціальної педагогіки і соціальної роботи належать до загальної системи «соціальної роботи у більш широкому значенні (Soziale Arbeit)», в якій вони виконують спільні завдання. З огляду на це рекомендується збереження обох понять під цим загальним терміном (Soziale Arbeit), який в українській мові не має відповідника, тому вже в самій назві словника нам довелося використовувати комплексний український термін «соціальна педагогіка/соціальна робота» (Wörterbuch der Sozialen Arbeit – Словник соціальної педагогіки/соціальної роботи) [2].

Початковим задумом авторів було укладення німецько-українського, українсько-німецького словника соціальної педагогіки/соціальної роботи як комплексного фахового лексикографічного довідника для цієї галузі, щоб уникнути необхідності постійного використання інших словників під час роботи над соціально-педагогічними науковими текстами чи перекладу під час спілкування. Однак у процесі роботи ми змушені були відмовитись від цього наміру з огляду на надмірне зростання обсягу передбаченого вокабуляру.

Як відомо, між загальноновживаною лексикою і термінами певної галузі не існує чіткої межі, тому що у мовному середовищі постійно відбуваються процеси детермінологізації і термінологізації, тобто терміни поступово перетворюються у побутову лексику, яка в той же час використовується для формування нових термінологій. Особливою мірою це стосується терміносистеми соціальної педагогіки/соціальної роботи, в якій поряд з вузькогалузевими термінологічними одиницями функціонує цілий ряд загальноновживаних понять.

З огляду на це, використовуючи для перекладу специфічний фаховий вокабуляр, який подає наш словник, необхідно орієнтуватися і на загальний німецько-український, українсько-німецький словник. Окрім того, рекомендуємо, особливо при перекладі німецьких скорочень та багатозначних термінів, використовувати різноманітні українські та німецькі тлумачні словники. У такому поєднанні досягатиметься докладний і точний переклад з німецької на українську мову та навпаки.

У процесі подальшої розробки концепції укладання «Словника соціальної педагогіки/соціальної роботи (німецько-український, українсько-німецький)» ми зіткнулися з питанням конкретного відбору термінологічних одиниць. Під час активних дискусій, обміну думок та консультування з фахівцями соціальної сфери було узгоджено критерії такого відбору.

Перш за все виникло питання щодо історичних понять, пов'язаних із розвитком соціальної педагогіки/соціальної роботи та німецьких законодавчих актів у сфері соціальної політики. Виходячи із обмеженого обсягу нашого словника та значного числа термінів, необхідних для розуміння історичного розвитку соціальної сфери, ми прийняли рішення орієнтуватися на найбільш уживані поняття теорії та практики соціальної педагогіки/соціальної роботи, які стосуються сучасного дискурсу соціальної педагогіки/соціальної роботи. У зв'язку з тим, що соціальна педагогіка тісно пов'язана з іншими науковими галузями та практичною діяльністю суміжних сфер, ми долучили у свій словник поняття, які стосуються таких галузей, як юриспруденція, медицина, загальна педагогіка, політика, психологія, соціологія тощо [11, с. 260–262].

При відборі термінологічних одиниць, що описують різні сфери практичної діяльності соціальної роботи, ми орієнтувалися на класифікацію, запропоновану німецьким дослідником W. Klüsche, на основі якої нами було сформовано десять семантичних полів («соціальна робота з молоддю», «соціальна робота з сім'ями», «соціальна робота з людьми похилого віку», «соціальна робота з

хворими та неповносправними», «соціальна робота як соціальне планування», «соціальна робота як освітня діяльність» тощо), до яких увійшли найбільш уживані терміни кожної зі сфер [10, с. 157–165].

Оскільки практична соціально-педагогічна діяльність визначається тими методами роботи, які вона використовує, наступна група семантичних полів стосувалася як трьох класичних методів соціальної роботи («індивідуальна робота», «робота з групою» та «робота з громадою»), так і, згідно з мета-диференціацією соціально-педагогічних методів за М. Galuske, методів прямої дії, методів непрямой дії та структурно-організаційних методів [9, с. 166].

Наступний критерій відбору фахової лексики стосувався учасників соціально-педагогічного процесу. Ми намагалися помістити у словник якнайбільшу кількість найменувань фахівців соціальної сфери і тих осіб, які користуються в Німеччині соціальною допомогою. Для цього відповідні терміни у словнику подані переважно іменником чоловічого роду у формі однини, наприклад: *Sozialarbeiter* (соціальний працівник), а утворення іменника жіночого роду *Sozialarbeiterin* (соціальна працівниця), або утворення форми множини цього терміну *Sozialarbeiterinnen* (соціальні працівниці) користувачі мають здійснити власноруч. Це рішення прийняте свідомо, з урахуванням обмеженого обсягу нашого словника, але ми однозначно наголошуємо на тому, що в таких випадках маємо на увазі також іменник жіночого роду та враховуємо відповідні гендерні конструкції. Ще однією особливістю граматичного оформлення словника є подача термінів переважно у формі іменників та субстантивованих прикметників чи дієслів, з яких можна легко утворити відповідні частини мови.

Всі терміни у словнику розміщено в алфавітному порядку і подано у початковій формі: іменник у називному відмінку однини, рідше – в називному відмінку множини з позначкою *pl*; прикметник – у називному відмінку однини чоловічого роду; дієслово – у формі інфінітиву; родові ознаки німецьких іменників виражені за допомогою латинських літер: *m* – чоловічий рід, *f* – жіночий рід, *n* – середній рід. Для складених термінів прийнята алфавітно-гніздова система, тобто терміни, які складаються з декількох слів, необхідно шукати за ключовим словом. Наприклад, термін *sozialpädagogische Fachkraft* (соціальний педагог) слід шукати в гнізді *Fachkraft* (фахівець). У гнізді алфавітний порядок зберігається за визначеннями, які розташовуються після тильди (~), що замінює ключовий термін. У перекладах синоніми відділяються комою, більш віддалені значення – крапкою з комою, різні значення – арабськими цифрами. Для пояснення значення слова чи його відтінку використано круглі дужки. Наприклад: *Fürsorgeerziehung f* виховання (неповнолітніх) під громадським контролем (у закритих закладах, у чужих сім'ях). Біля деяких українських термінів у круглих дужках напівжирним шрифтом подаються синоніми, наприклад: *виправно-трудоий (пенітенціарний) заклад* *Arbeitsanstalt f*, *Strafvollzugsanstalt f*. Біля німецьких термінів у круглих дужках подаються аббревіатури, наприклад: *Altersversorgung f* (AV, A Vers.) забезпечення старості.

У процесі укладання словника ми використовували різні прийоми, перекладу термінологічних одиниць, це, зокрема, лексичні, лексико-семантичні та лексико-граматичні міжмовні трансформації, підбір еквівалентів тощо. Інколи приходилося вдаватися до транскодування чи калькування, описового перекладу (за умови відсутності лексичних еквівалентів в одній чи іншій мові). Окрема словникова стаття в нашому лексикографічному довіднику не обов'язково відтворює усі можливості перекладу певного терміна, лише ті, які стосуються дискурсу соціальної роботи.

До «Словника соціальної педагогіки/соціальної роботи (німецько-український, українсько-німецький)» долучено інформативний додаток, що містить список німецьких та українських академічних освітніх закладів, у яких викладається соціальна робота, соціальна педагогіка та дошкільна педагогіка; реєстр німецьких фахових журналів з питань соціальної роботи з коротким описом змісту цих видань; перелік німецьких науково-дослідних інститутів соціальної роботи, які поряд з вищими навчальними закладами роблять значний внесок у теоретичні соціально-педагогічні дослідження.

На основі викладеного можна зробити висновок, що виникнення нових підмов науки і техніки, а разом з ними поява нових термінологічних систем, а також інтенсифікація співпраці між фахівцями різних країн вимагає укладання різноманітних галузевих словників, зокрема словника у сфері соціальної педагогіки/соціальної роботи. Процес роботи над термінологічним словником тривалий, трудомісткий і вимагає створення цілісної лінгвістичної концепції, при цьому вирішальним щодо відбору лексики має бути питання його практичної цінності для користувачів.

При підборі термінів до словника важливо дотримуватися принципу охоплення основних тем та методів певної сфери, враховувати частотність вживання конкретного поняття у фахових текстах, його інформативність та здатність поєднуватися з іншими словами, а також здатність до словотвору. Під час роботи над перекладом виокремлених термінологічних одиниць необхідно вдаватися до різних прийомів, а при відсутності лексичних еквівалентів в одній чи іншій мові застосовувати описовий переклад. Для організаційної побудови термінологічного словника варто використовувати алфавітно-гніздовий метод.

Термінологічні галузеві словники полегшують зацікавленим колам розуміння фахової термінології в різних країнах, поглиблюють фаховий обмін, сприяють покращенню співпраці у контексті науково-практичних досліджень на європейському рівні.

Список використаної літератури

1. Дужа-Задорожна М. П. Структурно-семантичні особливості терміносистеми соціальної педагогіки (на основі німецької мови) / Мирослава Дужа-Задорожна, Петро Задорожний // Вісник НУ «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології». Львів, 2010. – № 676. – С. 98-101.
2. Дужа-Задорожна М. П. Поняття «соціальна педагогіка» і «соціальна робота» у контексті професійної підготовки фахівців соціальної сфери в університетах Німеччини / Мирослава Дужа Задорожна // Педагогіка і психологія професійної освіти: науково-методичний журнал. – Львів, 2013. – № 4. – С. 243-252.
3. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львов : Вища школа, 1976. – 125 с.
4. Конопляник Л. М. Особливості укладання нових галузевих словників (на прикладі англо-українського словника з фізики) / Л.М. Конопляник // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія : наук. зб. – Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2014. – Вип. 11. Т. 1. – С. 119–122.
5. Шуневич Б. Про упорядкування нових терміносистем / Б. Шуневич // Вісник ДУ «Львівська політехніка» «Проблеми української термінології» : матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції [«СловоСвіт 2000»]. – 2000. – № 402. – С. 85–87.
6. Шуневич Б. Проблеми укладання словників-мінімумів нових терміносистем / Богдан Шуневич // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2002. – № 453. – С. 152–157.
7. Arntz, R. Einführung in die Terminologearbeit / R. Arntz, H. Picht, F. Mayer. – 3. Aufl. Hilesheim : Georg Olms, 2002. – 331 s.
8. Duzha-Zadorozhna M. Wörterbuch der Sozialen Arbeit: Deutsch-Ukrainisch / Ukrainisch-Deutsch / Myroslava Duzha-Zadorozhna, Matthias Müller. – Berlin : Verlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge, 2014. – 384 s.
9. Galuske M. Methoden der Sozialen Arbeit: Eine Einführung / Michael Galuske. – Weinheim : Juventa, 2013. – 407 s.
10. Klüsche W. Ein Stück weitergedacht... Beiträge zur Theorie- und Wissenschaftsentwicklung der Sozialen Arbeit / Wilhelm Klüsche. – Freiburg/Br. : Lambertus, 1999. – 182 s.
11. Müller M. Polyglotte Kommunikation. Soziale Arbeit und die Vielsprachigkeit ihrer Praxis / Matthias Müller. – Heidelberg : Carl-Auer, 2008. – 370 s.

Дужа-Задорожна М. П. Особенности составления отраслевых словарей (на примере немецко-украинского словаря социальной педагогики/социальной работы).

Аннотация

В статье проанализированы принципы и этапы составления отраслевых словарей новых терминсистем, описаны проблемы, возникающие при их создании, предложены пути решения этих проблем на примере составления немецко-украинского/украинско-немецкого словаря социальной педагогики/социальной работы, а также представлены практические советы по использованию указанного словаря.

Ключевые слова: *отраслевой словарь, немецко-украинский словарь, терминсистема, срок, социальная работа, социальная педагогика.*

Duzha-Zadorozhna M. P. Peculiarities of compiling specialized dictionaries (on the example of the German-Ukrainian dictionary of social pedagogy/social work).

Summary

The article is devoted to the principles of compiling specialized dictionaries of new term systems. It describes the problems that arise during their compilation, and suggests ways to solve these problems on the example of the compilation of a bilingual dictionary for the social sphere.

Social pedagogy and social work are relatively new sciences in Ukraine. Ukrainian scientists have not paid enough attention to their term systems. There is currently only one German-Ukrainian/Ukrainian-German dictionary of terms in this field. Therefore, research on this topic is relevant.

The purpose of the article is to analyze the experience of selecting the terms, and the main stages of concluding a bilingual specialized dictionary in the social sphere.

The subject of the study is the German and Ukrainian term system in the field of social pedagogy/social work.

The focus of the study is the principles of distinguishing the terms in the given field and the compilation of the specialized dictionary from them.

It is established that the process of working on a term system dictionary requires the creation of a holistic linguistic concept. The practical value for users shall be decisive while choosing the terms for the dictionary.

When selecting specialized terms it is important to adhere to the principle of coverage of the main topics and methods of a particular sphere, to take into account the frequency of the use of a specific notion in professional texts, its informativity and the ability to be combined with other words.

In the translation of isolated terminology units it is necessary to resort to different techniques, and in the absence of lexical equivalents in one or another language, to use descriptive translation.

Key words: *specialized dictionary, German-Ukrainian dictionary, term system, term, social work, social pedagogy.*

УДК: 821.111(73) – 1.09«19»

Заболотна О. Р.,
асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
zabolotna.olha@gmail.com

СЕМАНТИКА ПРОТЕСТУ ПРОТИ ПАТРИАРХАЛЬНОГО ДИСКУРСУ В РОМАНІ СИЛЬВІ ПЛАТ «THE BELL JAR»

Роман «The Bell Jar» порушує питання місця творчої жінки у суспільстві. Сильвія Плат докладно описує всі страждання головної героїні. Стаття присвячена вивченню лексичного наповнення поняття ПРОТЕСТ в індивідуально-авторському стилі письменниці.

Ключові слова: *постмодернізм, дискурс, божевілля, протест, стереотип.*

Тема божевілля та самогубства була й залишається актуальною у літературі як класичного, так і модерного й постмодерного періодів. Особливу увагу дослідників творів, що торкаються цих тем, привертають спроби реконструкції психічного стану героя/автора, який призводить до пограниччя життя та смерті.

Ми вже зазначали, що феміністична критика сприймає психічну хворобу як акцептацію протесту, який не може бути висловлений раціонально. Роман Сильвії Плат є яскравим зразком гендерно обумовленого протесту особистості проти пануючого соціального та культурного дискурсу, у даному випадку – дискурсу американського суспільства 1950-1960 рр. Послідовно та наполегливо вустами своєї героїні Сильвія Плат перелічує усі причини не погоджуватися із зазначеним суспільством «порядком речей». Ми вже вказували на несприйняття Естер гламурного світу жіночих журналів, бенкетів, вечірок, продиктованих рекламою зразків споживання їжі, одягу, стилю життя. Образ нудоти, семантично пов'язаний із фізіологічним не-перетравленням, відторгненням зовнішнього, є надзвичайно влучним для показу початку дороги Естер до заперечення інших, фундаментальніших моделей, котрі нав'язує суспільство.

Заперечення заміжжя як єдино правильного життєвого вибору висловлюється Естер практично постійно. У розділі 7, міркуючи про власне майбутнє у світлі стосунків з Бадді Віллардом, Естер гранично чітко порівнює становище жінки в сім'ї зі становищем раба:

I also remembered Buddy Willard saying in a sinister, knowing way that after I had children I would feel differently, I wouldn't want to write poems any more. So I began to think maybe it was true that when you were married and had children it was like being brainwashed, and afterward you went about numb as a slave in some private, totalitarian state. (p. 85).

І я чудово пам'ятаю, як Бадді Віллард з цинічністю знавця повідомив мені, що як тільки я стану матір'ю, я перемінюся і перестану писати вірші. Тому мені деколи здавалося, що вийти заміж та обзавестися дітьми – це те саме, що зазнати промивання мізків, і твоя доля буде схожа на долю німого раба у приватному, але тим не менше тоталітарному царстві.

Конотація «заміжжя як рабство» семантично пов'язані із «протестом» та «визволенням». Останнє бачиться Естер як рішення ніколи не виходити заміж. Як пише Сильвія Плат, вкладаючи свої

думки в уста героїні, «...мені нестерпна сама думка, що чоловік може притиснути мене, поставити на коліна, – сказала я доктору Нолан. – Чоловік ні за що на світі не відповідає, а я ось народжу дитину і повинна буду сидіти з нею як прив'язана» — “What I hate is the thought of being under a man’s thumb,” I had told Doctor Nolan. «A man doesn’t have a worry in the world, while I’ve got a baby hanging over my head like a big stick, to keep me in line».

Протест проти небажаної, нав’язаної вагітності викликає страх. Однак вихід знаходиться, Естер за порадою молодшої професійної лікарки йде до гінеколога та забезпечується від небажаної вагітності. Такий стан сприймається як свобода: «Freedom from fear, freedom from marrying the wrong person» — «Свобода від Страху, Свобода від необхідності виходити за когось зовсім негодячого».

У романі неодноразово зазначається нерівноправність жінок та чоловіків з точки зору суспільної моралі американського соціуму 1950-х років, який приписував жінкам суворо зберігати невинність до шлюбу та закривати очі на походеньки чоловіків. І тут доволі цікавим є епізод, у якому Естер з подругами йде в кіно. В основі фільму лежить розповідь про «хорошу біляву дівчину» (nice blond girl) та «сексуальну брюнетку» (sexy black-haired girl), котрі знайомляться з молодими чоловіками. Епітет «sexy» («сексуальний») наділений негативною конотацією та протиставляється прикметнику «nice» («гарний»). З погляду громадської моралі 1950-х років, хороша дівчина не може бути сексуальною. Така установка втілюється в повчальному сюжеті фільму. Білява героїня дотримується всіх правил пристойності і за свою добру поведінку в кінці фільму стає нареченою футболіста. Натомість сексуальна брюнетка залишається одна – її друг, який бачив в ній лише доступну коханку, а не дружину, йде до Європи один. Стереотипи пристойної та непристойної поведінки, як це нам показує Сільвія Плат, насаджуються за допомогою образів масової культури як гендерно обумовлені та принципово різні для чоловіків та жінок. Як відзначає S. Smith (С. Сміт), Сільвія Плат використовує параноїдальний стан своєї героїні як прийом розповіді, який дозволяє їй ввести свого роду розповідача, що проникає у пристойний вид оточуючих людей і бачить приховані мотиви їхньої поведінки [1, с. 54].

Депресія Естер та її суїцидальні спроби пояснюються як неспроможність героїні відповідати певному канону. ПРОТЕСТ Естер внутрішньо спрямований на неї саму, коли вона перераховує, чого вона як жінка не вмє, аби бути привабливою: не вмю готувати, не вмю стенографувати, жадливо танцюю, не вмю їздити верхи та кататися на лижах, не говорю по-німецьки, не читаю на давньоєврейській, не пишу китайською, не знаю світової географії. Цей перелік може здатися іронічним, однак Сильвія Плат ним стверджує, що жінка вимушена відповідати або сталому образу «правильної» жінки, або мати такі властивості, які гарантовано збільшать її ціну на ринку жінок. Естер, зустрівшись із тим, що нікого не цікавлять почуття самої жінки як у сексі, так і при виборі життєвого шляху, вимушено занурюється у божевілля як прихисток від світу, в якому не знаходить місця.

Гірке усвідомлення розриву між тим, що суспільство вимагає від молодшої жінки, і той досвід, який отримує Естер, посилює її почуття ізольованості та потреби сховатися. Суспільні настанови, сформовані патріархальною та гендерно нечутливою культурою вимагають від молодшої жінки як Естер бути доброзичливою, приємною для всіх, впевненою у собі, гламурною та щасливою, тоді як на практиці вони стикається із насильством, пияцтвом, нерозбірливістю стосунків. Вона очікує романтичних та значущих стосунків із чоловіками, а зустрічається з нерозумінням, ігноруванням, жорстокістю, небажанням чути її та брати до уваги її почуття. Естер відчуває, що вона самотня у своїх роздумах про темні сторони життя та у ставленні до світу, тому ховається в чорний гумор, цинізм та меланхолію, котрі стають своєрідною формою ПРОТЕСТУ проти чинних правил. У неї виникає та поглиблюється відчуття нереальності того, що відбувається та того, чого вона прагне, і вона не в силах винести це роздвоєння, яке переходить у депресію та спроби самогубства. Скляний ковпак божевілля є єдиним рятунком від жадливості світу, яким його відчуває Естер.

Ми вже неодноразово вказували на семантику назви роману. Образ скляного ковпака чи перевернутої скляної спеціальної банки, яку використовують для природничих дослідів над газом чи вакуумом, може здатися лише соматичним маркером індивідуального відчуття хвороби, але набуває лінгвокультурної багатоаспектності в контексті кожної появи образу на сторінках роману.

У сцені поїздки на машині з матір’ю до нової приватної клініки, кошти на лікування в якій надала відома письменниця Філомена Гвінея, Естер гранично напружена після безрезультатного та

травматичного перебування в клініці доктора Гордона. У машині вона начебто примірює нову можливість покінчити із життям і одночасно міркує про те, що її чекає:

I knew I should be grateful to Mrs. Guinea, only I couldn't feel a thing. If Mrs. Guinea had given me a ticket to Europe, or a round-the-world cruise, it wouldn't have made one scrap of difference to me, because wherever I sat – on the deck of a ship or at a street café in Paris or Bangkok – I would be sitting under the same glass bell jar, stewing in my own sour air. (p. 185)

Я знала, що мені слід було бути вдячною місіс Гвінеа, однак насправді я не відчувала нічого. Навіть якщо б місіс Гвінеа замість приватної клініки влаштувала мені подорож до Європи чи будь-який навколосвітній круїз, це також нічого б не змінило, бо де б я там не опинилася – на палубі теплоходу або у вуличному кафе Парижу чи Бангкоку, – я й там би перебувала під усе тим же скляним ковпаком й дихала б отруєним мною повітрям.

Вражаюче точною є реакція Естер на пропозицію матері, коли остання під час візиту в клініку на день 20-річчя Естер, сподіваючись на одужання доньки, пропонує:

"We'll take up where we left off, Ester," she had said, with her sweet, martyr's smile. "We'll act as if all this were a bad dream."

A bad dream.

To the person in the bell jar, blank and stopped as a dead baby, the world itself is a bad dream.

A bad dream.

I remembered everything.

I remembered the cadavers and Doreen and the story of the fig tree and Marco's diamond and the sailor on the Common and Doctor Gordon's wall-eyed nurse and the broken thermometers and the Negro with his two kinds of beans and the twenty pounds I gained on insulin and the rock that bulged between sky and the sea like a gray skull.

Maybe forgetfulness, like a kind snow, should numb and cover them.

But they were part of me. They were my landscape. (p. 237) — Ми з тобою розпочнемо з того місяця, на якому зупинилися, – сказала вона зі своєю такою ніжною та мученицькою посмішкою. — І будемо поводитися так, начебто усе це було лише поганим сном.

Поганим сном!

Для людини під скляним ковпаком, блідої та приреченої на нерухомість як мертво дитя, поганим сном був весь світ. (вид. автор.)

Поганим сном!

І тут я децю згадала.

Я згадала про трупи, і про Дорін, і про історію щодо фігового дерева, і про діамант Марко, і про матросика з Коммоноуелс-авеню, і про асистентку доктора Гордона, очі в якій були як стіна, і про розбиті градусники, і про негра з його тацею з бобами та горошком, і про вісім зайвих кілограмів, які я набрала через лікування інсуліном. І про скелю між небом та морем, яка повстала як череп.

Нехай покриє їх снігова пелена забуття, нехай замовкнуть вони навіки!

Але вони увійшли у мене. Вони стали частиною мене самої. Стали моїм пейзажем.

Отруєне повітря під уявним ковпаком ізольованості відчуває не лише Естер. Її мимовільна подруга Джон нарешті розриває коло власних страждань. Символічним є те, що Джоан захворіла також на ґрунті того, що не змогла дотриматися вимог свого начальника-чоловіка. Джоан, розповідаючи Естер про зацікавленість її досвідом, показує зібрану теку з вирізками з газет, котрі розповідали про спробу Естер отруїтися у підвалі власного будинку. Для Джоан спроба самогубства Естер є зрозумілою поведінкою. А Естер, розглядаючи ці вирізки з газет, дивлячись на крикливі заголовки, знову сприймає своє життя відокремлено від себе самої, відчуває внутрішню протест проти такого безцеремонного втручання у приватне, персональне, інтимне.

Однак Сильвія Плат показує, що насправді її героїня хоче жити. Її протест проти життя є протестом не екзистенційним, а соціальним. Попри докладні, надреалістичні описи спроб самогубства, попри невпевненість Естер, що вона подолала хворобу, попри нездоланий страх перед світом «манекенів», якими видаються не лише пацієнти клініки, але й решта людей, Естер хоче жити. Недаремно в романі є два епізоди, де Естер промовляє «Я є! Я є! – I am! I am!». Вперше цей вигук виникає у свідомості Естер після спроби втопитися, після боротьби свідомості із власним тілом, яке

не хоче вмирати. І друга – після поховання Джоан, якій вдалося те, що Естер намагалася зробити кілька разів. Знову виникає цей внутрішній крик: «Я є! Я є! — I am! I am!». Головна героїня приймає лікування від доктора Нолан і як наслідок відчуває: «*The bell jar hung, suspended, a few feet above my head. I was open to the circulating air*» – скляний ковпак, без жодної тріщини та ушкодження, висів у декількох футах на мою голову. Я дихала повітрям, що вільно кружляло всередині.

Лікування та отриманий жахливий досвід певним чином примирює Естер з оточуючим світом. Вона не лише приймає лікування, але й збирається пройти співбесіду та вийти з клініки назовні, у світ з його настановами, хоче прийняти правила гри із суспільством. Її протест на цей час зникає, замінившись надією. І знову виникає тема заміжжя:

I had hoped, at my departure, I would feel sure and knowledgeable about everything that lay ahead – after all, I had been “analyzed.” Instead, all I could see were question mark. But I wasn’t getting married. There ought, I thought, to be a ritual for being born twice – patched, retreaded and approved for the road... (p. 244).

Колись я сподівалася, що на момент випуски буду відчувати себе упевнено, прекрасно орієнтуватися у всьому на світі і, головне, в тому, що належить робити мені самій, — кінець кінцем, даремно ж мене було піддано «аналізу». Але натомість будь яка моя думка незмінно завершувалася знаком питання.

Але я не вийшла заміж. Але ж це було неодмінною умовою, як мені видавалося, для початку нового життя – піти стежкою, оступитися і вийти на широкий шлях.

Як бачимо, Сильвія Плат завершує свій роман з надією на немарність страждань. Головна героїня Естер Грінвуд проходить величезну еволюцію від молодішої наївної дівчини до молодішої жінки з трагічним досвідом втрат і розумінням того, чого саме вона хоче від життя. Лексико-семантичне наповнення внутрішнього мовлення героїні через увесь роман дозволяє побачити драматизм пошуків, суспільне тло, яскраві індивідуальні портрети її сучасників та сучасниць, зрозуміти колізії сімейних стосунків та побачити обрії нових цінностей, які пробиваються через соціальні обмеження.

Список використаної літератури:

1. Smith S. Attitudes Counterfeiting Life: The Irony of Artifice in Sylvia Plath's The Bell Jar // Sylvia Plath, Harold Bloom, ed. – New York, 1989.
2. Усі цитування здійснені за виданням: Plath S. The Bell Jar. – Harper Perennial Modern Classics, 2013. – 288 р.

Заболотная О. Р. Семантика протеста против патриархального дискурса в романе Сильвии Плат «The Bell Jar».

Аннотация

Роман «The Bell Jar» поднимает вопрос места творческой женщины в обществе. Сильвия Плат подробно описывает все страдания главной героини. Статья посвящена изучению лексического наполнения понятия ПРОТЕСТ в индивидуально-авторском стиле писательницы.

Ключевые слова: постмодернизм, дискурс, безумие, протест, стереотип.

Zabolotna O. R. Semantics of PROTEST against patriarchal discourse in Sylvia Plath's novel «The Bell Jar».

Summary

The article is devoted to the study of the lexical content of PROTEST in the Sylvia Plath's individual style.

In “The Bell Jar” Plath made clear connections between Esther's dawning awareness of the limited female roles available to her and her increasing sense of isolation and paranoia.

The novel “The Bell Jar” describes in detail all the physical and psychological suffering of the main character. The author is not detached from the characters, but writes about Esther as herself, having a similar experience.

Sylvia Plath integrated her own personal values, and her own personal life accounts into the autobiographical novel. «The Bell Jar» makes apparent the oppressive force (at least for women) of the model of separative selfhood that dominates patriarchal culture. The semiautobiographical novel deals with depression and suicide, as well as a search for one's identity, feminism, and rebirth. Therefore Plath told the truth in «The Bell Jar» – not only the autobiographical truth, though that was the part of it – but also a larger truth about how emotional suffering can make people feel isolated under their own airless glass jars.

Key words: postmodernism, discourse, madness, protest, stereotype.

Завальська Л. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»
E-mail: l_zavalska@ukr.net

ДЕМОНСТРАТИВНІ КОМУНІКАТИВНІ ТАКТИКИ В ПОЛІТИЧНИХ ТОК-ШОУ

У статті виокремлено та описано групу комунікативних тактик, через які реалізується стратегія самопрезентації в українських політичних ток-шоу. Визначено поняття стратегії і тактики в комунікативній взаємодії, описано особливості мовленнєвої поведінки учасників ток-шоу – українських політиків. Розроблено типологію демонстративних тактик спілкування в політичних ток-шоу, що охоплює тактики демонстрації професіоналізму, патріотизму і відповідальності. У межах кожної тактики визначено мовленнєві формули і мовні засоби їх реалізації в політичному дискурсі.

Ключові слова: політичний дискурс, ток-шоу, комунікативна взаємодія, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

Українські політичні ток-шоу репрезентують спонтанну мовленнєву поведінку учасників – відомих політиків, які постають як мовні особистості й демонструють риси власного комунікативного портрету. Натомість під час публічних виступів, зокрема опосередкованих через ЗМІ, реципієнти сприймають тексти, підготовлені політтехнологами і прес-службою політика. Саме ток-шоу дає змогу виявити особливості політичного мовлення й схарактеризувати політиків як мовних особистостей. Інтерактивний характер спілкування в ток-шоу визначає потребу вивчення мовленнєвої поведінки його учасників у лінгвопрагматичному аспекті, що передусім передбачає виокремлення стратегічних параметрів комунікації. Аналізуючи політичний дискурс, Р. Водак акцентує увагу на різноманітних стратегіях, які «дають змогу дійти згоди з реальністю, що є частиною процесу соціалізації» [2, с. 212], проте стратегії допомагають реалізувати комунікативне завдання насамперед через тактики, завдяки яким і здійснюються інтеракції на кожному конкретному етапі ток-шоу.

Дослідження стратегічного аспекту комунікативної взаємодії, що охоплює вивчення комунікативних стратегій (далі – КС), комунікативних тактик (далі – КТ) і ходів, висвітлено в наукових розвідках Т. ван Дейка [11], О. Іссерс [3], О. Сковородникова [7], Л. Славової [8], Т. Янко [10] та ін. Т. Янко вважає, що КС «полягає у виборі комунікативних намірів, у розподілі квантів інформації за комунікативними складниками й у виборі порядку слідування комунікативних складників у реченні» [10, с. 38]. О. Михальова потрактовує КС як «план оптимальної реалізації комунікативних намірів, що враховує об'єктивні і суб'єктивні чинники та умови, у яких відбувається акт комунікації і які у свою чергу зумовлюють не лише зовнішню і внутрішню структуру тексту, а й використання певних мовних засобів» [4, с. 45]. Демонстративний характер спілкування в політичних ток-шоу зумовлює і вивчення КТ, що в науковій літературі не має комплексного висвітлення.

Мета нашої статті полягає в аналізі, кваліфікації і розробленні типології КТ демонстративного характеру в політичних ток-шоу. Об'єктом дослідження є стратегічні параметри ток-шоу як жанру українського політичного дискурсу, предметом – КТ комунікантів в українських політичних ток-шоу. У дослідженні використано методи – дискурс-аналіз, лінгвостилістичний і лінгвопрагматичний види аналізу.

Джерельною базою послуговували стенограми українських політичних ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова», «Дуель» за період 2012–2018 років.

У ток-шоу вибір комунікативної поведінки політиками-мовцями пов'язаний із прагматичними, стилістичними та риторичними аспектами мовленнєвої діяльності [3, с. 109], що зумовлює вибір конкретних мовленнєвих дій, які отримали назву тактик. О. Селіванова, визначаючи КТ як конкретний спосіб здійснення інтенційно-стратегічної програми комунікації, вважає, що краще говорити не про родові відношення між КС і КТ, а про зв'язки плану та його реалізації [6, с. 609], а О. Сковородников кваліфікує КС і КТ як ціле і частину [7, с. 6]. Враховуючи той факт, що конструювання мовленнєвої взаємодії не є сталою моделлю, схемою, а становить динамічну сукупність мовленнєвих дій, вибір яких

зумовлює перебіг спілкування, змінна комунікативна ситуація, то КТ тут виступає як динамічне використання учасниками спілкування «мовленнєвих умінь для побудови діалогу в межах певної стратегії» [1, с. 88]. І. Труфанова, вказує на те, що в мовленнєвому потоці як мовленнєва дія КТ є мінімальною одиницею його членування [9, с. 61]. Ми визначаємо КТ як конкретний спосіб реалізації КС, мовленнєву дію, скеровану на здійснення комунікативного наміру мовця в межах обраної КС.

У політичних ток-шоу використовуються стратегії кооперативного і конфліктного різновидів, серед яких обов'язковими для спілкування в умовах постійного позиціонування власних іміджевих характеристик є КС самопрезентації. Її актуалізований, часом декларативний характер зумовлює й виокремлення КТ демонстраційного типу.

1. Тактика демонстрації професійності пов'язана з маніфестацією політиками-мовцями власних здібностей керування державою: вони доводять свої професійні здібності, вказуючи на певні факти біографічного характеру, що мають переконати аудиторію в їхній фаховості, напр.: **Я народний депутат України вже 3 місяці. (...) Багато років в Україні не приймався закон про засади державної регіональної політики. За 3 місяці ми його прийняли. (...) Це те, що я роблю** (О. Гончаренко. Шустер Live. 2.03.2015). Аргументація до професійності в політичній сфері викликає суперечливі реакції в адресата, оскільки оцінити рівень професійної підготовки тут майже не можливо. На мовному рівні ця КТ реалізована граматичними формами 1-ої особи однини: політик виступає виключно від власного імені, а не як представник певної ідеології або політичної партії.

Зазначена КТ актуалізує професійні якості політиків, наприклад, економічну підготовку, напр.: **Я пройшов гарну школу підготовки: був віце-прем'єром по економічним питанням, був міністром економіки, міністром соціальної політики, головою Національного банку. Тому зі мною якщо ви хочете поговорити професійно, то поверте мені, легко вам не буде зі мною розмовляти** (С. Тігіпко. Свобода слова. 8.04.2014). Основними параметрами, що впливають на створення позитивного іміджу політика, є освіта та досвід роботи в економіці, держуправлінні, силових структурах тощо. Політик-мовець сам представляє власні професійні досягнення, наводить перелік професійних рис, що мають вплинути на формування позитивного іміджу. КТ професійності є по суті порушенням максими скромності, оскільки політик не приховує, а експлікує власні професійні вміння і досягнення, напр.: **Я як міжнародник з досвідом аналітики, експертної роботи, дипломатичним досвідом...** (В. Чалий. Свобода слова. 22.09.2014). Якщо в політичній рекламі така форма самопрезентації досить поширена, то в інтерактивному спілкуванні в політичних ток-шоу наведення самокомпліментів є більше винятком. Хизування власними досягненнями і професійними якостями є порушенням правил спілкування, проте підпорядковано загальній меті ПК.

Мовленнєвою формулою КТ демонстрації професійних вмінь є «**Я фахівець з..., тому здатний виконати це завдання**» або «**Я професіонал у політиці**». Для реалізації КТ вживають лексеми *професіонал, професійно фахівець, досвід, вміння* тощо із зазначенням конкретних професійних рис.

2. Тактика демонстрації патріотизму популярна в українських політиків останнім часом, коли бути патріотом стало небезпечно і «модно». Саме тому більшість публічних політиків уживають у своїх промовах таку лексику, як *батьківщина, країна, рідна земля, єдина Україна, нація, патріотизм* тощо. Загальна мовленнєва формула висловлень, що реалізують цю КТ, є «**Я патріот України**» з конкретним переліком дій, що охоплюють вираження патріотизму на думку українських політиків.

Традиційно цю тактику використовують націоналістично орієнтовані політичні лідери, напр.: **Я у себе на землі, і говорю тією мовою, якою вважаю за потрібне говорити. Я говорю державною мовою. Але до росіян я хотів би, звичайно, звернутися. Знов таки ж, українці мають право на власну державу. Ми не йдемо до них і не нав'язуємо їм свої правила життя, якісь свої традиції, свою культуру і так далі. Ми виступаємо за своє. І український націоналізм – це мислення і діяння в ім'я свого народу, своєї нації** (Д. Ярош. Свобода слова. 19.05.2014). Ця тактика дає змогу представити політика-мовця як представника патріотично налаштованої спільноти.

Військові дії з боку країни-агресора та вимушений захист своєї країни використовується багатьма політиками як підґрунтя для самопрезентаційних промов, тому в їхньому мовленні з'являються такі жанрові різновиди: звіти про події з фронту, вказівки на власну унікальну роль у житті українських військових тощо. Одним із виявів цієї тактики є посилення на власні чинники або вчинки членів родини. Так, Ю. Луценко зазначає, що його син знаходиться в АТО в Донецькому аеропорті, хоч питання не стосувалося родини політика, напр.: **Ви знаєте, у мене дуже простий і особистий підхід до**

цього питання. *Мій син працює артилеристом під Донецьким аеропортом. Він мені сьогодні дзвонить і питає: чому зеки голосувати будуть, а я – ні? От, поясніть, що я маю йому відповісти? Він на бойовому чергуванні там 24 години – 24 години на базі, дещо віддаленій від гарячої точки* (Ю. Луценко. Свобода слова. 20.10.2014). Цей прийом використовують і політики, що оприлюднюють відомості про свої відрядження в зону АТО та розповідають про власні подвиги, напр.: *Вибачте мене, я щодня, щотижня, у тому числі завтра їду в зону антитерористичної операції, щотижня я проводжу на Донбасі: там, де стріляють. Піарюсь я чи не піарюсь, але там стріляють, там можуть убити. Щотижня я там проводжу по 3-4 дні. Людина, яка жодного разу не була на Донбасі, яка не знає, що це таке: коли вбивають наших солдат, – вона мені дорікає, що я піарюсь. Поїдь ти так поніарся хоч раз* (О. Ляшко. Свобода слова. 18.08.2014). До образу політика в такий спосіб додано таку рису, як сміливість: мовець представляє себе як справжнього патріота не на словах, а на ділі.

Мовленнєвими формулами КТ демонстрації патріотизму є: «*Я патріот*», «*Я люблю свою країну*», а також наведення фактів про власні вчинки, скеровані на підтримку України, української історії та культури, а разом із цим і негативні оцінки дій опонентів та представників інших держав, що спрямовано на знецінення державності України. На рівні КХ потрібно відзначити реалізації інтенцій хизування власними досягненнями, згадки про свою роль у допомозі АТО та волонтерство, підкреслено пафосні коментарі чинної ситуації в країні.

3. Тактика демонстрації відповідальності належить до важливих параметрів комунікативної поведінки політиків, тому мовці постійно вказують на свою здатність нести відповідальність у будь-якій ситуації, напр.: *Перш за все я ніколи не боявся відповідальності...* (Ю. Луценко. Свобода слова. 6.10.2014). Політик, який здатний взяти на себе відповідальність за конкретну ситуацію, є рідкісним явищем в українській політичному дискурсі. Натомість декларативні заяви про відповідальність, більше характерні для передвиборної агітації, ніж для спілкування в ефірі ток-шоу, становлять реалізацію КС самопрезентації.

Лексичними маркерами КТ відповідальності є слова *відповідальність, відповідальний, звітування* тощо. Політик виступає від власного імені з використанням займенника *Я* і дієслівних форм 1-ої особи однини, напр.: *І мені здається, що кожен із нас, якщо ми відповідально ставимося до майбутнього нашої держави, він має нести таку особисту відповідальність особисто перед собою, і перед громадою, і перед сусідами: що ж я принесу своїй країні завтра, що я зміню? Тому мені здається, що не місце людям, які вже працювали у владі, які вже були депутатами минулого скликання... і мені особисто здається, що ці люди несуть солідарну відповідальність за те, що відбувалось у країні всі ці роки* (І. Діденко. Свобода слова. 29.09.2014). При цьому відповідальність становить семантичне ядро промови, але політик не обов'язково бере відповідальність себе. Навпаки, він апелює до адресата з метою вказати на необхідність відповідальної поведінки в політиці. Тут відповідальність представлена як необхідна риса політиків, але мовець прагне знайти її не в собі, а в опонентів та адресатах. Декларативні заяви такого типу не сприяють реалізації КТ демонстрації відповідальності, а створюють мовцеві імідж політика-популіста.

КТ відповідальності вказує на конкретні дії, на відповідальність політиків за певні вчинки – як особисті, так і політичної сили, до якої вони належать або належали. У політичних дискусіях такими вчинками є дії попередньої влади, від яких намагаються відмежуватися окремі політики, що полишили лави Партії регіонів і не підтримують минулої ідеології. Однак їхні політичні опоненти вимагають взяти на себе відповідальність, напр.: Б. Кушнірук: *Несторе Івановичу, за війну... за війну несете відповідальність ви в тому числі. Тому що та корупція, яка була, – вона пов'язана з вашою діяльністю. Н. Шуфріч: Скажіть, будь ласка: за те, що «Титанік» утонув і президента Кеннеді вбили, я не маю відповідати? Б. Кушнірук: Несторе Івановичу, ви несіть... несіть відповідальність хоча б за те... за те, за що маєте нести відповідальність.* (Свобода слова. 9.03.2015). Намагання мовця вказати на відповідальність співрозмовника нівельовано за допомогою зустрічної КТ «доведення до абсурду», що має маніпулятивний характер: відповідальність за конкретні вчинки переноситься загалом на тотальну відповідальність за певні історичні події. Позитивна іміджева характеристика у такий спосіб знецінюється, а співрозмовник відмежовується від власної відповідальності, вважаючи, що це його не стосується.

Актуалізація ролі як мовця, так і адресата характерна для демонстрації відповідальності. Політик указує на власну виняткову роль як себе, так і адресатів, він позиціонує себе як особистість, здатну до рішучих змін у суспільстві, але закликає до цього і своїх співрозмовників. КТ демонстрації відповідальності характерна для політиків, налаштованих на комунікативне співробітництво.

Мовленнєвими формулами реалізації КТ демонстрації відповідальності є «Я беру на себе відповідальність», «Політики мають бути відповідальними», «Ви повинні взяти на себе відповідальність», що передбачає вживання лексем *відповідальність, відповідальний*.

У політичних ток-шоу стратегічний аспект комунікативної взаємодії передбачає виокремлення КС і КТ. Однією з основних стратегій є самопрезентація, що має переважно характер демонстрацій іміджевих рис політиків. Ця стратегія реалізована за допомогою КТ демонстрації професіоналізму, патріотизму і відповідальності. Перспективи дослідження полягають у визначенні КТ у межах інших стратегій спілкування політиків у ток-шоу.

Список використаної літератури

1. Борисова И. Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И. Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры / под ред. Т. В. Матвеевой. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 21–48.
2. Водак Р. Язык. Дискурс. Политика / Р. Водак. – Волгоград : Перемена, 1997. – 139 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
4. Михалева О. Л. Политический дискурс : Специфика манипулятивного воздействия / О. Л. Михалева. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 256 с.
5. Седов К. Ф. Дискурс и личность : Эволюция коммуникативной компетенции / К. Ф. Седов. – М. : Лабиринт, 2004. – 320 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія : Напрями та проблеми : [підручник]. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
7. Сковородников А. П. О необходимости разграничения понятий «риторический прием», «стилистическая фигура», «речевая тактика», «речевой жанр» в практике терминологической лексикографии / А. П. Сковородников // Риторика – Лингвистика. – Смоленск, 2004. – Вып. 5. – С. 5–11.
8. Славова Л. Л. Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсоналогії : США – Україна : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 360 с.
9. Труфанова И. В. О разграничении понятий : речевой акт, речевой жанр, речевая стратегия, речевая тактика / И. В. Труфанова // Филологические науки. – 2001. – № 3. – С. 56–65.
10. Янко Т. Е. Коммуникативные стратегии русской речи / Т. Е. Янко. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 384 с.
11. Dijk T. A. van. Strategies of Discourse Comprehension / T. A. van Dijk, W. Kijtsch. – New York : Academic Press, Inc., 1983. – 389 p.

Завальская Л. В. Демонстративные коммуникативные тактики в политических ток-шоу.

Аннотация

В статье выделена и описана группа коммуникативных тактик, с помощью которых реализуется стратегия самопрезентации в украинских политических ток-шоу. Определено понятие стратегии и тактики в коммуникативном взаимодействии, описаны особенности речевого поведения участников ток-шоу – украинских политиков. Представлена типология демонстративных тактик в политических ток-шоу, содержащая тактики демонстрации профессионализма, патриотизма и ответственности. В рамках каждой тактики определены речевые формулы и языковые средства их реализации в политическом дискурсе.

Ключевые слова: политический дискурс, ток-шоу, коммуникативное взаимодействие, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика.

Zavalskaya L. V. Demotivational communicative tactics in political talk-shows.

Summary

The Ukrainian political talk-show represents spontaneous speech behavior of the participants – prominent politicians who appear as linguistic individuals and show the features of their own communicative portrait. Instead, during public appearances, particularly mediated through the media, recipients perceive texts prepared by political technologists and the press-service policy. It is the talk-show that reveals the peculiarities of political speech and characterizes politicians as linguistic personalities. The interactive nature of communication in the talk-show determines the need to study the linguistic behavior of its participants in the linguistic and pragmatic aspect, which primarily involves the separation of strategic communication parameters.

The purpose of our article is to analyze, qualify and develop the typology of communicative tactics demonstration in political talk-shows. The object of the research is the strategic parameters of the talk-show as a genre of Ukrainian political discourse, and the subject of tactic communicators in the Ukrainian political talk-show. The research uses methods – discourse analysis, linguistic and linguistic-pragmatic types of analysis.

The article outlines and describes a group of communicative tactics, through which strategies of self-presentation in Ukrainian political talk shows are implemented. The notion of strategy and tactics in communicative interaction is defined, features of the speech behavior of participants of talk-shows – Ukrainian politicians are described. A typology of demonstrative tactics of communication in political talk-shows has been developed, covering tactics of demonstration of professionalism, patriotism and responsibility. Within each tactic, speech formulas and linguistic means of their implementation in political discourse are defined.

Key words: political discourse, talk-show, communicative interaction, communicative strategy, communicative tactics.

УДК 821 І. Франко

Загнітко А. П.,
доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України,
завідувач кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології
Донецького національного університету імені Василя Стуса;
головний науковий співробітник відділу інформатики
Українського мовно-інформаційного фонду НАН України
E-mail: a.zagnitko@donnu.edu.ua, zagnitko@nas.gov.ua

КОМУНІКАТИВНИЙ І ДИСКУРСИВНИЙ ПРОСТІР МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ІВАНА ФРАНКА²

У статті розглянуто комунікативний і дискурсивний простори мовної особистості Івана Франка, схарактеризовано постійні та змінні компоненти впливу на вияви дискурсивних практик видатного майстра, а також визначено напрями еволюції його комунікативного середовища. Визначено основні величини дискурсивного простору Івана Франка і з'ясовано співвідношення в цьому просторі визначальних дискурсивних практик. Стисло проаналізовано шкільний, публіцистичний, науковий, прозовий, поетичний, драматургічний, історичний, філософський, етнографічний та інші дискурси в загальнодискурсивному просторі Івана Франка.

Ключові слова: комунікативний простір, комунікативне середовище, Іван Франко, дискурсивний простір, дискурсивна практика, лінгвоіндивідуалізація, науковий дискурс, публіцистичний дискурс.

0. Визначальними поняттями студіювання є *комунікативний простір*, *дискурсивний простір* у їхньому стосунку до геніальної мовної особистості Івана Франка. Мову великого мудреця досліджували в аспекті його стилістичних новацій (Іван Ціхоцький [46] та ін.) із концентруванням уваги на стилістичних «експериментах» і «язиковій традиції» в прозових, поетичних і драматургічних творах видатного майстра, розкритті співвідношення мовного портрету митця та «філософії» напряду із заглибленням в анатомію мовного образу Івана Франка (Лев Полюга [35] та ін.). Не менш актуальними є численні студії усього простору спадщини великого митця із простеженням внутрішнього та зовнішнього навантаження в ній мовних питань [12], що дає змогу встановити особливо навантажені виміри аналізу консолідувального, самоідентифікувального, об'єднавчо-доцентрового статусу української як загальнонаціональної (Василь Грещук [13], Федір Медведєв [26], Олександра Сербенська [37] та ін.), утвердження української літературної мови на Галичині [22], з'ясуванням ставлення самого майстра до таких питань, встановленні ним шляхів до творення цілісності української мови без сакраментального географічного поділу на західних та східних. До цього прилягають численні дослідження напрямів опрацювання «людових говорів» у художньо-белетристичному контексті (Іван Денисюк [14], Михайло Драгоманов [16] та ін.). Водночас помітними є студіювання мовної параметризації персонажів різного статусу в художніх текстах митця (І. Ціхоцький [46] та ін.), окреслення значення творчості Івана Франка у становленні української загальнонаціональної норми в її численних прескрипціях та функційному навантаженні цілісних прескриптивних граматики (Федот Жилко [17] та ін.), а також намаганням визначити навантаження тих чи тих мовних одиниць у реалізації творчого замислу видатного майстра (фольклоризмів (Світлана Єрмоленко [18], полонізмів і діалектизмів (Мирослав Онишкевич [31]), діалектизмів (Іван Матвіяс [25]) та ін. [2; 3]), прагненням створити цілісний мовний портрет геніального митця (О. Сербенська [37] та ін.), визначити шляхи самовдосконалення мовного тла творів (Ірина Ощипко [32]), встановити співвідношення понять *мова* й *нація* в загальній структурі творчої спадщини майстра (Таміла Панько [33]), а також схарактеризувати статус мистецької

² Дослідження виконано в межах програми наукових досліджень Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (проект №0115U000088 «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання»).

простору Івана Франка з німецькомовним світом (Леонід Рудницький [36]) і под. До цих студіювань, безперечно, прилягають дослідження мовної, ширше комунікативної компетенції Івана Франка (Тетяна Космеда [23] та ін.), особливостей його концептосфери з прагненням простежити на всьому творчому просторі митця еволюції концептів *Україна, Держава, нація, народ, мова* і т. ін. (Ярослав Яремко [49, с. 150-210] та ін.), виявити прагматику комунікативних настанов (Флорій Бацевич [1] та ін.) і под. У сучасному франкознавстві поза увагою залишається розгляд цілісного комунікативного і дискурсивного просторів лінгвоперсоналії Івана Франка, встановлення основних і неосновних еволюційних тенденцій у динаміці дискурсивних практик, що й зумовлює актуальність пропонованого студіювання.

Метою дослідження є визначення функційно-типологічних параметрів комунікативного і дискурсивного просторів лінгвоперсоналії Івана Франка з послідовним диференціюванням сталих і змінних величин у студіюваних лінгвоперсоналогічних просторах. Заявлена мета мотивує необхідність вирішення таких завдань: 1) встановити диференційні та кваліфікаційні ознаки основних понять студіювання, зокрема *комунікативний простір, дискурсивний простір, лінгвоперсоналія* та інших; 2) схарактеризувати основні дискурсивні практики Івана Франка з окресленням їхнього функційного навантаження в його лінгвоперсоналії; 3) визначення стрижневих напрямів еволюції дискурсивних практик видатного майстра з кваліфікацією текстуалітетних чинників; 4) з'ясувати кореляцію дискурсивних практик Івана Франка з відповідними лінгвоіндивідуаліями й окреслити функційне навантаження в кожній із дискурсивних практик відповідних лінгвоіндивідуалізацій; 5) дефінувати комунікативний і дискурсивний простори лінгвоперсоналії Івана Франка. Новизна аналізу мотивована тим, що вперше у франкознавстві студіювано комунікативний і дискурсивний простори лінгвоперсоналії Івана Франка в їх взаємодії та цілісності зі спробою простеження їх співвідношення з лінгвоіндивідуаліями та лінгвоіндивідуалізаціями. Теоретичне значення дослідження визначається обґрунтуванням понять *комунікативний простір, дискурсивний простір*, розкриттям їх статусу в лінгвоперсоналії Івана Франка. Практичне значення студіювання мотивоване можливостями використання його результатів в університетській практиці опрацювання курсів із лінгвістики текстів, функційних стилів, дискурсології та дискурсивних практик, когнітивної лінгвістики, національно-мовної картини світу.

1. Комунікативний простір слід кваліфікувати як середовище й територію, де відбувається взаємодія мовних особистостей, реалізація відповідних комунікативних стратегій, комунікативних інтенцій, комунікативних тактик, виявлюваними є комунікативні жанри та ін. Якщо звертати увагу на територію, на якій реалізовувався комунікативний простір Івана Франка, чи, власне, де такий простір був найактивніший, то відповідь легко встановлювана з географії його численних мандрівок, подорожей. Комунікативно-географічний простір Івана Франка був динамічним – від сільського комунікування (с. Нагуєвичі, Криворівня та ін.) до розлогих галицьких міст, а також віденських, краківських та інших вимірів. Аналізуючи комунікативний простір Івана Франка можна говорити про вузький і широкий аспект цього поняття, де під першим мається на оці той активний вимір, у якому відбувалося становлення митця, формування його мовно-мовленнєвих і первинних комунікативних компетенцій, того простору, де значущою постала його первинна лінгвоіндивідуалізація, прагнення заявити про себе як самодостатню мовну особистість. У широкому сенсі – комунікативний простір Івана Франка охоплює усі численні комунікації під час мандрівок, подорожей, написання дисертації, виступів на численних зібраннях, а також різноманітних зустрічей із громадськими активістами, селянами, ріпниками та ін. Функційно значущими є обидва аспекти, хоча другий аспект, не заперечуючи перший, охоплює його, тому виступає прийнятнішим для студіювання.

Комунікативний простір, у якому активно постала перша лінгвоіндивідуалізація Івана Франка, поза всяким сумнівом, досить багатовимірний, містить і період дитинства, і період навчання в школі, гімназії, почасти в університеті, коли в кожному з мікрогеографічних просторів легко віднайти мовно-екзистенційні спроби митця. Вони чи найбільшою мірою свідчать про активне становлення творчої лінгвоперсоналії з імплікацією мовної «наступальності», нейтральності, згідливості, домінування тих чи тих творчо-інтенційних настанов у спілкуванні з певним адресатом. У цьому разі необхідно враховувати, що в комунікативному просторі первинної лінгвоіндивідуалізації активно поставала взаємодія декількох мовних стихій, з-поміж яких рідномовна (українськомовна), почасти

польськоюмовна були активними, а німецькоюмовна – пасивною, оскільки навчання в Дрогобицькій нормальній школі отців Василіян, де він здобував освіту в 1864–1867 роках, було німецькоюмовним, а в Дрогобицькій державній гімназії імені Франца Йосифа I – здебільшого польсько- чи німецькоюмовним, адже школа ставала польськоюмовною. Не менш показовим є комунікативно-віковий просторовий діапазон у період навчання в школі, гімназії, не кажучи про університет. Як свідчать дані класних журналів, Іван Франко уже в першому класі мав середовище, що відповідало його віку. У класі нараховувалося 51 учень, із яких – 45 публічних, а 6 приватистів, за віковими особливостями першокласники були: десятирічні – 1 (1858 р. н.; 1,96%), одинадцятирічні – 9 (1857 р. н.; 17,6%), дванадцятирічні – 12 (1856 р. н.; 23,5%), тринадцятирічні – 12 (23,5%), чотирнадцятирічні – 5 (9,8%), п'ятнадцятирічні – 4 (7,8). Дванадцять років мав також Іван Франко, тому його комунікативно-віковий діапазон шкільного спілкування охоплював межові п'ять років – мінус два роки та плюс три роки. Уже в цей час дискурсивно-шкільна практика видатного митця зазнавала істотних вікових, соціальних та національно-мовних впливів.

Не менш істотним є інституційно-шкільне комунікативне середовище за віросповідальними особливостями, адже в класі були греко-католики (25; 49%), католики (17; 33,3%), євангелісти (2; 3,9%), послідовники Мойсеєвого віросповідання (1; 1,96%). У національно-мовному просторі комунікативне середовище було також своєрідним, адже з-поміж однокласників були русини (24; 47%), поляки (21; 41,2%) та ін. У класному журналі Іван Франко значився під тринадцятим номером і для розкриття його інституційно-шкільного комунікативного середовища слід враховувати комплекс навчальних освоєваних предметів, мову їхнього вивчення та характеристику класного керівника, яким в Івана Франка був талановитий майстер художньої белетристики, відповідальний педагог, ініціатор та організатор різних громадських ініціатив Іван Верхратський. Щодо передбачення майбутнього свого вихованця, то класний керівник зазначив, що воно не визначене, у графі ж віросповідання констатовано – греко-католик. Віросповідальну толерантність Іван Франко сповідуватиме протягом усього життя, стверджуватиме в усіх дискурсивних практиках. Поступи в науці другого семестру першого класу, зокрема латинської, руської (викладач Іван Верхратський), німецької (викладач Юрчакевич) мов кваліфіковано як відмінні (*celujaŝu*), а в засвоєнні польської мови (викладач Каспер Кадлевіч) – як похвальні (*chwalebny*). Подібні успіхи він зберіг і в другому класі: латинська – похвальні (*chwalebny*), польської, німецької – відмінні (*celujaŝu*), руської – відмінні (*celujaŝu*) у першому та відмінні (*znakomity*) – в другому. Неістотно відрізняється рівень вивчення мов у третьому класі: латинська, польська, руська, німецька мови – відмінні (*celujaŝu*), з'явилася грецька мова, з якої в Івана Франка також відмінні (*celujaŝu*) успіхи (див.: <http://lib.if.ua/franko/1312287818.html>). З роками мовно-комунікативний діапазон Івана Франка розширився, адже його перу належать праці, написані українською, російською, польською, чеською, німецькою, болгарською, французькою мовами [4]. Дискурсивно-мовні практики Івана Франка ще вимагають ґрунтовного вивчення, адже феноменальне володіння низкою мов давало змогу йому легко використовувати у спілкуванні різні мови. Так, в епістолярно-дискурсивній практиці з Ольгою Рошкевич він спочатку послуговувався німецькою (6 листів), згодом – українською. І в першому листі, написаному українською, Іван Франко наголошує на значущості мовної самоідентифікації: «Німецька бесіда – то для мене модний фрак... Руська бесіда – то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть... Руська бесіда – то бесіда мого серця» [42, т. 48, с. 46].

Згодом Іван Франко у «Споминах з моїх гімназійних часів» писав про соціально-шкільний дискурс: «Ученики дрогобицької гімназії в другій половині 60-х і першій половині 70-х рр. поза школою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили у своїх родині і переважно не мішалися до кружкового життя. Позамісцеві жили на квартирах (станціях) переважно по різних передмістях у міщан і міщанок, і відповідно до тих квартир творилися між ними кружки. Де жило кілька учеників на одній квартирі, там до них не раз сходилися товариші інших квартир, що жили одинцем. У таких кружках велися оживлені розмови; в менших кружках, зійшовшись по два або три, ученики займалися лектурою позашкільних книжок, при чім один читав голосно, а інші слухали. Таким способом я з товаришем Йосифом Райхертом, сином німецького колоніста, в вищій гімназії читав драми Шекспіра, Шіллера та Гете. З його старшим братом Філіпом, що з Самбірської гімназії

перейшов до Дрогобича, я один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака». Імпліцитно прочитувано, що Іван Франко уже в гімназійні роки в комунікативному середовищі використовував різні мови – німецьку, польську та інші – в активній чи пасивній формі. У складні часи російської окупації (1914 р.) Іван Франко жив у Йосифа Райхерта, що знову ж таки підтверджує максимальну національно-мовну та віросповідальну толерантність.

2. Істотним є також те, що комунікативно інтенційне середовище Івана Франка в роки навчання в гімназії мало відносну тяглість, адже після закінчення четвертого класу Дрогобицької нормальної школи отців Василіан у Дрогобицьку гімназію пішли здобувати освіту разом із ним 27 учнів із 51 (52,9%): Іван Бачинський, Карло Бандрівський, Дмитро Білас, Адольф Бродер, Іван Дідинський, Дмитро Гладкий та ін. У гімназії дещо змінилося комунікативно-соціальне середовище. У школі переважали діти з довколишніх дрогобицьких сіл, діти міщан і дрогобицьких ремісників, а в гімназії діти селян становили трохи більше четвертини класу (14 осіб або 27,45%). Трохи менше було дітей священиків – 11 (21,54%), ще менше дітей ремісників – 8 (15,68%), більша частина учнів мешкали не в Дрогобичі. У другому класі гімназії навчалися уже лише українці (25 осіб або 55,56%) та поляки (20 осіб або 44,44%) з домінуванням перших. Істотним постав більший віковий діапазон. У класі навчалися вісімнадцятирічні (1 учень або 2,2%) – дванадцятирічні (7 осіб або 15,56%), Іван Франко мав тринадцять років, тобто старших за віком учнів було двадцять дев'ять (64,4%), а молодших – лише сім (17%), тринадцятирічних було дев'ять (20%). Легко помітити, інституційно-вікове комунікативне середовище мало діапазон у сім (+6/-1) років, що, безперечно, позначалося на мотивації спілкуванні, урахуванні вікових запитів однокласників. Подібну картину спостережувано і в третьому класі гімназії, що легко виявити в диференціації учнів за їхнім віком. З-поміж 45 учнів двадцять сім (60%) були старшими (вік – від дев'ятнадцятирічних – двоє (4,44%) до п'ятнадцятирічних – дев'ять (20%)), а вісім – були молодшими (17,8%) на один рік, чотирнадцятирічних ровесників – десять (22,2%), тобто в загальнокласному тлі Івана Франка оточували близькі за віком, але не однолітки (див. [47]). У такому комунікативному інституційно-віковому діапазоні особливим постає перемикання настановних моментів адресанта і врахування ним комунікативних компетентностей адресата.

Якщо поглянути на комунікативний простір Івана Франка в шкільні та гімназійні роки, то легко можна помітити: 1) активне спілкування з прихильниками різних віровчень; 2) мовні контакти з представниками різних національностей, які активно використовували рідну мову у власному колі; 3) істотний віковий діапазон однокласників, що позначалося на потребі належного реагування на потреби комунікантів та ін. Усталені початкові елементи комунікативного універсалізму стали основою концептуального розпросторення лінгвоперсоналії митця в студентські та наступні роки. На шкільні та гімназійні роки припадає перша лінгвоіндивідуація – період зовнішнього виходу, становлення власного творчого мовного *Я*, що стало визначальним на майбутнє. У цей період сформувалися навички володіння іншими мовами, розуміння їх значущості в становленні людської особистості, навантаження в самоідентифікації, адже вихід із рідномовної стихії глибинно травмує мовну особистість: «*Pardon, ти не маєш до вибору* (виділення І. Франка); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своє душі не можеш покинути...» [44, с. 265]. Функційне навантаження рідного слова великий мудрець вияскравлює і в поетичному дискурсі (див., наприклад, «Якби ти знав, як много важить слово...» та ін.). І. Франко в лінгвосамоідентифікації пройшов складний шлях, у якому послідовно виявлюваними постають і період хитань, і період осмислення статусу мови в загальнодержавному та загальнонаціональному просторі та ін. В одному з листів до Михайла Драгоманова підкреслено: «Прийшовши до Львова, до «Академічного кружка», я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були майже зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік» [42, т. 49, с. 244]. Не дивно було, адже в цей час гострою була боротьба між течіями «язичія» і народництва, що й впливало на молоду душу митця. Тому згодом Іван Франко резюмує: «Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мені в мін'яторі повторилось те, що в великім

розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори мовні прибили і закаламутили чистоту народної мови» [42, т. 1, с. 20-21].

3. Ще одне поняття – *дискурсивний простір* [24]. Інколи поняття *комунікативний простір* і *дискурсивний простір* розглядають як синонімічні (М. Мерло-Понті [28], С. Домишева [15], С. Плотникова [34]), хоча між ними наявні відмінності. Дискурсивний простір – це те логічне середовище, в якому реалізуються дискурси й дискурсивні особистості – творці дискурсів. Логічне ж середовище витлумачувано як абстрактна протяжність – континуум, що охоплює і дискурси-тексти, і творців дискурсу, і простір, і час. Дискурсивний простір утворювано між мовцями під час певної інтеракції. М. Мерло-Понті зауважує: «У діалозі між мною та іншим встановлювано спільну територію, моє та його мислення переплетено в цілісну тканину. Тут здійснювано буття удвох, наше існування розгортуювано в тому самому світі. Якщо я надаю для користування його свої думки, то він навзаєм спонукає мене до думання. Тільки згодом, коли я виходжу з діалогу, тоді інший повертається до своєї відсутності» [28, с. 451]. Не вдаючись у надто глибокі теоретизування, відразу варто наголосити на багатоголосі дискурсивного простору Івана Франка, в якому простий перелік імен становитиме надзвичайно великий обсяг – більше тисячі, та й, очевидно, це не зовсім повний перелік. Не менш розмаїтим постає дискурсивний простір і за жанровою специфікою його результатів – текстів.

З-поміж останніх легко виявлювано і власне-наукові, і науково-популярні, і публіцистичні й інші студіювання. Можна цілком коректно говорити про цілі дискурсивні пласти, пов'язані з фольклористичними та історіографічними, філософськими дослідженнями. Іван Франко «...з однаковим натхненням писав поетичні, прозові і драматичні твори, виступав, перекладав твори багатьох ... письменників, публікував наукові праці з літературознавства, фольклору, лінгвістики, історії, економіки...» [4]. Науковий дискурсивний простір Івана Франка диференційований відповідно до студіювань – літературознавчий, лінгвістичний, історичний, історіографічний, етнографічний, економічний, філософський та ін.

У дискурсивному просторі Івана Франка простежувано змінні та постійні вияви. До перших слід віднести реагування на певний виступ. Це підтверджуювано миттєвим і водночас тривалим, наприклад, зовнішнім реагуванням з різними напрямками агресивності на статтю Івана Франка про Адама Міцкевича. До постійних констант дискурсивного простору належить особистісний вияв людини, що уможливує віднесення до такого простору усіх витворених дискурсів, а також характеристику дискурсивних практик особистості, відбиту тими чи тими адресатами. Такий вияв дискурсу має чітко окреслені часові межі – життя людини. Дискурсивний простір Івана Франка був хронологічно обмежений роками його життя, а функційно є надзвичайно розмаїтим та різнобічним і в змінному і в постійному виявах – від поетично-мистецького, художньо-белетристичного до критично-аналітичного, публіцистично-політичного та інших. Відразу варто зауважити, що митець не оминав гострих кутів, постійно відчуваючи на собі критичні випадки, часто навіть односторонні не сприймали його надто амбітних, але в більшості своїй цілком справедливих кваліфікаційних оцінювань низки авторів. Показовим постає в цьому вимірі ставлення сучасників до статті Івана Франка «Поет зради» [27]. Публікація мотивувала миттєве реагування з послідовним домінуванням у польсько-комуністичному середовищі граничного негативізму. Навіть багато з тих, хто активно співпрацював із майстром, змінили думку – від агресивно-знищувальної до збайдужіло нейтральної, від осуду – до мовчазного несприйняття. І лише одиниці поставилися до міркувань критика виважено, намагаючись осмислити глибину аналітичних міркувань великого майстра. Для прикладу можна навести зміну поведінки співробітників часопису «Kurjera Lwowskiego», у якому він працював десять років. В. Щурат згадував: «Коли Франко появився в редакції за своїм бюроком, винеслися всі товариші в іншу кімнату, не привітавшись з ним, і делегували з-поміж себе п. Фрилінга, щоб пішов до Франка сказати йому: “Pan tu nie masz miejsca!”» [47]. Аналізу таких і подібних дискурсивних практик вимагає належного оцінювання сукупності чинників текстуальності [19, с. 101-108], без яких не поставатимуть мотивованими кваліфікації відповідних вчинків митця, його комунікативні кроки і стратегії, лінгвоіндивідуалізації в тих чи тих дискурсивних практиках.

Інтерпретативна думка Григорія Грабовича [11], який, розглядаючи особливості українсько-польських культурних взаємин, виділив декілька періодів у цих стосунках: найбільш ранній (від

останніх десятиліть XVI ст. до XVIII ст.); романтичний (припадає на першу половину XIX ст.); постромантичний (сягає до Другої світової війни); післявоєнний період (до сьогодні)) та окреслив полеміку навколо роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» («Ogniem i mieczem»), його сприйняття провідними критиками, є актуальною: «Консервативні краківські кола захоплено вітали твір (С. Гарновський бачив у Г. Сенкевичеві рівню Гомеру, Данте і Шекспіру); інші критики, такі як Болеслав Прус чи Іван Франко, який говорив, по суті, за всіх українців, були надзвичайно розчаровані» [11, с. 108]. Справді Іван Франко не лише кваліфіковано оцінив роман Г. Сенкевича, а й встановив справжній дух творчого поступу автора твору. У цьому разі легко помітити один із виявів дискурсивно-критичних практик Івана Франка. Витоки заявленої практики легко простежити ще в гімназійних нечисленних відгуках на прочитані твори різних письменників. Розмаїття цієї практики охоплює різноманітні жанри зразка критичних статей, аналітичних оглядів, рецензій і под.

Активним був Іван Франко у публіцистичному дискурсі, в межах якого особливо актуальними постають його численні описи різних подорожей, мандрівок. Так, зустрівшись 4 – 7 серпня 1884 р. у Станіславі з українським письменником О. Кониським, який прибув із Петербурга, і разом вони 5 серпня побували на вічі студентів – учасників мандрівки, що докладно описано ним у кореспонденції «Вандрівка руської молодіжі» (Діло. – 1884. – 24 липня (5 серпня); Діло. – 1884. – 26 липня (7 серпня)) та ін. Системна робота Івана Франка в засобах масової інформації дає змогу говорити про поступове розширення його комунікативно-жанрової стихії (від замітки до критичної, аналітичної статті та ін.), розпросторення тематичних обріїв (життя галицьких селян, ріпників, громадські ініціативи інтелігенції, активізація феміністичного поступу і под.), не кажучи уже про надзвичайно розлогі рецензії, критичні статті, огляди з різних наукових питань.

Своєю діяльністю мислитель тенденційно «здобував нові поля невідомих досі понять» [42, т. 28, с. 167-175]. Йому належить чільна роль у формуванні української політичної термінології, що охоплює позначення органів державної влади (*парламент, уряд, комітет, суд, адміністрація, інстанція, міністерство, канцелярія*), найменування політичних партій, об'єднань, соціальних груп (*фракція, опозиція, делегація, асоціація, партія, суспільство, суспільність, товариство*); позначення політичних форм правління, устроїв, течій (*демократія, демократизм, держава, опонент, автономія, парламентаризм, лібералізм, централізм, абсолютизм, шовінізм, націоналізм, радикалізм, анархізм, капіталізм, соціалізм*), найменування політичних та історичних процесів (*революція, маніфестація, переворот, прогрес, пленум, протест, перевибори, голос, санкція, корупція, рівноправність*), назви різних документів, законів, ухвал (*документ, конституція, закон, проект, постанова, декрет, резолюція, звіт, статут, протокол, петиція, апеляція, контракт*) та ін. (див. [49, с. 99-100]).

Вкраплення арготичного дискурсу в прозово-дискурсивних практиках Івана Франка підтверджують не лише словникове знання відповідних матеріалів, а й відбивають знання митцем функційних особливостей арготизмів: «*Е, що ви, молоді яндруси говорите!.. По місті тротуарами ходять та ходаки з долини висмикують – велика штука. А зловлять хатраки, то також що? Заведуть на дідівню, ковзнуть там чи й не ковзнуть, та й по всій історії*» [42, т. 15, с. 236-248].

Науково-популярний дискурс простежувано у двох різновидах – письмовому та усному. Останній можна спостерігати в численних виступах Івана Франка на різних зібраннях Товариства українських жінок, заснованого письменницею Н. Кобринською (1884 р., грудень). Митець високо поцінував ініціативу жінок, що обґрунтував у статті «Перед збором Руського жіночого товариства в Станіславові»: «*Тільки той нарід здужає оснувати тривале й повне життя, що в нього жінки пройняті свідомістю й ідеалами нього життя... тільки розумні й освічені матері, сестри і жінки, що думають, можуть випроводити і виховати розумне й освічене покоління*» (Діло. – 1884. – 5 грудня). Свої враження від зустрічі з членами Товариства українських жінок Іван Франко виклав у статті «Перші загальні збори Руського жіночого товариства в Станіславові» (Діло. – 1894. – 11 грудня), що своє структурою і компонованням є розгорнутим аналітичним звітом із низкою цікавих авторських резюмувань.

До цього треба додати простежувану в спадщині митця симетричність тем у різних його дискурсивних практиках. Так, основні ідеї виступу на зустрічі з членами Товариства українських жінок стали опертям його вірша «Женщина: алегорія на привітання товариства «Руських женщин» у Станіславові»: *...по стежці життьовій / Іде з ним (чоловіком – А.З.) спільно, / Думає і вчиться, /*

Учасниця всіх трудів, всіх надій» (<http://lib.if.ua/franko/1310568978.html>). Після зустрічі з членами Товариства українських жінок Іван Франко задумав видавати часопис «Братство» як офіційний орган цього товариства. Дискурсивно-видавнича практика великого майстра є винятковою, оскільки охоплює не лише створювані ним самим відповідні тексти різних комунікативних жанрів, а й тексти як редактора.

Треба також додати до активних у комунікативному просторі Івана Франка етнографічний дискурс, адже велет слова досліджував етнографію різних місць і територій, проникаючи в глибини звичаїв, обрядів, їхнього смислового наповнення та ін., поступово формуючи різні тематичні групи понять і термінів. Етнографічний дискурс Івана Франка охоплює понад сорок етнографічних розвідок, низку рецензій і відгуків на етнографічні праці українських, польських, чеських та інших учених. Надзвичайно цінною постає його величезна кореспонденція про життя і побут дрогобицьких робітників («Korespondencje, Drohobycz», 1880), а також численні спостережувально-аналітичні та узагальнювально-висновкові матеріали, пор.: «Вандрівка руської молодіжі» (Діло. – 1884. – Ч. 85), «Kilimy podolskie» (Kurjer lwowski. – 1892. – № 91 (31.03.) – С. 2-3; № 92 (01.04.) – С. 2-4; № 93 (02.04.) – С. 2-3); «Сліди снохачтва в наших горах» (Жите і слово. – 1895. – Т. 4); «Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland» (Zeitschrift österreichische Volkskunde. – 1905. – 11) та ін. Етнографічний дискурс вкраплений і в різноманітні студіювання з історії, фольклористики (див.: Мислі про еволюцію в історії людськості [1881-1992] [42, т. 45, с. 76-136]; Наука і її взаємини з працюючими класами [1878] [42, т. 45, с. 24-40]; Ukraina irredenta [1895] [Текст] / Іван Франко // Вибрані твори : У 3-х т. – Дрогобич: Коло, 2004. – Т. 3. – С. 378-393 та ін.). До цього треба додати велику організаторську роботу Івана Франка, зорієнтовану на вивчення етнології та етнографії різних країн, як голови етнографічної комісії НТШ, редактора «Етнографічного збірника». Разом із В. Гнатюком він уклав програму «В справі збирання етнографічних матеріалів» (Хроніка НТШ. – 1901. – № 8. – Вип. 4), згодом ними було підготовлено поради до запису похоронних звичаїв і голосінь (Квестіонар у справі записування похоронних звичаїв і голосінь // Хроніка НТШ. – 1909. – Вип. 3. – Ч. 39) [30]. У цій програмі з особливою силою виявилось бережливе ставлення Івана Франка і Володимира Гнатюка до місцевих говорів, коли автори наголошують, що наявні форми на зразок *шепка, жеба, соль, ходит, робет, водов, юж, цимра* не слід замінювати та виправляти на літературні *шапка, жаба, сіль, ходить, роблять, водою, вже, кімната*. Для адекватного збирання матеріалів, їх упорядкування дослідники запропонували ґрунтовну наукову методу збирання матеріалів, їхньої паспортизації, ініціюють розширення етнографічної роботи по всій Україні з забезпеченням належного керівництва нею.

Історіографічний дискурс Івана Франка охоплює різноманітні студіювання Галичини, Волині, Поділля. Його активну участь в «Мандрівному комітеті», що діяв при «Академічній бесіді», підтверджувано декількома студіями про значення аналізу краєзнавчого матеріалу, подання його в системному описі. Він був ініціатором створення «Кружка етнографічно-статистичного для студіювання життя і світогляду народу» (1883 р.), згодом – «Кружка для устрою мандрівок по наших краю». Результати таких мандрівок І. Франко синтезував у записаних численних етнографічних матеріалах, теоретичних працях з етнології та етнографії, низці популярних статей. Йому належить і сам термін *краєзнавство* [42, т. 46. – Кн. 2, с. 116-150] з виокремленням *крайового природознавства*, кваліфікацією основних напрямів його вивчення та ін.

Дискурсивний простір Івана Франка надзвичайно багатий і розмаїтий, у ньому легко простежуваними постають різноманітні взаємопроникнення різних дискурсивних практик (наукових і публіцистичних у прозові, а прозових – у художньо-белетристичні), симетрію низки дискурсивних практик (поетичних і публіцистичних, науково-політичних і художньо-прозових, етнографічних та історичних, історіографічних). Можна говорити про особливі лінгвоіндивідуалізації – мовно-ігрову, номінативно-екзистенційну, художньо-фабульну, що вимагає поглибленого студіювання.

Вивчення комунікативного і дискурсивного просторів Івана Франка свідчить про надзвичайно активну взаємодію різних мовних стихій у його спілкуванні, розширення функційного навантаження української, польської, німецької, російської, болгарської, чеської та інших мов у реалізації його комунікативних інтенцій. Дискурсивний простір великого титана є багатошаровим, охоплює різні часові, родові та жанрові зрізи, у ньому еволюціонують різноманітні комунікативні кроки, настанови, стратегії й тактики. До цього слід додати необхідність вивчення лінгвоіндивідуалізацій великого

майстра, що свідчать про внутрішню динаміку його мовно-творчої стихії, відбивають тенденції осмислення видатного митця функційного навантаження мови в самоідентифікації окремої особистості, корпоративної групи, народу, становленні нації на загальноцивілізаційній мапі. Встановлення навантаження кожного з наявних у просторі мовної особистості Івана Франка дискурсу, тих чи тих дискурсивних практик вимагає розгляду усього корпусу творів Івана Франка, що робить надзвичайно актуальним питання про створення цілісного Корпусу його текстів.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка „Перехресні стежки”): монографія / Флорій Бацевич. – Львів, 2016. – 192 с.
2. Білодід І. К. Каменярь українського слова: (До 110-річчя з дня народження і 50-річчя з дня смерті Івана Яковича Франка) [Текст] / Іван Костьович Білодід. – К.: Наук. думка, 1966. – 67 с.
3. Білоус М. П. До питання мовно-правописного редагування Франкових творів [Текст] / М. П. Білоус // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 22 – 25 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 633-637.
4. Бровіньок Т. І. Студія Івана Франка «Да дні» як новий тип ідейно-естетичної структури [Текст] / Т. І. Бровіньок // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 8. – С. 37-43.
5. Возняк М. Франків розрив з польською пресою [Текст] / Михайло Возняк // Світ. – 1926. – № 1-12.
6. Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка [Текст] / Михайло Возняк. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – 196 с.
7. Голяк В. О. Боротьба І. Франка за єдину загальнонаціональну українську літературну мову [Текст] / В. О. Голяк // Зб. студентських наук. робіт Львів. ун-ту. – 1957. – Ч. 1. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1957. – С. 53-57.
8. Горбач О. Вулично-тюремні арготизми у Франковій прозі [Текст] / Олекса Горбач // Записки НТШ. – 1963. – Т. 177. – Львів: Вид-во НТШ, 1963. – С. 197-206.
9. Горбач О. Львівські проступницько-тюремницькі арготизми (до 1930-х років) [Текст] / Олекса Горбач // Наук. зб. Укр. Вільного Університету. – Т. 10. – Мюнхен, 1983. – С. 296-326.
10. Грабович Г. Іван Франко і Адам Міцкевич [Текст] / Григорій Грабович // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозіуму. – К., 1990. – Кн. 1. – С. 135-141.
11. Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи [Текст] / Григорій Грабович. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. – К.: Основи, 1997. – С. 138-169.
12. Грицютенко І. Є. Мова в естетичній концепції Івана Франка [Текст] / Іван Єфремович Грицютенко // Іван Франко: Статті і матеріали. – 1968. – Вип. 5. – С. 45-52.
13. Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови [Текст] / Василь Грещук // Вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Чис. 2. – Івано-Франківськ: [б. в.], 2007. – С. 138-152.
14. Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка [Текст] / Іван Денисюк // Українське літературознавство. – 2008. – Вип. 70. – С. 138-152.
15. Домышева С. А. Политический дискурс в пространстве дискурса реагирования [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Светлана Аркадиевна Домышева. – Иркутск, 2008. – 188 с.
16. Драгоманов М. П. Вибране («...мії задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») [Текст] / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; приміт. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
17. Жилко Ф. Т. Роль Івана Франка в історії української літературної мови [Текст] / Федот Трохимович Жилко // Укр. мова в школі. – 1956. – № 3 – С. 18-26.
18. Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова: [монографія] [Текст] / Світлана Яківна Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1987. – 245 с.
19. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум [наук.-навч. вид.]. – Вид 2-ге, доп. і перероб. [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 313, 20 с.
20. Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту [монографія]. [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. – 480 с.
21. Закревська Я. В. Внесок Івана Франка у розвиток науки про українські діалекти [Текст] / Ярослава Василівна Закревська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25-27 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 652-657.
22. Корнієнко Н. П. Роль Івана Франка в боротьбі за утвердження в Галичині української літературної мови на загальнонародній основі [Текст] / Н. П. Корнієнко // Укр. мова в школі. – 1956. – № 5. – С. 17-23.
23. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні риторичні виміри: монографія [Текст] / Тетяна Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 326 с.
24. Кубрякова Е. С. О термине «дискурс» и стоящей за ним структуре знания [Текст] / Елена Самойловна Кубрякова // Язык. Личность. Текст.: сб. статей к 70-летию Т. М. Николаевой / отв. ред. В. Н. Топоров. – М.: Языки славянских культур, 2005. – С. 23-33.
25. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Івана Франка [Текст] / Іван Григорович Матвіяс // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 11-16.

26. Медведєв Ф. П. Боротьба Івана Франка за єдину українську літературну мову [Текст] / Федір Пилипович Медведєв // Уч. зап. Харків. ун-ту. – Т. 74. – Труды філологічного факультету. – Т. 4. – Збірник статей до 100- річчя з дня народження І. Я. Франка. – 1956. – С. 65-74.
27. Мельник Я. «Поет зради» Івана Франка. Голоси польської преси: pro і contra [Текст] / Ярослав Мельник // Парадигми. – 2009. – Вип. 4. – С. 237-242 (Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/paradig_2009_4_18).
28. Мерло-Понти М. Феноменологія восприяття [Текст] / Морис Мерло-Понти. – СПб. : Ювента, Наука, 1999. – 605 с.
29. Місцями життя і діяльності Івана Франка на Прикарпатті // Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека (Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1310568978.html> (18.09.2016)).
30. Мушинка М. Взаємини Івана Франка з Володимиром Гнатюком [Текст] / Микола Мушинка. (Режим доступу: http://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/ivan-franko-zbirnyk-2010-t01/105Mykola_Mushynka.pdf (20.09.2016)).
31. Онишкевич М. Й. Полонізм і діалектизм (бойкізм) та їх коментування в творах Івана Франка [Текст] / Михайло Йосипович Онишкевич // Питання слов'янського мовознавства. – 1963. – Кн. 9. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – С. 36-51.
32. Ощипко І. Й. Праця Франка над вдосконаленням мови своїх творів [Текст] / Ірина Йосипівна Ощипко // Доп. та повідомл. Львів. ун-ту. – 1957. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 78-81.
33. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка : монографія [Текст] / Таміла Іванівна Панько. – Львів : Світ, 1992. – 190 с.
34. Плотникова С. Н. Дискурсивное пространство : к проблеме определения понятия / [Текст] / Ярослав // Светлана Николаевна Плотникова // Magister Dixit. – 2011. – № 2. – С. 152-158.
35. Полюга Л. М. Слово у поетичному тексті Івана Франка : монографія [Текст] / Лев Михайлович Полюга. – К. : Наукова думка, 1977. – 165 с.
36. Рудницький Л. Іван Франко й німецькомовний світ — значення середовища для поета [Текст] / Леонід Рудницький // Українська література: Матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців. – К., 1995.
37. Сербенська О. Мовний світ Івана Франка : монографія / Олександра Сербенська. – Львів : ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – 371 с.
38. Стежками Франкового тексту [когнітивні, лінгвосоціотичні та лінгвостатистичні виміри прози] : монографія [Текст] / Ф. С. Бацевич (відп. ред.), С. Н. Бук, Л. М. Процик, Л. Ю. Сваричевська, О. В. Ясіновська. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 504 с.
39. Франко З. Т. Засоби художньої експресії у мові творів Івана Франка [Текст] / Зіновія Тарасівна Франко // Укр. мова і література в школі. – 1979. – № 12. – С. 17-25.
40. Франко З. Т. Мова творів Івана Франка [Текст] / Зіновія Тарасівна Франко // Курс історії української літературної мови. – Т. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 476-519.
41. Франко З. Т. Мовні засоби історизму у прозі Івана Франка [Текст] / Зіновія Тарасівна Франко // Українське літературознавство. – 1983. – Вип. 40. – С. 46-59.
42. Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976 – 1984.
43. Франко І. Я. Двоязычність і дволичність [Текст] / Іван Якович Франко // І. Я. Франко. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 263-278.
44. Франко І. «Розвивайся ти, високий дубе...» [Текст] / Іван Якович Франко // Франко І. Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 22.
45. Цілком невідоме... : Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека (Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312287818.html> (17.09.2016)).
46. Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації) [монографія] [Текст] / Іван Ціхоцький. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 290 с.
47. Щурат В. Іван Франко в 1895–1897 роках [Текст] / Василь Щурат // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 267-281.
48. Якубець М. Із спостережень над мовою та стилем творів Івана Франка, писаних польською мовою [Текст] / М. Якубець // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнар. симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11 – 15 вересня 1986). – Кн. 1. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 129-134.
49. Яремко Я. І. Концептуальні поняття сучасної політології : лінгвокогнітивний аспект [Текст] / Ярослав Петрович Яремко : дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.01 – українська мова. – Дрогобич, 2015. – 617 с.
50. Basaj M. Ze spostrzezen nad jezykiem Iwana Franki [Текст] / М. Basaj // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнар симпозиуму ЮНЕСКО (Львів, 11 – 15 вересня 1986). – Кн. 2. – К. : Наук. думка, 1990. – С. 146-153.
51. Kasperski E. Problem dialogu w tworczości Iwana Franki [Текст] / Е. Kasperski // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25 – 27 вересня 1996). – Львів : Світ, 1998. – С. 278-284.

52. Kupłowski M. I. Franko jako krytyk literatury polskiej [Текст] / M. Kupłowski. – Rzeszów : Wyd-wo Rzeszów. Un-t, 1974. – 196 s.

53. Kupłowski M. I. Franko o literaturze polskiej [Текст] / M. Kupłowski. – Kraków : Wyd-wo Uniwersitet Jagiellonski, 1979. – 304 s.

Загнитко А. П. Коммуникативное и дискурсивное пространство языковой личности Ивана Франко.

Аннотация

В статье рассмотрены коммуникативное и дискурсивное пространства языковой личности Ивана Франко, охарактеризованы постоянные и переменные компоненты влияния на проявления дискурсивных практик выдающегося мастера, а также определены направления эволюции его коммуникативной среды. Определены основные величины дискурсивного пространства Ивана Франко и выяснено соотношение в этом пространстве определяющих дискурсивных практик. Кратко проанализированы школьный, публицистический, научный, прозаический, поэтический, драматургический, исторический, философский, этнографический и другие дискурсы в общедискурсивном пространстве Ивана Франко.

Ключевые слова: коммуникативное пространство, коммуникативная среда, Иван Франко, дискурсивное пространство, дискурсивная практика, лингвоиндивидуация, научный дискурс, публицистический дискурс.

Zahnitko A. P. Communicative and discursive space of linguistic personality of Ivan Franko.

Summary

The article examines the communicative and discursive spaces of the linguistic personality of Ivan Franko, characterizes the fixed and variable components of influence on manifestations of discursive practices of an outstanding master, as well as clarifies the lines of the evolution of his communication environment. The main values of the discursive space of Ivan Franko are determined and the correlation of substantial discursive practices in this space is ascertained. There were briefly analyzed school, journalistic, scientific, prose, poetic, dramatic, historical, philosophical, ethnographic and other discourses in the overall discursive space of Ivan Franko.

Key words: communicative space, communicative environment, Ivan Franko, discursive space, discursive practice, linguoindividuation, scientific discourse, journalistic discourse.

УДК 811.111'42

Іванченко М. Ю.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
E-mail: ivalexiv1979@ukr.net

**МОВНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ РОЗГОЛОСУ
В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ**

У статті розглядаються національно-культурні особливості актуалізації розголосу в англійській мові. Матеріал дослідження складають метафори, інвентаризовані у результаті суцільної вибірки із тезаурусу англійських метафор та текстів художньої літератури. Проведений аналіз дозволив виявити особливості актуалізації досліджуваного екстралінгвістичного явища у сучасній англійській мові.

Ключові слова: метафора, актуалізація, асоціація, вираження, сприйняття.

Проблеми взаємодії мислення та мови сягають глибини віків, однак на сучасному етапі знаходять нові підходи та трактування, що позначено активним інтересом лінгвістів.

Для передачі думок людина користується мовними знаками, тоді як мислення за своєю природою є невербальним. У свідомості людини існують деякі думки, для вираження яких не існує готових мовних засобів, а тому їх важко виразити словесно. Такі ментальні характеристики є рушійною силою для змін у мові як у семіотичній системі, що як наслідок набуває ознак, що не властиві були їй раніше.

У процесі комунікації ми розуміємо думки інших людей, виражені за допомогою мови. З іншого боку, мова виступає засобом вираження думки, є її своєрідним «упакуванням», специфіка якого визначається типами знань. Структури знання, які називаються фреймами, схемами,

сценаріями, планами, метафорами і т.ін., – це пакети інформації, які забезпечують адекватну когнітивну обробку стандартних мовних ситуацій [16, с. 81].

Основним мотивом для утворення словесних образів слугувала неспроможність людської думки сприйняти та зрозуміти деякі ідеї чи явища навколишньої дійсності. Саме тому першими елементами людської мови були метафори [4, с. 52-53]. Метафора пронизує наше повсякденне життя, причому не тільки мову, але й мислення та діяльність. Наша буденна поняттєва система, у рамках якої ми мислимо та діємо, метафорична за своєю суттю [3]. Більше того, вчені розглядають метафору як знаряддя думки, пізнавальний процес, що об'єднує мозок, розум та культуру [7, с. 504].

Об'єктом цієї лінгвістичної розвідки є *розголос* як процес розповсюдження конфіденційної інформації.

Предметом постають механізми метафоричної актуалізації досліджуваного екстралінгвального явища засобами англійської мови.

Метою нашого наукового дослідження є аналіз особливостей метафоричної актуалізації розголосу в сучасній англійській мові. Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань: окреслити межі позамовної реальності, яка позначає розголос; визначити семантичне наповнення даного поняття; інвентаризувати метафори, що актуалізують розголос в англійській лінгвокультурі; встановити механізми формування асоціативних зв'язків, що стали основою для утворення метафор.

Головною функцією мови – є комунікативна, що полягає у постійному обміні інформацією. Людина як особа соціальна потребує постійного спілкування, отримання певного пакету знань та уявлень про навколишню дійсність. Одиницею комунікації є повідомлення, тобто «те, що доводиться до чийого-небудь відома, сповіщається комусь; письмова чи усна інформація» [1, с. 669]. Розрізняють різні види повідомлень за формою, способом сприйняття, інформаційним наповненням та подачею. Так, одним із способів повідомлення інформації є розголос. В академічному тлумачному словнику української мови подається наступне визначення розголосу: «це розголошення, обнародування чого-небудь; чутка, поговорі; ставати широко відомим, поширюватись» [1, с. 652]. Об'єктом розголосу часто є секрет, або «те, що не підлягає розголошенню, що приховується від інших; таємниця» [1, с. 112]. Даний феномен позамовної дійсності, як правило містить інформацію, що повідомляється тільки окремим особам, які, своєю чергою зобов'язуються її не розголошувати. Таким чином, розголос мислиться як акт (навмисного) поширення особистої, таємної інформації.

У межах проведеного дослідження розголос розглядається як компонент образної складової структури концепту ЗРАДА, що є нерелевантним результатом довірливих стосунків, порушення гармонії, дисонансу у стосунках на різних рівнях. Більше того, у результаті аналізу семантики згаданого концепту ми виявили, що останній актуалізується зокрема за допомогою дієслів із спільною семою «розкривати секрет» (*intentionally or occasionally disclose secret information, to make people aware of smth* [12]): *divulge, blurt, babble, blab, reveal, spill, unveil, leak*. Згадані предикати мають значення «розголошувати, оприлюднювати навмисне, вибвкати (випадково), розпатякати, викрити, неофіційно надати відомості пресі» тощо. Об'єктом таких процесів, як згадувалось вище, є секрет. Для уточнення значення секрету як об'єкту розголосу в англійській мові ми звернулись до ідеографічних джерел. Подібний аналіз передбачає вивчення та систематизацію даних різних словників, оскільки останні суттєво відрізняються кількістю зареєстрованих у них лексико-семантичних варіантів. Така процедура є своєрідним описом поняття, його імені та найближчих позначень [16, с. 82].

Здійснивши аналіз тлумачення поняття «секрет» у тезаурусах та тлумачних словниках англійської мови [5; 6; 8; 10; 11; 12; 13; 14; 15], ми виявили, що іменник *секрет (secret)* в англійській мові пояснюється та уточнюється за допомогою наступних слів та виразів: *something kept hidden, unrevealed, code, confidential information, key, mystery, cipher, formula*.

Отримані дані підтверджує аналіз англомовних контекстів. Так, виявилось, що секрет вживається у поєднанні з прислівниками, що виражають загальну ідею «місцезнаходження позаду чогось», такі як *ahin, behind, back*, «непомітний, прихований» – *black, dark, close, silent*. В окремих метафорах секрет порівнюється із зерном, ядром (горіха). Очевидно, метафоричний перенос відбувся в асоціативній площині «секрет – основа, центр». Тоді як розголос – як неможливість втримати, або

ж, навпаки, не відпускати, тримати. Подібні антонімічні за способом актуалізації приклади зустрічаються у тезаурусі традиційних англійських метафор П. Вілкінсона:

Cannot carry corn – can't keep secret, talks much [17, с. 230].

The parrot must have an almond – a confidence has been betrayed; someone is repeating secrets [17, с. 129].

На наступному етапі нашого дослідження ми здійснили аналіз метафор розголосу, інвентаризованих у результаті суцільної вибірки з тезаурусу метафор та текстів художньої літератури. Матеріал дослідження становить 55 метафор, що актуалізують досліджуваний феномен в англійській мові.

Найбільшу кількість прикладів становлять метафори, в яких розголос порівнюється з фізичним процесом уникнення, виходу, вилучення з місця перебування. Так, у наступних зразках розголос актуалізується як «просочування», тоді як об'єкт (особа) порівнюється з контейнером, який є несправним. Очевидно, таким чином виражається негативне ставлення до інформатора.

No wonder that the real world outside this hill is surprised and confused when reports leak out from our undertaking [4, с. 18].

I think Jake's always been too leaky vessel for anybody to put much hope in [3, с. 89].

Особистісний характер секрету в англійській мовній свідомості актуалізується як дещо персональне, як таке, що є невід'ємною частиною людини. Таємна інформація асоціюється із потом, який «виділяється назовні особливими підшкірними залозами» [1, с. 546].

As it later transpired, she had known him at school [12].

У поданих прикладах секрет за аналогією порівнюється з рідиною. Таким чином наголошується на характеристиках секрету, як об'єкту, який легко проникає у найменші шпаринки, а, отже, його важко утримати.

Дієслово *'to give'* означає «freely transfer the possession of (something) to (someone), hand out» [12], що в наступних прикладах актуалізує розголос. При чому секрет порівнюється з видовищем, грою:

We can't get a doctor without giving the show away [8, с. 198].

You shouldn't grimace before you lunge. It gives away the game [1, с. 19].

There was now only one person who could give away the game [7, с. 56].

Дієслово *'to tell'*, що загалом виражає повідомлення інформації в усній чи письмовій формі, у метафорах набуває негативного значення як «розголосити, видати секрет». Так, оприлюднювати інтимну інформацію метафорично актуалізується як «поцілувати та розповісти»:

Well, a gentleman should never kiss and tell [5, с. 81].

Повідомляти конфіденційну інформацію – «розповідати казки»:

Besides, I learned a long time ago not to tell tales about folks who stay here [2, с. 11].

You think rowan lets the only other person who can link him to the death of the president's kid walk around free to tell tales? [6, с. 65]

Варто зауважити, що метафорична актуалізація розголосу в англійській мові відбувається через вживання прислівника *away, out*, таким чином, очевидно, наголошується на виході секрету назовні. Наприклад:

She could worm a secret right out of a sphinx [17, с. 901].

While the issue had come out into the open to a somewhat greater degree in recent years, incest was still largely regarded as a family matter that was better settled in the home [8, с. 26].

Приклади актуалізації розголосу секрету з використанням згаданих прислівників подибуємо і серед англійських прислів'їв:

Tell tales out of the school [9, с. 173].

Let the cat out of the bag [9, с. 34].

Небезпека розголосу полягає в тому, що оприлюднена інформація може призвести до трагічних, непоправних наслідків. Так, у наступному прикладі секрет за аналогією порівнюється із «жиром», який потрапив до вогню, що своєю чергою асоціюється з проблемою, яка виникла.

If she gets hold of the information the fat will really be in the fire [3, с. 48].

Процес переміщення шляхом створення повітряного потоку в англійській мові виражає дієслово *'to blow'*. В окремих випадках такий процес актуалізує розголос – «розкрити секрет – здути (усунути) покриття».

I'll let it leak out that we have a secret eyewitness who's going to blow the case wide open and connect Lovecraft to the Wayne killings [3, с. 90].

If we look into this, we could blow open the biggest cover-up in American history [7, с. 12].

Англійський фразеологізм *'to hang out'* означає вивішувати, виставляти, що у наступному прикладі виражає «розголос». Секрет, який містить інформацію, що має аморальний підтекст, порівнюється за аналогією з брудною білизною.

Hang the dirty washing out. – reveal murky secrets; publish unwholesome facts [17, с. 767].

Джерелом утворення деяких метафор, що актуалізують розголос, є одиниці їжі. Однак для вираження маніпуляцій над ними вживаються дієслова, які містять у своїй семантичній структурі сему «втратити, не втримати», що є не релевантним стосовно згаданих об'єктів. У цьому, власне, і полягає механізм метафоризації – дати можливість переосмислити свій погляд на відомі об'єкти, які оцінені через інші об'єкти [16, с. 71].

He was going to spill the beans, so I offered him a job to keep him sweet [4, с. 67].

Цікавим є приклад метафори, у якому актуалізується інформатор (зрадник):

Don't forget, you've got a snake in the grass with you there [8, с. 135].

Змія – «плазун з видовженим тілом, укритим лускою» [1, с. 629] у багатьох зразках народної та літературної творчості асоціюється зі злостю, підступною людиною; хитрим, лютим ворогом, що, очевидно, зумовлено біологічними характеристиками та особливостями поведінки останнього.

Отже, у результаті проведеного дослідження шляхом аналізу відповідних лексичних одиниць, фразеологізмів, метафор, сталих виразів та текстів художньої літератури ми встановили особливості метафоричної актуалізації розголосу в англійській мові. Виявлено, що розголос в англійській мовній свідомості актуалізується за допомогою дієслів, які містять у своїй семантичній структурі семи «повідомляти» – *tell*; «поширювати» – *give*; «виходити за межі» – *spill, leak, transpire*; «усувати» – *worm, blow*; іменники, що позначають об'єкти «фауни», – *snake, parrot, bird*; «їжа» – *fat, beans*; «артефакти» – *vessel, bag, washing*; «будівлі» – *school*; «розважальні заходи» – *show, game*; прикметники із семантикою «недосконалий» – *dirty, leaky*; прислівники – *out, away, outside*.

Перспективами проведеного дослідження є порівняльний аналіз особливостей метафоризації розголосу в англійській та українській мовах.

Список використаної літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Іванченко М. Ю. Семантична структура концепту ЗРАДА та способів його лексичної репрезентації в англійській мові / М. Ю. Іванченко // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка. Серія: «Філологічні науки». – № 6. – Дрогобич, 2016. – С. 57-63.
3. Лакофф Дж. Метафори, котóryми ми живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 210 с.
4. Пигалев А. И. Культурология / А. И. Пигалев. – Волгоград : Либрис, 1999. – С. 51-60.
5. Collins Cobuild English Language Dictionary. – London : Harper Collins Publishers, 1991. – 1703 p.
6. The Concise Oxford Dictionary of Current English. – Oxford : Oxford at the Clarendon Press, 1976. – 1536 p.
7. Khabirova E. Metaphorical terms in the context of linguistic research articles. / E. Khabirova // XLinguae. European Scientific Language Journal, № 11. 2018. – P. 499-507. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.xlinguae.eu/
8. Longman Dictionary of Contemporary English. – London : Longman, 1993. – 1303 p.
9. The MacMillan Dictionary of English Proverbs Explained / [ed. by Rjnald Ridout, Clifford Witting]. – Pan Books, 1995. – 224 p.
10. A New English Dictionary on Historical Principles // [ed. by J. A. Murray]. – Oxford, 1888-1933. – Vol. I-XII.
11. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – N.Y., 1993.
12. Oxford living dictionaries. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.en.oxforddictionaries.com
13. The Oxford Paperback Thesaurus. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – 910 p.
14. The Random House Dictionary of the English Language. – N.Y., 1990.

15. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases. – London : Penguin Books, 1999. – 712 p.
16. Terskikh M. V. Visual metaphorisation models in PSA discourse / M. V. Terskikh // XLinguae. European Scientific Language Journal. – 2018. – № 11. – P. 68-94. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.xlinguae.eu
17. Wilkinson P. R. Thesaurus of Traditional English Metaphors. / P. R. Wilkinson. Second edition. – London – New York, 2002. – 184 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Alcott L. M. An Old-Fashioned Girl. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.free-ebooks.net/An_Old-Fashioned_Girl.html
2. Arnim E. Christopher and Columbus. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.free-ebooks.net/Christopher_and_Columbus.html
3. Buddha's Tooth. A Thailand Adventure. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.free-ebooks.net/Buddha's_Tooth.html
4. Butler S. Hudibras. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.world-art.ru
5. Cuze J. Conspiracy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.free-ebooks.net/Conspiracy.html
6. Ellis A. C. & Stalen J. Death Jag. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.free-ebooks.net/Death_Jag.html
7. Hillerman T. People of Darkness. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.free-ebooks.net/People_of_Darkness.html
8. James H. Daisy Miller. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.free-ebooks.net/Daisy_Miller.html

Иванченко М. Ю. Языковые средства актуализации огласки в современном английском языке.

Аннотация

В статье рассматриваются национально-культурные особенности актуализации огласки в английском языке. Материал исследования составляют метафоры, инвентаризованные в результате сплошной выборки из тезауруса английских метафор и текстов художественной литературы. Проведенный анализ позволил установить особенности актуализации исследуемого экстралингвистического явления в современном английском языке.

Ключевые слова: метафора, актуализация, ассоциация, выражение, аналогия, восприятие.

Ivanchenko M. U. Language means of publicity actualization in English.

Summary

The object of the study is publicity as a process of confident information dissemination. The subject is the mechanisms of metaphorical actualization of the investigated extralinguistic phenomena by means of the English language. The main aim of the article is to outline the peculiarities of the metaphorical actualization of publicity in modern English.

Attention is drawn primarily to the margins of extra-language reality, which publicity denotes; determination of the semantic content of this concept is accomplished; the metaphors that actualize the publicity in the English linguistic culture were inventoried through the complete selection from fiction texts and dictionaries; the mechanisms of associative binders' metaphors formation were established.

The peculiarities of the metaphorical actualization of publicity in the English language were established through the analysis of the corresponding lexical units, phraseologisms, metaphors, constant expressions and fiction texts. It was found that publicity in the English language consciousness is actualized with the help of verbs that contain in their semantic structure the semes "communicate" - tell; "distribute" - give; "go beyond" - spill, leak, transpire; "eliminate" - worm, blow; nouns that denote objects of "fauna" - snake, parrot, bird; "food" - fat, beans, "artefacts" - vessel, bag, washing; "buildings" - school; "entertaining events" - show, game; adjectives with semantics "imperfect" - dirty, leaky; adverbs - out, away, outside.

The analysis of such metaphors should be continued with the comparative analysis of the publicity actualization peculiarities in the English and Ukrainian languages.

Key words: metaphor, actualization, association, expression, analogy, perception.

Кармишева І. Д.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: iryn_ka@ukr.net

Назарчук Р. З.,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: roksolyana@yahoo.com

Вербовська Ю. Р.,
магістр кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: y.verbovska@gmail.com

ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ЕВФЕМІЗМІВ У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО- ТА АНГЛІЙСЬКОМОВНИХ ЗМІ

У статті здійснено аналіз військово-політичних евфемізмів у сучасних українсько- та англійськомовних ЗМІ. Розглянуто основні класифікації евфемізмів, способи евфемізації, наявні у доробках лінгвістів; встановлено функції, які виконують військово-політичні евфемістичні одиниці у сучасних українсько- та англійськомовних ЗМІ.

Ключові слова: евфемізм, мас-медійний дискурс, способи евфемізації, функції евфемізмів.

Процеси евфемізації часто перебували у центрі уваги мовознавців. Причини появи евфемізмів, сфери їхнього функціонування, можливі способи класифікацій розглядали у своїх дослідженнях К. Аллан і К. Баррідж [6], Б. Воррен [13], М. Гомес [9], А. Домбровська [8], Л. Крисін [2], В. Москвін [3], Дж. Німан [11], Г. Ровсон [12], О. Шейгал [5] та ін. Проте за усього розмаїття тлумачень досі залишається багато дослідницьких лакун, що і визначає актуальність нашої роботи. Мета цієї праці – шляхом лінгвістичного аналізу текстів українсько- та англійськомовних ЗМІ дослідити основні функційні особливості військово-політичних евфемізмів як одного з лексичних засобів впливу на аудиторію.

Більшість лінгвістів тлумачать евфемізм як стилістично нейтральну одиницю, що з'являється для уникнення нетактовних, етично неприйнятних або згрублених слів чи словосполук: «непрямий вираз, який вживають замість некоректних чи образливих слів» [7, с. 19]; «навмисна заміна знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом'якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками» [4, с. 256]; «лінгвістичний засіб, який використовують для того, щоб применшити ступінь негативної ознаки або змінити негативну оцінку на позитивну» [5, с. 168]. К. Аллан та К. Баррідж досліджують евфемізми в єдності з дисфемізмами і об'єднують їх до класу Х-фемізмів, тобто одиниць, однакових за своєю сутністю, але протилежних за емоційним забарвленням та функційним призначенням [6].

Дослідники виокремлюють різні способи евфемізації. Так, В. Москвін говорить про: 1) метафоричну номінацію; 2) метонімічну номінацію; 3) використання синекдохи; 4) прономіналізацію; 5) паронімічну заміну; 6) використання книжних слів і виразів, термінів; 7) використання іншомовних слів; 8) перенесення “з роду на вид”; 9) перефразування; 10) антономазію; 11) перенесення з “виду на вид”; 12) мейозис; 13) еліпсис [3].

Дж. Німан і К. Сілвер опираються на класифікацію евфемізмів, розроблену Дж. Вільямсом, і виділяють 4 семантичні процеси, що лежать в основі евфемії: 1) генералізація ('widening'); 2) семантичний зсув ('semantic shift'); 3) метафоричний перенос ('metaphorical transfer'); 4) фонетичне

спотворення ('phonetic distortion'), до якого дослідники зараховують аббревіацію, змішання слів тощо [11].

Необхідно також згадати детальну класифікацію Б. Воррен і виокремлені нею чотири основні способи утворення евфемізмів: словотворення, іншомовні запозичення, видозміни форми слова, надання нового змісту словам і виразам, які вже існують у мові [13].

Отже, поняття евфемізму, способи евфемізації в лінгвістичній літературі трактують по-різному і непослідовно.

Міф про ЗМІ як неупереджений носій інформації давно залишився у минулому. Слово тут – дієвий інструмент ідеологічного маніпулювання і мовного впливу, здатне майстерно створити помилкову думку про кого- і що-небудь, підкреслити або приховати непривабливі сторони дійсності. Отож маніпулятивний аспект евфемізмів у мові ЗМІ не викликає сумнівів.

Матеріалом дослідження слугували 200 статей мас-медійного дискурсу (100 – українською та 100 – англійською мовами) за квітень-жовтень 2018 року (вбірка становила 376 і 239 евфемізмів в англійській і українській мовах відповідно). Варто зауважити, що американські ЗМІ найчастіше евфемізують назви військових операцій (36%) та найменування різних видів озброєння (25%), рідше – одиниці для позначення сторін конфлікту (18%), поранень, смертей, убивств (11%), наслідків війни (10%). Натомість для українськомовних ЗМІ найбільша тематична група евфемізмів пов'язана із найменуваннями поранень, смертей, убивств (34%), а також військових операцій (32%); рідше підлягають евфемізації одиниці для позначення різних видів озброєння (20%), сторін конфлікту (12%), наслідків війни (2%).

Згідно з класифікацією Л. Артюшкіної, евфемізми здійснюють дві головні функції: функцію пом'якшення і функцію маскуваня негативного поняття [1]. Функція пом'якшення полягає в тому, щоб нейтралізувати негативні компоненти значення з міркувань делікатності, співчуття, сором'язливості. Одиниці з основною функцією пом'якшення значення складаються зі слів-табу, евфемізмів, утворених з морально-етичних причин (напр., *vegetative patients* замість *patients in coma*). Функція маскуваня полягає у підміні негативного денотата у свідомості реципієнта для нав'язування певної точки зору. Одиниці з домінантою функцією маскуваня значення складаються зазвичай із евфемізмів, утворених з міркувань престижу (напр., *funeral director* замість *undertaker*), а також евфемізмів, утворених з ідеологічних причин (*downsizing* замість *firing*) [1, с. 12]. С. Люхтенберг, аналізуючи лексику німецької й англійської мов, виокремлює евфемізми з функцією маскуваня ('*verhüllend*') та функцією прикривання ('*verschleiernd*'). На думку дослідниці, перші слугують для покращення мовлення, тоді як другі спотворюють реальні факти [10, с. 24].

Аналіз текстів «The New York Times», «Daily News», «CNN», «VOA», «Express», «TSN», «Tsensor.net», «UNIAN» дає підстави виокремити дві основні функції військово-політичних евфемізмів у сучасних українсько- та англійськомовних ЗМІ: 1) пом'якшення; 2) вибілення.

Функція **пом'якшення** полягає в заміні назв явищ із негативною оцінкою на більш загальні семантично нейтральні абстрактні поняття, що не містять у семантичній структурі негативного оцінного компоненту. Евфемізми цієї категорії приховують небажану, проблемну, провокаційну, суперечливу інформацію, для того, щоб відвернути увагу реципієнта від істинного змісту дискурсу. Наприклад, евфемістична одиниця *escalation (to escalate)* має на меті приховати від реципієнта денотат війни (ЗМІ часто використовують її з іменниками *conflict, crisis*):

*And in those last two years, instead of winding down as all of its actors have grown exhausted, actually **the escalation of the conflict** in Syria has occurred (CNN).*

Функцію пом'якшення також виконують евфемізми тематичної групи «Види озброєння»: *radiation enhancement device (nuclear weapon), explosive device (a bomb), special weapons (nuclear weapons), military equipment (weapon), blister agent (chemical weapon)* та ін.:

*On Thursday, shortly after 05:00 local time, another suspected **explosive device** was found in New York City (NYT).*

Лексема *device* є іменником широкої семантики; її найчастіше вживають у значенні «пристрій» без жодної негативної конотації. Лексема *explosive* означає «розривний, вибуховий». Хоча прикметник *explosive* має в собі негативну конотацію, евфемістична одиниця *an explosive device*

завуальовує поняття *бомба* і не викликає такої стурбованості у реципієнта, як позначуваний нею денотат.

В українськомовних ЗМІ військово-політичні евфемізми найчастіше пом'якшують такі поняття, як-от: *смерть – не повернутися з бойового завдання (загинути)*; *війна та воєнні дії – відкривати вогонь (стріляти), усунути (вбити), присутність (вторгнення)*; *зброя, її різновиди – обладнання (зброя), запаси (зброя), ресурси (зброя), пристрій (зброя), компонент (зброя), засоби (зброя), предмет (бомба), пристрій (бомба)*; *сторони конфлікту – організовані збройні групи (терористи)* тощо.

Особливу увагу в цій групі варто приділити евфемістичним одиницям, які було введено в ЗМІ з метою камуфлювання воєнних дій з окупантом на сході України, наприклад, *АТО (антитерористична операція)* чи *ООС (операція об'єднаних сил)*. Лексема *операція* не містить жодної негативної конотації і зазвичай означає «сукупність методів для вирішення якогось завдання». Сполука *антитерористична операція* може і не виявляти евфемістичних функцій і бути одиницею військової термінології. Проте контексти українських ЗМІ засвідчують евфемізацію:

У суботу, 17 липня, в районі проведення АТО на Донбасі смертельні поранення дістав український військовослужбовець (УНІАН).

Дії політичних діячів та військових не завжди коректні; щоб уникнути осуду суспільства та не втратити авторитету в реципієнта, ЗМІ вдаються до використання евфемістичних одиниць, які в межах певного контексту виправдовують дії, методи політиків і військових під час війни. У такому випадку евфемізми виконують функцію **вибілення** (постають як пояснене знання, здобуте шляхом покращення певних фрагментів дійсності).

Наприклад, *friendly fire (fratricide – удар по своїх військах або союзниках), incontinent ordnance (mis-hits – бомбардування, які несуть шкоду цивільному населенню)*.

Так, евфемізм *coercive interrogation* («примусові методи ведення допиту») використовують на позначення «використання тортур під час допитів»:

She also told the committee, «we should hold ourselves to a stricter moral standard, and I would never allow CIA to be involved in coercive interrogations» (Daily news).

Це витяг із промови голови ЦРУ, який запевняє, що *тортури* як метод ведення допиту застосовано не буде. (Лексема *тортури* має негативну конотацію та могла б спричинити осуд реципієнта.)

Евфемізмів, які виконують функцію вибілення в українськомовних ЗМІ, було виявлено вкрай мало. Найчастіше вони стосувалися помилок відповідальних структур за провал операцій в Іловайську, Дебальцевому тощо:

Слідство також з'ясувало основні причини нездатності української армії протистояти вторгненню:

- *низький рівень боєготовності і боєздатності Збройних сил України;*
- *численні факти дезертирства;*
- *окремі помилки керівництва АТО у плануванні і проведенні військових операцій (УНІАН).*

Контекст засвідчує, що евфемістичні одиниці можуть виявляти свій прагматичний потенціал, виконуючи одразу декілька функцій.

Військово-політичний евфемізм *collateral damage* використовують для висвітлення воєнних конфліктів, і він, на перший погляд, не позначає жодного негативного денотата і не має жодного імпліцитного змісту:

Will all involved in the conflict – Syria, Russia, Iran, Turkey, ISIS and the US and its allies – ever be able to pledge that they will try to avoid collateral damage? (VOA).

The report notes that the attacks by Coalition forces (the international coalition and Syrian Democratic Forces) have caused collateral damages (CNN).

Collateral у цьому контексті має значення «ненавмисний, побічний» («indirect, unintentional»); *damage* позначає фізичну шкоду. Евфемізм виконує функцію пом'якшення правдивих подій: масових смертей цивільних під час воєнних дій.

У подальшому контексті евфемістична одиниця *collateral damage* виконує вже функцію вибілення і має на меті повернути авторитет військових в очах реципієнта:

Our enemy knows when we use artillery in a conventional firefight, there's a possibility of collateral damage. In our efforts to avoid that, commanders have previously been far less inclined to use artillery. The enemy has been using this assumption to avoid our fire support advantage ... until now (VOA).

Отож межі функцій пом'якшення та вибілення, що їх виконують евфемізми військово-політичної сфери, нечіткі, їх визначає комунікативна інтенція.

Транслюючи події із зон воєнних дій, ЗМІ використовують великий набір стилістичних, експресивних і прагматичних засобів, та, створюючи певну модальність, мають неабиякий вплив на думку реципієнтів.

Маніпуляція, найчастіше здійснена посередництвом мовних одиниць, є проблемою насамперед лінгвістичною і потребує детального вивчення.

Результати дослідження маніпулятивного впливу військово-політичних евфемізмів на реципієнта будуть особливо актуальними не лише для мовознавців, фахівців із реклами, маркетингу та PR-технологій, а й для пересічних громадян, які щоденно декодують повідомлення ЗМІ.

Список джерел ілюстративного матеріалу

- УНІАН. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/>
Цензор.нет. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://censor.net.ua/ua>
CNN. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://edition.cnn.com/>
New York Times. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nytimes.com/>
Voice of America. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.voanews.com/>

Список використаної літератури

1. Артюшкина Л. В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: автореф. дисс. на соискание научной степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 “Германские языки” / Л. В. Артюшкина. – М., 2001. – 18 с.
2. Крысин Л. П. Иноязычное слово в роли эвфемизма / Л. П. Крысин // Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – 1998. – № 2. – С. 71-74.
3. Москвин В. П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – №3. – С. 58-70.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Шейгал Е. И. Эвфемизация в политическом дискурсе / Е. И. Шейгал // Языковая личность: проблемы креативной семантики. К 70-летию профессора И. В. Сетенберг: Сб. науч. тр. ВГПУ. – Волгоград : Перемена, 2000. – С. 158-171.
6. Allan K. Euphemism and Dysphemism Language Used as Shield and Weapon / K. Allan, K. Burridge. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 245 p.
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / D. Crystal. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 489 p.
8. Dąbrowska A. Eufemizmy współczesnego języka polskiego / A. Dąbrowska — Wrocław : W-wo U-tu Wrocławskiego, 1994. – 428 p.
9. Gómez M. C. Towards a new approach to the linguistic definition of euphemism. / M. C. Gomez // Language Sciences. – 2011. – №31. – P. 725-739.
10. Luchtenberg S. Euphemismen im heutigen Deutsch und Englisch / S. Luchtenberg. – Frankfurt am Main : P. Lang, 1985. – 299 s.
11. Neaman J. S. The Wordsworth Book of Euphemism / J. S. Neaman, C. G. Silver. – London : Wordsworth Editions LTD, 1995. – 310 p.
12. Rowson H. A. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. / H. A. Rowson. – New York : Castle, 2002. – 463 p.
13. Warren B. What Euphemisms Tell Us About the Interpretation of Words / B. Warren // Studia Linguistica. – 1992. – №2. – P. 128-165.

Karamysheva I. D., Nazarchuk R. Z., Verbovska Yu. R. Właściwości funkcjonalne eufemizmów militarno-politycznych we współczesnym ukraińskojęzycznym oraz angielskojęzycznym dyskursie medialnym.

Streszczenie

W artykule zostały przeanalizowane eufemizmy militarno-polityczne we współczesnym ukraińskojęzycznym oraz angielskojęzycznym dyskursie medialnym. Omówione są klasyfikacje eufemizmów, motywacje stosowania określeń eufemistycznych i funkcji, jakie pełnią eufemizmy militarno-polityczne w dyskursie medialnym, na podstawie tekstów “The New York Times”, “Daily News”, “CNN”, “VOA”, “Express”, “TSN”, “Tsenzor.net”, “UNIAN”.

Słowa kluczowe: eufemizm, dyskurs medialny, sposoby eufemizacji, funkcje eufemizmów.

Karamysheva I. D., Nazarchuk R. Z., Verbovska Yu. R. Functional Peculiarities of Military and Political Euphemisms in the Language of Modern English and Ukrainian Mass Media.

Summary

The topicality of this research article is proved by the fact that the manipulative effect of euphemisms, focused upon concealing the facts and distracting the audience from forbidden topics that the media has on recipients, still needs thorough exploration in linguistic terms.

The research object of the present study are military and political euphemisms in Ukrainian and English modern media; the research subject being their functional peculiarities.

The study material are 376 units in English and 239 in Ukrainian, selected from articles in the mass media discourse. English language articles include such American online newspapers and news portal: "The New York Times", "Daily News", "CNN" and "VOA". The Ukrainian language examples are from Ukrainian Internet newspapers and portals of news information services: "Express", "TSN", "Tsenzor.net" and "UNIAN". However, for the target analysis, 200 units of English and Ukrainian were selected, based on their frequency.

Two main functions of military and political euphemisms have been singled out as a result of the carried out analysis: veiling and acquittal. The function of veiling helps to change the names of phenomena with the negative connotation for more general notions with the neutral semantics. Performing the function of acquittal, euphemisms appear as the explained notion, acquired by the way of improving certain fragments of reality. The boundaries of veiling and acquittal functions, performed by the euphemisms of the military and political sphere, are quite fuzzy and are determined by the communicative intention.

Key words: euphemism, mass media discourse, euphemization means, functions of euphemisms.

УДК 81'42+81'37=111

Карамишева І. Д.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: iryn_ka@ukr.net
Рішняк Г. М.,
асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: lyvchanyn@yahoo.com

**ІДІОМАТИЧНІСТЬ ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ ПІДРУЧНИКІВ «MARKET LEADER»)**

У статті відображено результати аналізу ідіоматичної мови англійськомовного ділового дискурсу на матеріалі сучасних підручників «Market Leader». Висвітлено основні питання ідіоматичності ділового дискурсу, засади його формування, виокремлення та функціонування. Представлено структурно-семантичну та тематичну класифікацію ідіоматичних одиниць. На основі виокремлених груп чітко показано «домінанти» сучасного англійськомовного ділового дискурсу.

Ключові слова: дискурс, діловий/бізнес-дискурс, ідіома, колокація, ідіоматичність.

Сучасний світ надзвичайно динамічний, і більшість змін знаходить свій вияв у мові. Культурні та економічні стосунки виходять за межі однієї країни, і це зумовлює міжнаціональні контакти у багатьох галузях. Незважаючи на відмінності життєвих орієнтирів та моральних цінностей кожної національної спільноти, окреслюється тенденція до зміцнення взаємовигідних відносин. Комунікація у сфері бізнесу, таким чином, скріплює міжнаціональні зв'язки, а тому стає найважливішим соціокультурним фактором сучасності, що знаходить своє віддзеркалення в діловому дискурсі та свідчить про актуальність цього дослідження.

Об'єктом дослідження є ідіоми ділового дискурсу сучасної англійської мови (на матеріалі підручників «Market Leader»). Предмет дослідження – аналіз структурно-семантичних та функційних особливостей ідіом у діловому дискурсі на матеріалі підручників «Market Leader».

Джерельною базою дослідження виступали підручники «Market Leader» рівнів Elementary, Pre-intermediate, Intermediate, Upper-intermediate, Advanced 2010-2012 року видання, авторами яких є

David Cotton, David Falvey, Simon Kent, Iwonna Dubicka, Margaret O'Keeffe (Pearson Education). Ці підручники розроблено, щоб покращити навички спілкування в широкому діапазоні ділових ситуацій, і вони відображають особливості сучасного ділового дискурсу англійської мови.

У сучасній лінгвістиці є чимало праць, присвячених типології дискурсу, для виокремлення яких застосовують різні критерії. Так, наприклад, професор В. І. Карасик запропонував класифікувати дискурс на персональний та інституційний, останній, своєю чергою, поділяють на науковий, політичний, юридичний, діловий, воєнний, рекламний тощо [3, с. 193]. Дослідники О. Ф. Русакова і В. М. Русаков для опису типології дискурсу пропонують використовувати дисциплінарні ознаки, канали і способи комунікації, публічність/приватність комунікації [5, с. 78-79]. У монографії «Сучасні теорії дискурсу» О. Ф. Русакова подає свою типологію та виокремлює такі типи: дискурси повсякденного спілкування (побутові розмови, дружні бесіди тощо); інституційні дискурси (юридичний, адміністративний); публічний дискурс (дискурс громадських ініціатив та виступів, дипломатичний, PR-дискурс); політичний дискурс (дискурс політичних ідеологій, політичних інститутів, політичних акцій); медіа-дискурси; арт-дискурси; дискурс ділових комунікацій (дискурс ділових переговорів, бізнес-комунікацій); маркетингові дискурси (дискурс реклами, продажів); академічні дискурси (дискурс наукових співтовариств, гуманітарних дисциплін); культурно-світоглядні дискурси (дискурси культурних епох, філософських і релігійних течій) [6, с. 29]. Авторка уточнює, що ця типологія базується на тому дискурс-об'єкті (термін О. Ф. Русакової), який опинився в центрі вивчення. Проаналізовані погляди дозволяють зробити висновок про те, що остаточну типологію неможливо створити через об'єктивні складності описуваного явища. Дискурс як явище є певним континуумом, де окремі типи перетинаються і перетікають один в інший. Отож кожен типологію дискурсів розробляють для вирішення конкретних дослідницьких завдань.

Дедалі більша роль бізнесу в сучасному світі вплинула на зацікавлення лінгвістів вивченням саме ділового дискурсу. Усе частіше предметом дослідження вибирають те, що безпосередньо пов'язане з цією сферою: ділову комунікацію (С. L. Vové, J. V. Thill, B. Schatzman [12]), міжкультурне ділове спілкування (Н. В. Ботвина [1], F. Bargiella-Chappini [9]), діловий дискурс (Т. В. Чрділелі [7], Л. П. Науменко [4]), термінологію бізнесу, маркетингу (О. І. Гутиряк [2]) тощо. Аналіз згаданих сучасних досліджень показав, що діловому дискурсу (також бізнес-дискурсу) як одному з найбільш важливих типів мовного спілкування на теперішній час найменш властива особистісна компонента. Як вид інституційного типу діловий дискурс має такі особливості: 1) шаблонність; 2) клішованість; 3) взаємодія комунікантів відбувається в певних умовах спілкування; 4) певна система цілей спілкування, спрямованих на вирішення проблем у межах соціального інституту, досягнення домовленості і мовний вплив на адресата; 5) статусно-рольові відносини (наприклад: керівник – підлеглий) тощо. У діловому дискурсі, як і в інституційному, можна виділити низку таких параметрів, як-от: специфічні стратегії, цінності та характеристики текстів. До перших зараховують: переговори, співбесіди, тренінги та ін. Цінностями ділового дискурсу вважають: створення ділових або партнерських відносин, отримання прибутку, управління. У зв'язку з цим відзначимо, що однією з найважливіших ознак текстів цього дискурсу є цілеспрямоване спонукування адресата до необхідних дій [8, с. 12-14].

Отже, бізнес-дискурс є самостійним типом дискурсу, й одним із перспективних ракурсів його вивчення вважаємо аналіз ідіоматичності, специфіку якої, на нашу думку, недостатньо розкрито у працях, присвячених цій сфері досліджень. Ідіоматику ділового дискурсу, як було зазначено раніше, розглядаємо на основі матеріалу підручників «Market Leader», де автентичні тексти відображають усі аспекти ділової комунікації. Із цією метою проаналізовано 5 навчальних посібників «Market Leader» (Course Books) [1; 3; 5; 7; 9] та 5 збірників вправ «Market Leader» (Practice Files) [2; 4; 6; 8; 10] усіх рівнів складності (елементарний, нижчий середнього, середній, вищий середнього та високий рівні). У цих підручниках виділено 475 ідіоматичних виразів.

У сучасному мовознавстві досі немає сталого погляду на співвідношення понять «ідіома», «ідіоматичний вираз» та «фразеологізм», «фразеологічна одиниця». Існують теоретичні розбіжності щодо обсягу фразеології і характеру мовних фактів, які трактують як ідіоми. Оскільки об'єктом дослідження є ідіоматичні вирази/словосполучення ділового дискурсу в англійській мові, у дослідженні дотримуємося положень англо-американської традиції, де термін «ідіома» трактують як

широке поняття, що може виражатись усталеними словосполученнями, прислів'ями, кліше, фразовими дієсловами тощо. У дослідженні спираємося на класифікацію М. Бенсона, який досліджував англійські словосполучення. Його розуміння колокацій (англійською відповідно *collocations* «усталені словосполучення») знайшло свій вияв у «*The BBI combinatory dictionary of English*», укладеному спільно з І. Бенсоном і Р. Ілсоном. Автори виокремлюють такі категорії словосполучень: вільні комбінації (*free collocations*), ідіоми (*idioms*), словосполучення (*collocations*) [10].

● **Вільні комбінації** відповідно до словника BBI – це елементи, які «поєднуються відповідно до загальних правил англійського синтаксису і вільно замінюються» [11, с. 19]. Наприклад: *It's a difficult situation for our families* [10, с. 24].

● **Ідіоми** – це сталі/незмінні вирази, в яких значення складових частин не відображає значення цілого виразу [10, с. 52], (*to be thrown in at the deep end, to get our wires crossed, to put it in a nutshell*). Наприклад: *British business leaders say they face an uneven playing field in Europe (=unfair competition)* [6, с. 118].

У підручниках «Market Leader» виявлено 93 ідіоми ділового дискурсу:

● **Усталені словосполучення** перебувають між ідіомами, з одного боку, і вільними комбінаціями, з іншого [10, с. 253]; їх можна поділити на граматичні та лексичні словосполучення [11, с. 13]. М. Бенсон описав **лексичні колокації** як словосполучення, які складаються з двох «рівносильних» лексичних компонентів [10]. Існує 6 основних типів лексичних словосполучень:

- прикметник + іменник (*sustainable investment, significant driver, central bank, corporate failure*);
- іменник + (прийменник) + іменник (*consultation document, contents section, fund manager, investment opportunity*);
- дієслово + (прикметник/прийменник) + іменник (*to be pro-cyclical, to close an option position, to exceed guidance*);
- дієслово + прислівник (*to work overtime*);
- прислівник + прикметник (*fully embedded*);
- дієслово + прийменник + іменник (*line of credit, portfolio of investments, profit before tax*).

У підручниках «Market Leader» виявлено 257 усталених словосполучень лексичного типу, серед яких 101 словосполучення типу прикметник + іменник, 1 – прислівник + прикметник, 105 – іменник + іменник, 1 – дієслово + прислівник, 5 – дієслово + прийменник + іменник, 33 – дієслово + (прикметник) + іменник. Окремим типом виділено групу іменник + прийменник + іменник – 10 одиниць.

Граматичні колокації складаються з іменника, прикметника або дієслова, а також прийменника, прислівника, інфінітива або герундія. М. Бенсон, Е. Бенсон і Р. Ілсон [10, с. 57] поділяють граматичні колокації на такі типи:

- іменник + прийменник (*an add-on*);
- дієслово + прийменник (*to spend on, to splash out, to take care of*);
- прикметник + прийменник.

У підручниках «Market Leader» виокремлено 125 усталених словосполучень граматичного типу, серед яких 1 словосполучення типу іменник + прийменник, 124 словосполучень типу дієслово + прийменник (цю групу також називають складеним або фразовим дієсловом – англійською відповідно «*phrasal verb*»).

Застосовуючи класифікацію М. Бенсона, ми поділили досліджувані вирази на дві групи: ідіоми (93 одиниць) та усталені словосполучення (442 одиниць). У діловому дискурсі простежуємо виразну перевагу вживання усталених словосполучень (80%) над ідіомами (20%). Серед усталених словосполучень виокремлюємо лексичні та граматичні типи, з кількісним домінуванням перших (67% у порівнянні з 33%).

У підручниках Market Leader кожен розділ має свою назву та відповідну тему, відтак аналіз семантики вживаних ідіом у кожному розділі дозволив сформувати чітку тематичну класифікацію, що налічує 8 груп, а саме:

- 1) Спілкування (*communication*) – 26 ідіом (з 93):
What have you heard on the grapevine recently? [10, с. 24]
- 2) Грошові відносини (*money relationship*) – 6 ідіом (з 93):

*Decorating is messy job, but where **there's muck, there's money*** [10, с. 20].

3) Конкуренція/змагання (*competition*) – 25 ідіом (з 93):

*The two rival companies were running **neck and neck** in the push to achieve national leadership through local dominance* [10, с. 86].

4) Незручна ситуація (*specific situation*) – 8 ідіом (з 93):

*I **got into hot water** with my boss for wearing casual clothes to the meeting with the potential Japanese customers* [10, с. 86].

5) Наведення прикладу (*giving examples*) – 8 ідіом (з 93):

*Many food manufactures are now moving into the Chinese market. **Take for instance** Archie, market of the famous Toto brand* [2, с. 130].

6) Перебування на шляху війни/у конфлікті (*warpath*) – 7 ідіом (з 93):

*Manufacturers often feel they are **fighting a losing battle** against counterfeiting* [8, с. 146].

7) Успіх (*success*) – 8 ідіом (з 93):

*We like to recruit managers with **a good track record*** [4, с. 96].

8) Ризик (*risk*) – 5 ідіом (з 93):

*Think twice, **the stakes are high*** [8, с. 146].

Найчастіше ідіоми ділового дискурсу відображають процес спілкування (30%) та змагання бізнес-конкурентів (26%) (Рис. 1).

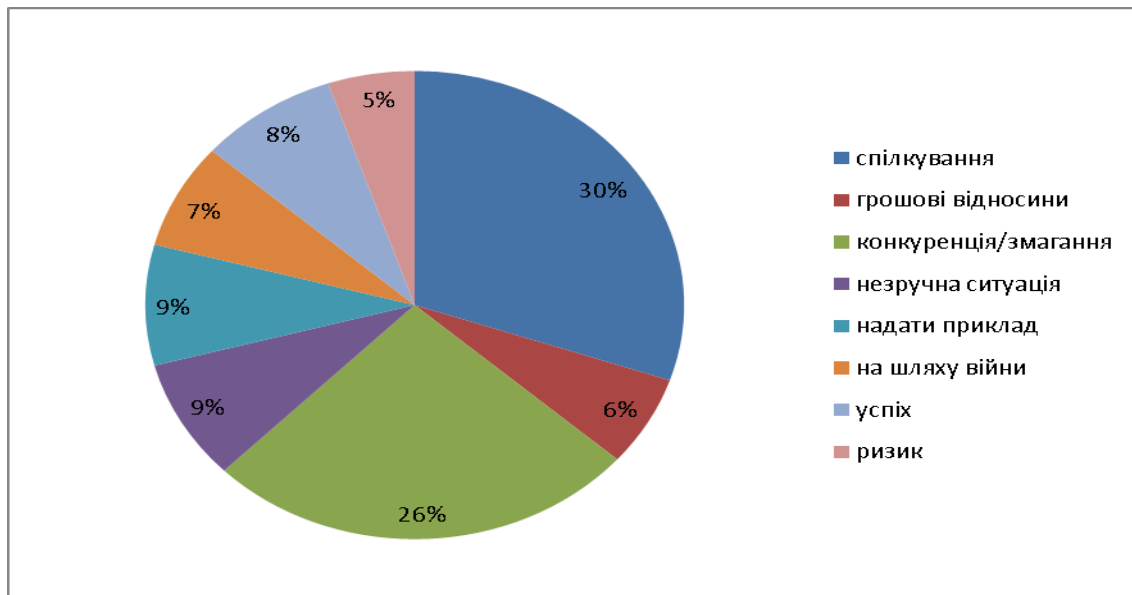

Рис. 1. Діаграма тематичної класифікації ідіом

Детальний аналіз 442 усталених словосполучень дозволив виділити 23 підтеми:

- Компанії і організації (*companies and organization*) – 13 словосполучень:

Research and Development is concerned with studying new ideas and planning new products [8, с. 90].

- Кризовий менеджмент (*crisis management*) – 6 словосполучень:

*During the **credit crunch**, many businesses faced the risk of running out of money* [6, с. 62].

- Конкуренція (*competition*) – 1 словосполучення:

*Given our country's industrial policy and the new global economic environment, we should clear unreasonable hurdles and provide **a level playing field** to all businesses, regardless of their size and nationality* [4, с. 102].

- Фінанси та гроші (*finance and money*) – 39 словосполучень:

*We're trying to raise **interest rate** on our loan* [10, с. 20].

- Бухгалтерський облік (*accounting and finance*) – 21 словосполучення:

*Those employed by **accountancy firms**, usually specialize in very specific areas* [4, с. 86].

- Залучення фінансування (*raising finance*) – 12 словосполучень:

He invested €1 million of **equity capital** in the herbal tea products business [6, с. 41].

- Фінансові інвестиції (*finance and investment*) – 36 словосполучень:

Investment capital it is money which is invested in a company in order to produce a return or profit [7, с. 93].

- Аудит (*auditing*) – 22 словосполучення:

The banks were having financial difficulties and called the company's directors to a meeting to discuss its **bank facility** for the coming year [10, с. 20].

- Діяльність/конкретні дії (*specific activities*) – 6 словосполучень:

For example, having to **lead a meeting** or to make a presentation to senior executives can cause stress, especially the first time [6, с. 62].

- Проблеми (*problems*) – 2 словосполучення:

Shall we call a meeting to **discuss the problem**, so we can look for ways of making them less strict? [10, с. 62]

- Робота (*Work*) – 15 словосполучень:

Ambitious people often decide on a **career plan** while they are still at school or university [10, с. 75].

- Телефонні перемовини (*telephoning*) – 2 словосполучення:

Could you ask her to **give me a call** this afternoon? [10, с. 60]

- Людські якості (*describing people*) – 1 словосполучення:

He's not really a **team player** at all – very independent [5, с. 45].

- Задоволення від роботи (*job satisfaction*) – 8 словосполучень:

Many job satisfaction studies, perhaps surprisingly, have found that often a **fringe benefit** is not the most motivating factor for many employees [4, с. 102].

- Посади (*jobs*) – 8 словосполучень:

We tried to find a new **Sales Manager** with at least three years' experience [10, с. 20].

- Подорож (*travel*) – 4 словосполучення:

I always pay the lowest economy fare I can find, but, of course, I earn **frequent-flyer** points to get upgrades [8, с. 90].

- Звітність про виконання (*reporting on performance*) – 14 словосполучень:

How often do you **write a report**? [10, с. 62]

● Корпоративні питання соціальної сфери та сфери управління (*corporate social and governance issues*) – 19 словосполучень:

In 2006, EDF Energy set up a Sustainable Future project using **corporate social responsibility (CSR)** as a **business performance driver** [6, с. 62].

- Маркетинг і реклама (*marketing and advertising*) – 10 словосполучень:

Sales leaflets must be clear, simple and easy to understand [8, с. 97].

- Продукція (*products*) – 2 словосполучення:

What are the **key features** of this new product? [2, с. 60].

We have to expand our **product range** [6, с. 62].

- Реклама (*advertising*) – 3 словосполучення:

The studies also suggest that Hispanic consumers offer big companies the chance to use the kinds of **sales pitches** that worked with US consumers in decades past, but which are now less popular with advertising-weary viewers [5, с. 45].

- Міжнародний маркетинг (*international marketing*) – 10 словосполучень:

My final point was that, throughout the world, there is a trend towards liberalizing trade and removing **trade barriers** [2, с. 86].

- Бренди (*brands*) – 3 словосполучення:

In order to sharpen Nokia's **brand image** as a technology leader, it was important that it had products in, in those areas [9, с. 85].

Виділені тематичні групи можна об'єднати в 4 фразео-семантичні поля (ФСП – під ФСП розуміємо сукупність фразеологічних одиниць зі спільною семантичною темою, що перебувають у певних системних зв'язках) ділового дискурсу: «бізнес і управління» (20 словосполучень), «грошові відносини» (130 словосполучень), «купівля та продаж» (28 словосполучень), «економічні та

виробничі відносини» (79 словосполучень). Найбільшу кількість словосполучень містить ФСП «грошові відносини» (50%).

Аналіз відібраних ідіоматичних виразів чітко виявляє тематичні «домінанти» сучасного англійськомовного ділового дискурсу, серед яких очікувано переважають такі теми, як «грошові відносини», «конкуренція/змагання», адже діловий дискурс відображає сутність економічних зв'язків. Є і цілком несподівані категорії, наприклад, група «незручна ситуація», що можна вважати підгрупою «спілкування» і яка свідчить про те, що в діловому світі пріоритетним виступає налагодження стосунків через живе спілкування.

Перспективи нашого дослідження визначено потребою вивчення ідіоматики ділового дискурсу, а також обґрунтування семантичних і функційних особливостей ідіом як лексичних одиниць мови, які найяскравіше відображають етнічну специфіку, що в подальшому можна використати як для лінгвокультурних, так і кроскультурних студій.

Список використаної літератури

1. Ботвина Н. В. Офіційно-діловий та науковий стилі української мови : навч. посіб. / Н. В. Ботвина. – К. : АртЕк, 1999. – 258 с.
2. Гутиряк О. І. Англійська термінологія маркетингу: структура та семантичні характеристики : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. І. Гутиряк. – К., 1999. – 18 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
4. Науменко Л. П. Конституенти сучасного англійськомовного бізнес-дискурсу / Л. П. Науменко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2013. – Вип. 43(3). – С. 115-123.
5. Русакова О. Ф., Русаков В. М. PR-дискурс: теорико-методологический анализ / О. Ф. Русакова, В. М. Русаков. – Екатеринбург : Институт философии и права УрО РАН; Институт международных связей, 2008. – 282 с.
6. Русакова О. Ф. Современные теории дискурса. Опыт классификаций / О. Ф. Русакова // Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ. – Екатеринбург : Дискурс-Пи, 2006. – С. 11-30.
7. Чрділелі Т. В. Прецедентні феномени як проблема міжкультурної комунікації / Т. В. Чрділелі // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. – 2012. – Вип. 25. – С. 114-120.
8. Ширяева Т. А. Когнитивное моделирование институционального делового дискурса: автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Т. А. Ширяева. – Краснодар, 2008. – 50 с.
9. Bargiella-Chiappini F. The language of business: Introduction and Overview / F. Bargiella-Chiappini, S. Harris // The language of business: an international perspective. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 1997. – P. 1–18.
10. Benson M. Lexicographic Description of English. Studies in Language Companion Series / M. Benson, E. Benson, R. Ilson. – Volume 14. – Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing, 1986. – 275 p.
11. Benson M. The Combinatory Dictionary of English / M. Benson, E. Benson, R. Ilson. – Amsterdam/Philadelphia: 3rd edition. – John Benjamins Publishing, 2010. – 567 p.
12. Bovee C. L. Business Communication Today / C. L. Bovee, J. V. Thill, B. Schatzman. – 10th edition. – Pearson Prentice Hall, 2011. – 98 p.

Ілюстративний матеріал

1. Cotton D. Market Leader Elementary Business English Course Book / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 163 p.
2. Cotton D. Market Leader Elementary Business English Practice File / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 99 p.
3. Cotton D. Market Leader Pre-intermediate Business English Course Book / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 164 p.
4. Cotton D. Market Leader Pre-intermediate Business English Practice File / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 97 p.
5. Cotton D. Market Leader Intermediate Business English Course Book / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 169 p.
6. Cotton D. Market Leader Intermediate Business English Practice File / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 112 p.
7. Cotton D. Market Leader Upper-intermediate Business English Course Book / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 177 p.
8. Cotton D. Market Leader Upper-intermediate Business English Practice File / D. Cotton, D. Falvey, S. Kent. – England : Pearson Longman, 2010. – 115 p.

9. Dubicka I. Market Leader Advanced Business English Practice File / I. Dubicka, M. O’Keeffe. – England : Pearson Longman, 2012. – 75 p.

10. Dubicka I. Market Leader Advanced Business English Course Book / I. Dubicka, M. O’Keeffe. – England : Pearson Longman, 2012. – 176 p.

Карамышева И. Д., Ришняк Г. М. Идиоматичность делового дискурса современного английского языка (на материале учебников «Market Leader»).

Аннотация

В статье отражены результаты анализа идиоматичности языка англоязычного делового дискурса на материале современных учебников «Market Leader». Освещены основные вопросы идиоматичности бизнес-дискурса, принципы его формирования, выделения и функционирования. Предложена структурно-семантическая и тематическая классификация идиоматических единиц. На основе выделенной тематики четко отображены «доминанты» современного англоязычного делового дискурса.

Ключевые слова: дискурс, деловой/бизнес-дискурс, идиома, коллокация, идиоматичность.

Karamysheva I. D., Rishnyak H. M. Idiomatic Language of Business Discourse in Modern English (based on «Market Leader» textbooks).

Summary

Cultural and economic relations extend beyond one country. Communication in business strengthens ethnic connections and, as a result, becomes the most important factor of socio-cultural identity, which is reflected in the language of business discourse, and proves the topicality of this research. Since the aim of the presented paper is to focus on the idiomaticity of modern business discourse, the research object are idioms in modern English taken from «Market Leader» textbooks (from the elementary to advanced levels). The research subject, correspondingly, are structural-semantic and functional peculiarities of idioms based on the mentioned research material.

The theoretical part of the research highlights the principles of business discourse formation and functioning. The practical part presents the structural-semantic and thematic classifications of 475 analyzed idiomatic units. The analysis is based on the classification of the British researcher M. Benson, where all the phrases are divided into free word combinations, collocations, idioms and collocations are further subdivided into lexical and grammatical ones. Subsequently, there was suggested a thematic classification of idioms with 8 major topics distinguished, reflecting the «dominants» of English business discourse. The most frequent idioms are registered within the topics «communication» and «competition», proving the fact that business communication is not devoid of figurative expressive means. The research of the business discourse language in the cross-cultural aspect can be viewed as its perspective.

Key words: discourse, business discourse, idiom, collocation, idiomaticity.

УДК 81'33+304.5+004.773

Кісельова А. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Одеська юридична академія»
E-mail: aakiselyova@gmail.com

**ХЕШТЕГ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ МЕДІАТЕКСТУ
У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ**

У статті проаналізоване поняття медіатексту та його особливості у сучасному інформаційному просторі, зокрема у соціальних мережах. Одним з найактуальніших у структурі медіатексту є такий елемент, як хештег чи хештег-текст. Стаття подає аналіз досліджень цих понять, наявних у сучасних україномовних, російськомовних й англомовних джерелах та окреслює перспективи вивчення цього аспекту на вітчизняному матеріалі.

Ключові слова: медіатекст, соціальні мережі, медіа дискурс, хештег, хештег-текст.

Говорячи про медіатекст, дослідники найчастіше мають на увазі «твір масовоінформаційної діяльності та масової комунікації» [8, с. 268], тобто текст, створений професійними журналістами, який має на меті вплинути на читача, викликати в нього певну реакцію. Отже, медіатекст передусім передбачає присутність журналіста як творця [8, с. 268]. Однак сьогодні на перший план виходить той вид медіатексту (традиційно поділеного на радіо-, теле-, газетні та інтернет-тексти), який

створюється в інтернеті, отже не тільки журналістами в електронних версіях різних видань, а й відомими особами чи пересічними користувачами на своїх сторінках у соціальних мережах.

Глобальна комп'ютеризація, зростання інформаційних технологій та бурхливі соціально-політичні процеси, якими характеризується життя у більшості країн світу в останні роки, призвели до того, що актуальність досліджень соціальних мереж не викликає на сьогодні сумнівів, бо ними так чи інакше користується більшість громадян. І саме ця тенденція призводить до того, що, досліджуючи медіатекст, ми, базуючись на роботах Т. Г. Добросклонської, трактуємо його як «будь-який медіапродукт чи продукт комунікації, який може бути включений у різні медійні продукти та різні медійні обставини» [4], і перспективним вважаємо саме розгляд текстів україномовного сегмента найпопулярніших та найвпливовіших соціальних мереж, таких як Facebook та Twitter [5].

Які ж складники медіатексту в соціальних мережах вирізняють його та роблять унікальним? Багато дослідників, зокрема В. В. Богуславська, І. В. Богуславський, О. А. Вольф, Ю. С. Наволока, E. Herzfeldt, Ph. A. Rauschnabel, P. Sheldon, наголошують на тому, що велику роль у сучасному медіатексті відіграє такий елемент, як хештег [1; 2]. Однак, незважаючи на певну кількість робіт, присвячених вивченню хештегів англійською та російською мовою, серед робіт українських науковців ми знайшли лише дослідження Н. О. Давидюк, яка, проте, базується на французькомовному матеріалі. Це, на нашу думку, увиразнює необхідність вітчизняних розробок у цій галузі, які використовували б україномовний матеріал.

Хештег (англ. *hashtag*, від *hash* – «символ ґратки», «октоторп») – слово або фраза, яким передусім символ «#» (октоторп). Користувачі можуть об'єднувати групу повідомлень за темою або типом з використанням хештегів – слів або фраз, які починаються з #. Короткі повідомлення в мікроблогах соціальних мереж, таких як Twitter, Facebook тощо, можуть бути помічені хештегом, включаючи в себе як одне слово, так і більше об'єднаних слів (але без пробілів). Хештеги дають можливість групувати подібні повідомлення, таким чином можна знайти хештег і отримати набір повідомлень, які його містять. На міжнародному рівні хештег став практикою запису стилів для повідомлень Twitter протягом 2009–2010 рр., коли проходили іранські вибори. Починаючи з 1 липня 2009 року, Twitter почав пов'язувати всі хештеги гіперпосиланнями до результатів пошуку, що містять всі останні повідомлення, що згадують або хештег, або стандартне написання таких слів, за умови, що такі слова записані в тому ж порядку. Це було підкреслено в 2010 році з уведенням «Актуальні теми» на головній сторінці Twitter [7]. З часом хештеги стали прерогативою не тільки Twitter, а й інших соціальних мереж. Так у 2011 році вони з'явилися в Instagram, у 2013 – на Facebook.

Н. О. Давидюк наводить детальну класифікацію функцій хештегів, серед яких виокремлює такі:

- маркування теми окремого повідомлення. При цьому такий хештег може не інтегруватися до синтаксичної структури повідомлення, фігуруючи фактично як окреме називне речення в тексті на початку чи в кінці повідомлення, а може виконувати й певну синтаксичну роль у повідомленні – підмета, присудка, додатка, обставини та ін. Остання ситуація часто виникає коли хештег вказує не тільки на тему повідомлення, а й на учасника ситуації, про яку йдеться [3];
- маркування теми серії повідомлень з метою їх об'єднання;
- організація наративу з колективним авторством або діалогу / полілогу (для ситуацій, коли хештег використовують різні автори);
- забезпечення «пошукабельності» маркованого повідомлення, тобто можливості легко знайти текст цікавої тематики серед сукупності різних текстів;
- класифікування повідомлень, що передбачає спрощення сортування текстів для користувачів;
- відображення «історії переживань» суспільства, реакції міжнародної спільноти на ті чи інші резонансні події;
- швидке поширення інформації, адже достатньо вжити у своєму повідомленні актуальний хештег – і його побачить дуже велика аудиторія;
- ціла низка функцій, пов'язаних із маркетингом, зокрема зворотний зв'язок, вивчення ринку тощо;
- соціалізуючо-розважальна функція, виражена певними іграми та флеш-мобами;

• здатність хештегів бути носіями оцінних значень завдяки можливості відображення в них усіх аспектів ставлення до когось / чогось, тобто вираження емоцій; вираження судження та вираження оцінки;

- самовираження користувачів мережі інтернет [3].

Американські дослідники E. Herzfeldt, Ph. A. Rauschnabel та P. Sheldon наводять 10 основних чинників, які мотивують людей використовувати хештеги. До них належать такі:

- бажання розважити себе чи своїх читачів;
- організація своїй повідомлень;
- створення унікального дизайну свого повідомлення;
- висловлення конформістської позиції;
- прагнення продемонструвати зв'язок із трендовими темами;
- підтримка зв'язків із друзями, вживання «внутрішніх» жартів;
- надихання інших користувачів на певні теми для роздумів;
- звертання до аудиторії;
- підсумовування змісту повідомлення;
- висловлення інтересу до певної події чи людини [9].

На нашу думку, різноманітність вищенаведених функцій указує на те, що сьогодні саме хештеги є тим джерелом інформації, в якому містяться головні сенси повідомлень, адже саме їх зазвичай короткий характер накладає на них зобов'язання бути максимально влучними та яскравими, привертати увагу аудиторії та інформувати її про зміст усього повідомлення.

Розширюючи тло вивчення цієї теми, Ю.С. Наволока пропонує ширше поняття «хештег-текст», що володіє категоріальними ознаками тексту і, отже, є особливим видом тексту в сучасному синтаксисі: з одного боку, він має такі ознаки хештега, як, наприклад, незвичайна форма написання і подачі матеріалу; з іншого – «нестандартна форма», представлена одним або декількома хештегами, дозволяє реципієнту сприймати і розуміти зміст написаного завдяки наявності категоріальних ознак, притаманних звичайним текстам, тобто цілісність, зв'язність, завершеність та інформативність [6].

Отже, як видно із представленої нами розвідки, вивчення хештегів та хештег-текстів на матеріалі україномовного сегменту соціальних мереж є сучасною та перспективною темою, що дозволила б не тільки розширити вже наявну теоретичну базу та збагатити її вітчизняними прикладами, а, вивчивши особливості функціонування хештегів в Україні, у подальшому розробити комплекс порад щодо створення та вживання максимально ефективних для досягнення певної мети хештегів.

Список використаної літератури

1. Богуславская В. В. Медiateкст и хэштеги: цифровая трансформация СМИ / В. В. Богуславская, И. В. Богуславский // Гуманитарный вектор. – М., 2017. – Т. 12, №5. – С. 51–58.
2. Вольф О. А. Функции хэштега в журналистском медiateксте (на примере постов газеты «ШАНС» в социальной сети «ВКонтакте») / О. А. Вольф // Язык. Коммуникация. Культура: I Междунар. заочная науч.-практ. конф. : сб. ст. – М., 2017. – С. 24–27.
3. Давидюк Н. О. Функціональний потенціал хештегів / Н. О. Давидюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. – 2017. – Т. 20, № 1. – С. 32–44.
4. Добросклонская Т. Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ / Т. Г. Добросклонская. – М., 2008. – 203 с.
5. Духнич О. Топ-50 украинских блогеров в Facebook и twitter / О. Духнич. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/publications/virtualnye-geroi-politiki-i-zhurnalisty-tesnyat-pop-znamenitostey-v-facebook-i-twitter-infografika-nv-22945.html>. – Назва з екрану.
6. Наволока Ю. С. Хэштег-текст как новый формат текста в интернет-пространстве (на примере социальной сети «Инстаграм») / Ю. С. Наволока // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2018. – № 12 (90). – Ч. 3. – С. 568–573.
7. Хештег. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Хештег>. – Назва з екрану.
8. Яцимірська М. Медiateкст як продукт журналістської творчості (психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій) / М. Яцимірська, Н. Драган // Вісник Львів. нац. у-ту ім. Івана Франка. Серія «Журналістика». – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 30. – С. 267–276.
9. Rauschnabel P. A. What motivates users to hashtag on social media? / P. A. Rauschnabel, P. Sheldon, E. Herzfeldt. – Psychol. Mark., 2019. – P. 1–16.

Киселёва А. А. Хэштег как ключевой элемент медиатекста в социальных сетях.

Аннотация

В статье проанализировано понятие медиатекста и его особенности в современном информационном пространстве, в частности в социальных сетях. Одним из самых актуальных в структуре медиатекста есть такой элемент, как хэштег или хэштег-текст. Статья представляет анализ исследований этих понятий, имеющийся в современных украиноязычных, русскоязычных и англоязычных источниках и определяет перспективы дальнейшего изучения этого аспекта на украинском материале.

Ключевые слова: медиатекст, социальные сети, медиа дискурс, хэштег, хэштег-текст.

Kiselova A. A. Hashtag as a key element of media text in social networks.

Summary

The object of the study is a concept of hashtag and its use in all kinds of media texts, mainly social networks originated texts. Social networks nowadays are a highly promising area of researched due to their growing popularity all over the world.

The article analyzes the general concept of a media text and its features in the modern information space, particularly in social networks, such as Twitter and Facebook. Considering the majority of up-to-date studies, one of the most relevant aspects in the structure of a modern media text is a hashtag or even a hashtag-text (a relatively new term proposed by a Russian linguist).

The main aim of the article is to outline the perspectives of the search dedicated to studying and classification of hashtags used in Ukrainian media texts as such material have not been found by the author.

Several classifications of hashtag functions are cited and explained in the article thus underlining the vast diversity of abovementioned functions and the importance of their further studying, especially on Ukrainian texts. The article presents an analysis of the research of above-mentioned concepts, which is available in Ukrainian-speaking, Russian-speaking and English-speaking sources, and determines the prospects for further studies in this field.

Key words: media text, social networks, media discourse, hashtag, hashtag text.

УДК 84.161.2'42:323.232

**Кондратенко Н. В.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
E-mail: kondr_nat@ukr.net**

ДЕБАТИ ЯК МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено аналізу дебатів як мовленнєвого жанру українського політичного дискурсу. Визначено жанр дебатів та розмежовано передвиборчі й парламентські дебати як вияви політичної дискусії. Проаналізовано основні ситуації мовленнєвої взаємодії у передвиборчих дебатах та виокремлено суттєві ознаки парламентських дебатів. Досліджено лінгвопрагматичні характеристики мовлення українських політиків у полілогічній взаємодії.

Ключові слова: політичний дискурс, політична комунікація, мовленнєвий жанр, передвиборчі дебати, парламентські дебати.

Лінгвістичні дослідження політичного дискурсу (далі – ПД) здебільшого зосереджено на проблемах функціонування мовних одиниць різних рівнів, вербальних аспектах політичного іміджу й політичній рекламі. Останнім часом у центрі уваги мовознавців постали лінгвопрагматичні параметри ПД, серед яких актуальними вважаємо вивчення комунікативних стратегій і тактик учасників ПД, виявлення комунікативних ролей комунікантів-політиків, а також виокремлення мовленнєвих жанрів (далі – МЖ). Саме останній аспект привернув нашу увагу як один з найперспективніших з позицій лінгвопрагматичного дослідження ПД. Визначення й розроблення типології жанрів ПД не має однозначного потрактування в мовознавстві, проте представлене окремими розвідками, що висвітлюють особливості різних жанрових форм і текстів політичної комунікації. На окрему увагу заслуговують інтерактивні жанрові форми ПД, що мають діалогічний або полілогічний характер. Одним з таких жанрів є політичні дебати, проаналізовані в статті з комунікативно-прагматичного погляду.

Вивчення ПД належить до актуальних питань у зарубіжному (А. Баранов, Е. Будаєв, Е. Лассан, Г. Лассвелл, А. Чудінов, О. Шейгал та ін.) та українському (Т. Вашук, Н. Гайдук, Н. Петлюченко, В. Петренко, М. Степаненко, Г. Яворська та ін.) мовознавстві. Лінгвопрагматика ПД стала предметом досліджень насамперед українців одеської лінгвістичної школи (Т. Ковалевська, Н. Кутуза, О. Билінська, Л. Завальська, Л. Стрій та ін.) і українських германістів (А. Прокопенко, І. Серякова, Л. Славова, Т. Стецик, О. Чорна та ін.). Теорія жанрів, що розвивається як окрема галузь мовознавства – генологія або генристика, – представлена низкою праць зарубіжних (Дж. Свейлс, К. Міллер, М. Бахтін, А. Вебицька, В. Дементьєв, Т. Шмельова та ін.) і вітчизняних дослідників (Ф. Бацевич, І. Корнейко, О. Петрова, Н. Попова та ін.). Проте проблеми визначення жанрів ПД, їх кваліфікування й характеристика належать до комплексу актуальних і комплексно не розв'язаних.

Мета наукової розвідки полягає у жанрових характеристиках політичних дебатів, вивченні українських політичних дебатів як МЖ та аналізі різновидів дебатів в українського ПД.

Об'єкт дослідження – український ПД, предмет – МЖ «дебати» в українському ПД. Використано такі методи, як лінгвопрагматичний аналіз для виокремлення комунікативних ролей та вивчення інтерактивної взаємодії політиків, дискурсивний аналіз – для визначення жанрової специфіки дебатів і лінгвостилістичний аналіз – для вивчення мовного наповнення МЖ політичних дебатів.

Матеріалом для аналізу слугували стенограми передвиборчих дебатів кандидатів на пост Президента України (2004–2010 роки) та парламентських дебатів, що проходять у Верховній Раді України (2014–2018 роки).

Дебати – це МЖ ПД діалогічного або полілогічного характеру, що презентує дискусію політиків. Такий підхід є широким, тобто дебати потрактуємо як «сукупність усіх мовленнєвих актів у політичних дискусіях, а також правил публічної політики, які оформилися згідно чинних традицій та отримали перевірку досвідом» [3, с. 185]. Політичні дебати є виявом політичної полеміки, що потрактовують як різновид «мовленнєвої діяльності, завданням якої є відстояти власну позицію та нівелювати протилежні погляди», а також «складне, спричинене соціополітичними подіями комунікативне утворення (...), що переростає в протистояння, якому властиві послідовна структура викладу матеріалу, вербалізація ідей з метою маніпулювання думками виборців і боротьби за владу, здобуття прихильності електорату та досягнення конкретних політичних цілей» [8, с. 6]. Згідно з таким підходом дебати належать до аргументативних форм комунікації, що і зумовлює уналежнення їх до агонально-аргументативних жанрів ПД.

Розрізняємо два види дебатів: передвиборчі і парламентські.

Передвиборчі дебати мають місце між політиками, які претендують на одну посаду й обмінюються власними політичними програмами, планами, переконуючи телеглядачів підтримати їх на виборах. Передвиборчі дебати реалізують такий різновид ПД, як предвиборчий дискурс, що визначають як «складне комунікативне утворення, у якому перетинаються конститутивні ознаки інституційного, ритуального і риторичного характеру, що дозволяє визначити цей жанр політичної комунікації як «гібридний» з домінантними характеристиками риторичної комунікації» [4, с. 16]. Поміж інших жанрів передвиборчого дискурсу дебати мають яскраво виражений діалогічний характер, агональність, аргументативність і скеровані на актуалізацію політичного іміджу кандидатів перед масовою аудиторією телеглядачів.

Передвиборчі дебати як жанр також походить із західних мас-медійних комунікацій, де політики є публічними особами й активно беруть участь у прилюдному обговоренні ключових питань своєї передвиборчої програми. А. Андреев визначає політичні дебати як «діалогічний, аналітичний жанр телевізійної публіцистики, мета якого – виявити позиції, програми, цінності претендентів на виборні посади під час дискусії, що регулюється об'єктивним незалежним модератором та охоплює представлення позицій двох і більше кандидатів, їхню полеміку та відповіді на найважливіші для виборців питання, які поступають від ведучого, журналістів, глядачів у студії або телеглядачів» [1, с. 17]. О. Фоменко визначає передвиборчі політичні дебати як структурований і спеціально організований публічний обмін думками між двома учасниками з актуальної теми та вид публічної дискусії, скерованої на переконання аудиторії, у якому «вербальні і невербальні засоби, що використовуються учасниками дебатів, мають на меті отримання певного результату – сформувати у

слухачів позитивне враження від власної позиції» [12, с. 7]. На думку дослідників, передвиборчі теледебати для підвищення їхньої ефективності повинні відповідати таким вимогам: віддзеркалювати інтереси аудиторії, ЗМІ та кандидатів; серія дебатів є кращою за одноразові зустрічі кандидатів (оптимально проведення дебатів у три етапи); оптимальною формою дебатів є зустріч «обличчям до обличчя» за затвердженими темами, цікавими для аудиторії; найбільш ефективні дебати в останні дні перед виборами [1, с. 10].

Першими дебатами, здійсненими в телевізійному форматі, були проведені між кандидатами на пост президента США – Дж. Кеннеді і Р. Ніксоном (1960 р.). Сучасний ПД у США демонструє актуальність передвиборчих дебатів для оприлюднення програм кандидатів і репрезентації їхньої мовленнєвої поведінки. Так, під час останніх виборів було продемонстровано агресивну поведінку Д. Трампа та конфліктну взаємодію між кандидатами [6].

Традиція передвиборчих теледебатів в Україні розпочата з 1991 року, проте Л. Кравчук, який став переможцем президентських перегонів, у них участі не брав. Уперше основні політичні опоненти зустрілися на дебатах у 1994 році: Л. Кравчук і Л. Кучма, де впевненим виглядав невдовзі обраний президентом Л. Кучма. Однак вже на наступних виборах 1999 року в дебатах він участі не брав. Першими знаковими дебатами для українського ПД стали проведені в 2004 році між кандидатами на пост Президента України В. Ющенком і В. Януковичем. Вони відбулися двічі: перша спроба мала штучний характер: теледебати нагадували обмін програмними виступами, а вже друга спроба стала першими теледебатами агонального типу [7, с. 139]. Дискурсивний аналіз теледебатів між В. Ющенком і В. Януковичем, проведених у 2004 році, продемонстрував вибір різних комунікативних ролей за умови певного збігу інших характеристик – гендерних, вікових та соціальних.

Основними моделями комунікативної взаємодії вважаємо чотири комунікативні ситуації, що представляли взаємодію відповідних комунікативних ролей.

1) Комунікативна взаємодія «викладач – учень». На теледебатах таку ситуацію змоделивав В. Ющенко, беручи на себе роль екзаменатора: *Це іспит для нас, висуваючи поради своєму опоненту: почитайте добрі книжки, прислухайтесь, запам'ятайте*. Вибір комунікативної ролі викладача-екзаменатора підкреслений монологічністю виступу В. Ющенка, коли, не чекаючи відповіді опонента, він починає відповідати на власні запитання. Яскравим прикладом реалізації мовленнєвої поведінки «викладача» є апеляції до авторитетів, напр., В. Ющенко: *Я хочу відповісти словами генерала де Голля, президента Франції, одного з моїх улюблених політиків: опозиція у Франції дуже складна, важка, з нею важко спілкуватися, але як президент, я буду з ними спілкуватися, бо опозиція – це також Франція*.

2) Комунікативна ситуація «професіонал – аматор». Цей варіант було ініційовано В. Януковичем в аксіологічному плані: «професіонал від політики» (негативна конотація) – це опонент, а В. Янукович – аматор, напр.: *Я нова людина тут в Києві, як кажуть, на верхніх етажках влади*. Вибір для спілкування поперемінно української та російської мов також посилює семантику непрофесійності відповідно до обраної комунікативної ролі «аматора». У цьому разі йдеться про актуалізацію негативного значення поняття «професійний політик», натомість «аматор» виступає носієм нової, передової ідеології, приборчиком нових рішень старих проблем. Звідси й протистояння «нова влада» / «стара влада», що репрезентує В. Янукович.

3) Комунікативна ситуація «батько – син», на відміну від попередніх не нав'язується одним із учасників теледебатів іншому. Навпаки, кожен свідомо обирає відповідну комунікативну роль і мовленнєву поведінку. В. Янукович обрав комунікативну роль «батько», напр.: *Я весь час думав, що зробити, щоб сплатити зарплату працівникам підприємства, на якому я працював, що треба зробити, щоб заспокоїти людей*. В. Ющенко обрав іншу комунікативну роль, яка здається симетричною – це роль «син», проте він позиціонує себе не в контрасті до опонента, а в загальній комунікативній ситуації, напр.: *...я виховувався на моралі свого батька, який був воїном Радянської армії, прикордонником*.

4) Комунікативна взаємодія «Бог – людина» або «богообрана людина – пересічна людина». Тут йдеться про протиставлення сакрального – профанному (звичайному, побутовому). Активна позиція в презентації цієї комунікативної ролі належала В. Януковичу, напр.: *...я часто обрався к Богу,*

чтобы Бог простил вас за ваш грех, Все оскорбления, которые были в мой адрес, и я это сказал в церкви перед иконой, что я всех прощаю. Несиметричність цієї комунікативної взаємодії виявляється далі: *И я бы хотел – очень бы хотел – чтобы вы по-человечески меня поняли.* Таке звернення до адресата – політичного опонента, доповнює образ «нового месії», який демонструє В. Янукович.

Під час наступних президентських виборів 2010 року, коли основними суперниками стали В. Янукович і Ю. Тимошенко, перший відмовився взяти участь у дебатах. Така сама ситуація мала місце в 2014 році між Ю. Тимошенко і П. Порошенком. Проте інші кандидати активно брати участь у телебатах. Специфікою цих теледебатів був полілогічний, а не діалогічний характер, а основна мета учасників комунікативної взаємодії полягала у підтримці власного політичного іміджу, оскільки більшість з них реально не претендували на пост президента або взагалі були «технічними» кандидатами.

Парламентські дебати – другий різновид – мають регулярний характер в українському ПД і полягають в обговоренні питань під час засідань Верховної Ради. Дослідники визначають поняття парламентського дискурсу як «персуазивного дискурсу, метою продуцента якого є конструювання особливого семіотичного світу, зміна когнітивних настанов опонента, схилення його до тієї чи тієї точки зору з політичного питання і врешті-решт переконання прийняти відповідне рішення у певний спосіб» [10, с. 360]. Ю. Ганжуров наголошує на тому, що парламентський дискурс – це «багато в чому оцінювальне явище» [5, с. 110].

Основним виявом парламентського дискурсу є дебати [2]. О. П'єсцух визначає парламентські дебати як «складну комунікативну подію, що проводиться у формі поступового розгортання та із чітким встановленням часових і тематичних меж обговорень, передбачає залучення великої кількості комунікантів – суб'єктів політичної діяльності, які мають чітко детерміновані статусно-ієрархічні ролі та входять до дискурсивного поля дебатів, об'єднуючись на основі спільних інтересів та вирішуючи обговорювані суспільно-політичні проблеми» [9, с. 46]. Головною метою парламентських дебатів є «проведення дискусій стосовно нових законопроектів і прийняття рішень щодо політичної ситуації в країні» [11, с. 1569]. Л. Правикова зазначає, що основними рисами парламентських дебатів є: апеляція до співрозмовників (членів парламенту) не з особистісної позиції, а від імені виборців; надання переваги емоційній аргументації; спрощена форма спілкування і доступна для розуміння мовна форма; обґрунтування аргументації та наведення прикладів й ілюстративного матеріалу; впевненість або демонстрація впевненості мовців у правильності або істинності своєї позиції [10, с. 361]. В українському парламентському дискурсі зазначені риси представлені у виступах депутатів Насамперед це стосується апеляції до депутатів від імені виборців, напр.: *Дуже часто, коли ми спілкуємося з нашими виборцями, нам громадяни України дорікають за відсутність реформ в державі. Сьогодні у нас є чудовий момент для того, щоб довести спільно із президентською і урядовою гілкою влади, що ці реформи, насправді, ми проводимо* (О. В. Медуниця, 11.02.2015). політики висловлюють у такий спосіб колективну позицію, виражають не особистісну думку, а точку зору українського народу, який вони і представляють. Проте часто подібні звернення мають популістський і спекулятивний характер, оскільки мовці виключно декларативно апелюють до народних прагнень.

Наступна ознака – емоційність парламентського дискурсу – репрезентована емоційною лексикою, що охоплює стилістично-знижені, негативно і позитивно оцінні лексеми тощо, напр.: *Усіх депутатів, хто вчора не був у залі Верховної Ради, позбавити депутатських мандатів як зрадників, дезертирів і боягузів!* (О. Ляшко, 21.02.2014). Також з метою підвищення емоційності виступів політики порушують теми, що стосуються життя і смерті, гідності, здоров'я людей, тобто те, що найбільше хвилює пересічного реципієнта. напр.: *І сьогодні ми маємо зробити все, щоб зупинити кровопролиття, ми сьогодні маємо зробити все, щоб зупинити ганьбу і зупинити їхні смерті, непотрібні смерті* (І. Мирошніченко, 20.02.2014). Емоційність актуалізована передусім в обговорення кризових ситуацій і в конфліктних ситуаціях, що мають місце у Верховній Раді.

Вибір доступної мовної форми передбачає використання конкретної лексики, метафор, простих синтаксичних конструкцій, напр.: *І не так-то легко політичним злочинцям зараз зйткнути лобами українців проти українців* (В. Кириленко, 22.02.2014); *Справа в тому, що нам зараз необхідно приймати справді швидкі і термінові рішення, хлопці* (А. Парубій, 23.02.2014). Однак українські

політики часто зловживають термінологією, використовують офіційно-діловий стиль у виступах, що містить велику кількість абстрактної лексики і мовних кліше, напр.: *Країна знаходиться на межі, на межі економічного і політичного колапсу, країну хочуть розірвати і розтягнути. І тільки в наших силах, і тільки в інтересах українського народу, ми зобов'язані зберегти цілісність української держави. Цілісність тієї країни, яка стане членом Європейського Союзу, цілісність тієї держави, яка має велике майбутнє. Але за це майбутнє нам всім треба взяти всю повноту відповідальності* (А. Яценюк, 27.02.2014). Абстрактність і незрозумілість тексту посилюється декларативними заявами, що не містять конкретної, зрозумілої інформації, а є лише висловленням власної позиції без жодної аргументації, напр.: *Ми розуміємо всю відповідальність того, що відбувається зараз в країні, і ми розуміємо про негайну необхідність повернутися до норм Конституції, які були зухвало в неконституційний спосіб скасовані суддями Конституційного Суду, за що, я сподіваюся, вони ще понесуть відповідальність* (Н. Шуфрич, 23.02.2014). Поєднання емоційності з абстрактністю також визначає специфіку українського парламентського дискурсу.

Приклади й аргументи, що мають місце в парламентському дискурсі, здебільшого є або наведенням історичних фактів, напр.: *Можете уявити ситуацію, щоб у травні 1945 року у Берліні до Жукова прийшов Геббельс, Мюллер, Гімлер, Гейдріх, Кейтель і сказали: маршал Жуков, ми засуджуємо Гітлера, вся кров на його руках, ми ні в чому не винуваті, давайте разом будемо будувати нову Німеччину* (О. Ляшко, 25.02.2014), або конкретних фактів і цифр, напр.: *Державний борг сьогодні сягнув 75 мільярдів доларів США. В 2010 році, коли Віктор Янукович прийшов в офіс Президента, цей борг був вдвічі менший* (А. Яценюк, 27.02.2014). Однак українські депутати рідко вдаються до переконливої аргументації, підтвердженої фактами.

Демонстрація впевненості в правильності позиції реалізована у вигляді переконувальних висловлень, що вказують на визнання мовцем своєї позиції як правильної, напр.: *Я переконаний, що в парламенті є думаюча частина депутатів, я переконаний, що ми здатні приймати 300 голосами рішення, як це було в перші дні. Я переконаний, що за цю постанову мали голосувати понад 300 депутатів, і, очевидно, тут є певні технологічні проблеми нашої роботи* (В. Пінзенек, 28.02.2014). Зазначимо, що в такій категоричній формі утвердження власної думки українські політики рідко висловлюють свої думки.

Отже, вважаємо полемічність і агональність основними характеристиками українських парламентських дебатів. Поєднання конфліктних і кооперативних мовленнєвих стратегій визначає характер спілкування у Верховній Раді, що відбувається у полілогічній формі.

Дебати як жанр українського ПД представлений передвиборчими і парламентськими дебатами. Це МЖ діалогічного або полілогічного характеру, що презентує дискусію політиків та є виявом політичної полеміки, завдання якої – відстояти власну позицію та нівелювати протилежні погляди. Передвиборчі дебати мають яскраво виражений діалогічний характер, агональність, аргументативність і скеровані на актуалізацію політичного іміджу кандидатів перед масовою аудиторією телеглядачів. Для парламентських дебатів характерні апеляція до співрозмовників від імені виборців; надання переваги емоційній аргументації; спрощена форма спілкування; демонстрація впевненості мовців у правильності своєї позиції.

Перспективи дослідження полягають у вивченні стратегій і тактик спілкування українських політиків у політичних дебатах.

Список використаної літератури

1. Андреев А. А. Политические телевизионные дебаты : их роль в избирательных кампаниях, социально-психологические и жанровые особенности : автореферат дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.10 – журналистика / А. А. Андреев. – М., 2004. – 20 с.
2. Баранов А. Н. Парламентские дебаты : традиции и новации / А. Н. Баранов, Е. Г. Казакевич. – М. : Знание, 1991. – 64 с.
3. Богатирьова Є. Політичні дебати як тип аргументативного політичного дискурсу / Є. Богатирьова // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць]. – 2010. – Вип. 21. – С. 183–187. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2010_21_37

4. Гайкова О. В. Предвыборный дискурс как жанр политической коммуникации : автореферат дисс. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 – германские языки / О. В. Гайкова. – Волгоград, 2003. – 22 с.
5. Ганжуров Ю. Парламентський дискурс в публічних комунікаціях / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 103–113.
6. Карпусенко М. В. Особливості реалізації комунікативних стратегій у президентських дебатах у США (на прикладі Д. Трампа і Х. Клінтон) / М. В. Карпусенко, Н. В. Карпусенко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «філологія». – 2017. – № 27. – Т. 2. – С. 51–54. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v27/part_2/16.pdf
7. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
8. Лосева І. М. Мовностилістичні особливості політичної полеміки кандидатів у президенти США (на матеріалі інтернет-дискурсу) : автореферат дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 – германські мови / І. М. Лосева. – Запоріжжя, 2016. – 20 с.
9. П'єцух О. І. Парламентські дебати Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в когнітивно-дискурсивній парадигмі : [монографія] / О. І. П'єцух. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2018. – 388 с.
10. Правикова Л. В. Персуазивность как когнитивная стратегия в парламентском дискурсе / Л. В. Правикова // Грамота. – 2018. – № 1 (79). – Ч. 2. – С. 359–362. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gramota.net/materials/2/2018/1-2/39.html>
11. Спиридовский О. В. Парламентские дебаты как жанр политического дискурса / О. В. Спиридовский // Научный альманах. – 2015. – № 9 (11). – С. 1568–1574.
12. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки ХХ століття) : автореферат дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 – германські мови / О. С. Фоменко. – К., 1998. – 20 с.

Кондратенко Н. В. Дебаты как речевой жанр украинского политического дискурса.

Аннотация

Статья посвящена анализу дебатов как речевого жанра украинского политического дискурса. Определено понятие дебатов и выделены группы предвыборных и парламентских дебатов как разновидностей политической дискуссии. Проанализированы основные ситуации речевого взаимодействия на предвыборных дебатах и представлены основные признаки парламентских дебатов. Рассмотрены лингвопрагматические характеристики речи украинских политиков в полилогическом взаимодействии.

Ключевые слова: *политический дискурс, политическая коммуникация, речевой жанр, предвыборные дебаты, парламентские дебаты.*

Kondratenko N. V. Debate as a Speech Genre of Ukrainian Political Discourse.

Summary

The article is devoted to the analysis of the debate as a speech genre of Ukrainian political discourse as an interactive form of political communication. The purpose of the research was based on the genre characteristics of political debate, the study of the Ukrainian political debate as a speech genre and the analysis of the varieties of debate in Ukrainian political discourse. The object is the Ukrainian political discourse, the subject is the "debate" genre in the Ukrainian political discourse.

The debate as a genre is presented by the pre-election and parliamentary debate. It is a dialogic or polylogical genre, presented by the discussion of politicians, and is a manifestation of political controversy, whose task is to defend their own position and level up opposing views. Pre-election debates take place between politicians who claim one position and exchange their own political programs, and convince television viewers to support them in the elections. Parliamentary debates are regular and consist of discussing issues during the Verkhovna Rada sessions. For parliamentary debates, appeal to interlocutors on behalf of voters is characteristic; giving emotional argumentation superiority; simplified form of communication; demonstration of the confidence of speakers in the correctness of their position.

The prospects for the study are the study of strategies and tactics of communication of Ukrainian politicians in political debate.

Key words: *political discourse, political communication, speech genre, election debate, parliamentary debate.*

Корпусова М. С.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
E-mail: mariiakorpusova@gmail.com

ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ ЧИТАЧІВ СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ ІНСТАГРАМ

У статті окреслено проблеми розвитку інтернет-лінгвістики та нових медіа. Розкрито причини популяризації соціальних мереж як основного місця розвитку мовної віртуальної особистості є соціальні сторінки. Висвітлено основні мовні засоби, які використовуються відомими українськими блогерами в соціальній мережі Інстаграм для привернення уваги читацької аудиторії.

Ключові слова: інтернет-лінгвістика, нові медіа, соціальна мережа, блог, блогер.

Глобальні зміни сучасного інформаційного суспільства пов'язані з можливостями масової комунікації, які постійно стрімко розвиваються. Необхідно відзначити, що ці зміни впливають не тільки на характер спілкування сучасного людства, але й на спосіб мислення та систему сприйняття світу людини. Саме можливості інтернету відкрили новий вектор спілкування, який можна назвати горизонтальним. До його появи розповсюдження інформації було переважно вертикальним: автор пише книгу, читачі читають, радіо та телебачення передають інформацію – глядачі слухають та дивляться, газета друкує новими – передплатники їх «ковтають» [4, с. 69]. Інтернет забезпечив розповсюдження інформації для практично необмеженого кола споживачів, які мають можливість долучатися до обговорення інформації. Такі параметри інтернет-комунікації, як неофіційність спілкування, «неперсоніфікованість» адресанта та комунікативна мета самовираження зумовили свободу мовного втілення задуму автора інтернет-тексту.

Питання інтернет-лінгвістики та лінгвістики нових медіа, які функціонують у глобальній мережі, розглянуто в працях багатьох учених, а саме: О. І. Горошко [1], С. Г. Чемеркіна [9; 10; 11], Л. Ф. Компанцевої [5], О. В. Дєдової [2], Л. Стрельбицької [7], С. А. Матвєєвої [6], О. Тищенко [8], М. Г. Яцимірської [13], авторів колективної монографії з інтернет-комунікації [3] та ін. Проте мова окремих мереж соціальної комунікації, зокрема Інстаграму, є недостатньою дослідженою сучасними лінгвістами, що зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – визначити та схарактеризувати основні мовні засоби, які використовуються в соціальних мережах для привернення уваги читачів. Об'єктом дослідження є тексти відомих україномовних блогерів у соціальній мережі Інстаграм, предметом – вербальні особливості їх спілкування з аудиторією.

Як зазначає О. І. Горошко, дієвою силою стала активність користувача в глобальній мережі і на перше місце вийшла функція встановлення контакту, функція соціалізації або взаємодії, коли користувача стали запрошувати створювати контент, тобто бути інтерактивним. Інтернет-користувачі стали «творити» спільний контент, взаємодіяти, об'єднуватися й утворювати набагато більше груп за інтересами [1]. Саме з цим пов'язана поява соціальних мереж.

Завдяки зростанню популярності інтернет-комунікації з'явилося поняття мовної віртуальної особистості, яка реалізує свою креативність у текстах комунікативного дискурсу глобальної мережі. Це відбувається на всіх мовних рівнях, що робить мову простору інтернету унікальним дослідницьким об'єктом для лінгвістичного вивчення [12, с. 221].

Сьогодні основним місцем розвитку мовної віртуальної особистості є соціальні сторінки, серед яких двома найпопулярнішими у світі визнано Інстаграм та Фейсбук. Згідно зі статистикою, наданою Інстаграмом, на кінець 2018 року в цій мережі було зареєстровано 1 млрд. користувачів, тобто особиста сторінка в соціальній мережі є майже в кожній сьомій людини на планеті. Головними творцями цієї форми комунікації є блогери, які кожного дня публікують на своїх особистих сторінках

інформацію, популярність та ефективність сприйняття якої вимірюється вподобаннями та коментарями від читачів.

Основною метою комунікації в соціальних мережах є повідомлення, розвага, реклама, а головними особливостями спілкування – інтерактивність, полікодовість та креолізованість текстів, реалізація яких відбувається одночасно на двох рівнях – візуальному та вербальному. Обсяг інформативного повідомлення, або допису, в Інстаграмі обмежено 2 тис. 200 символами з пробілами, тобто важливою вимогою до тексту є лаконічність. З точки зору стилістики тексти блогерів відрізняються простотою, щирістю, емоційністю та корисною інформацією, а вони самі є так званими лідерами думок.

Для дослідження ми обрали тексти сторінок в Інстаграмі таких відомих україномовних блогерів, як Саша Пустовіт (586 тис. читачів), Тетяна Пренткович (301 тис. читачів), Аліна Френдій (293 тис. читачів), Анна Ремарчук (229 тис. читачів), Святослав Бойко (124 тис. читачів), Леонід Мартинчик (86 тис. читачів).

Було виділено наступні вербальні засоби, які використовуються блогерами для ефективної комунікації з цільовою аудиторією: назва сторінки; біографічна інформація; виділений заголовок допису; виділення абзаців у тексті допису; використання хештегів; написання текстів у формі сторітелінгу; прихований заклик до дискусії в коментарях у формі питання наприкінці тексту.

Назва сторінки здебільшого збігається з реальним іменем блогера. Вона повинна бути легкою для сприйняття, запам'ятовування та відтворюваності. Наприклад: @sashaabo, @tanyaprentkovych, @alina_frendiy, @annaremarkhuk, @svyatboyko, @leonid.martynchuk.

Біографічна інформація повинна бути привабливою та відображати соціальні ролі або самоідентифікацію автора сторінки (максимальний обсяг – 150 символів), наприклад:

Таня Пренткович/ 26/ сім'я/ подорожі/ selfmade/ трендсеттер/ трошки фешн/ проекти: @prentkovych_agency @tigerboxternopil/ реклама @prentkovych_cooperation;

SASHA PUSTOVIT/ 23. мама двох (янголят)/ стоматолог-інтерн (емозді-лікар)/ Influencer №1 (Cosmopolitan 2018)/ new VLOG / youtu.be/DDqH19D9D44;

ALINA FRENDIY/ digital influencer/ stylist/ founder of @totecollection & @frendiy_studio / contact: @frendiy_cooperation/mail Перуший україномовний фешн YouTube youtu.be/WTZtbhnuhak;

Anna Remarkhuk/ Ukraine (емозді – пранор України) • Kyiv • #envelope_series • #natureinthehands • remarkhuk.anna@gmail.com/ www.cosmo.com.ua/beauty-sekreti-blogera-anni-remarkhuk;

Святослав Бойко/ Українською, чесно та відверто:/ (емозді – біг) про тіло/ про стосунки/ про стиль/ про подорожі/ про харчування/ заставляю усміхнутись/ МА: @kmodels;

Леонід Мартинчик/ TVpresenter/ psychology of style/ love• aesthetics• trainings/#говорумисерцем/ cooperation:/ leonidmartynchuk@gmail.com/ 0934192594 Natalia/ my style guide/ tet.tv/special/boginya.

Спостерігаємо, що майже всі блогери до вербального тексту додають емодзі – особливу мову ідеограм і смайлів, які використовуються в електронних повідомленнях. Також дають посилання на свої комерційні проекти чи відеоролики і вказують унікальні авторські хештеги.

Виділення заголовку допису дає можливість читачу відразу зрозуміти, про що йдеться в світлинці та визначитися, чи актуальна для нього ця тема. Наприклад: *дім на воді*♥ (Таня Пренткович, допис від 4.03.2019); *А ви колись задумувалися, скільки коштує реклама в глянці?* (Таня Пренткович, допис від 14.03.2019); *I love cosmetics мені подобається косметика* (Анна Ремарчук, допис від 13.12.2018); *Хочу поділитися таємницею з вами* (Святослав Бойко, допис від 3.01.2019); *Кайфую від того, що я мама* ♥ (Саша Пустовіт, допис від 6.02.2019).

Виділення абзаців тексту дає змогу структурувати думку та виглядає візуально привабливіше для читача: *Тільки ти знаєш, як вчинити правильно в тій, чи іншій ситуації. / Тільки ти можеш вирішувати, як тобі жити. / Тільки ти можеш знайти роботу мрії, кохану людину та друзів. / Тільки ти, так, саме ти, всередині знаєш, чого хоче твоє серце, тому не дозволяй іншим вирішувати за тебе. / Повторюйте собі це частіше, і все вийде* (Аліна Френдій, допис від 28.01.2019).

Використання хештегів. Хештег – слово або фраза, яким передують символ #. Це дає можливість об'єднувати групу повідомлень за темою або типом використання хештегів, а також знаходити через пошуковий запит соціальної мережі профілі або дописи за актуальною темою.

Наприклад: *це просто #каваякспосібжиття* (Леонід Мартинчик, допис від 24.01.2019); *літо завжди повертається і той хто має бути з тобою - теж #аявжескучив* (Леонід Мартинчик, допис від 17.11.2018); *маленьке збільшення нашого з вами словникового запасу #пренткович_закордоном* (Таня Пренткович, допис від 4.03.2019). *Ми обожаємо шопінг, не знаю до речі хто більше, тому повторити експеримент #fashionforsomeonespecial буде не складно. #hm #alinafrendiyllook #petrozstvnlook»* (Аліна Френдій, допис від 17.02.2019); *«#пренткович_закордоном #фешнтаня* (Таня Пренткович, допис від 27.02.2019).

Написання текстів у формі сторітелінгу – це маркетинговий прийом впливу на аудиторію за допомогою розповіді історій, апелюючи до емоцій читачів. Така форма написання створює враження щирості та відвертості автора: *Мій перший виїзд за кордон, це був автобусний тур, в який мене взяла мама, десь 10 років тому. Ми їхали в Прагу та Дрезден, через Великі Татри. І мені тоді сподобалось. Сподобалось, незважаючи на те, що я нікого не знав, мама була з подругами, а я собі просто читав в автобусі, їдучи один, без друзів, коли вся гальорка веселилась і випивала. В кожному місті в нас був гід, і слухати його було дуже пізнавально і цікаво. Так що я трохи шарю про празьких архітекторів і різницю між стилями барокко та рококо, готикою та відродження* (Святослав Бойко, допис від 17.11.2018); *Знаю точно одне: приїду ще влітку. З'їм баношу цілу тарілку, бринзу домашню, ой, ні, спочатку козиний сир. Зайду до хати старих людей з гостинцем, поклонюся і запитуватиму та слухатиму півдоби, може і говоритиму, якщо спитають мене щось. Зайду ще в одну і ще. Скажу, що люблю я їх, цих людей, що живуть серед гір роками і пронизують поглядом людей як рентгеном - наскрізь, скажу, що слухала про них як про казкових героїв з дитинства та захоплювалась безмежно. Потім (або з самого початку або і не один раз!) піду до Яблунницького перевалу і поклонюсь пам'ятнику встановленому тим, хто захищав Україну. Такі маю плани* (Анна Ремарчук, допис від 17.12.2018).

Прихований заклик до дискусії в коментарях у формі питання чи заклику наприкінці тексту дає можливість закликати аудиторію до діалогу. Кількість коментарів в перші дві години після публікації допису впливає на популярність сторінки в вільному пошуку, тому кожен коментар від читачів є важливим: *Цікаво дізнатись, які домашні улюбленці у моїх підписників? Котики-собачки? Чи може у когось вдома живе снот чи саламандра?) І одразу кажіть, як звати ваших друзів* (Саша Пустовіт, допис від 16.02.2019); *Діліться, що ви обираєте для смачного перекусу?* (Аліна Френдій, допис від 28.01.2019); *Який тренд найбільше сподобався? Про що варто детальніше?* (Аліна Френдій, допис від 22.02.2019); *Відміть того, без кого ти не уявляєш 2019 рік* (Святослав Бойко, допис від 31.12.2018); *а що для тебе щастя?)* (Таня Пренткович, допис від 26.02.2019); *цікаво, а ви користувалися послугами архітекторів/дизайнерів, чи все самі?) діліться досвідом* (Таня Пренткович, допис від 25.02.2019).

Розвиток сучасної віртуальної мовної особистості відбувається в соціальних мережах, де кожен намагається створити привабливий контент для розширення своєї аудиторії. Законодавцями створення ефективних мовних засобів є блогери, на мову яких орієнтується велика кількість читачів. У створенні особистих сторінок та популярних світлин необхідно привертати увагу на коректну назву сторінки, привабливість біографічної інформації, виділяти заголовки допису, а також абзаци, не забувати використовувати хештеги, писати тексти у формі сторітелінгу, закликати свою аудиторію до дискусії в коментарях у формі питання наприкінці тексту. Необхідно також відзначити, що більшість блогерів одночасно використовують у своїх текстах українську та англійську мову, що пов'язано зі зростанням глобалізації у світі.

Недостатньо дослідженим на сьогодні залишається семіотичний простір україномовного дискурсу соціальної мережі Інстаграм, що зумовлює необхідність подальших розвідок у цьому напрямі.

Список використаної літератури

1. Горошко Е. И. Возникновение лингвистики новых медиа и перспективы развития этого направления / Е. И. Горошко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://medialing.spbu.ru/upload/files/file_1394715133_6151.pdf
2. Дедова О. В. Теория гипертекста и гипертекстовые практики в Рунете / Дедова О. В. – М. : МАКС пресс, 2008. – 284 с.

3. Интернет-коммуникация как новая речевая формация : [монография] / под ред. Т. Н. Колокольцевой. – М. : Флинта – Наука, 2012. – 328 с.
4. Кокорина Е. В. СМИ и Интернет-коммуникация (области пересечения и проблемы взаимодействия) / Е. В. Кокорина // Язык современной публицистики : сб. статей. – М. : Флинта : Наука, 2008. – С. 67–99.
5. Компанцева Л. Ф. Интернет-лингвистика : когнитивно-прагматический и лингвокультурологические аспекты : [монография] / Л. Ф. Компанцева. – Луганск : Знание, 2008. – 528 с.
6. Матвеева С. А. Двомовні інтернет-видання: контентний та структурний аспекти / С. А. Матвеева // Система і структура східнослов'янських мов. – 2015. – Вип. 9. – С. 132–138.
7. Стрельбицька Л. Інтернет як полігон розвитку природної мови / Л. Стрельбицька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2005. – № 538 : Проблеми української термінології. – С. 33–38.
8. Тищенко О. Мова інтернет-спілкування: стиль, норма, освіта / О. Тищенко // Дивослово. – К., 2012. – № 11. – С. 35–39.
9. Чемеркін С. Г. Українська мова в Інтернеті: позамовні та внутрішньоструктурні процеси / С. Г. Чемеркін. – К., 2009. – 240 с.
10. Чемеркін С. Г. Українська мова на веб-сторінках лідерів українського Інтернету / С. Г. Чемеркін // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 162–166.
11. Чемеркін С. Г. Причини низького рівня досліджуваності української мови в Інтернеті / С. Г. Чемеркін // Українознавство. – 2011. – № 1. – С. 136–138.
12. Шилінг А. Інтернет-лінгвістика: основні положення та перспективи розвитку / А. Шилінг // Інформація, комунікація, суспільство : матеріали І Міжнародної наукової конференції. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 220–221.
13. Яцимірська М. Г. Прагматично-комунікативні особливості вербальної комунікації в Інтернеті / М. Г. Яцимірська // Пресознавчі студії : історія, теорія, методологія : [Зб. праць кафедри української преси і дослідницького центру історії західноукраїнської преси]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – Вип. 8. – С. 245–246.

Корпусова М. С. Вербальные средства привлечения внимания читателей социальной сети Инстаграм.

Аннотация

В статье рассмотрены проблемы развития интернет-лингвистики и лингвистики новых медиа. Раскрыты причины популяризации социальных сетей как основного места развития языковой виртуальной личности. Выделены основные вербальные средства, которые используются известными украинскими блогерами для привлечения внимания читательской аудитории в социальной сети Инстаграм.

Ключевые слова: интернет-лингвистика, новые медиа, социальная сеть Инстаграм, блогер.

Korpusova M. S. Verbal means of attracting the attention of readers of the Instagram.

Summary

Global changes in the modern information society are connected with the possibilities of mass communication, which are constantly evolving. It should be noted that these changes affect not only the nature of the communication of modern mankind, but also the way of thinking and the system of perception of the human world. The Internet has provided distribution of information for a virtually unlimited range of consumers who have the opportunity to be included in the discussion.

The language of individual social communication networks, in particular the Instagram, is insufficiently studied by modern linguists, which determines the relevance of this scientific intelligence.

The purpose of the article is to highlight the main language tools used in social networks to attract readers' attention. The object of the research is the texts of well-known Ukrainian-language bloggers in the Instagram, the subject of the research is the verbal features of their communication with the audience.

The development of modern virtual linguistic identity takes place in social networks, where everybody tries to create attractive content for expanding their audience. Legislators in the creation of effective linguistic tools are bloggers, whose language is guided by a large number of readers. When creating personal pages and popular photos, it is necessary to draw attention to the correct name of the page, the attractiveness of the biographical information, highlight the title of the post, and also paragraphs, do not forget to use hashtags, write texts in the form of pagetelling, call their audience to the discussion in the comments in the form of a question at the end of the text .

Ukrainian bloggers simultaneously use Ukrainian and English in their texts, which is connected with the growth of globalization in the world.

The semiotic space of the Ukrainian-language discourse of the Instagram, which predetermines the need for further exploration in this direction, remains insufficiently researched.

Key words: Internet linguistics, new media, Instagram, blogger.

Кулина О. В.,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: okulyna@gmail.com

Гриців Н. М.,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: nhrytsiv@yahoo.com

РОЛЬ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР КООРДИНАЦІЇ В ТЕКСТАХ ЗАПОВІТІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОВІТІВ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ)

Стаття присвячена дослідженню непредикативних синтаксичних структур координації в англійському заповідальному дискурсі. Компонентами конструкцій координації найчастіше є дієслова, іменники та значно рідше прикметники, займенники і дієприкметники. В англійських заповідях виявлено 15 тис. 576 структур координації, з яких складовими є: іменники – 9 тис. 583 (61,5 %), дієслова – 4 тис. 816 (30,9 %), прикметники – 801 (5,2 %), займенники – 219 (1,4 %) та дієприслівники – 157 (1 %). 10 тис. 228 (65,6 %) разів ці конструкції сполучені за допомогою and та 5 тис. 348 (34,4 %) – or.

Ключові слова: англійський заповідальний дискурс, непредикативна синтаксична структура, синтаксична структура координації.

У мовознавстві традиційно розмежовують синтаксис речення та синтаксис висловлення. До першого зараховують структурно-семантичну інваріантну одиницю мовної системи, яка характеризується змістовою, комунікативною й інтонаційною завершеністю, до другого – мовленнєвий інваріант речення, його реалізацію в конкретному мовленнєвому акті [5, с. 544]. Непредикативні синтаксичні структури координації не були об'єктом дослідження в англійських заповідях. Ця проблема є актуальною, оскільки пов'язана з розглядом динаміки існування мовних одиниць різних рівнів у комунікативному просторі людської спільноти.

Синтаксична категорійність охоплює коло категорійних функцій, що проєктовані мовними формами та залежать від загальної системи мови з урахуванням загальної тенденції до значеннєвої взаємодії її одиниць, до формалізації семантики у слові, у сполученні слів (конструкції) і між одиницями-конструкціями [2, с. 77]. М. Мірченко зазначив, що в сучасному мовознавстві виділяють низку рівнів синтаксичної структури:

1) синтаксична поверхнева структура, що постає у вигляді дистрибутивної моделі і становить з'єднання словоформ за особливими внутрішніми законами такого з'єднання;

2) рівень другого порядку виявляє взаємні синтаксичні зв'язки, що їх реалізує певна відповідна модель на основі безпосередніх складників такої моделі;

3) третій рівень глибинної структури розкриває семантичні відношення між компонентами самої моделі та передбачає відношення компонентів цієї моделі до інших моделей, що виявляються у трансформаційно-породжуваних процесах;

4) максимально глибинний рівень, суто семантичний, що охоплює значеннєві, логічні, стосунки та транспонується в реченнєві моделі інших мов, виявляє себе в семантико-інформативному аспекті [2, с. 77–78].

Не існує єдиного підходу для тлумачення синтаксичних структур. У. Френсіс уперше ввів це поняття 1938 року, розробив теорію синтаксичних структур і виділив чотири основні типи: предикативна структура, структура комплементатії, структура модифікації та структура координації [7, с. 298]. Серед вітчизняних науковців цією проблематикою займався А. Корсаков. Поняття «синтаксична структура» він застосував до аналізу простого речення сучасної англійської мови [1, с. 19]. Структуру комплементатії він трактував як «завершення» семантики дієслова, що дає змогу вирішити проблему меж присудка. Науковець зауважив, що межі присудка визначаються семантико-синтаксичними межами комплемента і виділив чотири типи комплементів у структурах

комплементатії: об'єктивний, суб'єктивний, дієслівний і адвербіальний [1, с. 28]. Структури модифікації він назвав *верховими* (*headed*) або *ендоцентричними* (*endocentric*), а головний компонент такої структури відповідно може бути підметом, додатком, предикативом [1, с. 33]. Структури координації утворюють дві чи більше синтаксично ідентичні чи подібні компоненти [1, с. 34]. О. Хромченко влучно наголосив, що А. Корсаков переконливо побудував єднальну ланку між синтаксичною структурою та реченням, члени якого є компонентами синтаксичних структур предикації, комплементатії та модифікації [6, с. 131]. О. Образцова вважає, що А. Корсаков розробив оригінальну синтаксичну теорію, яка довела свою життєздатність при дослідженні явищ не лише англійської мови, але і й низки інших мов [3, с. 33]. Визначення відповідних конститuentів структур модифікації, комплементатії, координації та предикації і відношень між такими конститuentами дає змогу однозначно виявляти обов'язковість або факультативність кожного з елементів висловлення для структурної та семантичної цілісності речення [3, с. 34].

Метою статті є охарактеризувати синтаксичні структури координації, які зустрічаються в англійських заповітах. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань: 1) розглянути теоретичні засади вчення про синтаксичні структури координації; 2) виокремити синтаксичні структури координації у англійських заповітах.

Аналіз заповітів допоміг виокремити непередикативні синтаксичні структури координації, які характерні для цього жанру. Структура координації об'єднує компоненти сурядним зв'язком у межах простого речення [4, с. 37]. У заповітах об'єднуються іменники, дієслова та значно рідше прикметники за допомогою *and* та *or*. Найчисленнішу групу становлять бінарні конструкції, утворені з дієслів заповідання, які об'єднані сполучником *and*. Заповідальна частина заповітів зазвичай розпочинається з біномної конструкції, яка вводить у дію передачу майна: *I give and bequeath, I give and devise, I give devise and bequeath, I order and direct, I give and recommend*. До біномних конструкцій також належить назва заповіту *Last Will and Testament*.

Бінарні конструкції, що фігурують у заповітах, є підсилювальними бінарними конструкціями, які типові для юридичних документів. Назва заповіту *Last Will and Testament* теж належить до підсилювальної біномної конструкції.

Наприклад:

First I give and bequeath to my two nieces Mary Anne Pennell, daughter of my brother Ralph Pennell along with my niece Sarah Pennell, daughter of my brother Richard all of my whole property (Robert Pennell, 1850);

I devise and bequeath all my real and personal estate whatsoever and wheresoever unto my said Trustees Hannan Witter John James Witter and Charles Edwin Witter (John Witter, 1908);

And I give, devise and bequeath all the rest, residue and remainder of my real and personal estate of whatsoever nature and wheresoever situate unto my wife Florence Gertrude Charlotte Vick (John Vick, 1914);

I declare and direct that it shall and may be lawful for my said trustees and executors and the survivors and survivor of them his executors and administrators to deduct retain and reimburse themselves and each and every of them respectively (Allen Beckett, 1846).

До конструкцій координації відносимо такі конструкції, компонентами яких є дієслова, що виражають настанови: *set aside and invest, to occupy or enjoy, give and recommend, make order and appoint, ratify and confirm, disallow revoke and annul*.

Наприклад:

I do hereby ratify and confirm this and no other to be my last will and testament (Stephen Messing, 1847);

And I declare and direct that my said trustees or trustee for the time being... shall have and be invested with full powers and authority to sell and dispose of call in and concert into money (Charles Robert Darwin, 1882);

And I do hereby utterly disallow revoke and annul all and every other former testament (George Fowler, 1846).

До структур координації відносимо: *my said son and daughters, her heirs and assigns, former wills and testamentary dispositions, investment and property, document and estate, farmer and grazier, residue*

and remainder, hand and seal, mercy and goodness, money and securities, funeral charges and the aforesaid legacies, perfect mind and memory, my mother and my brother, property and assets, executors and trustees, dividends and payments, dividend or other income, terms and conditions, education and welfare.

Наприклад:

*I also give and bequeath the rest **residue and remainder** that shall be left at my wife's decease unto my son James Hubbard (James Hubbard, 1845);*

*I order and direct that **the price and value** thereof shall be settled and determined by two indifferent and competent persons one to be nominated by my said Trustee or Trustees (Sarah Stelfox, 1841);*

*I give and bewueath... all other my present **estate and effects**... unto my wife Frances Almond (John Almond, 1843);*

*I appoint my **mother and my brother** Earl Spencer to be the guardians of that child (Diana the Princess of Wales, 1993).*

Низку структур координації утворено за допомогою *or: public stocks or funds, interest upon British Government securities or on mortgage, lands or tenements, being freehold or leasehold, Bank of England stock or East India stock, the interest or annual income, a son or sons, attain that age or marry, their heirs or assigns, representatives or trustees, the management of trust or the administration of estate, debts or obligations, parent or guardian, income or capital, management or administration, trusts or estates, fraud or negligence, property or income, to retain or purchase, interest or share, proportion or amount, retain or sell.*

Наприклад:

*I give unto my son William Wild all that my **cottage or dwelling house** (Goerge Wild, 1857);*

*... and any **money or effects** belonging to me (Alfred Carter, 1914);*

*I declare that any of my Trustees being **a Solicitor or other person** engaged in any **profession or business** shall be entitled to charge and be paid all usual professional or other charges for business done services rendered or time spent by him or his firm in the administration of my **estate or the trusts** hereof including acts which a trustee not engaged in any **profession or business** could have done personally (Boris Tony Jones, 2015).*

Рідше структури координації утворюють прикметники: *free and unsecured, living and capable, historic or artistic interest, freehold or leasehold, presumptive or vested, statutory and equitable, plain and simple, unable or unwilling.*

Наприклад:

*I give devise and bequeath all my property both **real and personal** whatsoever and wheresoever to my said wife absolutely (Sydney Arnold Benkes, 1909);*

*... to my sister Rosabel Charlotte the wife of the said Richard Longueville Barker during her life for her **sole and separate** use (Emma Maria Buckeley Owen, 1870);*

*... the Trustees or the Trustee for the time being of this my Will whether **original additional or substituted** or where the context requires my Personal Representatives for the time being (Judy Ann Jones, 2015).*

Рідко такі конструкції утворюють займенники, модальні дієслова та дієприслівники: *his or her, they or he, their or my, replacing or repairing, willed and bequeathed, possessed and interested.*

Наприклад:

*... to arise from such sale or sales or to be **collected and received** as aforesaid (Charles Robert Darwin, 1882);*

*... which I **shall or may** be possessed at my death (James Beckett, 1844);*

*... and apply the same for **his or her** advancement preferment or benefit (Charles Frederick Robert Barnett, 1915).*

Компонентами конструкцій координації найчастіше є дієслова, іменники та значно рідше прикметники, займенники і дієприкметники. Найчастіше ці структури охоплюють дієслова лексико-семантичної групи заповідання, іменники на позначення спадкоємців та об'єктів заповідання.

В англійських заповітах виявлено 15 тис. 576 структур координації, з яких складовими є іменники 9 тис. 583 (61,5 %), дієслова – 4 тис. 816 (30,9 %), прикметники – 801 (5,2 %), займенники –

219 (1,4 %) та дієприслівники – 157 (1 %). 10 тис. 228 (65,6 %) разів ці конструкції сполучені за допомогою *and* та 5 тис. 348 (34,4 %) – *or*.

Пропоноване дослідження орієнтує на подальший розгляд синтаксичних особливостей різних жанрів інституційного дискурсу на матеріалі різних мов.

Список використаної літератури

1. Корсаков А. А. Лексическое и грамматическое содержание и употребление глагола *have* в английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / А. А. Корсаков. – Одеса, 2013. – 237 с.
2. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк : Вежа, 2004. – 393 с.
3. Образцова О. М. Лінійна організація висловлення в англійській, російській та українській мовах: монографія / О. М. Образцова. – Харків : Бурун Книга, 2012. – 384 с.
4. Образцова О. М., Образцова О. В. Обов'язковість компонентів синтаксичних структур предикації та комплементації для структури речення: семантичний та когнітивний аспекти / О. М. Образцова, О. В. Образцова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – Одеса, 2010. – № 1. – С. 10–16.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Хромченко О. Дискриптивно-когнітивні особливості структури модифікації / О. Хромченко // Південний архів : зб. наук. пр. – Херсон, 2016. – Вип. LXIX. – С. 131–136.
7. Fransis W. Nelson. The structure of American English / W. Nelson Fransis. – New York : The Ronald Press Company, 1858. – 614 p.

Кулина О. В., Грыцив Н. М. Роль синтаксических структур координации в текстах завещаний (на материале английских завещаний XIX – начала XXI веков).

Аннотация

*В статье исследуются непредикативные синтаксические структуры координации в английском завещательном дискурсе. Компонентами конструкций координации чаще всего являются глаголы, существительные и значительно реже прилагательные, местоимения и причастия. В английских завещаниях выявлены 15 тыс. 576 структур координации, из которых составляющими являются: существительные – 9 тыс. 583 (61,5 %), глаголы – 4 тыс. 816 (30,9 %), прилагательные – 801 (5,2 %), местоимения – 219 (1,4 %) и деепричастия – 157 (1 %). 10 тыс. 228 (65,6 %) раз эти конструкции соединены с помощью *and* и 5 тыс. 348 (34,4 %) – *or*.*

Ключевые слова: *английский завещательный дискурс, непредикативная синтаксическая структура, синтаксическая структура координации.*

Kulyna O. V., Hrytsiv N. M. The role of syntactic structures of coordination in the text of Last Wills and Testaments (based on English Last Wills and Testaments of the mid XIX – early XXI centuries).

Summary

The research focuses on the study of non-predicative syntactic structures of coordination which are common for the genre of English Last Will and Testament. Verbs, nouns and less often adjectives, pronouns and participles are components of these constructions.

The aim of this article is to investigate syntactic structures of coordination in English testamentary discourse. To achieve the goal one should complete the following tasks: 1) to analyse the notion of syntactic structures of coordination and 2) to single out syntactic structures of coordination in English Last Wills and Testaments. The subject of the paper is syntactic structures of coordination in English testamentary discourse. Study materials are based on 400 English Last Wills and Testaments conducted between 1837 and 2015.

There is no single approach to the notion of syntactic structures. U. Francis first introduced this concept in 1958 and developed the theory of syntactic structures. He singled out four main types: structure of predication, structure of complementation, structure of modification and structure of coordination.

*A. Korsakov studied this problem among domestic scientists. He used the term syntactic structure to analyse a simple sentence in Modern English. As any language unit syntactic structures refer through the mind of the speaker and listener to something in the objective world, including a person. The scientist notes that a structures of coordination are combined by *and*, *or*, *but*. M. Mirchenko, O. Obrazcova, O. Selivanova and O. Khromchenko greatly contributed to the study.*

*The analysis of Last Wills and Testaments made it possible to single out 15 576 structures of coordination, the constituents of which are nouns 9 583 (61,5 %), verbs - 4 816 (30,9 %), adjectives – 801 (5,2 %), pronouns – 219 (1,4 %) and participles – 157 (1 %). 10 228 (65,6 %) times these constructions are combined by *and*, 5 348 (34,4 %) by *or*.*

Key words: *English testamentary discourse, non-predicative syntactic structure, structure of coordination.*

Кутуза Н. В.,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
E-mail: kutuza@i.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ: ТЕОРЕТИЧНІ ВИМІРИ

У статті розглянуто психологічний аспект комунікативного впливу, що є одним із вагомих складників цього феномену. Акцентовано саме на психологічному аспекті як найглибше дослідженому. Основну увагу приділено різним психологічним концепціям, де досліджено активізацію психічних процесів реципієнта на свідомому й несвідомому рівнях, переважно в аспекті зміни поведінки людини, її поглядів, переконань, причин здійснення певних мовленнєвих і поведінкових дій (мотиви, потреби, настанови, емоції тощо). Отримані відомості уможливили конструювання потужних впливових дискурсів з акцентуванням саме на певному поведінковому аспекті як прогнозованій дії респондента в процесі впливу.

Ключові слова: комунікативний вплив, несвідомий рівень, мотивація, психологічний аспект, психічні процеси.

Іманентною ознакою комунікації є вплив, який ставав предметом вивчення багатьох наук (природничих, соціальних, гуманітарних), що увиразнює його міждисциплінарний характер. Проте найповніше теорія впливу представлена в психології, де насамперед досліджують активізацію психічних процесів реципієнта на свідомому й несвідомому рівнях. Психологічні аспекти впливу вивчали українські та зарубіжні вчені А. Адлер, Е. Берн, В. М. Бехтерев, Дж. Вотсон, В. В. Вундт, Є. Л. Доценко, В. Г. Зазикін, О. В. Зазикіна, Д. Карнегі, Т. Ю. Ковалевська, Г. Лебон, М. Л. Лінецький, А. П. Мельников, Б. Д. Паригін, К. І. Платонов, О. Г. Свіаш, Б. Ф. Скіннер, Е. Толмен, З. Фройд, Е. Фром, К. Хорні, Р. Чалдіні, І. Ю. Черепанова, Е. Шостром, К. Г. Юнг та ін.

Загалом у витоків наукових досліджень впливу перебувають різні наукові напрями: психоаналіз З. Фрейда, рефлексологія В. М. Бехтерева, індивідуальна психологія А. Адлера, аналітична психологія К. Г. Юнга, біхевіоризм Б. Ф. Скіннера, Е. Толмена, Дж. Вотсона, постпсихоаналітична теорія Е. Берна, експериментальна та соціальна психологія Р. Чалдіні, наукові школи Д. Карнегі, Г. Лебона, Г. Тарда, Ж. Шарко, Г. Ласвелла та ін. Використання вищезазначених психологічних концепцій у конструюванні сугестивних дискурсів уможлиблює ефективний вплив, що підкреслює актуальність обраної теми.

Метою нашої розвідки є теоретичний огляд психологічного аспекту комунікативного впливу. Мета передбачає розв'язання таких завдань: розглянути поняття впливу у психології; довести вагомість мотиваційного аналізу у процесі зміни поведінки людини; проаналізувати психологічні концепції, де досліджено активізацію психічних процесів реципієнта на свідомому й несвідомому рівнях.

Об'єкт дослідження – комунікативний вплив, предмет – психологічні аспекти комунікативного впливу.

Вплив у психології розглядався переважно в аспекті зміни поведінки людини, її поглядів, переконань, причин здійснення певних мовленнєвих і поведінкових дій – мотиви, потреби, настанови, емоції тощо: «У принципі можна програмувати поведінку людини шляхом безпосереднього зовнішнього впливу на її біологічні структури та процеси» [5, с. 9]. Під впливом у широкому смислі у психології розуміється «процес, який відбувається на різних рівнях існування матеріальних явищ та їхніх окремих властивостей (фізичних, хімічних, біологічних, енергетичних, інформаційних та ін.), котрі реалізуються у ході взаємодії двох чи більше різновпорядкованих систем і результатом якого є зміна в структурі (просторово-часових характеристиках), стану хоча б однієї із цих систем» [9, с. 4–5]. А. Є. Воробйова та А. Б. Купрейченко витлумачують психологічний вплив як «скероване передання інформації від однієї людини до іншої з метою зміни психологічних характеристик, поведінки та інших особливостей індивіда, що може здійснюватися як на свідомому, так і несвідомому рівнях» [4, с. 181]. У такий спосіб вплив здатний змінити систему мотивацій і регуляції поведінки особистості, що пов'язано з послабленням чи підсиленням вагомості її окремих елементів, зміщенням акцентів, формуванням нових мотивів і настанов [6, с. 32]. У свою чергу, мотивація та регуляція поведінки забезпечується такими психологічними факторами, як потреби, бажання, потяги,

нахили, зацікавлення, ціннісні орієнтації, настанови, що й визначають, врешті-решт, причини й цілі людських дій [там само]. Мотиваційний аналіз загалом має на меті пошук різноманітних, як усвідомлених, так і неусвідомлених мотивів, під впливом котрих люди здійснюють дію [6, с. 130]. Власне мотивацію витлумачують як певний нейрофізіологічний стан, сукупність причин психічного характеру, що викликає актуалізована потреба, яка й пояснює поведінку людини, її скерованість та активність [див. 12, с. 390]. Отже, мотивація – це індивідуалізований механізм співвіднесення зовнішніх і внутрішніх факторів, визначених ставленням особистості до різних боків дійсності.

Найпопулярнішою та загально визнаною класифікацією мотивів є ієрархія потреб А. Х. Маслоу, представлена п'ятьма рівнями, які графічно подають у вигляді піраміди. Першу (найнижчу) сходинку (рівень) посідають фізіологічні потреби – в їжі, продовженні роду; на другій сходинці – потреба в безпеці. У разі задоволення потреб нижчого рівня, людина починає дбати про вищі потреби. На третьому рівні – потреба в належності, прив'язаності та любові; на четвертому – потреба в оцінюванні: особистість прагне до визнання, вдячності за певні досягнення. На верхівці піраміди міститься потреба в самоактуалізації, тобто в самовираженні, в реалізації власних позитивних можливостей і здібностей [18, с. 120–121]. Важливість мотиваційного аналізу також пояснено тим, що здійснення різноманітних дій переважно має позарациональний характер, часто не пояснюваний із позицій елементарної логіки.

Наявна чисельна кількість психологічних течій, які ґрунтовно вивчали поведінку людини у зв'язку зі свідомими / підсвідомими мотивами поведінкових дій. Беручи за основу певну базову потребу, мотив, психологічна теорія пояснює поведінку людини, що може забезпечувати прогнозований вплив. Зокрема, найпопулярнішим і досі залишається психоаналітичний підхід, який ще із середини ХХ ст. охопив не лише психологію та психіатрію, а й різні сфери гуманітарного та соціального знання – мистецтвознавство, соціологію, філософію тощо [6, с. 102]. Відмінною рисою більшості психоаналітичних підходів є те, що підґрунтя поведінки людини визначається якоюсь однією неусвідомленою базовою потребою або автоматичними поведінковими комплексами [див. 2; 13, 15; 16; 20; 21].

3. Фройд уперше систематизував знання про неусвідомлювані психічні процеси, котрі вагомо впливали на поведінку індивіда, визнавав несвідоме як «сховище придушених і витиснених зі свідомості примітивних інстинктів, спонукань, бажань, емоцій, спогадів» [15, с. 89], що, наприклад, у сучасному рекламному дискурсі можна співвіднести з такими витисненими інстинктами, як агресивність, нарцисизм та ексгібіціонізм [13, с. 13]. Фройдівська концепція містить також і поняття про т. зв. комплекс неповноцінності, суть якого полягає в тому, що протягом життя у підсвідомості кожної людини відкладається безліч травм. На ґрунті цих розчарувань виникає уявлення про власну неповноцінність, що й викликає глибоку зворотну реакцію – бажання привернути до себе увагу, підкреслити своє «Я» [15, с. 371], подекуди значно підвищуючи свій дійсний соціальний статус.

Отже, у психоаналітичній концепції З. Фрейда акценти зміщуються на підсвідомі детермінанти поведінки, де базовими потребами виступають бажання привернути увагу, комплекс неповноцінності, інстинктивні тяжіння тощо. Переважно ці психічні процеси не усвідомлюються людиною, а сугестор, активуючи їх, може в такий спосіб запрограмувати потрібні йому реакції.

Послідовники З. Фрейда А. Адлер (засновник індивідуальної психології) та К. Г. Юнг (засновник аналітичної психології) подальше розширили його психоаналітичну теорію. Зокрема, індивідуальна теорія особистості А. Адлера пояснює причини поведінки людини компенсацією недоліків, прагненням до переваги, тобто «фундаментальним законом людського життя є прагнення до перевершення, переваги, а поведінка індивідуума підкорена ним самим спланованим цілям стосовно майбутнього (концепція фікційного фіналізму)» [1]. У такому разі основні цілі людини, які скеровують напрям у житті, є фіктивними, проте перевірити чи підтвердити співвіднесеність цих цілей із реальністю практично неможливо. Незважаючи на це, прагнення до переваги (як до фіктивної цілі) має величезне значення, оскільки наповнює смыслом життя і дії індивідуумів, але фіктивні цілі та ідеї, які обирають індивідууми у своєму прагненні до переваги, можуть бути як конструктивними, так і деструктивними [13, с. 52–53]. У такому разі, апелюючи до людського его, до егоцентричних параметрів людини у впливовому дискурсі, прогнозують її відповідні реакції.

У теорії К. Г. Юнга в основі поведінки людини покладено архетипи колективного несвідомого, специфіку особистісних типів. Учений наголошував, що поведінка людини фактично підкорена її вродженим архетипам, чи колективному несвідомому [21]. Людина отримує від покоління до покоління готові первинні ідеї – «архетипи», й у структурі особистості домінує несвідоме, основну частину якого складає «колективне несвідоме» – сукупність усіх вроджених архетипів [14: 275–276]. Окрім того, в межах двох психологічних типів (екстраверта й інтроверта) психолог виокремив чотири підтипи перероблення інформації: мисленнєвий, почуттєвий, чуттєвий та інтуїтивний. За К. Г. Юнгом, особистість – це сукупність вроджених і реалізованих архетипів, а структура особистості визначається як індивідуальна своєрідність співвідношення окремих властивостей архетипів, окремих блоків несвідомого й свідомого, а також екстравертованої та інтравертованої настанов особистості [14, с. 277]. Отже, поведінкою людини керує колективне несвідоме – певний набір архетипів, застосовуючи які, можна уможливити прогнозовану поведінку, обираючи одну з універсальних її моделей, закарбовану в підсвідомості реципієнта як конденсований досвід певної нації.

Представники неофройдизму Е. Фромм і К. Хорні, критикуючи фройдівську концепцію, продовжили вивчення несвідомих мотивів поведінки особистості. В Е. Фромма поведінковим стереотипом, що витіснений у сферу психічного несвідомого, є прагнення до володіння. Вчений детально досліджував функцію володіння і представив її як основний спосіб існування людини, тобто одним з основних поведінкових стереотипів є міцне спонукання до володіння (буттям, їжею, майстерністю, духовними досягненнями, інформацією тощо, які є актуалізованими потребами) [див. 3, с. 280–287]. На його думку, «сутність настанови, яка притаманна споживанню, міститься в намаганні поглинути весь світ» [16, с. 33], а власне процес володіння супроводжується позитивним підкріпленням – задоволенням, що слугує міцним поштовхом, спонуканням на шляху до володіння [там само], і закріплене «на філогенетичному рівні як схвалення за досягнення» [3, с. 280–287]. Отже, людиною керує очікування задоволення (т. зв. позитивне підкріплення від здійсненої дії), яке вона отримує внаслідок володіння, що ґрунтується переважно на несвідомих потребах.

У К. Хорні провідні потреби, які пояснюють поведінку індивіда, – це уникання відчуття страху, досягнення безпеки і т. ін. Суть її підходу полягає в тому, що психоаналіз повинен дотримуватися соціокультурної орієнтації [17]. К. Хорні наслідувала фундаментальним принципам психоаналітичної теорії особистості З. Фрейда, однак була не згодна з тим, що вирішальну роль відіграє фізична анатомія в психологічних відмінностях між чоловіком і жінкою. Вона вважала це нелогічним і висунула нову теорію психології жінки, яка містила власний погляд на відмінності між статями, а саме К. Хорні пропонує акцентувати на тривожності як наслідку стану залежності, через який дитина засвоює світ. Дослідниця наполягала на тому, що жінки часто відчують себе неповноцінними порівняно з чоловіками лише тому, що їхнє життя ґрунтується на економічній, політичній і психосоціальной залежності від чоловіків, тому велика кількість жінок намагалась стати більш маскулініними, тобто сильними, сміливими, незалежними, успішними [13, с. 82–83], що почасти використовує сучасна реклама для привертання уваги зазначеної аудиторії.

Визнаючи превалювання свідомого складника поведінки, фундатори біхевіористичного напрямку Дж. Вотсон, Б. Ф. Скіннер, Е. Толмен та інші наголошували на рефлекторній реакції людини. Вони заперечували свідомість і підсвідомість як предмет наукового дослідження та пояснювали психіку людей саме різними формами поведінки, витлумаченої як сукупність реакцій організму на стимули зовнішнього середовища [13, с. 107]. Засновник біхевіоризму Дж. Вотсон утілює основну концепцію біхевіоризму в таку схему: $S - R$, де S – зовнішній стимул, який породжує певну поведінку або реакцію R , причому характер реакції визначається лише стимулом [там само]. Але багато прибічників біхевіоризму вважали цю схему примітивною через те, що вона не враховувала низку важливих факторів. Зокрема, Е. Толмен увів у схему середню ланку – проміжні змінні: $S - V - R$ [див. 13, с. 108]. Під проміжними змінними (V) розумілися внутрішні процеси (цілі, наміри, мотиви тощо), які впливали на зовнішню поведінку людини [22]. Хоча ці змінні фактично є елементами свідомого й несвідомого, біхевіористи робили висновки про них лише за остаточною поведінкою людини [13, с. 108]. Отже, щоб спровокувати певну модель поведінки, потрібен відповідний стимул, який забезпечує рефлекторну реакцію і має актуальність для реципієнта (пор. мотиви активізації попиту в рекламі).

Один із найбільш авторитетних біхевіористів Б. Ф. Скіннер стверджував, що поведінка людини визначається не стимулом (або не стільки стимулом), який передує реакції, а вірогідними наслідками поведінки [14, с. 283]. Він стверджував, що поведінка людини детермінована, передбачувана й контролюється оточенням. Відповідно є її два різновиди – респондентна поведінка як відповідь на знайомий стимул, т. зв. скіннерівська версія павловського, або класичного зумовлювання (автоматична поведінка); та оперантна поведінка, що визначається і контролюється результатом: відбувається відповідна дія, якщо гарантовано позитивне підкріплення, у разі негативного наслідку людина уникає певних дій. За оперантного зумовлення неможливо викликати поведінку автоматично [див. 11, с. 65], оскільки реципієнтом беруться до уваги аргументи й контраргументи, що впливають на рішення.

Отже, для здійснення певної дії у людини має бути мотив, підкріплений позитивно (переважно) або негативно, враховуючи які можна отримати відповідні поведінкові реакції, що також спостерігаємо в сучасній рекламі у техніці створення трансових станів (детальніше див. [10]).

Постпсихоаналітична теорія Е. Берна, т. зв. трансактний аналіз, при поясненні поведінки подає орієнтацію на один зі станів внутрішнього «Я», з якими співвідносні певні поведінкові схеми: «Батько», «Дорослий», «Дитина» [2, с. 18]. Відмінності між цими комунікативними позиціями полягають у поведінкових стратегіях і глибинних мотиваціях [8, с. 19]. У концепції Е. Берна одиниця впливу називається трансакцією. Метою простого трансактного аналізу є з'ясування того, яка саме позиція «Я» відповідальна за трансактний стимул і яка позиція людини здійснила трансактну реакцію [11, с. 90], виявити котру можливо завдяки тому, що «кожному его-стану відповідають певні вербальні показники» [8, с. 19]. Отже, з позицій трансактного аналізу вплив репрезентовано як релевантність певного набору поведінкових схем (поведінкових патернів) відповідному стану свідомості з характерними для нього мотивами, що дає змогу регулювати характер ситуацій із потрібними поведінковими ефектами й активно використовується в рекламному впливі.

Вивчення поведінкових стереотипів у межах експериментальної та соціальної психології було запроваджено американським психологом Р. Чалдіні, котрий довів, що автоматичні реакції людей як поведінкові стереотипи стають психологічним підґрунтям впливу на масову свідомість [8, с. 178]. Це, у свою чергу, вчений утілює у шести основних психологічних принципах людської поведінки: принцип послідовності, взаємного обміну, соціального доказу, авторитету, доброзичливості та дефіциту [20, с. 13]. Подалі Р. Чалдіні розвинув свою теорію, доповнивши її і вказавши, що новим елементом є точний вибір сприятливого моменту донесення повідомлення [19, с. 11], і при цьому «основним завданням мовлення є зосередити увагу слухача на певному секторі дійсності. Коли цього досягнуто, залучаються наявні асоціації співрозмовника з виділеним сектором, формуючи її реакцію» [11, с. 128]. Досягнення Р. Чалдіні склали потужну базу маніпулятивних прийомів, базованих на аксіомі спрощеного мислення людей, стереотипності їхнього сприйняття.

Фундаментальним вважається практичний опис засобів і методів ефективної комунікації, ефективного мовленнєвого впливу, створений Д. Карнегі [7, с. 7]. Концепції вченого й до сьогодні не втратили актуальності, а основні положення і виокремлені конкретні складники ефективної комунікації активно використовуються в різних дискурсивних практиках, зокрема це техніки встановлення рапорту, активація егоцентричних (вищих) параметрів, компліментарні моделі, позитивні доміанти спілкування, сократівські питання, наочність, наказ у формі питання (а не імперативу), емпатія тощо.

Отже, можна стверджувати, що основи ефективної комунікації Д. Карнегі стали своєрідною базою створення неімперативного, прихованого впливу на індивідуальну та масову свідомість, що також активно застосовується у сугестивних дискурсах.

Таким чином, наявність різних психологічних концепцій і відповідно різних поглядів на способи поведінки людей уможливають конструювання потужних впливових дискурсів з акцентуванням саме на певному поведінковому аспекті як прогнозованій дії респондента в процесі впливу. Оскільки поведінка містить і свідомий, і несвідомий компонент, то відповідно увагу зосереджено на зовнішніх, внутрішніх та ситуативних стимулах, підсвідомих детермінантах поведінки, процесах переробки інформації як поведінкової передумови, поведінкових патернів тощо. Наведені положення використовують у процесі конструювання як сугестивних, так і маніпулятивних дискурсів, що вимагає детального аналізу відповідних моделей.

Перспективи дослідження вбачаємо у поглибленому вивченні аспектів комунікативного впливу, що дасть змогу моделювати ефективні впливові дискурси.

Список використаної літератури

1. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер ; пер. с англ. Е. А. Цыпин. – СПб. : Гуманитарное агентство «Академический проект», 1997. – 256 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди: психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры: Психология человеческой судьбы / Э. Берн ; пер. с англ. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 480 с. : ил. – (Популярная психология).
3. Волкова А. И. Основы психологии рекламы для студентов колледжей / А. И. Волкова, В. В. Пижугийда. – Ростов н/Д. : Феникс, 2005. – 415 с. – (Среднее профессиональное образование).
4. Воробьева А. Е. Нравственное самоопределение личности как ресурс противодействия неэтичным публикациям в СМИ / А. Е. Воробьева, А. Б. Купрейченко // Психологическое воздействие: Механизмы, стратегии, возможности противодействия / под ред. А. Л. Журавлёва, Н. Д. Павловой. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – С. 179–201.
5. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 832 с.
6. Кармин А. С. Психология рекламы / А. С. Кармин. – СПб. : ДНК, 2004. – 512 с. – (Психология и культура).
7. Карнеги Д. Как завоёвывать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги ; пер. с англ. Л. А. Кузьмина. – Минск : Попурри, 2007. – 352 с.
8. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія / Т. Ю. Ковалевська. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Одеса : Астропринт, 2008. – 344 с.
9. Ковалёв Г. А. О системе психологического воздействия / Г. А. Ковалёв // Психология воздействия : сб. науч. трудов. – М., 1989. – С. 4–43.
10. Кутуза Н. В. Комунікативна сугестія в рекламному дискурсі: психолінгвістичний аспект : монографія / Н. В. Кутуза. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – 736 с.
11. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. / В. В. Москаленко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
12. Немов Р. С. Общие основы психологии / Р. С. Немов // Психология : в 3-х кн. – М. : Просвещение, 1995. – Кн. 1. – 576 с.
13. Песоцкий Е. А. Реклама и психология потребителя / Е. А. Песоцкий. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 198 с. – (Серия «Психология бизнеса»).
14. Психология : учебник для гуманитарных вузов / под общ. ред. В. Н. Дружинина. – СПб. : Питер, 2001. – 656 с.
15. Фрейд З. Сборник произведений / З. Фрейд. – М. : Просвещение, 1989. – 448 с.
16. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1986. – 237 с.
17. Хорни К. Собрание сочинений : в 3 т. : пер. с англ. / К. Хорни. – М. : Смысл, 1997. – Т. 1 : Психология женщины. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни. – М. : Смысл, 1997. – 496 с. : ил.
18. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія / Т. Ф. Цигульська. – К. : Наукова думка, 2000. – 191 с.
19. Чалдини Р. Переконавання: революційний метод впливу на людей / Р. Чалдіні ; пер. з англ. Т. Микитюк. – Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. – 352 с.
20. Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини ; пер. с англ. Е. Волкова, И. Волковой, О. Пузырёвой. – 4-е междунар. изд. – СПб. : Питер, 2007. – 288 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).
21. Юнг К.-Г. Архетип и символ. Об архетипах коллективного бессознательного [Электронный ресурс] / К.-Г. Юнг. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/4229/4232>
22. Novland C. I. Communication and persuasion: Psychological studies of opinion change / C. I. Novland, I. L. Janis, H. H. Kelly. – New Haven, CT : Yale University Press, 1953. – 315 p.

Кутуза Н. В. Психологические аспекты коммуникативного воздействия: теоретические измерения.

Аннотация

В статье рассмотрен психологический аспект коммуникативного воздействия, который является одной из весомых составляющих этого феномена. Акцентировано на психологическом аспекте как наиболее исследованном. Основное внимание сосредоточено на разных психологических концепциях, где исследована активизация психических процессов реципиента на сознательном и подсознательном уровнях, в основном в аспекте изменения поведения человека, его взглядов, убеждений, причин совершения определённых речевых и поведенческих действий (мотивы, потребности, установки, эмоции и др.). Полученные сведения дали возможность конструировать эффективные воздействующие дискурсы с акцентированием на определённом поведенческом аспекте как прогнозируемом действии респондента в процессе воздействия.

Ключевые слова: коммуникативное воздействие, неосознанный уровень, мотивация, психологический аспект, психические процессы.

Kutuza N. V. Psychological aspects of communicative impact: theoretical measurements.

Summary

The article deals with the psychological aspect of communicative influence, which is one of the important components of this phenomenon. It is emphasized on the psychological aspect as thoroughly investigated. The main attention is paid to different psychological concepts, which investigates the activation of the recipient's mental processes at the conscious and unconscious levels, mainly in the aspect of changing human behavior, her views, beliefs, reasons for certain speech and behavioral actions (motives, needs, guides, emotions, etc.).

The purpose of our article is a theoretical review of the psychological aspect of communicative influence. The goal is to solve such problems: to consider the concept of influence in psychology; to prove the importance of motivational analysis in the process of changing human behavior; to analyze psychological concepts, where the activation of the mental processes of the recipient on the conscious and unconscious levels is investigated.

The object of research – the communicative influence, the subject – the psychological aspects of communicative influence.

The presence of different psychological concepts and, accordingly, different views on ways of human behavior made it possible to construct powerful influential discourses with emphasis on a certain behavioral aspect as a predictive action of the respondent in the process of influence. Since behavior contains both a conscious and an unconscious component, then attention is focused on external, internal and situational stimuli, subconscious determinants of behavior, processes of information processing as a behavioral precondition, behavior patterns, etc.

These provisions are used in the process of constructing both suggestive and manipulative discourses, which requires a detailed analysis of the relevant models. The prospects of the study are seen in the in-depth study of the aspects of communicative influence, which will enable to simulate effective influential discourses.

Key words: *communicative influence, unconscious level, motivation, psychological aspect, mental processes.*

УДК 81'373

Лисак Г. О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри практики іноземної мови
та методики викладання
Хмельницького національного університету
E-mail: lysak_halyana@ukr.net

УТВОРЕННЯ НОВИХ НОМІНАТИВНИХ ОДИНИЦЬ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ПІД ВПЛИВОМ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Статтю присвячено дослідженню номінативних процесів, які виникли в англійській мові під впливом нових технологій, що спричинило появу відповідних лексичних одиниць. Здійснено аналіз понять «номінація» та «номінативна одиниця». Розглянуто основні види номінації. Встановлено, що саме у результаті семантичної деривації та конверсії формується нове лексичне або граматичне значення вже існуючого у мові слова.

Ключові слова: *номінація, номінативна одиниця, словотвір, конверсія.*

Друга половина ХХ – початок ХХІ століття – це час нового прориву в розвитку науково-технічного прогресу, який виражається в появі новітніх технологій та, як наслідок, створенні нових продуктів у всіх сферах, зокрема і тих, що безпосередньо стосуються умов життя людини. Ці нові продукти якісно і функціонально відрізняються від своїх попередників. Саме ці відмінності і призводять до того, що новим продуктам даються нові назви, у яких відображено технологічні, естетичні, функціональні нововведення. Значення слова та його здатність називати (тобто номінативна функція) зароджуються в актах номінації. Номінація є процесом найменування, під час якого мовні одиниці співвідносяться з об'єктами дійсності, що ними позначаються [3].

Проблема номінації неодноразово привертала увагу багатьох мовознавців. Питання теорії номінації розглянуто у працях Е. Азнаурової, О. Кубрякової, В. Телії, Г. Уфимцевої. Увагу мовознавців все частіше привертає поглиблений аналіз номінативного процесу (В. Жайворонок, І. Нестеренко, В. Русанівський, О. Тараненко та ін.). Вагомий внесок у дослідження мовленнєвої номінації зробили І. Вепрева, В. Павлов, Ю. Пассов, Д. Шмельов. Аналіз наукових робіт, присвячених цій багатогранній проблемі, показав, що вона має ще багато недосліджених теоретичних питань та невирішених практичних аспектів.

Мета нашого дослідження полягає в аналізі способів творення нових номінативних одиниць на основі вже відомих моделей у сучасній англійській мові під впливом сучасних інноваційних технологій.

Номінація – винятково складне явище, з'ясування сутності якого пов'язане з вирішенням цілого комплексу різних проблем. Термін «номінація» має низку визначень у сучасній лінгвістиці. Традиційна лінгвістика трактує термін «номінація» як утворення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто служать для назви й вичленовування фрагментів немовної реальності й формування відповідних понять про них у формі значення мовних одиниць – слів, словосполучень, фразеологізмів, речень [9].

Науковці В. Гак [3], Є. Верещагіна і В. Костомарова [2] під терміном «номінація» розуміють позначення предметів за допомогою мовних одиниць, зазвичай слів або словосполучень. До речі, у цьому виявляється етимологічне значення цього терміну, адже *nominatio* (латин.) – це «найменування, нарекання ім'ям». Саме тому В. Гак вважав номінацію процесом і результатом найменування, при якому мовні елементи співвідносяться з об'єктами, які вони позначають [3, с.230].

Н. Арутюнова вважає, що характер номінації, її семантичний тип, об'єм інформації про об'єкт безпосередньо пов'язані з її призначенням. Залежно від цих факторів у мові розрізняють такі чотири типи номінацій: інтродуктивну, ідентифікуючу, предикативну та апелювативну номінації [1, с. 95].

У сучасній лінгвістиці розрізняють два основних типи номінації: первинну та вторинну. Форма, що використовується у своїй первинній функції для позначення певного об'єкта навколишнього середовища в даних умовах, може бути названа основною формою, первинною або прямою номінацією. Первинна номінація – співвідношення фрагмента дійсності позамовного ряду, що відображається у свідомості людини, та звукоряду, який отримав уперше функцію найменування, дуже рідкісне явище [3, с. 243].

Вторинна номінація, тобто утворення другого, навіть третього найменування для об'єктів позамовної дійсності, які вже були позначені засобами мови, чи, за словами В. Теллі [9], використання вже існуючих у мові номінативних засобів у новій для них функції найменування, посідає в системі номінативного інвентарю кожної мови одне з найголовніших місць.

Отже, результатом номінативної діяльності носіїв певної мови є створення номінативної одиниці – вираженого мовним знаком (словом або словосполученням) поняття як образного відображення свідомістю певного об'єкта буття. На думку Є. Верещагіна і В. Костомарова, навколо кожного слова складається цілий комплекс усіляких відомостей, які актуалізуються у свідомості залежно від комунікативних потреб. Ці знання зберігаються в пам'яті людини й колективу, але «їх актуалізація залежить від потреб, необхідності в них й відбувається не одночасно, а послідовно» [2, с. 55-57]. Таким чином, номінативна одиниця – це виражений словом або словосполученням результат номінативної діяльності носіїв певної мови, який ґрунтується на встановленні асоціативних зв'язків між мовним знаком і поняттям, що є образом певних схожих об'єктів дійсності. Номінативна одиниця є носієм і джерелом національно-культурної інформації, яка історично закріплена за відповідним мовним знаком.

У сучасній англійській мові можна побачити багато прикладів утворення нових лексичних одиниць, пов'язаних з комп'ютерами, інформаційними та комунікаційними технологіями [7; 8]. Незаперечним фактом є те, що інновації провокують номінації для вже давно відомих явищ і технологій. Когнітивну основу номінації створюють при цьому принципи аналогії і контрасту. Наприклад, не так давно з'явилося словосполучення *fixed-line telephone*, що означає дротовий телефонний зв'язок. Однак дана номінація з'явилася через виникнення телефонів нового покоління (*mobile phone / cell phone*). Раніше, дротовий телефонний зв'язок не мав альтернатив, а тому не потрібно було ніяких уточнень, і одного слова *telephone* було цілком достатньо. Таким чином, номінативні одиниці, що з'явилися набагато пізніше під впливом нових технологій, стали причиною виникнення нових номінації для вже існуючого у мові слова.

Аналогічний процес спостерігається й у випадку з антонімами *off-line* і *on-line*. Для позначення процесів отримання і передачі повідомлень у віртуальному просторі, для роботи з віртуальними продуктами та навіть з віртуальними грошима (*web-money*) з'явилося слово *on-line*. Відповідно, всі раніше відомі канали отримання і передачі інформації отримали назву *off-line*. Подібні номінації

спровокувала і електронна пошта (*e-mail*), що потіснила звичайну пошту настільки швидко, що остання, не в змозі конкурувати за швидкістю, отримала глузливе позначення *snailmail*.

Подібний процес спостерігається з абrevіатурами *FTF* (*face-to-face communication*) і *CMC* (*computer-mediated communication*). Нова назва для традиційної комунікації (*FTF*) виникла через те, що комп'ютери та інформаційні технології зробили надзвичайно популярною віртуальну комунікацію. Варто зазначити, що в сучасній англійській мові з'явилося безліч абrevіатур, пов'язаних з комп'ютеризацією різних сфер діяльності. Вони настільки швидко поширилися, що завоювали собі місце в найсучасніших і зовсім не спеціалізованих словниках, наприклад: *CAD* – *Computer Aided Design*, *CAM* – *Computer Aided Manufacturing*, *DAB* – *Digital Audio Broadcasting*, *DIP* – *Documented Image Processing*, *CBT* – *Computer – Based Training/ Testing*, *DOI* – *Digital Object Identifier*, *IM* – *instant message*, *ATM* – *automated teller machine*.

Розглянемо утворення нової номінативної одиниці на основі вже відомих моделей. Наприклад, лексична одиниця *wi-fi* (*wireless fidelity*), яка з'явилася значно пізніше за високоякісні аудіосистеми, була створена за аналогією з номінацією для характеристики останніх – *hi-fi* (*high fidelity*). З іншого боку, нова характеристика аудіосистем витіснила номінацію *brown-goods*, що функціонувала одночасно з *white goods* (*large electrical goods for the house, such as cookers and washing machines* [10]). Хоча електронні словники все ще містять ці одиниці, дизайн аудіотехніки і телевізорів, кухонної техніки свідчить про те, що такі номінації вже застаріли.

Словотвір за аналогією, що стосується сфери нових технологій, може досить швидко набути статусу моделі. Наприклад, словотвір може не лише зводитися до механічного додавання однієї букви, яка символізує електронну продукцію, і, фактично, вже перетворилася на афіксоїд (*e-business*, *e-life*, *e-pal*, *e-service*, *e-shopping*, *e-money*, *e-tax*, *e-cruiter*, *e-body-shopper*, *e-reader* etc.), але й припускає усічення перших букв із заміною на афіксоїд: *retailer* → *e-tailer*, *immersion* → *e-mmersion*. У процесі функціонування таких одиниць явище усічення може продовжуватися, наприклад: *electronic commerce* → *e-commerce* → *e-comm*. Такий процес є досить продуктивним, оскільки для найменування нових понять, на думку О. Дзюбіної, «не вистачає ні всього арсеналу кореневих слів, ні можливостей афіксального апарату» [4, с. 19].

У результаті семантичної деривації та конверсії формується нове лексичне або граматичне значення вже існуючого у мові слова. Наприклад, іменник *bookmark* (*a piece of paper, leather etc. that you put in a book to show you the last page you have read* [10]) з аналогічним значенням став використовуватися стосовно віртуального простору (*a way of saving the address of a page on the Internet so that you could find it again* [10]). У результаті конверсії виникло і дієслово *bookmark* (*to save the address of a page on the Internet so that you could find it again* [10]), яке сьогодні використовується тільки стосовно віртуальної комунікації, і не стосується друкарської продукції.

Науковці О. Дзюбіна [4] та В. Заботкіна [5] у своїх публікаціях вже неодноразово висвітлювали вплив принципу економії мовних зусиль на номінативні процеси в сучасній англійській мові. Науковці говорять про тенденцію до максимального збереження наступності в розвитку словника, прагнення позначати нові поняття відомими словесними знаками, не порушуючи номінаційного і термінологічного зв'язку поколінь. Наприклад, усе більш популярними стають електронні книги (*e-book*), що не вимагають поліграфічного процесу як такого. За аналогією з друкарською продукцією, використовуються номінації *e-book publisher*, *electronic book publishing*. Варто зазначити, що нові номінативні одиниці для процесу підготовки електронних книг не створюються. Технічні засоби, що використовуються для відтворення інформації на електронних книгах, відомі як *e-book reader*, *e-player*. Таким чином, для номінації нових пристроїв використані вже відомі лексичні одиниці, створені для позначення застарілих на сьогодні технологій.

Іноді нові електронні реалії мають вузьку сферу застосування. Електронний квиток, наприклад, теоретично можна запропонувати для будь-якого виду транспорту, проте на практиці він використовується переважно для літаків, про що свідчить уточнення в словнику: *e-ticket* – *a ticket, usually for someone to travel on an aircraft, that is held on a computer and is not printed on paper* [10].

Цікавим фактом є не лише походження аналогічних номінацій для позначення нових гаджетів і технологій (*iPhone*, *iPod*, *iPad*, *iCloud*), у створенні яких брав безпосередню участь Стів Джобз, але й поява після його смерті в межах цієї ж моделі номінацій, пов'язаних безпосередньо з ним, – *iCreate*,

iHeaven. Якщо стосовно гаджетів формант *i*- інтерпретується як *intelligent* або *interactive*, то в останніх номінаціях він був переосмислений у займенник першої особи: *I CREATE; I am in heaven*.

Зі зміною зовнішнього вигляду і дизайну телефонів виникла й інша семантична відмінність: словосполучення *to dial a number* перетворилося на сталу форму і більше не відповідає процесу, що позначає буквально: *I think I dialed the wrong number. What number did you dial?* [10]. Дієслово *to dial* у сучасних словниках має наступне значення: *to make a phone call by pressing a series of buttons with numbers, or moving a disc with numbers, on the phone* [10]. На сучасних телефонах, за винятком ретро-екземплярів, уже немає диска з отворами для цифр і пальців, який треба обертати, проте сила звички змусила зберегти дієслово *to dial* і поставити на перше місце в дефініції позначення реального процесу – *to press smth.*

Відзначимо, що розвиток інформаційних технологій провокує модифікацію вже відомих лексичних одиниць як у випадку з *blackboard/ whiteboard*. Семантична роль інструменту або матеріалу в дефініції нових слів може бути відсутньою: *cf. blackboard* – a dark surface on a wall or frame that a teacher writes on with chalk; *whiteboard* – a board with a smooth, white surface, often attached to a wall, on which you can write and draw using special pens [10].

Мова живий організм, що постійно змінюється, оновлюється та функціонує як динамічний організм. Інтенсивний розвиток суспільства, науки, техніки, різноманітні зміни соціального життя спричинюють появу великої кількості нових реалій та понять, що потребують номінації. Номінація, як основний засіб поповнення номінативного інвентарю мови, становить важливе багатоаспектне лінгвістичне явище. Проте залишилось багато недосліджених аспектів, що стосуються лексичного складу сучасної англійської мови та шляхів її поповнення. Ця проблема становить значне поле діяльності для всебічного вивчення, але обсяг статті не дає змоги комплексно проаналізувати всю проблематику зазначеного питання. Є доцільним та необхідним подальше дослідження процесу номінації різних сфер діяльності людини.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура : Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Наука, 1983. – 269 с.
3. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация. Общие вопросы. – М. : Наука, 1977. – С. 230-293.
4. Дзюбіна О. І. Особливості утворення та функціонування семантичних неологізмів англійської мови в сфері інтернет-комунікації / О. І. Дзюбіна // Записки з романо-германської філології. – Вип. 2 (33). – 2014. – С. 17-23.
5. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / В. И. Заботкина. – М. : ВШ, 1989. – 126 с.
6. Зацний Ю. А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку ХХІ століття: англоукраїнський словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 360 с.
7. Махачашвілі Р. К. Лінгвофілософські параметри інновацій англійської мови у сфері новітніх технологій 2005 року. : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Р. К. Махачашвілі. – Запоріжжя, 2005. – 22 с.
8. Мойсеєнко А. Динамічний аспект номінації / А. Мойсеєнко. – К. : ИПЦ «Київський університет», 2004. – 100 с.
9. Телия В. Н. Номинация / В. Н. Телия // Языкознание. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 1998. – С. 336-337.
10. Cambridge Dictionary online. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org/>

Лысак Г. А. Образование новых номинативных единиц в современном английском языке под воздействием инновационных технологий.

Аннотация

Статья посвящена анализу номинативных процессов, которые имели место в английском языке под влиянием современных технологий, что в свою очередь влечет образование соответствующих лексических единиц. Осуществлен анализ понятий «номинация» и «номинативная единица». Рассмотрены основные виды номинации. Определено, что именно в результате семантической деривации и конверсии формируется новый лексический или грамматический смысл уже существующего в языке слова.

Ключевые слова: номинация, номинативная единица, словообразование, конверсия.

Lysak H. O. Formation of New Nominative Units in Modern English Under the Influence of Innovative Technologies.

Summary

The article deals with nominative processes that have appeared under the influence of new technologies. That provoked the development of new lexical units. The concepts of “nomination” and “nominative unit” have been analyzed. The term nomination is considered to be very complicated concept. Under the nomination scientists understand the formation of linguistic units, that serve for naming new concepts in form of linguistic units – words, word combinations, phraseological units. Main types of nomination have been considered: primary and secondary nomination. It has been defined that the result of nomination process is the nominative unit.

In modern English there are a lot of examples of forming new lexical units dealing with computers, information and communication technologies. In this case, innovations provoke the nominations for well-known phenomena and technologies. It has been considered that the cognitive basis for nominations is formed by the principles of analogy and contrast. It has been defined that the most productive ways of new concept nominations are semantic derivation, conversion and word formation.

Key words: nomination, nominative unit, word formation, conversion.

УДК 81'42'322.2'324'06-13:004

Лотоцька Н. Я.,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: nata07lototska@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ КОЛОКАЦІЙ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ: КОРПУСНО-СТАТИСТИЧНИЙ ПІДХІД

Статтю присвячено дослідженню поняття колокація в сучасному мовознавстві. Описано критерії інтерпретації цього терміна крізь призму контекстно-орієнтованого, семантико-синтаксичного, корпусного та корпусно-статистичного підходів. Особливу увагу зосереджено на важливості корпусів текстів та статистичних методів під час дослідження цих словосполук. Розглянуто та проаналізовано найпоширеніші в лінгвістиці статистичні показники асоціації для обчислення ступеню зв'язку між компонентами колокації.

Ключові слова: колокація, нод, колокат, корпус текстів, статистичні показники асоціації.

Об'єктом вивчення традиційного мовознавства довгий час було слово. Завдяки працям Ф. де Сосюра науковий інтерес змістився зі слова на синтагматичні зв'язки, оскільки в мовленні слово не є ізольованою одиницею, а через асоціації завжди комбінується з іншими словами [14, с. 67]. Нині лінгвісти зацікавлені в аналізі високочастотних стійких синтагматичних послідовностей – колокацій – регулярно відтворюваних конструкції, що видобуваються з пам'яті як готові утворення безпосередньо під час мовлення, подібно до простих слів [2, с. 14].

Інформація про стійкі сполуки є актуальною та необхідною для вирішення різних прикладних завдань у лінгвістиці: укладання словників, тезаурусів, баз даних, автоматичного аналізу тексту, машинного перекладу, інформаційно-пошукових систем, зокрема, потреби розв'язання завдань автоматичного аналізу тексту [2, с. 18].

Окремі загальнотеоретичні аспекти колокацій як прояву сполучуваності були об'єктом дослідження лінгвістів ще на початку ХХ ст. З появою праць Дж. Фьорза зароджується теоретичне дослідження явища колокації й традиція вивчення цього поняття в різних аспектах. Аналіз фахової літератури показує, що основи теоретичних інновацій у концепції колокації закладено працями Дж. Синклера [22]. Ш. Еверт, В. Левицького, М. Стабс та ін. [9; 17; 23] застосовують квантитативні методи для вивчення параметрів сполучуваності, досліджуючи колокації за допомогою статистичних показників. Проблемі вилучення колокацій із текстового масиву й встановленню критеріїв їхньої ідентифікації присвячено праці Т. Бобкової, М. Хохлової, В. Захарова та ін. [2; 7; 12].

Мета цієї праці – описати та проаналізувати підходи дослідження поняття колокація в сучасному мовознавстві. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) описати критерії інтерпретації поняття колокація в сучасному мовознавстві; 2) розглянути термін колокація в аспекті корпусного та корпусно-статистичного підходів; 3) визначити важливість

статистичних методів для дослідження сполучуваності слів; 4) проаналізувати статистичні показники асоціації для обчислення ступеню зв'язку між компонентами словосполучки.

У науковий обіг термін *колокація* ввів Дж.Р. Фьорз у межах британського контекстуалізму. За Дж. Р.Фьорзом, *колокації* – це типове оточення слова, зі семантичним зв'язком між її компонентами [18].

Залежно від інтерпретації концепції колокації у традиціях певної лінгвістичної школи виокремлюють контекстно-орієнтований, семантико-синтаксичний, корпусний та корпусно-статистичний підходи.

У межах контекстно-орієнтованого підходу поняття *колокація* визначено як типове й постійне оточення слова [15; 18; 21]. Цей термін застосовують до частотних синтагматичних комбінацій слів, навіть до таких, між якими немає особливих семантичних зв'язків. Таке розуміння *колокації* характерне для досліджень із корпусної лінгвістики і лексикографії.

Представники семантико-синтаксичного підходу [1; 3; 6; 19; 20; 22] трактують *колокації* як комплексні семантико-синтаксичні одиниці, яким властива семантична, синтаксична й дистрибутивна регулярність, з проміжним статусом між вільними й стійкими сполучками.

З появою праць Дж. Синклера було відкрито шлях до нового розуміння словосполучки загалом і сформульовано теоретичні засади *корпусного підходу* вивчення колокацій [2; 5; 11; 22]. У межах цього підходу *колокації* розглядають як словосполучки, що трапляються в тексті частіше поряд, ніж за випадковою вірогідністю окремо [12, с. 115–116]. Ш. Еверт додає, що «*колокація* – словосполучка, семантичні і синтаксичні властивості якої не можуть бути повністю передбачені зі значень її окремих компонентів» [17, с. 17]. Отож, лексична одиниця набуває певного сенсу не ізольовано, а лише в контексті, оскільки значення зумовлено колокатами – релевантними словами [24, с. 137–138].

Корпуси текстів (КТ) й інструментарій корпусної лінгвістики дають змогу виявити й суттєво розширити лексичний фонд стійких словосполук різного типу й особливості їх використання [7].

З появою електронних корпусів з'явилася можливість статистичного опрацювання великих масивів текстів. У лінгвістиці широко застосування набув *корпусно-статистичний підхід* [2; 5; 9; 11; 12], базований на аналізі статистичної зв'язності компонентів словосполучки.

Так, В. Левицький, один із представників *корпусно-статистичного підходу*, трактує колокацію як «звичне асоціювання слова з іншими словами в реченнях» і наголошує на «новому способі аналізу синтагми, який ґрунтується на лексичній очікуваності користувачів мови стосовно ймовірності появи тих чи інших комбінацій лексичних одиниць, які творять разом синтагму» [8, с. 28].

Статистичні методи в лінгвістиці дозволяють отримати достовірні статистичні дані сполучуваності лексичних одиниць на базі КТ, вивчати лексичні одиниці в контексті, отримувати дані про частоту словоформ, лексем, граматичних категорій, спільну появу лексичних одиниць, особливості їхньої сполучуваності тощо. До того ж результати пошуку можна ранжувати за різними параметрами та задавати порогові значення, що уможливило отримання значущої інформації [12, с. 66].

Треба зазначити, що в статистичній лінгвістиці термін *колокація* позначає «статистично стійкі поєднання» слів [12, с. 8], а дослідження цих конструкцій базуються на математичних критеріях – статистичних показниках асоціації, основою яких є теорія ймовірності та математична статистика. «Мовна система є по своїй суті ймовірнісною, і частота в тексті є ілюстрацією граматичної ймовірності» [19, с. 31]. Це означає, що слова в мовленні підпорядковуються граматичним правилам мови й не можуть вживатися довільно в мовному потоці.

Одним з основних інструментів роботи з корпусними даними для вивчення колокацій є конкорданс – рядки КТ заданої довжини, що представляють досліджуване слово у контексті. Рядки конкордансу є джерелом інформації про закономірності вживання досліджуваного слова (нода) і зв'язку між іншими словами (колокатами).

Структура колокацій представлена залежними зв'язками між компонентами словосполучки: основного елемента (нода) і залежного (колоката). Колокації можуть мати кілька варіантів колокатів, що належать ноду, до того ж зв'язок між нодом і колокатом досить гнучкий, їм властива умовність, семантична самостійність і відсутність лексикалізації словосполучки [22].

Комбінації слів мають різний ступінь стійкості зв'язку між компонентами, тим часом корпусно-статистичний підхід уможливило встановлення об'єктивних критеріїв дослідження колокацій і визначення певного зв'язку між смислом і структурою мови [2, с. 19].

Оцінка сили зв'язку залежить від типу одиниць (лем або словоформ), статистичні показники яких, використовують для розрахунків. Частота спільної появи сполучень слів є одним із способів визначення їхньої стійкості, що своєю чергою пов'язана з частотою окремих компонентів колокації.

У розпорядженні сучасної лінгвістики є кілька способів для обчислення ступеня синтагматичної близькості між компонентами колокації, об'єднаних терміном статистичні показники асоціації – числові індекси, що обчислюють силу статистичної залежності двох або більше квалітативних змінних» [16, с 241], як-от: MI-score, t-score log-likelihood, Dice, gmean та ін. [11, с 278]. Ш. Еверт вважає, що за допомогою статистичних критеріїв можна обрахувати величину асоціації між компонентами сполуки» [17, с. 75]. Дослідження цього напряму ґрунтуються на знаходженні n-грам (біграм або триграм тощо) у межах заданого діапазону та порівнянні їхніх частот.

«Величини, обчислені показником асоціації, можуть бути інтерпретовані в різний спосіб: вони можуть бути використані для оцінки величини асоціації між компонентами парного типу; для ранжування парних типів у наборі даних; для оцінки парних типів із визначеним першим або другим компонентом» [17, с 75].

Коефіцієнти асоціації застосовують до стрижневого слова (нода), потім список кандидатів розподіляють за кількісними значеннями. У верхній частині списку розміщують словосполучення з найсильнішими зв'язками – наймовірнішими кандидатами колокації. Потрібно враховувати частоту спільної появи стрижневого слова (нода) і його колоката, аналізуючи наскільки випадкова сила зв'язку між сусідніми словами.

Розгляньмо найпоширеніші статистичні показники асоціації в статистичній лінгвістиці. Наприклад, показник VI (показник взаємної інформації, MI, MI-score) демонструє притягання між двома словами, або ймовірність того, що якщо одне слово з'являється в рядку, слово, яке складає з ним колокацію, з'явиться в найближчій околиці досліджуваного слова [4]. Показник VI дає змогу виокремити стійкі словосполучення, власні назви, спеціальні терміни. Його широко використовують для інформаційного пошуку, що уможливує отримання інформації про сполучуваність термінів, що характерно для різних сфер знань. Недоліком використання цього коефіцієнта є завищення результатів для рідковживаних словосполучень [23].

T-показник (t-score, t-test, t-критерій, T-value) відображає частоту спільної появи стрижневого слова і його колоката, відповідаючи на питання, наскільки не випадковою є сила асоціації між колокатами. За допомогою цього коефіцієнта можна виміряти вірогідність появи слова як парного в поєднанні з яким-небудь іншим словом. На відміну від показника взаємної інформації (VI), t-показник вимірює тяжіння слова, яке сполучається, з досліджуваним словом, але не навпаки. Отже, список таких слів буде містити велику кількість граматичних слів, які важливі для існування досліджуваного слова [10, с 303].

Недоліками застосування t-score є виокремлення колокацій з частотними словами, зокрема, зі службовими словами. Для цього критерію необхідно складати стоп-листи, щоб «відкинути» найчастотніші слова (прийменники, займенники або сполучники) [23].

Жоден із перерахованих вище способів і показників не можна виокремити як найкращий у дослідженні колокацій [4]. Е. Ягунова, Л. Пивоварова дійшли висновку про те, що принципово відрізняються списки колокацій, отримані за допомогою VI та t-score: VI найкраще дає змогу виокремити низькочастотні сполуки – назви об'єктів, терміни, складні номінації; t-score, навпаки, краще працює для вилучення високочастотних конструкцій – «загальномовних стійких сполук» (похідних службових слів, дискурсивних слів) й «стійких конструкцій» [13]. MI-score є кращим для знаходження схожості, тоді як t-score – для встановлення відмінностей.

У результаті дослідження з'ясовано, що колокації – це мовні одиниці, широко розповсюджені в лексико-семантичній системі, які вживаються за суворими правилами комбінаторики й реалізують свій потенціал у процесі утворення мовних конструкцій. КТ є надійним матеріалом для статистичного аналізу будь-яких мовних або мовленнєвих одиниць, здатним виявити, які слова сполучаються з досліджуваною лексичною одиницею, у який спосіб, як часто це відбувається і що можна очікувати від випадкового розподілу. Для отримання достовірних показників сполучуваності слів запропоновано використовувати статистичні показники асоціації.

Список використаної літератури

1. Ахманова О. Очерки по общей и русской лексикологии / Ахманова О. – М. : Просвещение, 1957. – 362 с.
2. Бобкова Т. В. Теоретико-методологічні підходи до вивчення колокацій / Т. В. Бобкова // Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту. Серія: Філологія. – 2014. – Т. 17. – № 2. – С. 14–22.
3. Влавацкая М. В. Понятия коллокации и коллигации в диахроническом рассмотрении / М. В. Влавацкая // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания иностранных языков: мат-лы Междунар. науч.-практ. конф. / отв. ред. Ю. Н. Тамберг. – Новосибирск : Изд-во НГПУ, 2011. – С. 19–26.
4. Горина О. Г. Применение методов корпусной лингвистики для определения контекстноспецифических слов и колокаций / О. Г. Горина // Вестник ЛГУ им. А. С. Пушкина. – 2011. – № 3. – С. 27–36.
5. Дарчук Н. П. Статистичні характеристики лексики як відображення структури тексту // Мовознавчі студії. – К. : Наукова думка, 1976. – 102 с.
6. Єрмоленко С. Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
7. Захаров В. П. Сочетаемость через призму корпусов // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог» (Москва, 27 – 30 мая 2015 г.). – Вып. 14 (21) : в 2 т. – Т. 1. – М. : Изд-во МГГУ, 2015. – С. 667–682.
8. Левицкий В. В. Семасиология. – Винница : Нова книга, 2006. – 512 с.
9. Левицкий В. В., Огуй О. Д., Кійко С. В., Кійко Ю. Є. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу : навчальний посібник. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.
10. Левченко О. Гендерні особливості української художньої прози (за даними аналізу частотності колокацій у текстах 60-80-х та 2000-х років) / О. Левченко, Я. Бутельський // XX–XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метафорози в українській мові та літературі : монографія. – Оломоуць, 2016. – С. 299–334.
11. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : монографія : [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко] / Г. В. Ситар. – Винница : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 458 с.
12. Хохлова М. В. Исследование лексико-синтаксической сочетаемости в русском языке с помощью статистических методов (на базе корпусов текстов): дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.21 «Прикладная и математическая лингвистика» / М. В. Хохлова / Санкт-Петербургский государственный университет. – Санкт-Петербург, 2010. – 211 с.
13. Ягунова Е. В. Природа колокаций в русском языке. Опыт автоматического извлечения и классификации на материале новостных текстов / Е. В. Ягунова, Л. М. Пивоварова // Сб. НТИ. – Серия 2. – № 5. – 2010. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://jf.spbu.ru/upload/files/file_1357769727_3479.pdf
14. Bally Ch. Traité de stylistique française / Ch. Bally. – Heidelberg, 1909.
15. Coseriu E. Lexikalische Solidaritäten / H. Coseriu // Geckeler H. Strukturelle Bedeutungslehre. – Darmstadt, 1967. – P. 239–253.
16. Everitt B. S. The Cambridge Dictionary of Statistics. 2nd edition / B. S. Everitt. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 410 p.
17. Evert S. The Statistics of Word Cooccurrences: Word Pairs and Collocations : PhD dissertation, IMS, University of Stuttgart, 2004 (Published in 2005) / S. Evert. – 353 p. — Free PDF available from <http://purl.org/stefan.evert/PUB/Evert2004phd.pdf>
18. Firth J. R. Modes of Meaning / J. R. Firth // Papers in Linguistics 1934-1951. – London : Oxford University Press, 1957. – P. 190–215.
19. Halliday M. A. K. Current ideas in systemic practice and theory / M. A. K. Halliday. – London : Pinter, 1991. – 157 p.
20. Hausmann F. J. Was sind eigentlich Kollokationen? / F. J. Hausmann // Steyer K., Porzig W. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen // Schmidt L. Wortfeldforschung. Zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes. – Darmstadt, 1973. – P. 78–103.
21. Palmer H. E. Second Interim Report on English Collocations / H. E. Palmer. – Tokyo : Kaitakusha, 1933.
22. Sinclair J. Corpus. Concordance and Collocation / J. Sinclair. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – 137 p.
23. Stubbs M. Collocations and semantic profiles: On the cause of the trouble with quantitative studies / M. Stubbs // Functions of Language. – 1995. – Vol. 1 – P. 23–55.
24. Teubert W. Linguistique de Corpus: un Alternative / W. Teubert // Semen. – Besanzon : PUFC, 2009. – Т. 27. – P. 130–152.

Лотоцкая Н. Я. Исследование коллокации в современном языкознании: корпусно-статистический подход.

Аннотация

Статья посвящена исследованию понятия коллокация в современном языкознании. Описаны критерии интерпретации этого термина сквозь призму контекстно-ориентированного, семантико-синтаксического, корпусного и корпусно-статистического подходов. Особое внимание сосредоточено на важности корпусов текстов и статистических методов при исследовании этих словосочетаний. Рассмотрены и проанализированы наиболее распространенные в лингвистике статистические показатели ассоциации для вычисления степени связи между компонентами коллокации.

Ключевые слова: коллокация, нод, коллокат, корпус текстов, статистические меры ассоциации.

Lototska N. Ya. Collocation research in modern linguistics: corpus and statistical approaches.

Summary

The article deals with linguistic phenomena of collocation denoting the process of combining words into phrases governed by a complex system of rules in the language.

The main purpose of the research is to study and analyze the concept of collocation in modern linguistics using corpus and statistical approaches.

The criteria of interpreting the concept of collocation in modern linguistics are described.

Many modern authors and most corpus linguists understand collocations as statistically determined set phrases. The study of the connectivity of lexical units should base on the corpus texts, because regularly generated syntagmatic structures play a significant role in the text construction. In corpus linguistics collocation is the word combination used in the text together more often, than used separately at random probability.

The importance of statistical methods in studying the compatibility of words is considered. Statistical methods provide reliable quantitative data on the compatibility of lexical units based on corpus texts, to study lexical units in context, to get the results on frequency of lexical forms, lexemes, grammatical categories, to investigate the co-occurrence of lexical units, the peculiarities of their compatibility, etc.

The most common statistical association measures to calculate the degree of syntagmatic closeness between the components of collocation, based on probability theory and mathematical statistics, are examined.

Key words: *collocation, node, collocates, corpus texts, statistical association measures.*

УДК 81'271: (316.647.8-055.2):(051 «Жінка»)

Мамич М. В.,

доктор філологічних наук, доцент,

завідувач кафедри прикладної лінгвістики

Національного університету «Одеська юридична академія»

E-mail: miroslavamiros@ukr.net

**ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ У ДОЗВІЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНИХ МЕДІАТЕКСТАХ НА
СТОРІНКАХ ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ «ЖІНКА»**

У статті проаналізовано текстовий матеріал дозвільно-розважальних медіажанрів – ‘кросворд’, ‘гра в шахи’, ‘конкурс’, ‘анкета’, ‘тест’, ‘астрологічний прогноз’ як джерел різноманітної соціокультурної інформації, зокрема країнознавчої, соціально-психологічної, соціологічної, культурологічної. Систематизовано мовні знаки, що репрезентують у цих медіатекстах образ жінки і пов'язані з ним основні гендерні стереотипи.

Ключові слова: *дозвільно-розважальний медіатекст, гендерний стереотип, гедоністична функція, лінгвокультурологічний індикатор цінностей.*

Вивчення дозвільно-розважальної функції медіатексту нині має посідати одне з центральних місць, оскільки такі тексти міцно утвердилися в соціальних комунікаціях. Т.В. Радзівєвська підкреслює, що розважальність – важлива стратегічна лінія у текстотворенні [5, с. 45]. Більшість газетно-журнальних видань гендерної тематики у своєму контенті мають дозвільно-розважальний складник, вивчення якого зумовлене потребою пізнання специфіки контенту конкретного ЗМК, його лінгвоформатів, мовно-стилістичних особливостей, що і є головною метою даного дослідження.

Жіночий журнал «Жінка» як визнане якісне інформаційно-аналітичне та художньо-публіцистичне видання завжди мало і має нині дозвільно-розважальний складник з характерними для нього мікрожанрами, більшість з яких ще не була об'єктом медіастилістики взагалі або лише почала входити в поле зору дослідників медій саме із сучасного погляду. Вага дозвільно-розважальних медіатекстів (далі – ДРМТ) визначена спрямуванням мас-медіа знімати психоемоційну, інтелектуальну, соціальну напругу, допомагати читачеві на певний період створити ілюзію власного простору, індивідуалізуватися, самоактуалізуватися у просторі, запропонувати певний аспект вирішення проблем, розважити аудиторію, дати їй відчуття свободи від професійних, соціальних обов'язків в адекватному для типу мас-медіа лінгвоформаті.

Розваги й форми дозвілля в медіа не обмежуються лише ігровими формами. Текстові матеріали, які виконують дозвільно-розважальну функцію і розповсюджуються в ЗМІ, підсилюють пізнавальну мотивацію читачів, розширюють здобуті знання. ДРМТ – це концептуалізовані

лінгвокультурні субкоди (ситуації), що активно використовуються в повсякденно-побутовому житті з метою втішання, заспокоєння, відволікання уваги від гнітючого, буденного. Деякі дозвільно-розважальні тексти мають ритуальну природу і пов'язані з народними обрядами і віруваннями, натомість ДРМТ – це ще й медіатексти (далі – МТ), що потребують певних когнітивних зусиль і певного рівня знання, загальної освіченості. Як зазначає Н. Луман, розвага використовує наявне знання, щоб потім виділити себе на його тлі [2]. Гра має високу міру семіотичності, творить «світ у собі», що є відмежованим від зовнішнього [1].

У контенті журналу «Жінка» можна виокремити такі ДРМТ: 'кросворд', 'гра в шахи', 'конкурс', 'анкета', 'тест', 'астрологічний прогноз'. Оскільки видання має цільову аудиторію, то привертають увагу насамперед питання наявності в тих чи інших МТ гендерних стереотипів.

Упродовж останнього десятиліття як текстовий жанр почали вивчати кросворд. Тривалий час цей композиційно організований алегоричний опис предметів, явищ лишався поза увагою дослідників. На сьогодні відомі праці українських та закордонних дослідників І. В. Захаренко, В. В. Красних, А. О. Барсук, І. В. Абрамець, К. О. Денисової, М. В. Волкової, О. Б. Сприси, О. О. Селіванової. Загальний огляд цих публікацій – від тез, статей до дисертацій та монографій – засвідчує різноманіття поглядів на жанр кросворду, особливості організації цього різновиду тексту, системність засобів кодування значень, їхній культурно-прагматичний зміст. Насамперед увагу привертають теоретичні узагальнення, зроблені щодо пояснення механізмів організації кросвордного дискурсу як такого і кросвордного ДРМТ зокрема. Огляд кількох публікацій з цієї теми засвідчує, що кросворд у контексті жанрології має такі основні властивості: гіпертекстуальність, прецедентність, енігматичність.

Саме остання з названих ознак є ключовою для пояснення лінгвосеміотичних властивостей кросворду в жіночому журналі. Йдеться про те, що у кросворді кожний з об'єктів, що його складає, кодується за допомогою перифраз (евфемістичних чи логічних), синонімів, конотованих лексем, фразеологізмів, прецедентних імен, ремінісценцій тощо, які актуалізують асоціації, що є стереотипними, свідомо спрямованими на співвіднесення між світом реальних речей й абстрактним образом цих матеріальних субстанцій. Ці вербальні засоби кодування – енігми (енігмати та енігматори) – спрямовують роботу мовної свідомості жінки (читача) на пошук адекватного відповідника [6].

Інші ознаки кросворду розкриваються через поняття «дискурс», оскільки його специфічний енігматичний текст має інтерактивний потенціал, який реалізується завдяки інтелектуальним здібностям адресата-укладача та адресанта-«читачки», які повинні мати досить глибокі знання в різних сферах діяльності людини, розвинену кмітливість, часом – почуття гумору. Дискурс кросворду синергетичний, бо потребує концентрації адресата щодо вибору в хаотичному наборі ознак реалії тієї, що закладена в енігматорі [6, с. 4–18].

Окрім загальних жанрових особливостей кросвордного дискурсу, дослідники цілком справедливо звертають увагу на функціональне, соціокультурне призначення і наповнення таких текстів. Отже, кросворд – це текст-загадка для інтелектуальної гри, розважання.

Цей різновид мовної гри саме в українському жіночому журналі має відносно невелику історію функціонування. Так, за нашими спостереженнями, на сторінках видання «Жінка» він з'явився лише в номерах 1978 року [дет. див.: 3].

Активізація кросвордного ДРМТ пов'язана з прагненням сучасної читачки подолати екзистенційну відчуженість. У процесі такого спілкування вона утверджує себе як носій знання, інформації, що утілені в конкретному лексиконі. У контенті українськомовного жіночого журналу тематичні кросворди певною мірою відображають архетипові складники ціннісної картини буття. Якщо до 1990-х рр. гендерне спрямування було знівельоване (пор. назви текстів «Олімпійський» (1980 р.), «Радянська армія» (1981 р.)), то вже на початку нового століття цей соціокультурний аспект увиразнився (пор. назви «8 Березня» (2008 р.), «Березневий» (2010 р.), «Квітковий розмай» (2008 р.), «Кулінарія» (2010 р.), «Чарівний клубок» (2010 р.), «Ательє мод» (2012 р.), «Романтика кохання» (2013 р.)) на тлі універсальної тематики – державницької («Україна» (2010 р.)), суспільно-політичної («Перемога» (2010 р.)), загальнокультурної («Туристичний» (1990 р.) / «Туристський» (2008 р.), «Славні імена» (2005 р.), «У світі тварин і рослин», «Флора і фауна» (2010 р.), «Великдень» (2003 р.), «У світі медицини» (2009 р.) та ін.).

Через слово вербалізується колективне несвідоме. У кросвордних ДРМТ жіночого журналу лексикон із семою 'світ довкола людини' найбільш виражений. Це засвідчує те, що в читачок постійно підтримується зацікавлення явищами позасоціальними, які б відволікали увагу від проблем повсякдення й стимулювали потяг до красивого, ілюзорного, плинного, відомого, але малозрозумілого.

Засвідчено у кросвордах журналу «Жінка» енігматори, що асоціюються з публіцистичним образом жінки в суспільстві, виявляють соціально-психологічний компонент соціокультурної компетенції читачок. Так, один із найбільш актуалізованих енігматор «Жіноче ім'я». У 1980-х і на початку 1990-х засвідчено органічні для цього часу ідеологеми «Організатор першої жіночої тракторної бригади», «Видатний діяч міжнародного жіночого комуністичного руху», «Діячка міжнародного робітничого руху, професійна революціонерка». У половині 1990-х рр. та на початку ХХІ ст. використовують такі асоціати: артистка, актриса, кіноактриса, кінозірка (*популярна українська кіноактриса; кінозірка, котра знімалася в художньому фільмі «Маленька Віра»*), а також перифрази на зразок «виконавиця головної ролі в телесеріалі «Багаті теж плачуть», номінації жінок за професією у галузі мистецтва (*солістка Великого театру; балерина; оперна співачка, народна артистка СРСР; відома танцівниця, дружина Сергія Єсеніна*), спорту (*легкоатлетка з НДР; таджицька лучниця; білоруська гімнастка; лижниця, чемпіонка ІХ Білої Олімпіади; фігуристка*), науки й техніки (*жінка льотчик-космонавт*).

Як допоміжний інструмент актуалізації енігмата використовуються аксіологічно марковані лексеми 'відома', 'видатна', 'легендарна', 'славнозвісна' (*видатна поетеса, класик української літератури; відома сучасна українська поетеса; українська легендарна народна співачка й поетеса; славнозвісна естрадна співачка*).

Виокремлюємо також лексико-семантичну групу енігматорів на позначення міфічних і казкових істот: *давньогрецька богиня; жінка – божество, уособлення краси й доброти; героїня давньогрецької міфології; богиня шлюбу, охоронниця жінок у давньоримській міфології; дружина Одиссея, ім'я якої стало синонімом подружньої вірності; покровителька краси в грецькій міфології; божество, покровителька жіночої праці, дівочої долі у словенській міфології; чаклунка у казках; казкова лісова істота в образі чарівної дівчини*. З-поміж 25 актуалізованих енігматів 12 стосуються осіб жіночої статі.

Отже, енігмати аналізованого кросвордного ДРМТ орієнтовані на традиційне коло об'єктів довкілля, в якому наявний сегмент із соціально-психологічними (гендерними) лінгвокультурологічними індикаторами цінностей (далі – ЛІЦ).

Наступний різновид ДРМТ 'гра в шахи' почав з'являтися на сторінках журналу практично разом із МТ кросвордів (1976 р.). Гра в шахи, на відміну від кросворда, включається у МТ з інтенцією на інтерактивність, вона входить у ширший лінгвокультурний код – субкод 'конкурс' (шаховий конкурс). Це засвідчує занурення шахівниці (діаграми), як графічного зображення, у вербальний супровідний контекст-задачу і текст з конкурсним завданням, що має відповідне стилістичне оформлення. У наступні десятиліття дещо змінюється лінгвоформат конкурсу: з'являються супровідні довідкові складники (пор.: *Минулого сторіччя у різних містах Європи набули популярності шахові кафе. Найбільш відоме з них було у Парижі. Хто тільки не грав там! [...]* (1998, №5)), актуалізуються гендерні ЛІЦ (*Відтак найсильнішою українською шахісткою нині є юна херсонська спортсменка Наталя Жукова* (1999, № 8), «Клуб шахової королеви» (1999, № 10)).

Від 2000-х рр. зацікавлення шахами, очевидно, спадає, оскільки такі ДРМТ з'являються спорадично.

ДРМТ 'конкурс' спрямовані на інтерактивність, на безпосередній контакт з читачем, що привертає увагу до видання, пролонгує звернення до нього давніх читачів і стимулює розширення кола нових. Але комерційна інтенція не вичерпує особливості таких МТ, провідна – таки комунікативна, тісно пов'язана зі сугестивною, організаційною, інформаційною.

На сторінках журналу «Жінка» ще від 1950-х рр. організовували професійні конкурси (на кращу трактористку, кращого механізатора, доярку і под. – трудівницю). У наш час МТ з медіатопіком 'професійний конкурс' модифікувався у конкурсний ДРМТ – рекламу самого журналу на тлі актуалізації соціально-професійної цінності – професія листоноша («Конкурс листонош!» (2006, № 11)).

У другій половині 1990-х стали популярними конкурси краси. Якщо такі конкурси актуалізують ЛЩ «зовнішність жінки, потреби у красі і догляді», то конкурсні ДРМТ з кулінарною тематикою («Печу, печу хлібчик» (2013, № 4), «Тасмниці забутих страв» (2005, № 1)) – вітальні та україноцентричні ЛЩ, що наявні в зачинах, преамбулах до конкурсного МТ, де викладають його основні інтенції – щоб не втратився колорит національних страв, щоб не забулися українські давні рецепти, призабуті традиції приготування і пригощання. Останні – типові, пор.: дві частини – заохочувальна та адресна *Ви вже роздобули якісь давні рецепти українських страв?! Тоді хутчіш надсилайте до редакції журналу «Жінка» у рубрику «Із бабусиної кухні». Не забудьте вказати своє ім'я та прізвище, адресу, а також інформацію: якими саме стравами славиться ваша місцина, від кого записали рецепт, яку назву мала ця юшка чи салат у давнину?*

Такий різновид МТ, як 'анкета' уналежнюють до пресових. Анкетування – це насамперед метод збирання соціологічної інформації. Натомість у журнальному виданні для жінок його, на нашу думку, варто розглядати і як один із ДРМТ, що активно використовується в публіцистиці не лише з метою подальшого фіксування анкетних даних, але й з метою залучення широкої аудиторії читачок журналу до опосередкованого спілкування.

Початок анкетування читачок як форму опитування, реалізації маніпулятивної стратегії офіційного дискурсу влади пов'язуємо із 70-ми рр. ХХ ст. У цей самий час формуються анкети й у лінгвоформаті гри. Відмінність їх навіть пов'язана з місцем розміщення в журналі. Перший різновид МТ 'анкета' – на початку номера, – на його останніх сторінках – ігрові анкетні ДРМТ.

МТ 'анкета' зазначеного періоду з вираженою маніпулятивною стратегією має характерну передмову – інформацію про партійний захід і потребу підвищувати рівень соціальної і політичної відповідальності жінки на виробництві. Тексти насичені політичними та економічними ЛЩ, як-от: *Грудневий Пленум ЦК КПРС в числі актуальних проблем дальшого розвитку народного господарства поставив важливе завдання по активному залученню у науково-технічний прогрес жінок* (1970, № 8).

Другий складник тексту – інтенція до обговорення з притаманним сугестивним компонентом (інтимізоване звертання *подруги*): *Ось до розмови про це і запрошуємо вас, подруги.*

Третій складник – анкета (1. *Коли ви прийшли на виробництво, з чого починали і яку спеціальність здобували?*; 5. *В чому полягає ваш внесок у дострокове виконання п'ятирічки?* тощо).

Четвертий – пропозиція до листування: *Відповіді на ці важливі питання просимо надсилати на адресу редакції з поміткою «Анкета».*

Лінгвоформат анкетних ДРМТ, що виходили пізніше, складається з таких частин: 1) звертання до аудиторії: *Шановні читачі!* (1973, № 9); *Шановні жінки* (1978, № 9); 2) інформація про комунікативну інтенцію: *Яку домашню роботу виконуєте ви? Що з господарських справ роблять члени вашої сім'ї?* (1978, № 11); 3) висловлення прохання про форму спілкування: *Чекаємо листів. Не «причісуйте» їх, будь ласка, хай у них усе буде, як у житті. Ваші розповіді прокоментує психолог* (1998, № 3); 4) подяка: *Вдячні за увагу* (1973, № 9).

МТ-анкета може мати лише заохочувальну мету і специфічну композицію – форму ділового документа-формуляра з переліком позицій офіційного запиту, що його організовує журнал, як-от анкета учасниці конкурсу «Міс «Жінка»-99» (1999, № 5).

Крім того, що актуально для МТ, анкетні ДРМТ мають подальший відгук: на основі проведених опитувань видавництво організовує публіцистичні аналітичні статті, як-от на анкету «Я маю друга. Він класний хлопець» (1998, № 3) однойменний відгук (1998, № 6). У передмові журналіст відзначає цей зв'язок зі словами вдячності: *«Спасибі вам, дівчата, що так зацікавлено відгукнулися на анкету»*, а далі у стилістиці аналітичної публікації ословлює соціокультурні (інтелектуальні, моральні, психологічні) оцінки результатів анкетування, що насичені ЛЩ, пов'язаними із сучасним публіцистичним образом молодого малодосвідченої жінки: *у ваших листах, на жаль, так багато помилок і таких прикрих, що відразу виникає запитання: як же ви вчите рідну українську мову? Ту, якою написані ваші відповіді, навіть суржиком не назвеш. Це якийсь новий отруйний гібрид...; поповнюйте свої знання, адже настане час, коли треба буде віддавати; на зауваження щодо грамотності – не ображайтесь. Учть мову. Опануйте комп'ютер, коли є бодай якась можливість. Фах має неабияке відношення до щастя. Згодні?*

ДРМТ 'тест' став актуальним у виданнях 1990-х рр., навіть була створена з часом окрема рубрика «Для любителів тестів». Основна тематика – психологічний стан, психотип жінки («Не ставай рабинею кохання» (1999, № 7), «Йдемо на побачення» (1999, № 6), «Чи задоволені ви собою?» (2001, № 6); «Млява кицька чи...» (1998, № 6)), проблеми виховання дітей («Який тато, такий син» (1998, № 4)), здоров'я («Таємниці сну» (2009, № 5)) тощо. Для тестів у жіночих журналах характерна маніпулятивна функція, що закріплюється трьома комунікативними кроками: 1) інтимізація з використанням особових займенників; 2) соціальна оцінка жінки (привабливість, сексуальність, психологічний тип і под.); 3) апеляція до прецедентних імен, а також сугестивна, що виявляє психологічну готовність до певної соціальної ролі; організаторська функція, що структурує дозвілля адресата за допомогою вербалізованих ходів самого процесу тестування; гедоністична функція, яку підкріплюють фото, малюнки, таблиці математичних обрахунків [7]. Крім того, актуалізувалася мода на самоаналіз і вирішення у такий спосіб своїх психологічних проблем: *Певно, не можна знайти людину, котра б ніколи не скаржилася на поганий сон. Це стало ніби модною пошестю* (2009, № 5).

ДРМТ 'астрологічний прогноз' увійшли в мовну практику ЗМІ приблизно в 90-ті рр. минулого століття. Дослідники пов'язують функціонування цих МТ насамперед з маніпулятивною функцією. На нашу ж думку, це не зовсім так. Астрологічний прогноз дає нове знання, яке сприймає читач, пов'язуючи його з повсякденно-побутовими потребами. Тобто пізнавальна функція тут має своє місце. Це фактично модифікований науково-популярний текст.

Українськомовні гороскопи та магіоскопи, опубліковані впродовж останніх 13 років (з 1992 р.) у журналі «Жінка», мають не лише т. зв. тематичні назви на зразок «Гороскоп на квітень», але й образні, поетичні назви: «Магічною рукою накреслений сюжет» (1999, № 12), «Не зривайте зоряних вуалей» (1999, № 8), «Ходить за вами везіння» (1999, № 5), «Запалить свічу радості» (2007, № 4), «Добра звістка в гості» (2007, № 3) і под., що засвідчує прагнення жінок до естетичних цінностей, для яких створені ці ДРМТ.

У центрі системи тлумачень, пояснень подій певного періоду (року чи місяця) – *образ жінки*. Журнальний контент зберігає лінгвокультурологічні індикатори цінностей (епітетні характеристики), пов'язані із загальною оцінкою жінок за співвіднесенням їхніх психотипів з класифікацією знаків зодіаку, як-от:

жінка-Овен: *темпераментна, романтична, закохана, може видаватися холодною і байдужою. Проте часто це – гра, бо вона обдарована актриса, мінлива, чарівна, суперечлива. Здатна тримати мужчин у постійному напруженні, здебільшого весела й життєрадісна, багатьом здається і безстрашною;*

жінка-Телець: *романтична, уперта, сентиментальна. Вона емоційна, та ви зробите помилку, якщо не поцінуєте її розуму. Вона практична, не ідеалістка, не вірить у платонічне кохання, любов для неї існує лише в парі з фізичним потягом. Вона хороша коханка, віддана, незрадлива, може бути ідеальною дружиною;*

жінка-Близнюк: *вона прекрасна співрозмовниця, дотепна, хвилююча, вміє слухати мужчину і виявляти цікавість до його проблем. Складна, бентежна, весела, вона може піддаватися похмурому настроєві, бути невпевненою у собі. Хоча жінка-Близнюк чутлива та ніжна, її часто вважають холодною* (1995, № 12).

Дослідники відзначають, що ключовими словами у ДРМТ 'астрологічний прогноз' є родина, здоров'я, кар'єра, любов, гроші, освіта [7, с. 121]. За нашими спостереженнями, цей перелік в українськомовному виданні для жінок сконцентрований на ЛПЦ (*праця, гроші, кохання, здоров'я, родина, кар'єра, добро, щастя, успіх, радість, мода, краса* [дет. див.: 4] з відповідними ситуативними поясненнями: **ПРАЦЯ.** *Рік розпочнеться й завершиться чудово. У вас буде маса ідей – одна оригінальніша за іншу. Багата уява дасть змогу показати себе з кращого боку. Починаючи з квітня, вас, можливо, очікує просування по службі та підвищення платні. Але будьте обережними в кінці червня та на початку липня, так само як у вересні й жовтні* (2007, № 12); **ГРОШІ.** *Витрати цього місяця значно перевищать прибутки, тому будьте ощадливими. Можливі непродумані, імпульсні витрати, про котрі згодом будете жалкувати* (2009, № 4); **КОХАННЯ.** *На вас, очевидно, очікує сильне захоплення. І хоча із січня по березень ваші поривання залишаться без відповіді, все зміниться в другій половині року* (2007, № 12); **РОДИНА.** *1995 року зірки радять добре сидіти в сідлі (робота) і не розпорюватися на контакти поза сім'єю* (1996, № 2); **МОДА, КРАСА.** *Народжені під цим знаком першими відгукуються на нове в моді, завжди знають, що, де і як носити. Перевагу віддають яскравим, соковитим кольорам* (1992, № 10).

Отже, кожний із дозвільно-розважальних медіатекстів журналу «Жінка» має свою функцію і забезпечує реалізацію певних потреб людини. Передовсім йдеться про гедоністичну стилістичну функцію, яка може поєднуватися з пізнавальною, маніпулятивною і сугестивною. Виділені жанри ДРМТ включені в ситуації, коли читач (у нашому випадку – жінка-читач) реалізує потреби в дозвіллі (четверта сходинка у восьмикомпонентній піраміді потреб А. Маслоу), а адресант використовує цю потребу, залучаючи й додаткові комунікативні інтенції. Основними мовними знаками стереотипізації словесного образу жінки є лексико-тематичні групи зі сфери «родина», «здоров'я», «зовнішність», «країна», «соціальна психологія», «побутова культура», які насичують МТ ЛПЦ *праця, гроші, кохання, здоров'я, родина, кар'єра, добро, щастя, успіх, радість, мода, краса*. Не применшуємо функціонального (оцінного, емоційно-оцінного) навантаження характеризувальних епітетів. Часову маркованість зберігають назви жінок за професіями.

Перелік умовних скорочень

ДРМТ – дозвільно-розважальний медіатекст

ЛПЦ – лінгвокультурологічні індикатори цінностей

МТ – медіатекст

Список використаної літератури

1. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / М. А. Коронгауз (отв. ред. и сост.). – М. : Русские словари, 1996. – 411 с.
2. Луман Н. Реальність мас-медіа [Електронний ресурс] / Н. Луман // Центр гуманітарних технологій. – 07.07.2008. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/laboratoru/basis/3001/3009> (11/06/2014)
3. Мамич М. В. Кросворд у контенті українського жіночого журналу: соціокультурні складники та дискурсивне спрямування / М. В. Мамич // Українська мова. – 2015. – № 2. – С. 75–82.
4. Мамич М. В. Медіажанр «астрологічний прогноз» на сторінках журналу «Жінка» / М. В. Мамич // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ, 2015. – Вип. 16. – С. 186–195
5. Радзівєвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзівєвська. – К. : НАН України, 1993. – 194 с.
6. Селиванова Е. А. Кросворд как дискурсивный жанр энигматики (категориальная система) [Электронный ресурс] / Е. А. Селиванова. – Режим доступа : <http://www.selivanova.net/ru/publications/>
7. Шилина А. Г. Русскоязычный женский журнал Украины в аспекте теории текста: синергетический анализ / А. Г. Шилина. – Симферополь : Антиква, 2012. – 280 с.

Мамич М. В. Гендерные стереотипы в развлекательно-игровых медиатекстах на страницах женского журнала «Жинка».

Аннотация

В статье проанализирован текстовый материал развлекательно-игровых медиажанров "кроссворд", "игра в шахматы", "конкурс", "анкета", "тест", "астрологический прогноз" как источников разнообразной социокультурной информации, в частности страноведческой, социально-психологической, социологической, культурологической. Систематизированы языковые знаки, представляющие в этих медиатекстах образ женщины и связанные с ним основные гендерные стереотипы.

Ключевые слова: *развлекательно-игровой медиатекст, гендерный стереотип, гедонистическая функция, лингвокультурологический индикатор ценностей.*

Mamich M. V. Gender stereotypes in entertaining mediatexts on the pages of the women's journal "Zhinka".

Summary

The article analyzes the text material of entertaining mediatexts – "crossword", "chess game", "competituin", "questionnaire", "test", "astrological forecast" as sources of various sociocultural information, in particular regional, socio-cultural, psychological, sociological, cultural. The linguistic signs that represent the image of women and the main gender stereotypes associated with it are systematized in these media texts. It is determined that each of the entertaining media texts of the magazine "Woman" has its own function (primarily hedonistic stylistic function, which has to be combined with cognitive, manipulative and suggestive) and ensures the realization of certain human needs. The selected genres of entertaining media texts are included in a situation where the reader (in this article - the woman-reader) realizes leisure needs (the fourth step in the eight-component pyramid of A. Maslow's needs), and the addressee uses this need, involving as additional as communicative intentions. The main linguistic signs of stereotyping the verbal image of a woman are lexical-thematic groups from the field of "family", "health", "appearance", "country", "social psychology", "domestic culture", which saturate the media text with linguocultural indicators of values as labor, money, love, health, family, career, good, happiness, success, joy, fashion, beauty.

Key words: *entertaining mediatext, gender stereotype, hedonic function, linguistic and cultural indicator of values.*

Невська Ю. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри англійської фонетики і граматики
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
E-mail: mrs.yuliya.nevskaya@gmail.com

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЕМПАТІЇ В ЛИСТУВАННІ

М. КУЛІША З І. ДНІПРОВСЬКИМ

У статті проаналізовано емпатійні характеристики в дискурсі епістоляріїв М. Куліша й І. Дніпровського, адресованих один одному. У взаємному листуванні письменників виділено спільний для обох адресантів фокус емпатії, її семантичні риси, а також морфологічні й синтаксичні особливості її вираження. З'ясовано прагматичну спрямованість й емпатійні домінанти епістол обох митців слова.

Ключові слова: епістолярний дискурс, емпатія, взаємна емпатія, фокус емпатії, емпатійна домінанта.

Як відомо, емпатія як здатність людини до паралельного переживання тих емоцій, що виникають в іншій людині під час спілкування чи безпосередньо перед тим, відіграє важливу роль у міжособистісній комунікації [2, с. 21]. Але, незважаючи на посилену увагу дослідників до цього явища як у лінгвістиці, так й у філософії та психології, типи емпатії, її риси й особливості її функціонування в різних типах дискурсу, зокрема, в епістолярному, ще недостатньо вивчені.

Мета статті – знайти спільні емпатійні домінанти й фокуси емпатії в листах М. Куліша й І. Дніпровського, адресованих один одному. Метою статті буде досягнуто шляхом виконання таких завдань:

- 1) окреслити поняття емпатії в лінгвістиці й риси емпатизованого дискурсу;
- 2) виявити маркери емпатії в епістолярному комунікативному просторі М. Куліша й І. Дніпровського на лексичному, морфологічному й синтаксичному рівнях;
- 3) визначити спільні емпатійні домінанти та фокуси емпатії в дистанційному спілкуванні М. Куліша й І. Дніпровського для з'ясування ступеня взаємної емпатії обох адресантів.

Об'єктом дослідження є дискурс взаємного листування М. Куліша й І. Дніпровського. Предмет вивчення – емпатійна складова дискурсу епістоляріїв М. Куліша й І. Дніпровського, призначених один одному.

Емпатія є одним із механізмів вербального спілкування, і це дозволяє говорити про мовленнєву сферу емпатії [2, с. 21]. У лінгвістиці емпатію пов'язують з ідентифікацією мовця з учасником чи об'єктом повідомлюваної події, викладенням чогось із певних позицій [4, с. 592]. За спостереженнями У. Чейфа, емпатія в учасників дискурсу може бути нульовою, якщо виклад ведеться з нейтральної позиції [6, с. 315]. Але виклад може вестися з позиції співрозмовника, і тоді дискурс стає емпатизованим. Так, відома часто підсвідома тактика мовця, коли, переказуючи чиїсь розповіді про якісь події, він переходить на розповідь від першої особи. Уважаємо, що така розповідь є яскравим прикладом повністю емпатизованого дискурсу, у якому позиція мовця цілком відсутня, а ступінь емпатії [1, с. 166] найвищий. Такий тип дискурсу може траплятися в основному в художньому, публіцистичному й розмовно-побутовому функційних стилях мовлення і не може тривати протягом усієї мовленнєвої події, тобто є дискурсом у дискурсі.

У лінгвістиці розрізняють когнітивний (або паралельний) й емотивний (або зворотний) типи емпатії. Пристаємо на думку О. Філімонової, яка відзначає, що когнітивна емпатія, тобто взаєморозуміння комунікантів на основі спільності інтересів, рівня освіти, вікових і культурних особливостей, тісно пов'язана з емпатією емоційною, тому що одностайність у світосприйнятті викликає у співрозмовників позитивні емоції один до одного [5, с. 345]. На нашу думку, поняття емпатії апіорі включає емотивність, оскільки емпатія – це здатність розділяти емоції іншої людини, уявляючи себе нею [7, с. 54].

Розглянемо прояви емпатії, а також способи її вербалізації на матеріалі листування двох українських драматургів, представників українського письменства 20-30-х років ХХ століття – Івана Дніпровського й Миколи Куліша.

Відомо, що в комунікативному просторі цього листування існує як мінімум 110 кроків – стільки листів М. Куліша фігурує в описі фонду І. Дніпровського у ЦДАЛМ України за № 144 [9]. Але видано з них лише 61, саме вони й слугували матеріалом нашої розвідки. Декілька листів І. Дніпровського ж було надруковано лише в канадському виданні творів М. Хвильового, до якого, крім творчості власне М. Хвильового, укладачі залучили й інші матеріали з тогочасного літературного життя. Лише орієнтуючись на видані листи М. Куліша, розуміємо, що мовленнєва подія їхнього спілкування тривала понад 11 років. Уважаємо, що за цей період в обох адресантів виробився власний стиль дистанційного спілкування, спільна емпатійно позначена метамова.

Локус епістолярного спілкування Куліша з Дніпровським має розгалужену систему координат. Координати локації Куліша: Елдабешт (Зінов'євськ), Одеса, Харків, Кисловодськ та ін. За нестачі інформації, через відсутність листів І. Дніпровського, у листах Куліша знаходимо інформацію про місцеперебування друга. Це Харків, Крим (зокрема Ялта, санаторій), Одеса (санаторій), Чернігівська область (с. Бобровиця, тубсанаторій) та ін.

У фокусі емпатії тривалого листування М. Куліша й І. Дніпровського стояла їхня літературна творчість – письменництво, його радості й важкі моменти, пов'язані з натхненням і технікою письма, жанрами. З листів Куліша видно, як він відгукується на відповідні «посили» Дніпровського писати свої твори, творчо розвиватися. Друзі часто давали один одному поради щодо того, у якому напрямі і як краще розвивати свою творчість, свій талант. Так, неодноразово спостерігаємо в Куліша подібні рядки: *У тебе є ще одна сила, якої ти не вичерпав. Це твій природний юмор. З'єднай його з твоїм багатим словом і побачиш тоді, що вийде щось нове і несподіване... Не губи цієї сили. Використай до краю* [Куліш, с. 505]. В епістолах Дніпровського знаходимо відповідні Кулішевим ноти: *Хвильовий показав, як духмяно пахне слово, а твоє завдання показати його щирю вагу, дике золото в руках ювеліра. Слово на зір, на ухо, на смак, на нюх і на дотик, синтез слова, щоб початок його пішов од тебе. Ти бо взяв його свіже, рахманне і чисте од самої землі і тут на землі його маєш лишити* [Дніпровський, с. 623]. Практично всі роздуми про слово, літературу, дружбу позначені метафоричністю: *Як ти там, Жане? На сонці – чи звернув до вечірньої зорі?* [Куліш, с. 529].

Установлено, що **фокусом позитивної емпатії** в листах М. Куліша до І. Дніпровського є літературна творчість адресанта. Так, у листах Куліша це його творчість і, навпаки, в листах І. Дніпровського до Куліша фокусом є творчість Дніпровського. Майже в усіх листах М. Куліша й І. Дніпровського знаходимо роздуми про власні твори і власну літературну долю, просякнуті емоційними відгуками на події, пов'язані з літературною діяльністю. Саме тому, вважаємо, мова листів М. Куліша й І. Дніпровського багата на фігури художнього мовлення, коли вони описують муки творчості, роботу над своїми творами, обставини їхнього написання тощо.

Фокусом негативної емпатії Куліша в цих листах є його робота, не пов'язана з творчістю, а саме редактора районної газети в Одеській області й у відділі соціального виховання. Фокусом негативної емпатії в листах Дніпровського є його хвороба – туберкульоз, від якого письменник лікувався багато років і від якого врешті помер, а також стан його душі: *Оці два роки останні в Харкові висушили мене, збіднили, зубожили, отруїли мене. Втратив я все, що приніс із нашої милої Таврії...* [Дніпровський, с. 620]. Схожу риторичку знаходимо й у Куліша, який часто згадує *милу Таврію*, рідний край: *Іще напиши, Жане, чи не видно тобі з гори нашої Таврії, Каланчака та Чапліни* [Куліш, с. 548]. Таким чином, висновковуємо, що спільність ідеалів, сподівань і загалом світосприйняття підсилює емпатійність комунікації в діалогічному дискурсі, зокрема епістолярному. Іменники-топоніми на позначення об'єктів емпатії у цьому випадку вживаються разом з емотивними прикметниками або з дейктичними особовими займенниками, які позначають спільну для адресантів локацію, а отже, також є емпатизувальними елементами.

У М. Куліша частотним є вживання **емпатійної лексики**, представленої в основному емотивними прикметниками й вигуками-дискурсивами: *любий, дорогий, щирий, єдиний друже, друже мій, чи не, як же, чи, ну, так-от* та ін. У Дніпровського відповідно: *єдиний друже, щирий, любий, скучив, дружня ласка, ніжний лист* та ін.

Морфологічно в обох друзів спостерігається багато речень з дієсловами майбутнього часу в першій особі множини: *Підночуємо, коней погодуємо і рушимо далі, важку хуру везучи* [Куліш, с. 540], *зустрінемося і поговоримо* [Дніпровський, с. 622] й з дієсловами теперішнього часу другої особи однини, що пояснюється вживанням обома адресатами великої кількості звертань: *Щось ти таємничачиш і лякаєш мене* [Куліш, с. 517], *Хоч я знаю, і знаю гаразд, що ти робиш для театру, а все таки дуже жаль, що ти не пробуєш прози* [Дніпровський, с. 623], а також імперативів: *Гляди ж, Жане, зроби так, як я пишу тобі* [Куліш, с. 506], *Тільки знай про це, любий мій* [Дніпровський, с. 622], *Затям це собі, перевір десять раз – і роби* [Дніпровський, с. 623]. На нашу думку, велика кількість усіх перерахованих груп дієслів в епістолярному творі свідчить про значний ступінь емпатизації, оскільки зазвичай адресант більше повідомляє про себе, вживаючи дієслова у першій особі однини або в родовій формі минулого часу. Виходячи з того, що епістоли Куліша більше представлені, простежуємо на їхньому тексті, що протягом комунікативної події дистанційного спілкування Куліша й Дніпровського кількість ужитих груп дієслів суттєво зростає, що додатково свідчить про підвищення емпатизації між обома адресантами.

На **синтаксичному рівні** спостерігаємо емпатійну доміную доміную питальних речень: *Що ти робиш в Одесі? Що лікуєш?* [Дніпровський, с. 622], часто риторичних, у яких ужито багато дискурсивів, виражених частками: *Як ти думаєш, чи не схибнувся я, давши таку згоду?* [Куліш, с. 528].

Мовленнєвий акт **прощання** часто поєднаний з **дискурсивом звертання** й містить дискурсиви лексичного рівня, виражені частками: *Ну, Жане, до скорого побачення* [Куліш, с. 529].

Простежується, що ідеї, які перебувають у фокусі емпатії обох адресантів, виражаються схожими синтаксичними конструкціями й наповнені суголосною лексикою і дискурсивами: *Немає там і не буде ні друга, ані підруга* [Куліш, с. 529], *... я думав, що як не останеться в мене ані матері, не дружини, ні друга, ні сестри – останеться мені мистецтво, яке я буду кохати докраю...* [Дніпровський, с. 620].

Спостерігаємо, що обидва адресанти виказують бажання зустрітися, побачитися і обговорити разом життя, творчість: *Коли ми зустрінемося, Жане?* [Куліш, с. 569], *Як до того місяця «палочки» не дойдуть мене, то це зустрінемося і поговоримо «тихо й ніжно».* *Скучив я за твоєю розмовою, за твоїм словом щирим і шукаю тебе* [Дніпровський, с. 622].

Одним із проявів емпатії в дискурсі є вживання дискурсивів. Для епістолярного дискурсу, окрім дискурсивів загального вжитку, поширених в усіх типах дискурсу, вживаються й специфічні – так званої зовнішньої рамки, серед яких виділяються звертання, привітання, прощання й підпис [3, с. 47]. Найбільш виразними й емпатизованими в адресантів М. Куліша й І. Дніпровського є звертання й підписи, оскільки давні друзі не підписувалися в листах справжніми іменами, а вживали вигадані ще з гімназійних років імена *Кляус*, або *Август Халява* (М. Куліш) і *Жан*, або *Генріх Кирдяга* (І. Дніпровський). В епістолах Куліша звертання (*Любий*) *Жане!* спостерігається в усьому корпусі листів до Дніпровського, трапляється й подвійне звертання: *Любий Жане – Генріху Кирдяго!* Постійною рисою й емпатійною доміною є вживання Кулішем звертань декілька разів упродовж тексту листа. Дніпровський, у відповідь, підтримуючи емпатійність спілкування, у текстах листів неодноразово звертається до друга на ім'я *Кляус*.

Епістолярний дискурс має таку природу, що дозволяє побачити у зворотних листах адресата *взаємну емпатію, емпатійний відгук*. У листуванні Дніпровського й Куліша простежуємо емпатійний відгук на рівні дискурсивів звертання й підпису. Так, у листах Дніпровського звертання відповідає підпису у зворотних епістолах Куліша: *Кляусе (любий)!, Любий Кляус!, Кляусе любий, єдиний друже духа мого!* [Дніпровський, с. 622–624]. Підпис І. Дніпровського в листах, адресатом яких є М. Куліш, відповідає звертанням в епістолах Куліша: *Твій Жан*. Отже, спостерігаємо, що дискурсив звертання в епістолі стає дискурсивом на позначення підпису у зворотній епістолі, що свідчить про насичену емпатійність цих одиниць структури епістолярного дискурсу.

Дискурсиви звертання поєднуються в тексті листів Куліша і Дніпровського із **директивами**, мовленнєвими актами **наказу**: *Налягай, Жане! Торкай!* [Куліш, с. 528], *Отже п'єсу ти роби* [Дніпровський, с. 623]; **прохання**, сповнених турботи: *Так озовись, Жане* [Куліш, с. 541], *Ти гляди ж, Жане, лікуйся...* [Куліш, с. 549]; **побажання**: *Отож, видужуй, спи, їж, спочивай і набирайся, Жане, сил* [Куліш, с. 548]; а також **репрезентативами** (зокрема **повідомленнями**): *Читаю, Жане, «Культуру і побут»* [Куліш, с. 540] й **питаннями**: *Та невже, Жане, примушує мене?* [Куліш, с. 540] та ін.

Таким чином, доведено, що емпатія між обома друзями – І. Дніпровським і М. Кулішем – експліцитно, тобто вербально, виражена на декількох рівнях: лексичному, морфологічному, синтаксичному й комунікативно-прагматичному. Емпатія ця *взаємна* й цілком *симетрична*, тобто симетрично вербально експлікована обома адресантами. Емпатійними домінантами в обох адресантів є дискурсиви, зокрема дискурсиви звертання й підпису, емотивна лексика. Отже, ступінь їхньої взаємної емпатії – високий. Але це питання вимагає подальшого комплексного дослідження, оскільки основний корпус листів І. Дніпровського не виданий. Взаємне листування цих творчих особистостей варто також розглянути з погляду теорії комунікації, психо- і соціолінгвістики тощо.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Кузнецова А. Илокутивные типы вербальной эмпатии / А. Кузнецова: автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Уфа, 2010. – 24 с.
3. Невська Ю. В. Дискурсиви в організації й авторизації епістолярного дискурсу: типологічно-прагматичний аспект (на матеріалі епістолярію М. Куліша): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Ю. В. Невська. – Харків, 2018. – 287 с.
4. Николаева Т. М. Эмпатия / Т. М. Николаева // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – Москва : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 592.
5. Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте: [учебное пособие] / О. Е. Филимонова. – СПб. : ООО «КнижныйДом», 2007.
6. Чейф У. Данное, контрастивность, определенность, подлежащее, топики и точка зрения / У. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Наука, 1982. – Вып. 11. – С. 277–317.
7. Collins English Dictionary / J. Crozier, A. Grandison, C. McKeown, E. Summers, P. Weber. – Glasgow : HarperCollins Publishers, 2008. – 1040 p.
8. Lyons J. Semantics / J. Lyons. – London, etc. : Cambridge University Press, 1977. – 371 p.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://csam.archives.gov.ua/includes/uploads/opisy/Dniprovskiy_ID_opys_1.pdf (Дата звернення – 05.02.2019).

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Дніпровський І. Листи до М. Куліша / І. Дніпровський // М. Хвильовий. Твори у 5-ти тт. – Т. 5. – Нью-Йорк ; Балгімор, Торонто : Смолоскип, 1983. – С. 620–624.
2. Куліш М. Листи / М. Куліш. – Твори : в 2-х т. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1990. – С. 490– 693.

Невская Ю. В. Вербализация эмпатии в переписке М. Кулиша с И. Днипровским.

Аннотация

В статье проанализированы характеристики эмпатии в дискурсе эпистолярных М. Кулиша и И. Днипровского, адресованных друг другу. Во взаимной переписке писателей выделен общий для обоих адресантов фокус эмпатии, ее семантические черты, а также морфологические и синтаксические особенности ее выражения. Выяснена прагматическая направленность доминанты эмпатии эпистол обоих художников слова.

Ключевые слова: *эпистолярный дискурс, эмпатия, взаимная эмпатия, фокус эмпатии, доминанта эмпатии.*

Nevska Yu. V. The verbalization of empathy in the mutual correspondence between M. Kulish and I. Dniprovskiy.

Summary

The article analyzes the empathic characteristics in the discourse of the epistolary works by M. Kulish and I. Dniprovskiy, addressed to each other. The topicality of the article is determined by the lack of similar research in domestic philology.

The aim of the article is to find common empathic dominant features and the focuses of empathy in the epistolary works by M. Kulish and I. Dniprovskiy, addressed to each other. The concept of empathy and its features were outlined; the features of empathic discourse were revealed; the markers of empathy in the epistolary communicative space of M. Kulish and I. Dniprovskiy were found on the lexical, morphological and syntactic levels.

The object of research is the empathic component of the epistolary discourse by M. Kulish and I. Dniprovskiy, addressed to each other. The subject of this research is the discourse of mutual correspondence between M. Kulish and I. Dniprovskiy.

The pragmatic orientation and empathic dominant features of the epistles by both writers have been revealed. It is proved that the empathy between M. Kulish and I. Dniprovskiy is mutual and explicitly symmetrical.

The issue under consideration requires further integrated research, since the main corpus of I. Dniprovskiy's epistles hasn't been published yet.

Key words: *epistolary discourse, empathy, mutual empathy, focus of empathy, empathic dominant features.*

Олійник Л. В.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: ljuba.olijnyk@gmail.com

«КНИГА ДУШИ, НАРИЦАЕМАЯ ЗЛОТО» В КОНТЕКСТІ ПРОПОВІДНИЦЬКОЇ ПРОЗИ ПЕТРА МОГИЛИ

У статті аналізується проповідницька творчість митрополита Петра Могили, яка займає одну з ключових позицій у бароковому дискурсі першої половини XVII ст. У цей час з'явилися твори, у яких не тільки розкривались положення християнського віровчення, а й подавалось тлумачення Святого Письма. Зазначається, що «Книга души, нарицаемая злото» містить багато корисних порад для священиків та монахів, тому має велике значення для православної церкви.

Ключові слова: проповідництво, православ'я, догматика, повчання, передмова, композиція.

Проповідницька творчість Петра Могили займає одну з передових позицій у бароковому дискурсі першої половини XVII ст. і є невід'ємною від інших видів діяльності письменника. Твори митрополита вирізняються любов'ю до православної віри і толерантним ставленням до інших віросповідань. Його постать науковці розглядали в різних аспектах: як освітнього діяча, засновника школи, організатора церковного життя, видавця книг, захисника української культури, письменника-публіциста і проповідника. На думку дослідників, Петро Могила може бути автором таких творів: «Літос», «Требник», «Щоденник Петра Могили», «Тріодіон», «Учительне Євангеліє», «Служебник», низки проповідей на різні випадки життя тощо. Але до цього часу невідомо, які літературні праці написані ним самим, а які належать йому тільки почасти. Митрополит, як відома постать, іноді лише подавав ідеї, які розгортали його помічники, члени гуртка, в інших випадках – робота над текстом була спільною, тому в небагатьох випадках ми маємо справу з літературними творами Петра Могили. Перші зацікавлення діяльністю митрополита належать його сучасникам: А. Кальнофойському, С. Косову, К. Саковичу. У XVII – XVIII ст. це були: Я. Єрлич, Т. Рутка, Я. Суша, І. Галятовський, Л. Баранович, М. Новіков, В. Татіщев та ін. У XIX – першій половині XX ст. – дослідження Ю. Венеліна, В. Аскочевського, Ф. Терновського, С. Голубева, М. Петрова, Ф. Тітова, М. Кояловича, Є. Голубинського, П. Знаменського, Г. Флоровського, П. Куліша, М. Василенка, М. Грушевського, М. Костомарова, І. Огієнка, Н. Полонської-Василенко, Є. Шмурла, А. Великого та ін. У нове осмислення діяльності митрополита та епохи, у яку він жив, зробили великий внесок Ю. Ісіченко, Я. Ісаєвич, В. Кречетень, Р. Лужний, о. Ю. Мицик, В. Нічик, А. Окара, І. Паславський, М. Попович, Р. Радишевський, В. Шевчук, С. Ярмусь та інших [3].

Серед літературних творів, які належать митрополитові, малодослідженою є праця «Книга души, нарицаемая злото, полазная о наслѣдованю господя бога і спаса нашего Ісуса Христа і о приймованю божественых таин особом духовным и свѣцким...» [5, с. 120-121].

Мова твору сповнена полонізмами, навіть надмірно. Причиною цього, імовірно, є незнання Петром Могилою розмовної, народної мови, тому він надав перевагу книжній, яка була на той час переповнена польською лексикою. Крім того, деякі твори взагалі було написано польською мовою, наприклад, «Літос» [4].

Книга складається з «Предословия», «Предмови до чителника», двох статей («О королевской дорозѣ свѣта креста святого» та «Седмь слов, еже на крестѣ рече господь»), двох частин основного тексту, кожна з яких має по дванадцять глав, та приписки, у якій автор звертається до свого читача із проханням користуватися її змістом на благо, а коли буде помилка – не проклинати творця [5, с. 121-122].

У «Предословии» автор говорить про значення своєї роботи, використовуючи досить образні порівняння: «Яко з поля уродзайного вдячное жниво і винница богатая по збираню кожного чоловіка

увеселяет, так писмо святое чоловіка веселит и умудряет, овоч непребранный в небѣ готует. ...Леч писмо святое есть яко скарб узаныи и выкопаныи и на розмаитіи пожитки зацные оберненій» [5, с. 121-122]. Петро Могила порівнює читання Святого Письма із пошуками золота: глибше копання при пошуку дасть можливість знайти більше цінностей, а ретельне вивчення Біблії є запорукою небесного життя.

У передмові вказується особа автора та описується зміст книги, аби читач правильно її розумів.

У першій частині Петро Могила говорить «О наслѣдованню господа нашего Ісуса Христа». Перша глава розповідає «О взгорженю вшеляких марностей свѣта», тут увага зосерджується на євангельських словах «Хто иде за сною, не ходит в темностях». Зокрема митрополит зазначає, що любов до Бога і служіння йому – це найвища мудрість, яка дарує шлях у царство небесне. Тут автор перераховує різні суєти земного життя і дає поради: «Старай же ся теды сердце твоє од любве видомых речій оттягнути, а себе до невидомых перенести, абовѣм идучіе за своєю любезностю сумнѣня мажут и ласку божію тратят» [5, 121-122].

У другій главі, «О подлых розумѣню себе самого», автор говорить: «Каждый чоловік с прирощеня умѣти прагнет, але умѣтность без боязни божей що приносить? Ліпшій єсть заправды покорный орач, которій богу служит, нѣж пышный філіозоф, которій, самого себе занедбавши, присмотрує ся бѣгом неба: кто добре самого себе позначає, подлым собѣ заставає и в похвалах ся людських не кохає, – бых умѣл всѣ речи, которіе сут на свѣтѣ, а не был бым в милости, що бы ми помогло пред богом, которій мя має судити з учинку». Проте ці знання не рятують людину від суду, зазначає Петро Могила, тому що невідомого залишається набагато більше. В. Перетц помітив, що подібні думки пізніше з'явилися у творчості Григорія Сковороди [5, с. 123].

У третій частині, «О науцѣ правды», митрополит роздумує нам тим, яка людина є щасливою, і робить висновок: для щастя необхідні лише єдині знання, що походить від правди божої, адже коли настане судний день, то спитають, чи побожно жили [5, с. 123].

У четвертій главі автор роздумує «О опатрности, або ростропности, в справах». Митрополит переконаний в тому, що не слід вірити всьому сказаному, тому що часто в житті буває так, що людина схильна швидше повірити у зло, і про нього говорити. Лише досконалим людям під силу відрізнити добро від зла, зрозуміти, у що варто повірити і «... вѣдают слабость и несталость людскую, ку злomu прихилную и в словах досить упадающую...». Могила зауважує, що з розумною і доброю людиною можна порадитись, навчитись різного. У цій частині святий говорить про правдиве і грішне життя, зазначаючи, що «добрій живот чинит чоловіка мудрого ведлуг бога и біглого в многих речах, а непорядный живот злохитрым чинит чоловіка.» Тому, «кто в собѣ покорнѣйшим буде и богу подлеглѣйшим спокойнѣйшим, о чом Александер Великій написал: «Покорной и спокойной головы меч ся не имет»...» [5, с. 123].

П'ята глава розповідає «О читаню писем святых». Автор наголошує на тому, що читачеві слід звертати увагу не на форму, а на зміст. Ватро зазначити, що Петро Могила тут виступає проти авторитету якоїсь певної особи, стверджуючи, що значення має сама книга чи висловлювання, а не їх творець.

Питання людської ненаситності, жадібності розкривається у шостому розділі «О непорядных пожадливостях». Автор зазначає, що ті люди, які не в змозі виконати всі свої примхи і забаганки, постійно чимось незадоволені і засмучені: «Гды коли чого непорядного чоловік пожадаєт, внет же в собѣ старається неспокойным: пышный и лакомый нѣгдыся не спокоит, убогий и покорный в духу у великости покою перебиваєт... Слабый, малодушный чоловік и еще телесный а ку видомым речам нахиленый, трудно ся може от земских пожадливостей в цѣли оттягнути, и для того має часто смуток» (л. 15 і 15 об.).

Сьомий розділ книжки повідомляє нам про марність покладання своєї надії на людей чи на створені речі, тому Петро Могила застерігає: «Ну уфай у твоєї умѣтности, або которого колвек чоловіка, живущого злою хитрості, але болше в божей ласцѣ, который спомагает покорных, а понижаєт в собѣ назбыт думающих» [5, с. 124]. Митрополит радить не вихвалитися багатством, приятелями, а Богом, який прагне кожному віддати Самого Себе, не приділяти значної уваги віку та красі тілесній, оскільки все зникне, не ставити себе вище інших, і, найголовніше, не хизуватися гарними вчинками.

У наступній частині святий наполегливо радить читачеві не відкривати всім душу, а лише мудрим та богобоязним: «З молодими, з посторонними рѣдко бувай, богатим не поблажай, а пред велможными не рад ся указуй, з покорными а с простими а набожными и поволными товариство мѣвай, а тыи рѣчи, которіе ку збудованю служат, расправуй. Не будь товарыским якої колвек невѣстѣ» [5, с. 124-125].

«О послушенствѣ и подданствѣ» йде мова у дев'ятій главі. Митрополит доводить, що «барзо великая реч есть в послушенствѣ стояти; под преложоным жити, а в своей волѣ не быти – далеко безпечнѣйше есть» [5, с. 125]. Автор наголошує на тому, що набагато простіше слухати і приймати поради, аніж їх давати.

Глава десята – «О стереженю ся збытных слов языка» – спрямована проти диспутів, у яких брали участь православне та католицьке духівництво. Ці диспути, що інколи закінчувались навіть бійками: «Выстерегайся купы крыку людей, иле можеш; абовѣм барзо завада расправа свѣцких речій: хоть бы попросту повѣданы, прудко бовѣм сплюгавлены марностю и поиманы бываемо, злеща персоны духовные». Святий радить брати участь в суперечках тільки в одному випадку: «ежели пристойт и годится мовити, що ку збудованю належит и служит, – мов», – необхідно зберігати рівновагу, бо необережність у висловлюванні може призвести до різних наслідків [5, с. 125].

Глава одинадцята «О милости житія осібногo и молчанія духовных» є продовженням попередньої: «Опусти рѣчи дворные, такіе прочитуй матеріи, которіе скруху рачей чинят, нѣжли пустосмѣхи». Петро Могила засуджує розваги: «О, кто бы весѣля не преминующего нѣгды не шукал, а тым свѣтом ся нѣгды не забавлял, яко бы доброе сумнѣня заховал! О, кто ж бы вшелякое марное стараня не одтял, а тылько о боязких збавлених речах мыслил и всю надѣю свою в богу покладал». Митрополит радить духовним людям, очевидно, монахам, молитися в своїй келії і не втручатися у світське життя: «Хвалебная есть реч чоловікови духовному рѣдко з дому виходити, стережися быти на лядаяких мѣстцах видѣным... Так телесное всякое веселя лагодне входит, але не конец гризет и забивает...» [5, с. 126].

У главі «О священническом законном житіи» Петро Могила дає поради для духівництва та монахів, зокрема зазначає, що «...если хочеш пристойне стояти и поступова ти, – говорить автор священнику чи монаху, – мѣй ся рачей за выгнанца, або гостя на земли... не мѣй ся на земли за дѣдича. ...На служеніє пришолесь, не на понованя, але до терпенія и до роблѣня. Якож есь винницу панскую опатрил? Послано тя по яблука, а ты листя несеш!» [5, с. 126]. Ці настанови певною мірою характеризують постать самого автора, який дотримувався догматів православної віри та обороняв церкву від нападів.

Далі митрополит розповідає про святих отців, оскільки їхній приклад праведного життя мають наслідувати всі, хто служить господу: «О, як тѣсный, опустѣлый і острый живот отцеве святыи на пуци вели, яко долги и тяжкіи покусы знесли... През день робили, а през ночь на молитвах довгих ся бавили, вшеляким часом пожитечне шафовали... Всѣх багатств, годностей, чти, славы свѣцкой, приятель и кровных ся вырѣкали, – нічого свѣта мѣти не жадали, ледво потребные речі ку житію

брали, тѣлу служити хотѣ в потребѣ жаловали, в земних речах убогими были, але барзо в ласку и в цноту богаты, – зверху недостаток терпѣли... Отцеве святѣи были на приклад всему духовенству, и побужают нас до доброго поступованя, вшелякую озяблость распустошеня цнотами своїми отбивают от нас». Стверджуючи необхідність наслідування святѣих отцѣв, святитель у кінці глави вказує на причину, чому він згадав про них: це – «великая озяблость стану: отхилиємося от горячости прикладов святѣих отцев, идучи за марностями лакоме свѣта сего» [5, с. 126].

У главі чотирнадцятій «О уважено людскои нужды» митрополит так звертається до свого читача: «О чоловіче, где бысь колвек был и где бысь ся обернул, нужником есь, если ся до бога не навернеш...». Добре себе на землі може почувати тільки той, «который для бога шоколвек трпѣти може... Правдиве нужда ест жити на земли; чим болши чоловік будет хотѣл быти духовне набожнѣйшим, тым барзѣй нынѣшний живот ставае му ся стрвоженным, иж лѣпше чує и видит людського утрапеня, недостатки, барзо бовѣм обтяженный бывае внутрний чоловік потребами телесными на том свѣтѣ...». Петро Могила стверджує, що людина розуміє все це, перебуваючи на смертному одрі [5, с. 126-127].

Главу п'ятнадцяту «О щиром а зуполном самого себе оданю богу і опущеню себе для отриманя сердечной волности» написано у формі діалогу Ісуса Христа, точніше його голосу, та слуги Сина Божого. Таку манеру викладу мають наступні глави першої і деякі другої частини. Наприклад, голос Христа говорить: «Сыну, опусти самого себе, а найдеш мене. Трвай без выборности и вшелякое власности, а завжди будеш з зыском; абовѣм будет ти придана болшая ласка зараз, скоро бысь ся самого опустил». Слуга у відповідь запитує, від чого саме має відмовитися. Голос Христа повідомив, що від своєї волі і «чим то прудше учиниш, тым ся лѣпше будеш мѣти, а чим зуполней и щирей, тым ся мне болше подобати будеш и болше зыщеш». Крім того, зречення повинно бути цілковитим: «Дай все за все, нѣчого не шукай, нѣчого назад не беры, стой щире во мнѣ, а будеш мя мѣти... О то ся старай... абысь з власности вшелякой могл быти злуплений, а нагий нагого Ісуса Христа наслідувати». Петро Могила узагальнює: хто зможе наслідувати ці слова голосу Христа і виконає все, ним указане, у того «устанут всѣ порожные мысли, злосливе замѣшки, збытне стараня: в той час одыде збытняя боязнь, и непорядна умре милость» [5, с. 127].

У наступній частині «О запрѣнію самих себе а Христа наслѣдовати през Христов крест» вказується, що Христос є єдиним шляхом до спасіння, єдиною істиною. Для підтвердження цієї думки митрополит звертається до Святого Письма: «Если хочеш правдивою дорогою ити и быти досконалым, продай все и роздай нищим... А если хоч благословенный живот осягнути, мѣй в згорженю нынѣшний живот. Если хоч быти подвышон в небѣ, унижайся на земли» – і неси хрест. Слуга божий відповідає, що така дорога здається йому дуже тісною, і просить якогось полегшення (пільги); але після другої промови Ісуса, погоджується з ним [5, с. 127-128].

У сімнадцятій главі – голос Христа, зазначаючи, що «поки тоє смертелное тѣло носиш, учуєш тескность и тяжесть сердца», радить: «Потреба теды часто в том тѣлѣ под тѣла ярмом вздыхати, для того иж не можемо набожеством и богомысльностью ся непрестанно бавити. Теды ти потреба до низких а зверхніх справ утечи, а добрими ся учинками холодити...» [5, с. 128].

У вісімнадцятій главі «Не бадати ся о високих речах и скритих судах божіих» автор поорушує питання сучасності, згадуючи про диспутації та наводячи приклади: «Не питайте ж анѣ розбирайте о заслугах святѣих, которій бы над котрого был святѣйшим, або которій болшим в царствѣ небесном... Бывають с того и ненависти, гды ся еден старает, абы другого святого або ового пышно вславил и перенесл над другого», тому що для них єдиним суддею буде Творець [5, с. 128].

Дев'ятнадцята глава «О внутрным Христовым мовленю до вѣрної душѣ. Пилно читай і уважай» є своєрідним «панегіриком» благочестивій душі.

В останній главі першої частини Петро Могила виступає проти тих, хто, видаючи себе за прихильників Христових, не хочуть нести його хрест: Христос «много має жадаючих потѣшеня, а мало утрапеню. Больше ся знайдує товаришов до столу, але мало сромяжливости. Много их прагне з ним ся веселити, а мало их за него або з ним терпѣли. Много их идет за Христом до ламаня хліба, але мало до питія келиха муки». Викриваючи і засудивжуючи таких людей, митрополит згадує деяких своїх сучасників: «О боже милосердный, – вигукує він, – где ся знайде таковый, который богу хотѣл служити дармо! Рѣдко знайдується з духовных бы зе всѣх речий был обнажоный». За словами митрополита, спасіння може отримати тільки той, хто може відмовитися від усього, і, крім того, – «всѣ речи опустивши, и себе самого опустил и од самого себе цілком вышол а нічого милости собѣ не затримал...». Закінчується глава настановами: «Первое. Старайся, сыну, инога рихлѣй, нѣжли твою чинити волю. Второе. Обери собѣ завжди менше мати, нѣж больше. Третье. Шукай завжди нижчого мѣстца, нѣж вышшого и всѣм быти взгорженный. Четвертое. Жадай а проси завжды, абы воля божая зуполна ся в тобѣ дѣяла. Тыи 4 речи великіи чоловіку приносят покой» [5, с. 128-129].

Отже, у першій частині окреслено аскетичні настанови для монахів та, імовірно, священників, а в другій – детально описано священнодіяння, зокрема Таїнство Причастя, подекуди згадано побутові дрібниці. Починається ця частина зі слів голосу Божого: «Прійдѣте до мене вси pracowити и обтяжені, а я вас охоложу», далі Христос пропонує скуштувати Його Тіло. На основі цієї теми побудовані всі глави.

Звертаючись до змісту пам'ятки, варто зазначити, що святитель досить високо ставить і поціновує сан священника, особливо це помітно в дев'ятій главі: «Гды бысь мѣл ангельскую чистость і святого Іоанна Хрестителя святобливость, не был бысь годен тои святости пріймо вати, анѣ ей справувати... абовѣм не за людскими то заслугами идет, жебы чоловік посвящал и справовал Христов сакрамент и за покарм хліб брал ангельскій. Великая тасмница и великая есть годность священническая, которым дано, що ангелом не есть позволено. Абовѣм сами только священники порядне посвященіе мають моць тѣло Христово справувати. Іерей есть слуга божій, уживаючій слова божого за розказаніем и уставою божою» [5, с. 132].

Проте Петро Могила засуджує і викриває деяких попів, які через свої лінощі не проводять служби Божої і подають поганий приклад прихожанам. Митрополит звертається до священників, які «без работы хочемо прійти до заплаты, без утруженя до потѣхи; зысковати собѣ працею у ярмѣ Христовом обѣтниц божіих не хочемо», попереджаючи їх, щоб «не обезпечайся на ласку преосвященство помазаня в поволаню твоєм, бо тая ласка ест яко ремесло зысковное і барзо пожитечное. Щодо гідність священників, то Петро Могила з гіркотою зазначає: «Горлая річ бити не може, яко духовный, гды стан свій недбалс справує, а в грѣхи ся вдавати почнет; мысли его о земних рад остях». Сповнені гнівом і наступні рядки глави: «О, мѣзерное наше духовенство! Выслани есмо от господа бога на роботу около душ, кровью его найсвятѣшею откупленных, а мы що иншого робим! Послано нас по яблка, а мылистя несемо». Закінчує митрополит про духівництво так: «Обач, слуго божій, яко Господь бог дома и фамиліє тіє каре и вынищає, которіє ся з добр церковныхъ богатят, а тоє, що господа богу на розмноженіє хвалы его надано, то они на свѣцкіє речи и збитки телесныи обертают безмѣрным яденіем и панством и всяким марнотратством. Великую лічбу господа богу чинити мають за такову святокрадскую вину» [5, с. 133].

Останні слова сповнені роздратування, яке можна добре зрозуміти, згадавши становище духовенства на Україні після Берестейського собору 1596 року та напади на нього у тогочасній полемічній літературі. Як ми знаємо, митрополит доклав немало зусиль для того, щоб підняти

авторитет православних священників та єпископів, який був надто хитким після зазначеної події. Питання, пов'язані з розкраданням церковного майна, стосуються передусім єпископів.

Отже, «Книга души, нарицаемая злото...» містить багато корисних порад для священників та монахів, тому має велике значення для православної церкви, хоч Петро Могила на той час ще не був настільки досвідченим духівником, талант і знання справи якого проявилися у пізніших творах.

Список використаної літератури

1. Васильєв О. А. Сучасні оцінки богословської спадщини св. Петра Могилы / О. А. Васильєв, Н. С. Романова // Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури : збірник наук. праць. – К., 1999. – С. 45–51.
2. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники / С. Т. Голубев. – Т. 1. – К., 1880. – С. 77-78.
3. Голобуцький П. В, Мойсеєнко Н. І., Хижняк З. І. Петро Могила (1596-1647) : бібліографічний покажчик. – К., 2003. – 248 с.
4. Лужний Р. Митрополит Петро Могила – людина діалогу на межі греко-слов'янської та латинсько-польської культур / Р. Лужний // Українсько-польські контексти доби бароко. Київські полоні стичні студії. Збірник наукових праць. – К. – 2004. – Т. 6. – С. 288-316.
5. Перетц В. Н. «Книга души, нарицаемая злото». Неизданное сочинение митрополита Петра Могилы / В. Н. Перетц // Исследованиа и материалы по истории старинной украинской литературе XVI – XVII вв. – М. ; Л., 1962. – С. 117-136.

Олейник Л. В. «Книга души, нарицаемая злото» в контексте проповеднической прозы Петра Могилы.

Аннотация

В статье анализируется проповедническое творчество митрополита Петра Могилы, которое занимает одну из ключевых позиций в барочном дискурсе первой половины XVII века. Отмечается, что на Украине в условиях межконфессионального противостояния обострилась проблема распространения православной доктрины ее апологетами. В это время появились произведения, в которых не только раскрывались положения христианского вероучения, но и подавалось толкования Священного Писания. Отмечается, что «Книга души, нарицаемая злото» содержит много полезных советов священникам и монахам, поэтому имеет большое значение для православной церкви.

Ключевые слова: проповедничество, православие, догматика, поучение, предисловие, композиция.

Oliynyk L. V. «Knyha dushi nazvana zolotom» in Prophetic Prose Petro Mohyla.

Summary

There has been analyzed preacher creation of metropolitan Petro Mohyla in the article, being the main in the early XVIIth baroque discourse. It has been defined that there was an issue of orthodox doctrine spreading by its adherents in the early XVIIth century under the conditions of interconfessional confrontation. There appeared works revealing not only principles of Christian doctrine, but also Scripture interpretation. Nowadays the work of metropolitan Petro Mohyla «Knyha dushi nazvana zolotom» is scantily explored. The book consists of such parts as «Predsloviye», «Peredmova do chutacha», two articles «Pro korolivsku dorohu svitla hrysta sviatoho» and «Semy slivy, aki na hrysti hovryt Hospod», two parts of main text consist of twelve chapters and addition. The language of the work is full of polonisms. The reason for this was Petro Mohyla unawareness of spoken folk language. That's why he preferred bookish language full of Polish lexical units.

The main part of the book is especially valuable for the religious and priests. The first part includes the main ascetic instructions for monks and priests. The second is of church and religious character. There has been given a detailed description of religious rite with some routine trifles. This part begins with words of God's voice: «Come to me all being industrious and exhausted, I'll cool you down», then Christ suggests His Body tasting. This topic is in all the chapters. The second part is characterized by lyrical religious mood in depicting the Sacrament.

The last words are full of irritation being the consequences of seculars' situation in Ukraine after Beresteisky Council in 1596 and attack sonitin the polemic literature of that period. As we know, metropolitan made too many efforts to improve orthodox priests and bishops authority being unsteady.

Although Petro Mohyla wasn't experienced enough as a clergyman with talent and know ledge shown in later works, his book has many efficient pieces of advice for priests and monks being of great value for an orthodox church.

Key words: preaching, orthodoxy, baroque, sermon, foreword, contexture.

Орловська О. В.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри практики іноземної мови
та методики викладання
Хмельницького національного університету
e-mail: Orlovsky5@ukr.net

КЛАСИФІКАЦІЯ ПАРЕМІОЛОГІЧНИХ КОНСТАНТ У ФРАЗЕОЛОГІЇ НА МАТЕРІАЛІ ЗООНІМІВ І ФІТОНІМІВ

У статті досліджено типологічну класифікацію пареміологічних констант у фразеології сучасної англійської мови на матеріалі зоонімів і фітонімів. У результаті дослідження визначено основні групи пареміологічних констант із зоонімами та фітонімами в макрополі «Людина»; схарактеризовано ці групи паремій; проаналізовано частотність вживання пареміологічних констант із зоонімами та фітонімами у кожній групі.

Ключові слова: фразеологія, паремії, пареміологічна константа, зооніми, фітоніми.

Актуальність дослідження зумовлена універсальним характером пареміологічних одиниць у сучасній лінгвістиці, які пов'язані з відображенням національної культури та історії в різних мовах.

Сучасний соціолінгвістичний напрям у вивченні фразеологічних одиниць висуває на передній план необхідність комплексного аналізу їх етнокультурної специфіки й універсальних, міжмовних відносин на підставі культурологічно релевантних ознак. Не випадково більшість вітчизняних і зарубіжних культурних досліджень у галузі пареміології орієнтована не на механічне виявлення паралельних конструкцій фразеологічних одиниць у різних мовах, а на розкриття внутрішніх зв'язків і взаємозумовленості досліджуваних мовних явищ.

Розробкою питань теорії фразеології і пареміології займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, а саме: І. Арнольд [1], О. Бродович [2], В. Карасик [3], Б. Мокієнко [4] та ін. Проте, незважаючи на існуючі дослідження, семантика пареміологічних одиниць в англійській мові ще не є достатньо вивченою, зокрема немає класифікації пареміологічних констант.

Мета роботи – класифікувати пареміологічні константи на матеріалі зоонімів та фітонімів. Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: виокремити основні групи пареміологічних констант із зоонімами та фітонімами в макрополі «Людина»; схарактеризувати ці групи паремій; проаналізувати частотність вживання пареміологічних констант із зоонімами та фітонімами в кожній групі.

Дослідження проблеми пареміологічних констант в англійській і українській фразеології передбачає введення низки базових понять. Одним з найважливіших є макрополе «Людина», яке представлено значною кількістю паремій, що в сукупності складають «пареміологічний портрет» людини. Ми обмежуємося зредукованим «портретом», представленим тільки українськими та англійськими пареміями із зоонімами та фітонімами.

У рамках запропонованої нижче класифікації були виявлені 223 пареміологічні одиниці: 42 – з фітонімами і 181 – із зоонімами. Весь ряд обраних паремій ми класифікуємо, в порядку убутання їх кількісних показників, таким чином: 1) моральні якості – 50 паремій (20%); 2) екзистенція – 41 паремія (16%); 3) соціальна сфера – 28 паремій (12%); 4) зовнішність – 27 паремій (11%); 5) емоційно–психічний стан – 25 паремій (10%); 6) трудова діяльність – 23 паремії (9%); 7) поведінка – 21 паремія (8%); 8) фізичні характеристики – 17 паремій (6%); 9) розумові здібності – 13 паремій (4%); 10) морально-етичні уявлення – 11 паремій (3%); 11) мова – 6 паремій (0,8%); 12) індивідуальність – 2 паремій (0,2%).

Розглянемо розгорнуту класифікацію пареміологічних одиниць, що містять зооніми і фітоніми, які характеризують макрополе «Людина» на основі кластерного аналізу кожного параметра.

1. Моральні якості – 50 паремій (20%). Цей кластер представлений такими складовими:

1) обережність (30%). Наприклад: *Put not your hand between the bark and the tree.* Не клади руки між корою і деревиною. *Свої собаки гризуться – чужа не лізь.* *Let sleeping dogs lie.* Не слід будити сплячих собак. *Не буди лихо, поки воно спить* [5];

2) сміливість, рішучість (12%). Наприклад: *Don't make yourself a mouse, or the cat will eat you.* Не будь мишкою, щоб кішка тебе не з'їла. *Не будь вівцею, так і вовк не з'їсть.* *The bull must be taken by the horns.* Бери бика за роги [5];

3) жадібність (10%). Наприклад: *One cannot run with the hare and hunt with the hounds.* Між двома стільцями не всидиш. *Двом панам не служать.* *A dog in the manger.* Собака на сні. *І сам не гам, та й іншим не дам* [5];

4) зарозумілість, гордість (8%). Наприклад: *Don't ride a high horse.* Не сідай на високого коня. *Не злітай високо – не будеш падати низько.* *Не задирай носа* [5];

5) нахабство (6%). Наприклад: *All lay loads on a willing horse.* Весь вантаж звалюють на сумлінного коня. *Хто везе, того й поганяють* [5];

6) легковажність, безпечність (6%). Наприклад: *Never buy a pig in a poke.* Ніколи не купуй свиню в мішку. *Не купуй kota в мішку* [5];

7) боягузтво (5%). Наприклад: *Hares may pull dead lions by the beard. As brave as lion with a lamb.* Мертвого лева і зайці за бороду можуть смикати. *Мертвий пєс зайця не пожєне* [5];

8) упертість (4%). Наприклад: *There are more ways than one to kill to kill a cat.* Не києм, то палицею [5];

9) підступність, лицемірство (6%). Наприклад: *A wolf in sheep's clothing.* Вовк в овечій шкурі [5];

10) ворожість (6%). Наприклад: *Two dogs over one bone seldom agree.* Дві собаки не зможуть поділити одну кістку. *Два ведмеді в одній берлозі не уживуться* [5];

11) цікавість (2%). Наприклад: *Curiosity killed the cat.* Цікавість убила кішку. *Багато будєш знати – скоро постарієш* [5];

12) хитрість, улєсливість (2%). Наприклад: *As slippery as an eel.* Слизький, як вугор (тобто виверткий) [5];

13) лагідність (1%). Наприклад: *Even a worm will turn.* Навіть черв'як на дйби встане. *Всякому терпінню приходить кінець* [5];

14) надокучливість (1%). Наприклад: *Flies go to the lean horse.* Мухи липнуть до худого коня (тобто, до невдачливої людини всі нещастя пристають) [5];

15) нерішучість (1%). Наприклад: *To beat about the bush.* Бродити навколо куца. *Ходити навколо* [5].

Таким чином, у кластері «Моральні якості», який включає в себе 15 компонентів, домінуючою для етнічного менталітету є обережність, як найбільш значима якість характеру. На другому місці розташовується сміливість, рішучість, що теж певним чином характеризує ментальні особливості нації. Найменш значущою складовою є нерішучість (1%).

2. Екзистенція – 41 (16%). Цей кластер представлений такими складовими:

1) життєвий досвід (42%). Наприклад: *A fly in the ointment.* Муха в бальзамі. *Ложка дьогтю в бочці меду* [5];

2) характер життя (29%). Наприклад: *One woodcock does not make a winter.* Один вальдшнеп зими не робить. *Одна ластівка весни не робить* [5];

3) життєві труднощі (17%). Наприклад: *A hard nut to crack.* Горішок не по зубах [5];

4) невдача, удача (12%). Наприклад: *When pigs fly.* Коли свині полетять. *Коли рак свисне* [5].

Таким чином, у кластері «Екзистенція» домінує категорія життєвого досвіду (42%), що є показником емпіричної спрямованості оцінки світовідчуття стосовно особливостей національного характеру. Найменш представленими в кількісному аспекті є такі складові, як життєві труднощі і невезіння, удача (12%), але їх наявність також, у свою чергу, відображає певні мовні особливості і риси національного характеру англійців.

3. Соціальна сфера – 28 (12%). Цей кластер представлений такими складовими:

1) соціальність (25%). Наприклад: *As snug as a bug in a rug.* Затишно, немов клопу в килимі. *Тепло, світло і мухи не кусають* [5];

2) суб'єктивна оцінка (25%). Наприклад: *Neither fish nor flesh.* Ні риба, ні м'ясо [5];

3) діти (21%). Наприклад: *As the tree, so the fruit. Яке дерево, такий і плід. Яблуко від яблуні недалеко падає* [5];

4) шлюб, сім'я (10%). Наприклад: *Every family has a black sheep. У кожній родині є чорна вівця* [5].

Отже, у кластері переважає категорія соціальності, яка відображає взаємини в суспільстві, що впливають на формування національного менталітету. В рівній мірі можна виділити категорію суб'єктивної оцінки, що виражає певну оцінюючу позицію, узагальнюючу погляди на соціальний устрій і міжособистісне спілкування. Найменш представлені в кластері категорії шлюбу і сім'ї (10%).

4. Зовнішність – 27 (11%). Цей кластер представлений такими складовими:

1) зовнішність – сутність (62%) Наприклад: *A lion is known by his claws. Про звіра дізнаються по пазурах* [5].

2) вигляд (22%). Наприклад: *As like as two peas. Схожі, як дві горошини. Як дві краплини води* [5].

3) дорослішання (12%). Наприклад: *As the old cock crows, so does the young. Як старий півень кукурикає, так і молодий повторює. Який батько – такий і син. Яблуко від яблуні недалеко падає* [5].

4) хода (4%). Наприклад: *It is a good horse that never stumbles. Хороший той кінь, який ніколи не спотикається. Кінь на чотирьох ногах, і той спотикається. На всякого мудреця досить простоти* [5].

Таким чином, у кластері найбільш яскраво виражена категорія «зовнішність – сутність» (62%), яка розглядає зовнішні фізичні характеристики того чи іншого об'єкта через призму його сумісних зв'язків з навколишнім світом. Важливо відзначити і категорію виду, яка містить компонент порівняння або метафору, що також відображає національну ментальність.

5. Емоційно-психічний – 25 (10%). Цей кластер представлений такими категоріями:

1) бажання (28%). Наприклад: *He that would have eggs must endure the cackling of hens. Той, хто хоче мати яйця, повинен терпіти кудкудакання курей. Любиш кататися, люби і саночки возити* [5];

2) радість, веселощі (16%). Наприклад: *When the cat is away, the mice will play. Коли кота немає поблизу, миші пустують. Без кота мишам роздолля* [5];

3) незалежність, свобода (16%). Наприклад: *The mouse lordships where a cat is not. Миша панує там, де немає кота. Кішки з двору, а миші по столах* [5];

4) любов (12%). Наприклад: *The black crow thinks her own birds white. Всякій матері своє дитя мило* [5];

5) занепокоєння, метушливість (12%). Наприклад: *The mountain has brought forth a mouse. Гора народила мишу. Багато галасу з нічого* [5];

6) переляк (4%). Наприклад: *The scalded cat fears cold water. Лякана ворона куца боїться* [5];

7) печаль (4%). Наприклад: *As melancholy as a cat. Меланхолійний, як кішка* [5];

8) небажання (4%). Наприклад: *You may lead (take) a horse to the water, but cannot make him drink. Можеш привести коня до води, але не зможеш змусити його пити. Насильно милити не будеш. Серцю не накажеш* [5];

9) незручність (4%). Наприклад: *There is no room to swing a cat (in). Немає місця, щоб кішку покрутити. Яблуку ніде впасти* [5].

Отже, домінуючою категорією кластеру «Емоційно–психічні стани» є бажання, хотіння, що виражає одну з важливих мотиваційних областей психіки людини і відбивається в ситуативних пареміологічних реаліях флори і фауни. Також представлені як позитивні (радість, веселощі, любов), так і негативні (переляк, сум, незручність) категорії, які характеризують емоційну сферу макрополя «Людина».

6. Трудова діяльність – 23 (9%). Цей кластер представлений такими категоріями:

1) робота (48%). Наприклад: *As busy as a bee. Зайнятий (працьовитий), як бджола* [5];

2) уміння та навички (35%). Наприклад: *The dog that trots about finds a bone. Собака, яка нишпорить, завжди кісточку знайде. Хто шукає, той завжди знайде. Гриби шукають – по лісу нишпорять* [5];

3) неробство (17%). Наприклад: *The early bird gets the late one's breakfast. Хто пізно приходить, той нічого не знаходить* [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що кластер «Трудова діяльність» містить дві домінуючі складові – «Робота» і «Вміння та навички», що характеризують людину згідно його схильності до

праці і представляють собою важливу ланку в розкритті особливостей національного менталітету. Найменш значущою в даному кластері є категорія «Неробство» (17%).

7. Поведінка – 21 (8%). Цей кластер представлений такими категоріями:

1) вчинки (50%). Наприклад: *A tree is known by its fruit. Дерево пізнається по плодах* [5];

2) покарання, осуд (30%). Наприклад: *A rolling stone gathers no moss. Кому на місці не сидиться, той добра не наживе* [5];

3) ризик (20%). Наприклад: *It's a bold mouse that nestles in the cat's ear. Надто самовпевнено покласти вовку пальця в рот* [5].

Таким чином, у якості домінуючих у кластері «Поведінка» можна виділити категорію, яка характеризує людські вчинки (50%). Менше представлені тут такі категорії як покарання, осуд і ризик. Проте всі ці категорії в певній мірі відображають особливості національного мислення.

8. Фізичні характеристики – 17 (6%):

1) вік (38%). Наприклад: *It will be a forward cock that crows in the shell. В икаралупі самий прудкий півник кукурікає. Молодий та ранній. An old ape has an old eye. An old ass is never good. У старої мавпи і очі старі. Від старого осла мало пунтя. Старість – не радість* [5];

2) фізичні недоліки (18%). Наприклад: *One scabbed sheep will mar a whole flock. Одна паршива вівця все стадо псує. The rotten apple injures its neighbours. Зіпсоване яблуко псує сусідні. Паршива вівця все стадо псує* [5];

3) сила – слабкість (12%). Наприклад: *Oaks may fall when reeds stand the storm. Буря валить дуби, а очерет не може зламати (тобто, життєві труднощі долає не той, хто міцніше фізично, а той, хто сильніший духом). Little strokes fell great oaks. Слабкі удари валять великі дуби. Крапля по краплі і камінь точить. Терпіння і труд все перетруть* [5];

4) пересування (12%). Наприклад: *Better ride an ass than a horse that throws us. Краще їхати на віслику, який везе, ніж на коні, яка може скинути. Тихіше їдеши – далі будеш. If one sheep leaps over the ditch, all the rest will follow. = One sheep follows another. Якщо один баран перестрибне через канаву, за ним все стадо буде. Куди один баран, туди і все стадо* [5];

5) здоров'я (5%). Наприклад: *A cat has nine lives. У кішки дев'ять життів. Живучий, як кішка. На живому все заживе* [5];

6) ситість (5%). Наприклад: *Fine words butter no parsnips. Гарними словами пастернак не помастити. Солов'я байками не годують. Розмовами ситий не будеш* [5];

7) сон (5%). Наприклад: *Go to bed with the lamb and rise with the lark. Спати лягай з ягням, а вставай з жайворонком. Лягай з курми, вставай з півнем. Рання пташка носок прочищає, а пізня очки продирає* [5];

8) сміх (5%). Наприклад: *It is enough to make a cat laugh. = It would make even a cat laugh. Цього достатньо, щоб розсмішити кішку. Курям на сміх* [5].

Таким чином, у кластері домінантною можна назвати категорію «Вік» (38%), яка описує вікові якості й особливості людини, що формуються у неї з часом. Також виокремлено категорію «Фізичні недоліки», яка передає за допомогою пареміологічних одиниць фізичну або моральну ущербність в аспекті етнічного менталітету. Однаковою мірою тут представлені такі категорії, як «Здоров'я», «Ситість», «Сон», «Сміх» (5%).

9. Розумові здібності – 13 (4%). Цей кластер представлений такою категорією:

Мудрість і дурість. Наприклад: *If the ass (donkey) bray at you, don't bray at him. Якщо осел реве, не реви у відповідь на нього по-ослячому. Не уподібнюйся дурневі. He knows how many beans make five. Він знає, скільки бобів в п'яти штуках (тобто, розуміє, що до чого)* [5].

У зазначеному випадку кластер має одну складову «Мудрість і дурість», яка несе в собі визначення розумових здібностей людини та їх оцінку з точки зору національного менталітету.

10. Морально-етичні уявлення – 11 (3%):

1) хвастощі (45%). Наприклад: *First catch your hare, and then cook him. Спочатку злови свого зайця, а вже потім засмаж його. Не вбивши ведмедя, шкури не продавай. To count one's chickens before they are hatched. Вважати своїх курчат перш, ніж вони висежені. Курчат по осені рахують* [5];

2) невдячність (37%). Наприклад: *Don't look a gift horse in the mouth.* Дарованому коню не дивляться в рот. Дарованому коню в зуби не дивляться. *To cast pearls before swine.* Метати бісер перед свинями [5];

3) похвала (9%). Наприклад: *A good dog deserves a good bone.* Гарна собака заслуговує хорошу кістку. *Що заслужив – то і отримав* [5];

4) гостинність (9%). Наприклад: *The best fish smell when they are three days old.* Навіть найкраща риба через три дні починає пахнути. (Сенс – не потрібно зловживати гостинністю). *Милій гість, що недовго гостює* [5].

У кластері «Морально-етичні уявлення» більшою мірою представлені категорії з негативною оцінкою, такі як «Хвастощі» (45%) і «Невдячність» (37%). Це вказує на те, що люди більше схильні до критики негативу, ніж до захоплення позитиву. Дане положення ілюструє незначна кількість паремій в таких категоріях, наприклад, як «Похвала» (9%) і «Гостинність» (9%).

11. Мова – 6 (0,8%). Цей кластер представлений такими складовими:

1) балакучість, марнослів'я (66%). Наприклад: *The dogs bark, but the caravan goes on.* Собака гавкає, а (кінь) караван йде. Собака гавкає – вітер носить. *Pigs grunt about everything and nothing.* Є привід, немає приводу – свиня все одно хрюкає. *Мова без кісток: що хоче, те й белькоче* [5];

2) мовчазність, скритність (34%). Наприклад: *Dumb dogs are dangerous.* Мовчазні собаки небезпечні. *В тихому болоті чорти водяться.* *You cannot hide an eel in a sack.* Шила в мішку не сховаєш [5].

Очевидно, що кластер «Мова» представлений взаємопротилежними категоріями мовчазності, скритності та балакучості, марнослів'я, остання з яких переважає в кількісному відношенні (66%). Обидві ці категорії відображають оцінку мовних якостей людини, що сформувалася в умовах національної ментальності.

12. Індивідуальність – 2 (0,2%). Наприклад: *Every cock sings in his own manner.* Кожен півень співає на свій манер. *У всякої пташки свої замашки.* *У всякого молодця свої манери.* *Each bird loves to hear himself sing.* Кожна птиця любить слухати свій спів. *Всяка птиця своїм пером красується.* *Будь-яка лисиця свій хвіст хвалить* [5].

Варто зауважити, що деякі паремії підпадають відразу під декілька виділених категорій кластерів, оскільки можуть мати багатозначне тлумачення. Це ілюструють такі приклади:

Burn not your house to fright the mouse away. Не пали будинок, щоб позбутися мишею. *Не стрілай з гармати по горобцях* [5].

Цю паремію можна віднести як до категорії «Розумові здібності», так і до категорії «Екзистенція (життєвий досвід)».

He that will steal an egg will steal an ox. Хто вкраде яйце, вкраде і бика [5].

Зазначену паремію можна віднести як до категорії «Моральні якості (жадібність)», так і до категорії «Вчинки».

He that would have eggs must endure the cackling of hens. Той, хто хоче мати яйця, повинен терпіти кудкудакання курей. *Любиш кататися, люби і саночки возити* [5].

Цю паремію можна віднести як до категорії «Емоційно-психічні стани (бажання)», так і до категорії «Екзистенція (життєві труднощі)».

Отже, у результаті проведеного дослідження, ми спробували схематично відобразити своєрідність англійського національного характеру, виділяючи найбільш репрезентативні якості кожного з кластерів. Слід зазначити, що цей опис має узагальнювальний характер з огляду на акцентування емпіричного матеріалу на зоонімах і фітонімах у макрополі «Людина».

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є дослідження синтаксичних конструкцій паремій, що містять зооніми та фітоніми.

Список використаної літератури

1. Арнольд І. В. Лексикологія сучасної англійської мови / І. В. Арнольд. – М., 1959. – 187 с.
2. Бродович О. І. Діалектична варіативність англійської мови / О. І. Бродович. – Л. : вид-во ЛДУ, 1988. – 125 с.
3. Карасик В. І. Лінгвістичні аспекти вивчення соціального статусу людини (на матеріалі сучасної англійської мови) / В. І. Карасик. – М., 1992. – 43 с.
4. Мокиєнко Б. М. Славянская фразеология / Б. М. Мокиєнко. – М., 1989. – 234 с.
5. All English proverbs and sayings – Режим доступу: <https://www.phrases.org.uk/meanings/proverbs.html>

Орловская О. В. Классификация паремиологических констант во фразеологии на материале зоонимов и фитонимов.

Аннотация

В статье исследована типологическая классификация паремиологических констант во фразеологии современного английского языка на материале зоонимов и фитонимов. В результате исследования определены основные группы паремиологических констант с зоонимами и фитонимами в макрополе «Человек», охарактеризованы эти группы паремий и проанализирована частотность употребления паремиологических констант с зоонимами и фитонимами в каждой группе.

Ключевые слова: фразеология, паремии, паремиологическая константа, зоонимы, фитонимы.

Orlovska O. V. Classification of paremiological constants in phraseology on material of zoonyms and phytonyms.

Summary

The article deals with the typological classification of paremiological constants in phraseology in Modern English on material of zoonyms and phytonyms. Actuality of theme is predefine, by universal character of paremiological units in modern linguistics, that is related to the reflection of national culture and history in different languages.

The aim of this work is to investigate the typological classification of paremiological constants in phraseology on material of zoonyms and phytonyms. To achieve this goal it is necessary to solve the following tasks: to identify the basic groups of paremiological constants with zoonyms and phytonyms in the topic «Man»; to describe these groups of paremiaes; to analyze the frequency of using of paremiological constants with zoonyms and phytonyms in each group. The object of the study is paremiological constants as semantic units of the English language.

Within the framework of the classification 223 paremiological constants were educed: 42 - with phytonyms and 181 - with zoonyms.

Attention is drawn primarily to the typological classification of paremiological constants with zoonyms and phytonyms in the topic «Man». It is revealed that 1) moral qualities are 50 paremiaes (20%); 2) egzystencja – 41 (16%); 3) a social sphere – 28 (12%); 4) appearances – 27 (11%); 5) the emotional and psychical state – 25 (10%); 6) labour activity – 23 (9%); 7) behavior – 21 (8%); 8) physical descriptions – 17 (6%); 9) mental abilities – 13 (4%); 10) mental and ethical presentations – 11 (3%); 11) language – 6 (0,8%); 12) individuality - 2(0,2%).

As a result of research the basic groups of paremiological constants with zoonyms and phytonyms in the topic «Man» have been identified, these groups of paremiaes have been described and the frequency of using of paremiological constants with zoonyms and phytonyms in each group have been analyzed.

Key words: phraseology, paremiaes, paremiological constant, zoonyms, phytonyms.

УДК 81'33.161.2

Перхач Р.-Ю. Т.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: perkhach.roksolana@gmail.com
Флис О. А.,
асистент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: obondaruk@yahoo.com
Шийка Ю. І.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: julia-shyika@ukr.net

ПОЛІКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР КРИЗЬ ПРИЗМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

У статті висвітлено та проаналізовано розвиток лінгвокультурологічних досліджень на сучасному етапі. Зокрема, описано предмет та актуальність лінгвокультурології як науки, розглянуто особливості співвідношення лінгвістики та культури зі встановленням національних закономірностей, виявлено основні постулати взаємозв'язку культури й лінгвістики.

Ключові слова: лінгвокультурологія, культура, мова, національна мова, полікультурна освіта.

Політичний, економічний, соціальний, культурний розвиток сучасного суспільства ґрунтується на тенденціях глобалізації та підвищенні рівня конкуренції у міжнародному співтоваристві. На початку XXI ст. особлива увага приділяється вихованню полікультурного індивіда, що здатен функціонувати в сучасних умовах співіснування багатьох культур. Це передбачає здатність послуговуватися більш ніж однією мовою, співпрацювати із представниками різних культурних, етнічних, релігійних, філософських переконань, із людьми різного соціального походження та матеріального забезпечення тощо.

Таким чином, метою статті є окреслити роль лінгвокультурного напрямку в побудові принципів функціонування полікультурності.

Зокрема, полікультурна освіта є одним з основних засобів забезпечення можливостей для такої підготовки в країнах із двома державними мовами, або країнах, у яких ефективно імплементується політика збагачення суспільства на основі використання потенціалу імміграційних процесів. У суспільстві, у якому успішно функціонує кілька культур, полікультурна освіта має широкий спектр соціальних, культурних і економічних переваг, забезпечує уникнення культурної та лінгвістичної асиміляції національних меншин, збереження їхньої ідентичності й самобутності, сприяє зменшенню вірогідності поляризації суспільства і соціально-політичних непорозумінь.

Сучасне суспільство ґрунтується на об'єднанні представників численних націй та на корінному населенні. Логічним видається розгляд явища розвитку полікультурності, яке має на меті розвивати достатній рівень умінь і навичок у володінні двома чи більше мовами, що важливо для задоволення службових, комунікативних чи соціальних потреб, і для налагодження діалогу між представниками різних націй, а відтак культур та мов. Громадяни, вивчаючи другу мову, стають більш чи менш бікультурними, адже навчальні білінгвальні програми не тільки задовольняють освітні потреби за допомогою двох мов, але й розвивають різнобічне розуміння мов і культур, сприяють комплексному розумінню людської різноманітності. Полікультурність підвищує міжгрупове спілкування і культурну освіченість, а отже, індивіди стають більш толерантними, зростає повага до членів інших груп, зменшується ймовірність створення стереотипів, упереджень і дискримінації [11, с. 23].

Розвиток сучасної лінгвістичної думки засвідчує зацікавленість аналізом зв'язку мови з мисленням людини, її емоційним світобаченням та національно-культурними цінностями за участю лінгвокультурологічних студій. Головним завданням лінгвокультурології – науки, яка досліджує мову як феномен культури, є розкриття ментальності народу та його культури через мову, вона зосереджена на відображенні духовного стану людини та суспільства в мові, дискурсі [1, с. 7].

Незважаючи на недавнє виникнення лінгвокультурології як самостійного напрямку в лінгвістиці її термінологія «перебуває на стадії формування базових понять, про що яскраво свідчать спроби дослідників знайти якнайточніші найменування для центральних понять» [7, с. 105], чимало вчених присвячують праці цьому лінгвістичному напрямку, серед них: А. Вежбицька [2], С. Бартмінський [12], О. Левченко [7, 8], В. Маслова [9] та ін.

Лінгвокультурологія, як наука що виникла на межі лінгвістики та культурології, вивчає прояви культури народу, що відбилися та закріпилися в мові, та має на меті дослідити «сформоване бачення світу крізь призму національної мови, яка у свою чергу є втіленням національної ментальності» [9, с. 8–9]. Предметом дослідження цієї науки є як духовна, так і матеріальна культура, а також вербалізовані артефакти, які утворюють мовну картину світу [3, с. 32]. Завдяки лінгвокультурології можна простежити не лише тенденцію утворення номінативних процесів в мові, а також і духовний стан людини та суспільства в цілому.

Учені описують лінгвокультурологію як «комплексну наукову дисципліну синтезувального типу, яка вивчає взаємозв'язок функціонування культури й мови та відображає цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їхнього мовного й позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів і з орієнтацією на сучасні пріоритети та культурні настанови (система норм і загальнолюдських цінностей)» [3, с. 36–37] та визначають основним завданням лінгвокультурології: «вивчити категоризацію світу та принципи вербалізації ментальних одиниць – концептів, зіставивши з аналогічними одиницями інших мов, щоб виявити культурно значущу інформацію й культурно значущі концепти певної мови» [8, с. 58–60].

Однак чимало вчених критикують методологію лінгвокультурологічних студій, оскільки стверджують, що лінгвокультурологи ігнорують діяхронічну еволюцію мови, оскільки з розвитком та зміною культури, змін зазнає й дискурс [10]. Критики напряму лінгвокультурології, вважають, що лінгвокультурологам необхідно дещо змінити мету та методику дослідження, оскільки «національна культура зовсім не єдина та не найважливіша причина утворення стереотипів» [10, с. 217].

Дослідники зазначають, що вивчати культуру необхідно за допомогою текстів у діяхронічному та соціальному аспектах, оскільки «великий вплив на умонастрій і систему цінностей, на утворення стереотипів (етностереотипів) має дискурс» [10, с. 218]. Актуальність застосування положень лінгвокультурології у практичних вимірах полягає в системності та цілісності цієї науки стосовно представлення одиниць мови та культури під час їхньої взаємодії [1, с. 97]. Відтак теоретичні положення цієї науки уможливають проведення аналізу мовних та культурних одиниць на глибинних рівнях, визначаючи при цьому національну специфіку слів.

Постулатом таких досліджень є переконання про нероздільний зв'язок мови і культури [5, с. 9]. Наприклад, потреби та культура корінних народів можуть сформувати власну філософію освіти, водночас домінуюче населення дотримується зовсім іншої точки зору. Два світогляди кардинально відрізняються: одна традиція тісно пов'язана з економічною та класовою структурою, проте інша ґрунтується на традиційному баченні світу.

Освіта, яку забезпечує домінуюче населення для корінних народів, може стати важливим елементом у загальній політиці асиміляції, зокрема в царині заміни туземних мов, релігій, історії й культурних традицій, цінностей та світоглядів на європейські, а також зміни цінностей корінних народів через їхніх дітей, тобто найслабших членів суспільства, які не можуть чинити опору. Освіта може використовуватися як засіб колоніального поневолення і подальшого послаблення туземних народів, змушуючи дітей втрачати зв'язок з історією та духовними цінностями свого народу.

У багатонаціональних країнах освіта, яку контролює уряд, переважно протистоїть цілям та ідеалам корінних народів. У політичному сенсі, уряд через освіту, намагається підірвати авторитет туземних правителів, в економічному – змінити традиційний устрій життя, у духовному – прагне замінити туземну релігію та цінності на домінуючі. У певному сенсі, контроль за освітнім процесом можна прирівняти до контролю за виживанням нації [13].

У мові кожної історичної епохи закарбовано її національні й культурні традиції. Відтак, джерелами лінгвокультурної інформації є традиції, обряди, побут, історико-суспільні джерела, віросповідання, фольклор, міфологія, антична спадщина [4, с. 141], тобто ті позамовні фактори, які впливають на формування людини, як особистості та як представника етносу. Таким чином, складні історико-культурні стосунки національних громад у межах однієї держави можуть спричинити до створення мультикультурного простору. Сучасні тенденції розвитку міжнародної культурної співпраці, а також прозорість кордонів, сприяють подальшому співіснуванню й взаємодії культур етносів, які проживають на території певної країни, їхнього сприйняття та визнання, яке закріплено законодавством цієї країни.

Функціями мови у взаємозв'язку «мова-культура» є «встановлення норм мислення і поведінки, керування логічних категорій, проникнення в усі рівні суспільного й особистого життя людини та визначення форм її культури» [6, с. 118].

Мовне оточення взаємозалежне від сфер культурної діяльності та розвитку свідомості людини, оскільки процес формування мови відображає історичні, соціокультурні та ментальні особливості соціуму, а також певну картину світу, яка утворилася в суспільній свідомості. Саме в мові спостерігаємо відбитки культурно-соціальних процесів, що хоча б раз відбувалися в свідомості, так як в її структурі втілена чітка специфіка світобачення народу. У процесі індивідуального представлення світу через засоби мови кожен етнос формує власні способи номінації та атрибуції на позначення предметів навколишнього світу. Завдяки лінгвокультурології науковці намагаються визначити специфіку ролі людини у формуванні мови, а також як мовні процеси впливають на людину та її культурне становлення.

Отже, лінгвокультурологія – самостійний напрям, який формує свою термінологію та залишається актуальним напрямком сучасних лінгвістичних студій. Одним з основних понять лінгвокультурології є культурна значущість концептів, яка зумовлена екстра- та інтралінгвальними чинниками.

Список використаної літератури

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта, Наука, 2010. – 288 с.
2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 331 с.
4. Галинська О.М. Особливості мотивації лінгвокультурної інформації інтертекстуальних фразеологізмів в українській і англійській мовах / О. М. Галинська // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія: Філологічні науки, 2013. – С. 140-143.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / Вильгельм фон Гумбольдт [пер. с нем. М. И. Левина и др.]. – М. : Прогресс, 1985. – 456 с.
6. Звегинцев В. А. Теоретико-лингвистические предпосылки гипотезы Сепира Уорфа / В. А. Звегинцев // Новое в лингвистике. – Вып. 1. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1960. – С. 111–134.
7. Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система / О. Левченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2003. – № 490. – С. 105–113.
8. Левченко О. П. Термін прототип у лінгвокультурології / О. П. Левченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2004. – № 503. – С. 58–60.
9. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
10. Павлова А. Лингвокультурология в России: «за» и «против» / А. Павлова // Przegląd Wschodnioeuropejski. – VI/2. – 2015. – С. 201–221.
11. Шийка Ю. І. Білінгвальна освіта в Канаді : монографія / Ю. І. Шийка. – Львів : ЗУКЦ, 2015. – 113 с.
12. Bartmiński J. Stereotypy językowe / J. Bartmiński, J. Panasiuk // Współczesny język polski. – Lublin, 2001. – S. 371–395.
13. Indian Education in Canada, Volume 2 : The Challenge / Y. Hebert, D. McCaskill. – UBC Press, 2013. – 265 p.

Перхач Р.-Ю. Т., Флыс А. А., Шийка Ю. И. Поликультурное пространство сквозь призму лингвокультурологии.

Аннотация

В данной статье проанализировано развитие лингвокультурологических исследований на современном этапе. В частности, описаны предмет и актуальность лингвокультурологии, как науки, рассмотрены особенности соотношения лингвистики и культуры с установлением национальных закономерностей, выявлены основные постулаты взаимосвязи культуры и лингвистики.

Ключевые слова: лингвокультурология, культура, язык, национальный язык, поликультурное образование.

Perkhach R.Y.T, Flys O.A., Shyika Yu.I. Multicultural space in the light of cultural linguistics.

Summary

This article highlights the modern development of lingual cultural researches. It represents the subject and the topicality of lingual cultural studies, and describes the relation peculiarities between linguistics and culture according to the national specifications. The language environment is interdependent from cultural activity and the development of human consciousness, since the process of language formation reflects the historical, social, cultural and mental features of the society, as well as a certain picture of the world, which was formed in the human consciousness. In the language of every historical epoch, national and cultural traditions are reflected. Therefore, traditions, rituals, customs, historical and social sources, religion, folklore, mythology and cultural heritage could be considered as sources of linguistic and cultural information. These extra-linguistic factors influence the formation of a person as an individual and as a representative of an ethnic group. Thus, the complex historical-cultural relations of national communities within a single state can lead to the creation of a multicultural space. The base of correlation between culture and linguistics has been analyzed.

Key words: culture, language, lingual culture, national language, culture education.

Полюжин М. М.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики
Ужгородського національного університету
E-mail: vennata2017@gmail.com

ПРО АНТРОПОЦЕНТРИЧНУ ПАРАДИГМУ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті йдеться про антропоцентричність і багатошаровий характер фразем та вимоги до їх концептуального аналізу. На численних прикладах проілюстровано, що фраземи характеризуються антропоцентричністю, оскільки вони включають у себе історичний, соціальний і культурний досвід людини та виконують відповідні функції.

Зроблено висновок про те, що проведення поглибленого лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного аналізу найбільш доцільно здійснювати в їхній фразеологічній маніфестації тому, що саме онтологічна природа фразем сприяє широкому вивченню досліджуваних одиниць у кожній природній мові.

Ключові слова: антропоцентричність, фразеологічна одиниця, фразеологія, когнітивний і лінгвокультурологічний концепт.

а). Загальні зауваження.

Однією з найбільш актуальних тенденцій у розвитку сучасної лінгвістики є її антропоцентричне спрямування, тобто дослідження мови не тільки для встановлення й пояснення закономірностей її функціонування, а й для різнобічного вивчення мовних об'єктів і явищ, у центрі уваги яких знаходиться людина як центр світобудови. Воно дало вагому підставу дослідникам нині обґрунтувати тезу, в якій йдеться про становлення нової антропоцентричної парадигми лінгвістичних досліджень [див. напр., 1]. Сучасна фразеологія при цьому не є винятком.

В історії вивчення фразеологічних одиниць (далі ФО) використовувалася низка методів наукового пошуку, що стосувалися семантичного, морфологічного та синтаксичного розгляду. Хоча вони, як правило, обмежувалися суто лінгвістичним підходом до вивчення мови, проте навіряд чи їх можна назвати такими, що абстрагувалися від екстралінгвальної дійсності. Традиційна семантика, як відомо, декларуючи взаємозв'язок лінгвістичних і позамовних чинників, усе-таки намагалася максимально її протиставити. Ось чому на сучасному етапі розвитку науки про мову вчені, що працюють у сфері семантики й створюють нові семантичні теорії, виступають за тісний зв'язок в описі мовної та екстралінгвальної дійсності. Результатом такого опису став інтенсивний розвиток тих підходів у межах вивчення фразеології, які досліджують способи відображення різноманітних знань про світ за допомогою ФО.

Поглиблений аналіз наявних здобутків у галузі фразеології переконливо доводить, що її дослідників усе більше цікавлять особливості відображення навколишнього світу й характер представлення знань про нього за допомогою фразеологічних засобів. Як добре відомо, процеси виявлення знань тісно пов'язані з глибинними механізмами інтелектуальної діяльності людини, її свідомістю, мисленням, інтуїцією, тобто всім тим, що охоплюється поняттям "когнітивність" і дає змогу по-новому підійти до розв'язання актуальних проблем лексичного значення слова й фраземи. Нині все більш очевидним стає той факт, що вивчення мовних форм є неповним без звернення до когнітивних категорій, оскільки, як показує досвід лінгвістики взагалі та когнітивної науки зокрема, мисленеві категорії практично невіддільні від мовних категорій [2, с. 37]. За влучним твердженням В. Телії, з точки зору когнітивної науки лексеми наділені здатністю вказувати на світ своїм значенням, яке вбудовується у структуру знання про світ [3]. Значення слова й фраземи, крім того, може бути засобом доступу до довготривалої пам'яті й свідомості людини.

У цьому зв'язку особливо важливими є перспективи, які відкриває когнітивна лінгвістика для вивчення різних мовних одиниць, включаючи й фразеосполучення. Ця нова парадигма досліджень у галузі фразеології ґрунтується на тісному зв'язку мови й мислення, що відображає різновиди знань, форми й способи їх репрезентації в концептосфері. Цій прикладній проблемі присвячені численні дослідження А. Бабушкіна, І. Голубовської, В. Кононенка, О. Кубрякової, З. Попової, Й. Стерніна, В. Телії, Н. Черненка, Л. Юдка та ін.

Спрямування сучасних досліджень фразеосполучень у когнітивне річище дає змогу поглиблено проаналізувати ті процеси, які в них відбуваються, визначити механізми співвіднесення мовних і когнітивних структур у фразеології. Саме цим пояснюється актуальність дослідження семантичних процесів, що здійснюються в ході становлення й розвитку фразеологічного значення з вільних словосполучень, розкриття сутності когнітивних процесів, які пов'язують значення вільного словосполучення з фразеологією, з'ясування їхніх асоціативних, психолінгвістичних, етнолінгвістичних і етнокультурних основ. Таке вивчення фразеосполучень дає змогу виявити й описати особливості концептосфери національної мови, етнічну специфіку її когнітивних моделей. Це особливо актуально для дослідження фразеосполучень, які містять у своєму значенні духовно-ціннісні культурні компоненти як важливі складники існування етнокультурної свідомості. Тому нині виникла нагальна проблема звернутися до різнобічного вивчення феномену культури народу, відображеному в семантичному просторі мови, виходячи з фундаментальних поглядів сучасної лінгвокультурології, яка орієнтована на культурний чинник у мові та на мовний чинник у людині. Лінгвокультурологічний підхід до поглибленого вивчення мови передбачає, серед іншого, виявлення подібностей, відмінностей і способів проникнення чинників культури у фразеологічні знаки та форми презентації ними культурно значущої інформації. Звідси випливає, що лінгвокультурологія – надбання власне антропологічної парадигми, центром тяжіння якої є феномен культури. У межах лінгвокультурології вчені намагаються підійти близько до виявлення особливостей самосвідомості кожного народу.

У центрі уваги лінгвокультурології та когнітивної лінгвістики знаходиться мова як умістище важливої інформації про культуру й менталітет мовної спільноти, що склалися впродовж тисячоліть. Природним є те, що найпривабливішим об'єктом дослідження тут є лексико-семантичний рівень мовної системи взагалі та фразеологічного корпусу різних мов зокрема. Саме фразеологічний корпус найвиразніше і найвлучніше відображає як інтралінгвальні, так і позамовні параметри, в межах яких функціонує мова. ФО є яскравими виразниками спільних думок, вірувань, переконань, які, як правило, приписуються всім носіям певної мови. «Система образів закріплених у фразеологічному складі мови, слугує своєрідною "нішею" для кумуляції світобачення й так чи інакше пов'язана з матеріальною, соціальною або духовною культурою мовної спільноти і через те може свідчити про її культурно-національний досвід і традиції. <...>фраземи, що відображають типові уявлення, можуть виконувати роль еталонів, стереотипів культурно-національного світобачення або вказувати на їхній символічний характер і в цій якості виступають як мовні експоненти культурних знаків» [3, с. 214, 237]. Значна кількість наукових праць, опублікованих останнім часом, переконливо доводить, що фразеологічний корпус мови є найбагатшим матеріалом для когнітивного та лінгвокультурологічного дослідження.

б). Функції та культурно забарвлені концепти фразем.

Примітною рисою фразем є їхня здатність відображати й передавати риси культурно забарвленого життя людини за допомогою мовних засобів, характерних для різних лінгвальних спільнот. Фразеологічна стабільність особливо тісно пов'язана з такими стійкими мовними одиницями, що виступають у вигляді констант культури в окремо взятій лінгвокультурній спільноті. Крім того, фраземи покликані фіксувати та передавати великі обсяги інформації, включаючи й культуру, яка відображає досвід, отриманий окремим народом.

Не слід також забувати і про той безперечний факт, що кожна людина є носієм певної культури, зберігачем свого власного досвіду. Національна й літературна спадщина зберігається всередині фразеологічних одиниць протягом тривалого історичного періоду часу й зосереджує в собі духовний та повсякденний емпіричний досвід мовної спільноти взагалі й окремої особистості зокрема.

Вивчення фразем під кутом зору змісту їхньої культури передбачає виділення основних функцій, якими вони відрізняються від інших мовних одиниць. Першою й найважливішою є **кумулятивна функція**, відповідно до якої фраземи є засобом фіксації соціально важливого досвіду. Вони також здатні нагромаджувати й передавати більший обсяг інформації, ніж прості слова і тому є одночасно певним зосередженням фонових знань.

Другою функцією фразем є **директивна**, спрямована на пояснення причин акумулювання досвіду і є засобом регулювання поведінки членів мовної спільноти. Той, хто вживає фразему, прислів'я чи приказку, намагається викликати певну реакцію у слухача, стимулюючи й спрямовуючи його дії, наприклад, на покращення стану справ або надання їм відповідної оцінки. Ці функції

особливо яскраво виражені у прислів'ях і приказках, напр., англ. *a stranger's heart is a deep well – it's too dark to see well*, укр. *чужа душа – темний ліс*; англ. *sinking to somebody's memory* – укр. *запасти в душу*; англ. *to one's heart content* – укр. *скільки душі завгодно* і т. ін.

Директивна функція може стосуватися й того хто веде розмову, тобто у фразах, що використовуються для мотивування й виправдання своїх власних дій. Тому спостереження над **лінгвокультурологічними** функціями фразем, про які йде мова, дає змогу "проникнути" в концепт за допомогою інтерпретації акумульованого в них досвіду й простежити, як зміст концепту відображається в мові та може бути видозміненим під її впливом.

Утворення фразем є складною вторинною концептуалізацією дійсності за допомогою мовних засобів, у якій інтелектуальний потенціал народу виявляється в найбільш яскравій формі. Що стосується концептів, то фразеологічне вираження їхньої суті передають знання, які містить у собі будь-яка культура. До того ж, у будь-якій мові фраземи заповнюють лакуни, утворені внаслідок нездатності слів дати адекватне визначення або охарактеризувати різні предмети та явища навколишньої дійсності. Справа в тому, що один і той самий концепт може бути неясно вираженим у фразах, які кожного разу виявляють певні сторони об'єкта, підтверджуючи той факт, що ми маємо справу не з одним і тим самим концептом, а з різними концептуальними варіантами, які ведуть у кінцевому підсумку до утворення різних семантичних структур.

Результати дослідження способів фразеологічного вираження концептів дають змогу, з одного боку, виявити й описати особливості народу взагалі та уможливають отримання достовірних даних від порівняльно-зіставного аналізу фразем, що входять до складу певного концепту в різних мовах, з іншого, – встановити як універсальні, так і специфічні характеристики не тільки в семантичній, а й, перш за все, у національній і культурній площинах. Цей очевидний факт дає всі підстави застосувати когнітивний та культурологічний підходи до вивчення фразем, який полягає, по-перше, в аналізі різних способів їх вираження за допомогою мовних засобів, що формують структуру концептів і, по-друге, – у знаходженні культурних особливостей. Порівняння даних цих двох аспектів безумовно приведе до певних висновків, які безпосередньо пов'язані з галузями етнографічних, філософських і релігійних знань. На відміну від когнітивної науки, покликаної об'єднати й підпорядкувати спільній меті різні наукові дисципліни, лінгвокультурологічний підхід уможливує вивчення природної культури й менталітету членів певної спільноти, які є носіями однієї й тієї ж мови через лінгвістичне відображення концептів, які лежать в основі її світогляду. Незважаючи на той факт, що цей напрям у лінгвістиці є відносно новим, зв'язок індивіда й лінгвокультурної спільноти, а також засоби його мовного вираження були ще в полі зору В. фон Гумбольта, який висловлював цілком справедливу думку про те, що різні мови не є різними позначеннями одного й того самого предмета, а його різними баченнями [4, с. 312].

У всіх динамічних змінах, що відбулися у фразеології, став цілком очевидним той факт, що класична структурно-семантична парадигма дослідження поступово перейшла в лінгвокультурологічну на тлі когнітивного підходу в сучасних наукових пошуках. Одночасно акцент із аналізу повторно інтерпретованого фразового значення змістився на вивчення культурної конотації. Нині увага дослідників усе більше зосереджується на вивченні способів, за допомогою яких фразема передає фрагмент концептуальної картини світу народу шляхом широкого залучення образного метафоричного змісту до її поглибленого вивчення.

в). Антропоцентричність і багат шаровий характер фразем.

Як зазначалося вище, антропоцентризм у лінгвістиці передбачає вивчення мови не стільки для реєстрації й опису закономірностей, скільки для розгляду під кутом зору людини, її ставлення до навколишнього світу й веде до створення теорії антропоцентричної лінгвістики. У цьому процесі фразеологія бере активну участь, що підтверджується швидким розвитком її двох напрямків – етнолінгвістичного й лінгвокультурологічного. Це означає, що поява лінгвокультурології як науки, яка виникла на стику лінгвістики та культурології й досліджує вияви культури народу, відображені й закріплені в мові [5, с. 28], є переконливим свідченням переходу до антропологічної парадигми у вивченні мови, центром тяжіння якої є явище культури, притаманне певному етносу.

Фраземи характеризуються антропоцентричністю через те, що вони включають у себе історичний, соціальний і культурний досвід людини. За останній час велика увага приділяється

лінгвокультурологічному аспекту через неможливість заперечити наявність тісного взаємозв'язку між мовою та культурою, в якому фразеологія слугує, перш за все, відображенням національної та культурної спадщини й тому висуває на передній план саме лінгвокультурологічні студії. У цьому взаємозв'язку фраземи є найбільш придатним будівельним матеріалом, із якого складається "культурна конотація" – новий термін, що ввійшов у вжиток у працях сучасних фразеологів. Образна мотивація слугує поясненням цьому. Поняття культурної конотації є основним для лінгвокультурології – дисципліни, що вивчає втілення живої народної мови в національну культуру й менталітет та реалізується в мовних процесах, дотичних до етносу, мови й культури. Спроби розглянути фраземи в широкому плані під кутом зору творчої духовної культури і її участь у розвитку мови свідчать, що без лінгвокультурної репрезентації мови як духовної реальності адекватна репрезентація смислу фразем є в принципі неможливою. Як особливі утворення нарізнооформленого типу фраземи привертають увагу різних дослідників, оскільки вони є не тільки семантично, а й структурно складними одиницями, мовними сутностями з певною когнітивною організацією. У їхньому складі виокремлюються такі блоки інформації: денотативний, оцінний, образний, мотиваційний, емотивний і стилістичний. Усі вони сприймаються й інтерпретуються в межах знання культури мовця і слухача.

Процес інтерпретації такої лінгвокультурологічної одиниці має багатшаровий характер. Перший шар ґрунтується на інтерпретативній моделі і є сприйняттям фразем під кутом зору основних знань культури, притаманних людині, що включають архетипні форми її свідомості, моделювання навколишнього світу, найдавніші морфологічні ідеї, зокрема: анімізм, фетишизм, табу, морфологічні концепції, соціокультурні приписи або загальноприйняті правила культури, що стосуються ритуалів, а також дотримання етикету.

Другим шаром інтерпретації є співвідношення уявного образу фраземи з кодами культури, напр.: антропоморфним, соматичним, зооморфним, артефактним та ін. Джерела, що повторно інтерпретуються в культурі, слугували утворенню системи таких, напр., кодів: людина та її дії, тіло, тварини, рослини, речі тощо.

Третій шар фразової інтерпретації культури пов'язаний із визначенням ролі, яку відіграє конкретний мовний знак під час світосприйняття та його опису. Це може бути роль символу, стандарту, стереотипу і т. ін.

Така трьохшарова фразова інтерпретація дає змогу простежити форми втілення культурного смислу, характерного для мовця, який у процесі розмови реалізує та використовує їх. Лінгвокультурна інтерпретація є не тільки прикладом аналізу фраземи, а й способом опису цього когнітивного процесу, який відбувається в ході утворення й сприйняття фразем у мовленні. Повнота інтерпретації залежить від величини культурної компетенції комунікантів як на рівні розмірковувань, так і без них. Такий лінгвокультурологічний підхід слугує виявленню шляхів реалізації культурно забарвленої семантики у змісті фразем, тобто як культурні чинники концептуалізуються в мовних одиницях. Розвиток метафоричної теорії сучасними вітчизняними й зарубіжними лінгвістами слугував теоретичним підґрунтям для застосування таких методів.

г). Концептуальний аналіз фразем.

За останній час значного поширення набуло вивчення фразем із семантично однорідним компонентом. Цей метод допомагає проаналізувати фраземи, які входять до складу семантичних полів і утворюють лінгвокультурні концепти, що включають, напр.: *душевний стан, житло, думку* тощо. Із точки зору когнітивного підходу до вивчення фразем у різних мовах він широко застосовується для виявлення й опису соціальних і культурних особливостей різних народів, а також для з'ясування деяких актуальних лінгвістичних проблем. Національна й культурна конотація дають усі підстави для розгляду фразем у ході аналізу лінгвокультурних концептів.

Проведення поглибленого аналізу різноманітних концептів найбільш доцільно проводити в їхній фразеологічній маніфестації, тому що саме онтологічна природа фразем сприяє широкому їх вивченню у кожній мові.

Як самостійні духовні цінності, фраземи образні, вони прискорюють мислення і сприяють компресії. Вони здатні фіксувати й передавати великий обсяг інформації про унікальний та

неповторний досвід різних народів та їхніх поколінь, віддзеркалений у вигляді концептів, що вибудовують складну картину світу певної мови.

Вивчення фразем за допомогою сучасних методів когнітивного аналізу значно розширює можливості проникнення в глибше розуміння конотативного забарвлення фразем і способів їхньої участі в декодуванні й інтерпретації як процедур повідомлення про обсяг наявних у них знань, що стосуються ціннісної орієнтації, а також ставлення до навколишнього світу. Воно виявляє спеціальний тип знань, що виникає під час інтерпретації як відповідність між різновидом мови й соціокультурним знанням її носіїв. Спосіб фіксації світогляду може також бути представлений як інформаційний текст, різні смисли якого проходять через фільтр мовця і слухача, а також інтерпретований у сфері соціального й культурного знання, що залучається під час розмови.

На відміну від лексичних одиниць, у яких значення утворюється спонтанно відповідно до концептуальної схеми, що відіграє роль структурного елемента в лексичному значенні, концептуалізація у процесі утворення фраземи ґрунтується на образному уявленні як джерелі її значення. Живе візуальне уявлення перетворюється в гештальт – цілісну структуру, що утворюється у свідомості людини під час сприйняття нею об'єктів або їхніх образів, які в подальшому концептуалізуються й виділяються, напр., англ. *to be get in low water* – укр. 'бути без грошей, на міліні, у скрутному становищі' концептуальний фокус фразеологізації, що перетворюється з емпіричного уявлюваного досвіду в гештальт, є уявлення про занепокоєння, викликане недостатньою глибиною для об'єкта, що пливе на воді й може зупинитися та зазнати пошкодження. Концептуальний фокус фразеологізації визначається значенням компонента *low*, виходячи не з його поверхневої, а глибинної семантичної сутності. Інакше кажучи, концептуальна основа значення *low* акцентує увагу на знаходженні на нижчому, а звідси й гіршому рівні для проходження судна на воді. Пор. також англ.: *to lie low* – укр. 'приховуватися, замовчувати (утаювати), не звертати уваги на щонебудь'; *to be in low spirits* – укр. 'бути в поганому (депресивному) стані'; *low tide (water)* – укр. 'стагнація, депресія'; *low visibility* – укр. 'погана (слабка) видимість'; *low life* – укр. 'життя бідняків'; *low tribes* – укр. 'слаборозвинені племена'; *low manners* – укр. 'вульгарні манери'; *low fellow* – укр. 'погано вихований (невихований) парубок'; *low pulse* – укр. 'слабкий пульс'; *to be low in pocket* – укр. 'бути без грошей'; *to feel low* – укр. 'почуватися пригніченим (у депресивному стані)'; *to be brought low* – укр. 'зазнавати приниження'; *in low supply* – укр. 'дефіцитний'.

У наведених вище прикладах простежується не звична "буденна", а мовна логіка. Тому характер концептуалізації первісного образного уявлення підтверджується тим фактом, що намагання «вивести» значення фраземи *to be getting deep water* – укр. 'бути в доброму фінансовому становищі, процвітати' на снові простої опозиції поверхневого значення прикметників *deep – low* веде до великої помилки, оскільки справжнє значення цієї фраземи – 'горювати, сумувати, оплакувати, носити жалобу, виводити зі стану спокою, хвилюватися, заблудити, збитися з дороги, потрапити у важке становище' – визначається концептуальним чинником фразеологізації, зумовленим значенням прикметника *deep*, пов'язаного із зануренням у воду і, отже, з небезпекою втопитися, тобто загинути (пор. англ. *a deep one* – укр. 'потайна, хитра, небезпечна людина').

Подальше вивчення ролі концептуального підґрунтя у процесі стабілізації ФЗ продовжує залишатися актуальним і значною мірою залежить від особливостей семантичних знаків ключових слів-компонентів, що є концептуальними центрами фразеологічної об'єктивації. Концептуальне підґрунтя, що бере участь у процесі фразеологізації, співвідноситься зі значеннями семантичної структури слів як ядровий компонент фразеологічних одиниць. Особливість фразеологічно пов'язаних значень слів полягає в тому, що їхня спрямованість на позамовну реальність завжди опосередковується смислами ключових слів в окремо взятому словосполученні. За допомогою значень цих слів сфера дійсності ніби простежується до елементів із переносними значеннями, що відображають фрагменти навколишнього середовища через посередництво ядрових назв. Водночас потрібно особливо підкреслити, що концептуальні основи співвідносяться зі значеннями основних лексем у межах фразеологічних одиниць, хоч вони не збігаються з ними через те, що в одній концептуальній основі можна виявити взаємодію і взаємозв'язок декількох лексичних і семантичних варіантів відповідної лексеми.

Список використаної літератури

1. Венжинович Н. Ф. Фраземіка української літературної мови в контексті когнітології та лінгвокультурології: монографія / Н. Ф. Венжинович. – Ужгород : ФОП Сабов А. М., 2018. – 463 с.
2. Добровольский Д. О. Национально-культурная специфика во фразеологии / Д. О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. – № 6. – С. 37–48.
3. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : «Языки русской культуры», 1996. – 286 с.
4. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – С. 370–381.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Accademia, 2004. – 204 с.

Полюжин М. М. Об антропоцентрической парадигме фразеологических исследований.

Аннотация

Статья излагает проблемы в изучении антропоцентрической парадигмы в современных фразеологических исследованиях. На многочисленных примерах продемонстрировано, что фраземы характеризуются антропоцентричностью, поскольку они включают в себя исторический, социальный и культурный опыт человека, выполняя при этом соответствующие функции. Делается вывод о том, что проведение лингвокогнитивного и лингвокультурологического анализа наиболее целесообразно осуществлять в их фразеологической манифестации из-за того, что именно онтологическая природа фразем содействует широкому изучению исследуемых единиц в каждом естественном языке.

Ключевые слова: антропоцентричность, фразеологическая единица, фразеология, когнитивный и лингвокультурологический концепт.

Poliuzhyn M. M. About Anthropocentric Paradigm of Phraseological Investigations.

Summary

The article focuses on studying the anthropocentric paradigm of phraseological investigations in modern linguistics. It substantiates the establishment of close relationship in the description of language and extralinguistic reality.

The profound analysis of available gains in phraseology convincingly proves that its researches are more interested at present in the peculiarities of reflecting the world around and the way of representing the knowledge about it by means of phraseological units. The author proceeds from the assumption, that the process of revealing knowledge is based on devices of intellectual activities of a human being, his or her consciousness, thinking, intuition – everything covered by the notion “cognition” and enables the application of a new approach to the solution of topical problems of lexical word and phrase meaning. Nowadays it is evident that learning language forms is not complete without reference to cognitive categories, as experience demonstrates that mental categories are practically inseparable from language categories. From the point of view of cognitive science lexemes enable indicating the world with their own meaning, built in the structure of knowledge about the world. The word and phrase meanings may also be a means of approaching the long-term memory and consciousness of a human being.

Of special importance are the prospects revealed by cognitive linguistics for learning versatile language units including phraseological. This new paradigm in the field of phraseology is based on the availability of close relations between language and thinking, reflecting varieties of knowledge, forms and means of their representation in conceptosphere. The turn of modern phraseological studies into cognitive and linguocultural trends facilitates describing peculiarities of conceptosphere of a national language, the ethnic specificity of cognitive models. This is especially topical for the study of phraseological units comprising spiritually valuable cultural consciousness. Linguistic culturology is the acquirement of anthropological paradigm in the centre of which there is the phenomenon of culture. Within the framework of linguistic culturology the scholars attempt to approach closely the description of self-consciousness of every language community. It is the phraseological corpus that reflects intralingual and extralinguistic parameters within which a language functions. Phraseological units are data medium of common thoughts, beliefs, convictions which are ascribed, as a rule, to native speakers.

The study of phrases from the point of view of their culture anticipates singling out basic functions by means of which they differ from other language units. The first and the most important one is the accumulative function, according to which phrases are a means of acquiring and fixating socially important experience. They are also able to accumulate and render incomparably greater scope of information and therefore is the concentration of background knowledge.

The second function is directive pertaining to those who hold a conversation, that is phrases used for motivating and justification of one's own actions. This function of phrases is aimed at explaining the causes of accumulating experience and is a means of regulating the behaviour of language community members.

The process of interpreting a phraseological unit has a multi-layer character. The first layer is based on the interpretive model and is a phrase perception from the point of view of basic knowledge of culture, inherent in a human being, the second one is the correlation of the imaginary form of a phrase with the following codes of culture: anthropomorphic, somatic, zoomorphic, etc.

As independent spiritual values phrases pertain to figurativeness, accelerate thinking and favour compression.

Key words: anthropocentricity, phraseological unit, phraseology, cognitive, linguistic and culturological concept.

Поповський А. М.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри українознавства та іноземних мов
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
E-mail: popovski@i.ua

ЧИ ПЕРЕВЕЛИСЯ ПЕРЕВЕРТНІ?

У статті розглядаються етимологія, синоніміка та лексико-семантичні функції слова «перевертень» із погляду міфології та реального сприйняття в різноепохальних умовах історичного розвитку українського суспільства як у народному мовленні, так і в різножанрових джерелах. З'ясовується активізація цього мовного явища та його смислова суть у контексті лексикографічних праць, громадських діячів та майстрів художнього слова від Шевченка до сьогодення.

Ключові слова: перевертень, перекидці, перекинці, народні повір'я, антропоніми, синоніми, колоніальна політика.

Життя сучасного українського суверенного суспільства активізує в усному й писемному мовленні ряд мовних одиниць, породжених народними повір'ями, надаючи їм певного смислового значення. Серед них магічне слово *перевертень*, значення якого Віталій Жайворонок тлумачить так: **перевертень** – за народними повір'ями, людина, чаклуванням обернута на тварину або будь-який предмет; також нечиста сила, що набула вигляду кого-, чого-небудь; перевертні живуть то як люди, то як звірі, тобто ведуть подвійне існування; вони небезпечні, бо людина часто не може й знати, хто перед нею – справжня звірина чи перевертень; перевертнями є відьма, чаклун, сам чорт; вони ж можуть зробити перевертнем людину; про це багато мовиться в народних казках і легендах [1, с. 438].

Словник української мови, окрім цього значення подає ще такі:

1. Людина, що зрадила свої переконання. – *Правда Наливайкова, що на нас може напасти, як коршун на курчат без квочки, отой перевертень людський, гетьман Жолкевський* (Ле, Наливайко. 1957, 344).

2. діал. Непородиста, нечистокровна тварина; помісь. **Перевертні** [вівці] продаються або вирізуються на лій (Сл. Гр.) [2, т. VI, с. 138].

Тож не випадково, що українські прізвищові назви з народних повір'їв успадкувалися антропоніміями: **Перевертень** (Укр. радіо, 22.07.2007), **Перевертун** (Українське слово, 2011, 28 вересня–1 жовтня, с. 2), **Перевертнюк** (Вивчаємо українську мову та літературу, 2013, № 32, листопад, с. 21) та ін.

У поезії Тараса Шевченка «Розрита могила» ця мовна одиниця набуває глибоко соціального значення в розкритті жорстокого колоніального режиму царської Росії в долі України й породження українських перевертнів:

*Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай риє, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом **перевертні**
Нехай підростають,
Та допоможуть москалеві
Господарювати.
Та з матері полатану*

Сорочку знімати.

Помагайте, недолюдки,

Матір катувати [3, с. 169-170].

Іван Франко в політико-економічних статтях неодноразово наголошував, що «*перевертні завжди віддають голос політичному пройдисвіттові*» (процитовано на Укр. радіо, 27.11.2001).

А через 136 років Олесь Бердник у відкритому посланні до Росії розкриє наслідки жорстокої колонізації царського режиму: «*Ти (Росія – А. П.) почала випивати, висушувати творчу криницю України. Як гусінь, оповили нашу землю Петрові і Катеринині ублюдки та свої перевертні. Колись найосвіченіший в Європі нарід опустився в найнижчі круги інферно: пекельні слуги не знали, як ще дошкульніше ударити по серцю України, щоб померла нарешті райдуга на творчому крилі*» [12, с. 4].

Характеризуючи розвиток української мови в нерозривному зв'язку з іншими мовами, Павло Житецький вів непримиренну боротьбу з тими освітянами, які зрікалися рідної мови: «*місіонери освіти, які діють під прапором народності, забули, що народ перш за все вимагає від своїх вихователів поваги до його власного світогляду, виробленого далеко від школи, і що саме цей світогляд є точкою опори, від якої повинен піти весь майбутній її розвиток. Позбавити народ цього ґрунту – значить роздвоїти його натуру, значить забезпечити вічне існування двох суміжних категорій – суспільства й народу (начебто народ – не суспільство, а стадо овець), які в нас мають становий характер. Перша – з титулом освіченої, остання ... але всі ми знаємо, як у Росії називають народ... До перших будуть належать або жалюгідні і безбарвні перевертні, що хляться в той бік, звідки сильніший вітер, або люди, що остаточно висушили в собі живий струмінь народної сили; а поза цим привілейованим буде стояти все той же темний люд, з його незрозумілою думою, з його чесною знедаленою душею* [4, с. 80].

Колоніальну політику російських самодержців продовжували ретельно трансформувати вожді революційного перевороту 1917 року, використовуючи всі засоби боротьби для повалення УНР разом із українськими холузями-перевертнями: *Льова Бронштейн-Троцький був заступником Ульянова-Леніна і народним комісаром зовнішніх справ в уряді Російської Федерації в 1918 році. Він проводив дволику політику відносно України. На мировій конференції в Бресті Російська Федерація визнала незалежну Українську Народну Республіку в січні 1918 р., а вже в липні зібрали установчий з'їзд у Москві з росіян, євреїв і кількох українських перевертнів, де створили Комуністичну партію (більшовиків) України – КП(б)У, яка була «п'ятою колоною» і мала завдання руйнувати Українську Народну Республіку зсередини. Для цього направляли комуністичних агітаторів в Україну, і Бронштейн-Троцький дав їм такі настанови: «щоб позбавити Україну незалежності – усі засоби однаково придатні...» [15, с. 3].*

Тож чи перевелися перевертні впродовж трьох століть від Шевченкової застороги? Тавровані Кобзарем доморощені перевертні, розширюючи свій синонімічний потенціал, не зійшли з арени й сьогоденного суспільного життя українського народу. І злободенність цього слова в наш час стає вельми актуальною. Саме на таких, вірнопідданих малоросів, робить ставку тепер Москва після розпаду Радянського Союзу, щоб повернути в лоно російської імперії суверенну Україну:

На лови душ заблуканих, розщеплених

Полює відщепенська чужорідна сарана.

Гнеться, гнеться колос наш ущемлений

Нетравленням чужинського лайна.

І тут у них взірець великий: Гоголь.

Подвійний Гоголь – місячний сіяч.

Перевертень великий...Тож опісля нього

Прийшов Шевченко – сонцем розсіяв!

Що, може, це – не від поезії, а від політики.

Я гоголя люблю, – за чар-вогонь у глибині...

Та не люблю аполітичних паралітиків,

Що дозволяють в нас на полі все пожирати сарані [16, с. 5].

Доморощені перевертні-стукачі сталінського режиму доклали чимало зусиль у приборканні й нищенні української інтелігенції: «*І полювання на буржуазних націоналістів – здебільшого*

законспірованих – охопило всю Україну. **Перевертні**, як виявилось невдовзі, встигли пролізти в усі ділянки суспільного життя, їх (буржуазних націоналістів – А. П.) викривали щодня...» [22, с. 170].

Вони ретельно виконують свою чорну роботу на зламі історичних епох, хоч і попадають під обстріли демократичних сил, які викривають їх антигуманну діяльність у повноцінному розвитку української мови:

*Десь під ногами повзають **перевертні**
Переплутці, перехвості, перекидці,
Піднімуть раптом справжнє ревище,
Аж тошно розгорляються, розниються,
Як в Україні їх, мовляв, утискують.
Чому ж не розмовляють по-українському,
А ніби по-мишиному попискують [5, с. 41].*

Ветеран праці, відмінник народної освіти України, інвалід війни Григорій Пономаренко з м. Донецька розвінчує ідеологію донецьких перевертнів у поезії «Пора нам повернутися до Бога»:

*Чи ми такі дурні, чи зовсім безтолкові?
Ніяк не можу зрозуміти я, –
Що всі загрузли вже в московській мові,
А де ж українська? Наша? Де своя?
Її в Донбасі щось ніде не чути –
Хіба що в закутку, в глухій селі.
Начальнички тут мову зневажають люто,
Тому й спілкуються й дорослі, і малі
Лише російською. А далі слід сказати:
-Ми стали забувати навіть те,
Що нас родила українка-мати...
Це ж ми зневажили її ім'я святе.
Вперед, вперед, в майбутть веде дорога.
Я невдоволення скрізь бачу між людьми:
Чи ми ж таки повернемося до Бога?
Чи так у **перевертнях** й лишимося ми? [19, с. 5].*

Доцент кафедри українознавства Придніпровської державної академії будівництва та архітектури Валентина Бабенко в поезії «Колишні» дає оцінку характеристику мовного питання тим українцям Степової України, які свідомо відріклися від рідної мови:

*Я поважаю греків, гагаузів,
Євреїв, і болгар, і росіян...
І зневажаю «наших» боягузів,
Що сіють лицемірство і обман.*

*Вони коріння українське мають,
Живуть на цій землі і хліб їдять,
А все російську «пісеньку» співають,
Та, наче зомбі, знову всім твердять:*

*Що мову вони, бач, не хочуть вчити,
Що ближче їм, «роднее им язык»,
Те, що дитина навіть має вміти,
«Уже не сможет выучить старик».*

*У будь-якому віці вчать англійську,
Бо треба виїжджати за кордон.
Та Боже збав, не рідну, українську,
Ще за царя тут виник цей закон.*

*Себе за українців не вважають,
Та росіянам теж вони чужі,
Немовби долу між стільців сідають –
Між двох народів, просто на межі.*

*Колишні. Що без племені й без роду.
Чужі. І між своїх, і між чужих.
Не віднесеш до жодного народу
Перевертнів таких, манкуртів тих.*

*Їх зневажають греки й гагаузи,
Євреї, росіяни і болгари...
Вони є лицеміри й боягузи.
І тільки їм потрібні мовні чвари [20, с. 35–36].*

Значно ширше тема перевертництва розкривається в художній прозі Наталки та Олександра Шевченків «Оksamитовий перевертень» [6], поезії Михайла Костіва «Перевертень»:

*Колись він фіксував і доносив,
Тепер швиденько перефарбувався.
І всім доводить із останніх сил:
«Я в демократах міцно приписався» [7, с. 8];
пересторозі Петра Перебийноса:
Я знаю вашу капосну породу,
Стрічав я **перекінчиків-чортів** [18, с. 4]
та застережній гуморесці Павла Глазового «**Перевертні**»:
Коли партія нами правила,
Монументами себе славила,
Честю й совістю називалася,
Та прокралася і розпалася.
Ті, що в Партії були членами,
Стали босами й бізнесменами,
Та багатство їх мало радує:
Знову хочеться бути владою.
Бувши практики й теоретики
Завели нові партбилетики.
Треба ж якось їм називатися,
Щоб до уряду проштовхатися:
Сперечаються ліві з правими,
Голомозії з кучерявими,
Сухорлявії з череватими,
Недоношені з дурнуватими...
Добрі душі ми з вами маємо
І дурить себе дозволяємо.
Звідкіля до нас хто не явиться,
Зверхньо дивиться, грубо ставиться,
"Із'ясняється" лиш по-своєму,
Як зі смердами або гоями,
А ми скалимося та підтакуєм.
Ой дограємося ми з арапами!
Як опинимось в них під лапами,
Вони панькатись не намерени,*

В етом можете бить уверєни... [14, с. 5-7].

Миколи Миколаєнка «Нічого не проси ні в кого»:

...Я витримати мушу всі удари

Перевертня, манкурта чи почвари [8, с. 10];

Олени Ткачук «Пощо тобі ці гони і дощі...»:

*Хто віда: ти **перевертень** чи вовк?*

А глянеш – звиду начебто людина...

Я вірю, що, хоч ангел твій замовк,

Та совість є. Принаймні совістина [9, с. 124];

у «Співомовках» Богдана Чепурка:

Здичавіла наша нива піл навою смерті.

*Ловлять жабок юродивих вчені **перевертні*** [27, с. 16, 20] та інших митців поетичного слова.

Болючу тему сьогоденних подій на Сході України порушує Тетяна Шпичук у поезії «То куди ж ми зайшли?»:

В наших жилах волячих

Не вино, не вода –

Кров козацька, гаряча,

Як весна, молода.

То чому ж це приблуди

*І **перевертні** знов*

П'ють із чесного люду

Цю нуртуючу кров?

Чом із темного бору,

Наче звір, вигляда

В цю, теперішню, пору

Сатанинська орда? [13, с. 14]

Проте найчастіше використовується ця лексема в сучасній публіцистиці для викриття перевертнів у правоохоронних органах [17], військових оборонних структурах, серед працівників державного апарату [19; 26, с. 89], духовних пасторів церкви і т. п. Про це свідчить і вельми скрупульозне узагальнення до вище поданого Анатолія Ковальчука: «Саме через це не український народ, а окупант-москаль господарює в нашій Батьківщині. Сини України, поневолені й пограбовані ворогом, вигнані на чужину, а всіма її багатствами, передусім землею, заволоділи різноплемінні зайди. Московський окупант не поводить би себе так жорстоко, підло, зухвало й нахабно, якби численні зрадники українського народу – огидні **«перевертні»** й **«недолюдки»** – не допомагали йому «матір катувати».

...Якби впродовж усіх років незалежності Україною керували справжні державники, духовні українці, люди шевченківського, козацького гарту (а не **«перевертні»** й **«недолюдки»**, **«раби, підніжки, грязь Москви»**, **різонаціональні злодії, шахраї і пройдисвіти**), вони б діяли відповідно до твердо усвідомлених всіма патріотами істини. А саме: Україна – держава самостійна, її народ – талановитий, працьовитий, дбайливий і мудрий – нічим не поступається своїм заможним і щасливим європейським сусідам» [10, с. 5].

Ще дошкульнішим у цьому плані є вердикт Петра Таланчука, професора, доктора технічних наук, Президента Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна», першого міністра освіти незалежної України: *«Справедливості ради слід сказати, що продуктом тієї ж системи є значна частина українського суспільства, якщо не більшість, які обирали і підтримували всю цю владу, незважаючи на те, що вони плювали на наші з вами інтереси. Це теж правда!*

*Недавнє електронне декларування найвищих державних чиновників показало нечуваний цинізм правлячої касты. Увесь цивілізований світ здивований тим, що він побачив: на тлі масового зубожіння населення України **купка перевертнів**, що править Україною, жирує, втративши при цьому всі ознаки нормальної порядної людини. Це явище викликало у суспільстві моральний шок і отримало назву «Духовний Чорнобиль» [11, с. 1].*

Багатівікова історія лінгвоциту української мови призвела до появи **мовного перевертня** – так званого «суржика», який влучно назвали «смесью французского с нижегородским».

Мовний суржик – одна із форм українського просторіччя, породжена практикою тривалої двомовності в умовах колишньої царської Росії та СРСР. *«Спотворена мова створює і модель внутрішнього “я” особистості. Суржик – це відсутність смаку в моделях поведінки, спілкуванні, у житті. Суржик руйнує підвалини української духовності. Мова – це теж батьківщина, отже, той, хто користується суржи́ком, зраджує свою державу»* [28, с. 195].

Отже, перевертні, породжені уявою народних повір'їв, у процесі тривалої історії розвитку українського етносу набули людського вияву і тих негативних характеристик, притаманних для нашого сьогодення. Вони занадто живучі й підступні. І щоб викоринити представників цього антинародного явища, треба «громадою обух сталить...» і бути вельми пильними до будь-яких їх проявів.

Список використаної літератури

1. Бабенко В. А. Акварелі душі : вірші / В. А. Бабенко. – Д. : Видавничо-творчий центр «Гамалія», 2013. – 217 с.
2. Бердник О. Терновий вінець України Росії минулій, сучасній, грядущій – відкрите послання / Олесь Бердник // Українське слово. – № 51. – 20-26 грудня 2017.
3. Вофлик А. Манкурти / Анатолій Вофлик // Січеслав. – 2010. – № 3 (25). – липень–вересень.
4. Газета «Київ столичний». – 2009. – 20 лютого.
5. Газета «Літературна Україна». – 1996. – 28 листопада.
6. Геньба Л. Із циклу «Перевертні» / Любов Геньба // Хортиця. – 1998. – № 7.
7. Глазовий П. П. Архетипи: [Гумор. Сатира] / П. П. Глазовий. – К. : МАУП, 2003. – 234 с.
8. Гринчишин З. Щоб позбавити Україну незалежності – усі засоби однаково придатні (настанова Льва Троцького комуністичним агітаторам в Україні) / Зіновій Гринчишин // Українське слово. – 2010. – № 3. – 20–26 січня.
9. Донцов Д. Заповіт Шевченка / Дмитро Донцов // Незримі скрижалі Кобзаря. – К. : Українська видавнича спілка, 2009. – 320 с.
10. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
11. Ковальчук А. До 27-ї річниці важливих історичних подій: перших виборів Президента України і припинення існування СРСР / Анатолій Ковальчук // Українське слово. – 2018. – № 47–48. – 7–24 грудня.
12. Ковальчук А. Розрита могила / Анатолій Ковальчук // Українське слово. – 2017. – № 42. – 18–24 жовтня.
13. Коломієць В. На лови душ / Володимир Коломієць // Літературна Україна. – 2005. – 3 листопада.
14. Костів М. Перевертень / Михайло Костів // Літературна Україна. – 2009. – 5 березня.
15. Миколаєнко М. Нічого не проси ні в кого / Микола Миколаєнко // Зоря. – 2013. – 6 березня.
16. Найдорожчий скарб. Слово про рідну мову. – К. : Радянський письменник, 1990. – 390 с.
17. Перевертні в погонах ”полюють“ навіть на жінок і дітей: життя українців після реформи нацполіції кардинально змінилося. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hyser.com.ua/community/407022-oborotni-v-pogonah-oho...>
18. Словник української мови : в 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
19. Сокіл В. Хай засовістяться перевертні / Василь Сокіл // Українські вісті. – Детройт. – 1994. – № 20. – 15 травня.
20. Таланчук П. Модель процвітаючої України. (Виступ, що не відбувся) / Петро Таланчук // Українське слово. – 2016. – 7–13 грудня.
21. Ткачук О. Пощо тобі ці гони і дощі... / Олена Ткачук // Дніпро. – 2009. – № 10.
22. Цалик С Куля для Максима Рильського / Станіслав Цалик, Селігей Пилип // Київ. – К., 2004. – № 3. – С. 170.
23. Шевченко Н. Оксамитовий перевертень / Наталка та Олександр Шевченки. – Х. : Фоліо, 2008. – 248 с.
24. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К. : Держвидав художньої літератури, 1956. – 591 с.
25. Шпичук Т. То куди ж ми зайшли? / Тетяна Шпичак // Українське слово. – 2018. – № 3–4. – 17–30 січня.
26. Костенко Л. В. Берестечко : історичний роман / Л. В. Костенко. – К.: Український письменник, 1999. – 157 с.
27. Чепурко Б. Ритми надр / Б. Чепурко // Українське слово. – 2019. – № 11-12. – 13–26 березня.
28. Яшина Л. І. “Суміш українського з російським” – мовознавчий суржик / Л. І. Яшина // Культура професійного мовлення : М-ли регіональної науково-методичної конференції. – Дніпропетровськ : Пороги, 2006. – 202 с.

Поповский А. М. Не перевелись ли оборотни?

Аннотация

В статье рассматриваются этимология, синонимика и лексико-семантические функции слова «оборотень» с точки зрения мифологии и реального восприятия в различные эпохи исторического развития украинского общества как в народной речи, так и в жанровых источниках. Выясняется активизация этого языкового явления и его смысловая суть в контексте лексикографических работ, общественных деятелей и мастеров художественного слова от Шевченко до наших дней.

Ключевые слова: оборотень, народное поверье, антропоним, синоним, колониальная политика.

Popovskiy A. M. Did the shifters extinct?

Summary

The article deals with etymology, synonymics and lexico-semantic functions of the word «pereverten» (shifter) in the relation to mythology and actual perception of the Ukrainian society development in different epochs in folk speech and in the sources of various genres. The author states that the given language phenomenon is becoming more active and semantic meaning of it has been defined in the context of vocabulary research, mass media, public persons and elocutionist from T. Shevchenko up to now.

The widespread use of the given language unit is explained by, firstly, the demands of the progressive public thought to evaluate various moral criteria of different layers of Ukrainian society in Russian tsarist regime, communist ideology of the Soviet Union, as well as in the state formation process of young sovereign Ukraine. In its turn it reveals the negative double-faced essence of the human nature of those timeservers and traitors who stand against the fight for universal moral values and democratic principles of an independent state development.

Key words: shifter, changeling, folk popular belief, anthroponyms, synonyms, colonial policy.

УДК 821.161.2

Приймак І. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: prijmak_inna@ukr.net

**ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДИСКУРС В. ГНАТЮКА
(НА МАТЕРІАЛІ АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ)**

У статті досліджується епістолярна спадщина В. Гнатюка й Осипа Маковоя. Акцентується увага на внесок В. Гнатюка в різні аспекти громадського, культурного й літературного життя.

Ключові слова: епістолярний дискурс, українська література, національне відродження.

Серед видатних учених, які належать до Львівської філологічної школи, чільне місце належить Володимирові Михайловичу Гнатюку. Видатний фольклорист, етнограф, мовознавець, літературознавець, історик, журналіст, редактор, книговидавець, перекладач, соціолог, демограф, – як бачимо, коло його наукових і громадських зацікавлень досить широке.

Доба помежів'я XIX – XX ст. знакова в національній історії, відзначається активізацією громадського, політичного, мистецького життя. Яскравою постаттю у ці часи є В. Гнатюк. Ф. Стеблій слушно зазначає: «Учений розпочав свою наукову і громадсько-політичну діяльність на зламі XIX – XX ст., коли йшов до завершення процес формування сучасної української нації, а український національний рух вступив у свою найвищу стадію – політичну і в умовах наближення розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, що розшматували живе тіло цієї нації, поставив на порядок денний питання про відновлення власної незалежної держави».

Вивчення діяльності Володимира Гнатюка почалося ще на початку XX ст., після виходу в світ перших його публікацій, які критики оцінили досить позитивно. Зокрема, Ю. Дзерович та Е. Сабов висловили враження щодо його 1-го тому «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», а О. Маковей проаналізував статті вченого у Записках НТШ. Серед праць про діяльність В. Гнатюка значне місце займають дослідження професора Львівського університету Ф. Колесси, який високо оцінив В. Гнатюка як наукового та громадського діяча, а також як людину, котра багато зробила для розвитку рідної мови на західноукраїнських землях.

З наукових праць початку 1960-х рр., що стосувалися діяльності вченого варто, насамперед, згадати роботу О. Дея, у якій автор розкрив методіку збирацької діяльності В. Гнатюка. Проте найвагомішою роботою цього періоду стала монографія М. Яценка «Володимир Гнатюк. Життя і фольклористична діяльність», у якій автор, окресливши в загальному життєвий та творчий шлях митця, велику увагу приділив дослідженню основних напрямків етнографічної діяльності вченого.

З кінця 1960-х рр. постать В. Гнатюка стала у колі наукових зацікавлень відомого вченого Миколи Мушинки. Однією з перших його праць була «Кореспонденція В. Гнатюка з Панькевичем», у

якій автор висвітлив творчі взаємини і співпрацю вчених. Вагомим внеском у дослідження різних аспектів багатогранної діяльності В. Гнатюка є фундаментальна праця «Володимир Гнатюк. Літературна і громадська діяльність», яка побачила світ 1987 року.

Загалом, дослідження діяльності відомого діяча в Україні на початок XXI ст. об'єднує значну кількість досліджень та критичних матеріалів про творчість В. Гнатюка. Однак велика частина рукописних матеріалів, епістоляріїв ще й до сьогодні є малодоступними, не залучені до комплексного джерелознавчого аналізу. У фонді 83 «В. Гнатюк» Відділу рукописів та текстології Інституту літератури ім. Шевченка НАН України міститься 133 справи з листами В. Гнатюка, а також українських та європейських діячів до вченого. Зокрема, листи Бодуена де Куртуне, Білинського, Мочульського Маковея, Доманицького до Гнатюка, а також ученого до І. Франка. У фонді 3 «І. Франко» Відділу рукописів Інституту літератури ім. Шевченка НАН України зберігаються цінні документи, що стосуються співпраці славетного Каменяра з В. Гнатюком. Окрім того, епістолярні форми відомого вченого містяться в особових фондах О. Кобилянської, Л. Яновської, О. Маковея.

У цьому дослідженні ми предметно зупинимося на епістолярному діалозі В. Гнатюка з О. Маковеєм. В архівних фондах налічується близько кількох десятків листів, початок листування датується ще 1895 роком, коли Володимир був «слухачем фільзорії». У своєму спілкуванні респонденти порушують різноманітні проблеми, проте чи не найважливішою є питання видавничої справи. Зокрема В. Гнатюк докладно пише про організацію ювілею 25-річної літературної діяльності Івана Франка. Говорить про вихід у світ альманаху, де будуть вміщені твори відомих українських письменників, а також розповідає про видавничі проекти, зокрема планується видати:

- «1) науково-критичну брошуру про його (Франкову – І. П.) діяльність;
- 2) популярну брошуру про те ж;
- 3) збірку композицій зложених до нього слів;
- 4) збірки недрукованих ще його поезій;
- 5) портрет;
- б) альманах письменників» [4].

Зауважимо, що всі ці проекти були успішно втілені в життя. В. Гнатюк був мудрим порадиником, умів підтримати, розрадити колег по літературному цеху. Варто відзначити толерантність і поміркованість думок вченого, так О. Маковеєм він слушно рекомендує: «Щодо рецензії Стешенка, то думаю, що тут не сталося нічого страшного. Мені Ваша праця сподобалася, Франкові так само (він зробив їй лише кілька невеличких закидів, але як згодився на друк її, то цинив її очевидно високо, а як не сподобалося Стешенкові, а може ще комусь, то що на те порадити? Трудно любити когось на свій кошт»[3]. Впадає у вічі і загальний настрій листування, доброзичливий, з властивим обом респондентам м'яким гумором. Про дружні стосунки може свідчити і поступова зміна звертання з досить офіційного на початку – «пане редакторе», на більш тепле – «пане товаришу».

Як літературознавця й лінгвіста В. Гнатюка глибоко цікавили питання історії давньої української, зокрема закарпатської літератури, написаної народною розмовною мовою, про що свідчать його праці: «Причинок до літератури нашого віршотворства» (1898), «Кілька духовних віршів. Співанник із Грушова» (1903), «Угорські духовні вірші» (1902), а також перша ґрунтовна розвідка про розвиток новітньої (друга половина XIX ст.) літератури, подана в другій частині його праці «Русини в Угорщині» (1899), що була опублікована у Празі чеською мовою.

Предметом особливої уваги вченого були нестерпні умови життя українців Закарпаття перед лицем асиміляторської політики правлячих кіл Угорщини та надання допомоги їх національному відродженню. Цій темі він присвятив у галицькій українській та чеській пресі серію статей, з-поміж яких виділявся укладений ним спільно з І. Франком маніфест «І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття», підписаний поряд з І. Франком визначними українськими діячами: В. Будзиновським, С. Даниловичем, В. Охримовичем, М. Павликом, Ю. Романчуком, О. Терлецьким, К. Трильовським, А. Чайківським та ін.

Скрупульозно зібраний і високо професійно опрацьований ученим при підготовці вже згаданих публікацій багатющий джерельний матеріал, власні спостереження були покладені в основу його

оригінальної синтетичної історичної праці під назвою «Національне відродження австро-угорських українців».

Національне відродження у Галичині, писав згодом В. Гнатюк у праці «Наукове товариство імени Шевченка», «...виявило всю свою силу в 1918 – 1919 роках», коли самовіддана і відчайдушна боротьба широких народних мас за відродження національної державности у вигляді Західно-Української Народної Республіки мала змогу спертися на вже підготовлений ґрунт для формування її організаційних структур.

Що ж стосується Закарпаття, то, як вважає В. Гнатюк, унаслідок асиміляторської політики урядових кіл Угорщини та безініціативності й консервативності місцевої, переважно москвофільської інтелігенції навіть на початку ХХ ст. українці перебували там «майже на тім становищі, на яким стояли галицькі українці на початку ХІХ ст., та що там народне відродження ще не розпочиналося». Погоджуючись із тим, що закарпатські українці можуть бути і добрими патріотами Угорщини, він разом з І. Франком та іншими діячами культури все ж дотримувався тієї думки, що «вони мають бути свідомими русинами, бути живою і діяльною частиною тої нації, до котрої належать своїм походженням, своєю історичною і духовною традицією».

Незважаючи на, здавалося б, безвихідне становище, В. Гнатюк у статті «Відродження угорських русинів» стверджував: «Не треба перед часом тратити надію на відродження Угорської Руси, поки живогіє-дихає сам корінь народу, хоч і темний – сільський хлібороб. Скоріше чи пізніше пустить той корінь зелені парості і віджие народ, хоч, як здавалося, пропащий. Чим скоріше, тим ліпше!» Врятувати ж закарпатських українців від національної загибелі й відродити може, на його думку, «лише цілковитий поворот до чистої народної мови» [6].

У листах до Осипа Маковея автор неодноразово звертається до проблеми угорських українців: «З угорської Руси такі ще будуть люди, Коби ли і в нас було більше Русинів, а менше Рутенців» [3]. В. Гнатюк чудово розуміє, що найпершим кроком у популяризації і повноцінному функціонуванні української мови є видавництво і розповсюдження національної літератури. Велику увагу він приділяє ознайомленню маляр із кращими надбаннями русинів на ниві художнього слова: «Шевченка і Франка вже там переводять двоє людей, по них підуть Федькович, Вовчок, Нечуй, може й другі. Може статися і так, що там відчують потребу руських видавництв» [1].

Окрім того, недостатньо, на думку В. Гнатюка, задовольнитися лише поширенням перекладної літератури, – потрібно плекати власні літературні таланти. Тому з таким піднесенням пише він про малярського поета, якого захопив писати вірші руською мовою. «Треба ще сказати, що в Угорщині ті люди, котрі туляться до русинів, більше знають на російській, ніж на українській, але нам треба конечно засилати їм наші книжки, щоб заволоділи цілковито нашою мовою, а тоді й будуть могли вони стати борцями за українську ідею. Додам ще, що малярське правительство не дивиться криво на українців, лиш на росіян, а що немає доброї інформації про наш рух, тож тисне угорських русинів думати, що вони самі москалі» [2].

В. Гнатюк дбав про розвій і повноцінний розвиток національної культури. Добрий знавець народних звичаїв і традицій він був противником непродуманих нововведень, особливо тих, які стосувалися швидкоплинної моди на новітні тенденції. У листі до О. Маковея читаємо: «Американська свобода (Дмитрів) не лише дораджує змінювати народні одяги на «панські», але навіть посміхаються з перших, вихваляючи другі. Мене се вразило тому 1) що народні наші одяги переважно суть красні...; 2) зміна одягу навіть на «панські» не зробить мужика культурним» [3].

Дослідник переймався питаннями культури та освіти, а також був захоплений збиранням скарбів народної поезії І. Франко назвав Володимира Гнатюка «феноменально щасливим збирачем усякого етнографічного матеріалу, якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один»

Отже, на сьогодні діяльність В. Гнатюка залишається об'єктом пильної уваги дослідників. Але враховуючи те, що наукова спадщина В. Гнатюка є значною як за обсягом, так і за діапазоном наукових інтересів, вивчення епістолярію потребує подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Гнатюк В. Лист до Осипа Маковея / В. Гнатюк // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59. – Од. зб. № 753

2. Гнатюк В. Лист до Осипа Маковея / В. Гнатюк // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59. – Од. зб. № 755
3. Гнатюк В. Лист до Осипа Маковея / В. Гнатюк // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59. – Од. зб. № 758
4. Гнатюк В. Лист до Осипа Маковея / В. Гнатюк // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59. – Од. зб. № 763
5. Гнатюк В. Лист до Осипа Маковея / В. Гнатюк // Відділ рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 59. – Од. зб. № 785
6. Гнатюк В. «Відродження угорських русинів» / В. Гнатюк // Буковина. – 1907.
7. Дей О. Володимир Гнатюк – дослідник народної творчості / О. Дей // Сторінки з історії української фольклористики. – К., 1975. – С. 190 – 250.
8. Мушинка М.І. Фольклорист Володимир Гнатюк і його місце в українській науці та культурі : дис. ... д-ра. філол. наук у формі наук. доповіді: 10.01.09 / АН України; Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К, 1992. – 33 с.
9. Стеблій Ф. Володимир Гнатюк – дослідник національного відродження на західноукраїнських землях / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 3-4. – С. 288 – 307.
10. Яценко М. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність / М. Яценко. – К., 1964. – 287 с.

Прыймак И. В. Эпистолярный дискурс В. Гнатюка (на материале архивных источников).

Аннотация

В статье исследуется эпистолярное наследие В. Гнатюка и Осипа Маковея. Акцентируется внимание на вклад В. Гнатюка в различные аспекты общественной, культурной и литературной жизни.

Ключевые слова: *эпистолярный дискурс, украинская литература, национальное возрождение.*

Priymak I. V. Paper-collection discourse by V. Gnatyuk (on material of archive sources).

Summary

Volodymyr Mykhailovych Gnatyuk plays a leading role among prominent scientists that belong to Lviv school of linguistics.

The period of the turn of the Century (XIX – XX) was significant in nation's history. It was characterized by activation of social, political, artistic life. V. Gnatyuk was a prominent figure in that time.

Research of works by Volodymyr Gnatyuk was started back in early XX Century after publication of his first works that were highly evaluated by the critics.

In general, the research of works by the famous Ukrainian writer at the beginning of the XXI Century comprises a big number of research papers and critical materials regarding the works by V. Gnatyuk. However, a big share of manuscripts is still difficult to access and is not included to a complex reference analysis. In fund 83 «V. Gnatyuk» of the department of manuscripts and textual study of Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Science of Ukraine, a collection of works by V. Gnatyuk is stored.

In this article, we will analyze the paper-collection dialogue between V. Gnatyuk and O. Makovey. Archives account for around several dozens of letters, the first one dating back to 1895.

In the paper-collection discourse, the respondents talk about urgent issues of that period: preservation of national and cultural identity, collection and research of ethnographical materials, honoring I. Franko.

The researcher analyzed issues of culture and education, and was also engaged in collecting the treasures of folk poetry. I. Frnako called Volodymyr Gnatyuk «a phenomenally happy collector of any ethnographical material that was not probably trusted by neither of our ancient collectors».

Key words: *paper-collection discourse, Ukrainian literature, національне revival.*

Рудик І. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжкультурної комунікації та прикладної лінгвістики
Житомирського державного університету імені Івана Франка
E-mail: irinaru@fulbrightmail.org

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ПОЗНАЧЕННЯ БОЛЮ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті здійснено спробу визначити семантичну структуру лексичної одиниці *rain*, а також встановити засоби омовлення больових відчуттів у сучасній англійській мові. Автор доводить, що з огляду на суб'єктивний характер больових відчуттів, їх омовлення супроводжується процесами метафоризації. Як визначено в роботі, до основних джерел когнітивної метафоризації для осмислення її репрезентації больових відчуттів у сучасній англійській мові належать семантичні сфери температурних показників, форм і властивостей інструментів, а також рис живих істот.

Ключові слова: лексична одиниця, метафоризація, омовлення, відчуття, сфера-джерело.

Лексична одиниця *rain*, про яку йтиметься у статті, позначає один із проявів психічного життя людини. Підтримуємо думку про те, що прояви психічного життя людини доцільно позначати терміном *психічний стан*, оскільки саме категорія стану належить до основних понятійних категорій, виокремлюваних ще античними філософами [2, с. 5].

У психології та психіатрії традиційно виокремлюють шість психічних станів: почуття, настрої, афект, переживання, відчуття, емоція, які відрізняються тривалістю і ступенем проявів.

За Словником психологічних термінів, «відчуття – психічний процес, що полягає у відображенні мозком окремих властивостей та якостей предметів і явищ об'єктивного світу, а також станів організму при безпосередньому впливі подразників на відповідні органи чуттів» [3]. Отже, відчуття є свого роду зв'язком між свідомістю людини й об'єктивним світом, джерелом знань людини про світ.

У психології досі не укладено остаточного й беззаперечного переліку почуттів, відчуттів і емоцій. Крім того, спостерігаємо значну термінологічну плутанину в позначенні психічних станів. Інтерес до дослідження саме такого відчуття, як біль, є не випадковим, адже з-поміж усіх відчуттів, біль приносить людині найбільше страждання. З огляду на це, досліджувана тема видається доволі цікавою та актуальною, особливо з огляду на відсутність лінгвістичних досліджень у галузі омовлення болю.

Таким чином, метою представленої статті є встановити засоби омовлення больових відчуттів у сучасній англійській мові. Матеріалом дослідження є вибірка з Британського національного корпусу.

Почнемо з визначення лексичної одиниці *біль* (*pain*). За визначенням С. Ю. Головина, біль є психічним станом, який виникає в організмі внаслідок надпотужних або руйнівних впливів на організм при загрозі його існуванню чи цілісності [1].

Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English визначає лексему *pain* наступним чином:

- 1) *the feelings that you have in your body when you have been hurt or when you are ill/sick;*
- 2) *mental or emotional suffering;*
- 3) *(informal) a person or thing that is very annoying* [4].

Загалом у словникових дефініціях *pain* визначається як відчуття або стан, що супроводжується сильним фізичним або душевним дискомфортом, має певну локалізацію та ступінь прояву.

Кожне зі значень, що виокремлюється у складі лексеми *pain*, може бути представлене власним синонімічним рядом. Розгляньмо детальніше встановлені синонімічні ряди:

1. *hurting* (a symptom of some physical hurt or disorder);
2. *painfulness* (emotional distress; a fundamental feeling that people try to avoid);
3. *pain sensation, painful sensation* (a somatic sensation of acute discomfort);

4. *annoyance, bother, botheration, pain, infliction, pain in the neck, pain in the ass* (something or someone that is bothersome, annoying, causing trouble; a source of unhappiness).

З огляду на суб'єктивний характер больових відчуттів, їх омовлення супроводжується процесами метафоризації, запозиченням понять з інших семантичних полів. Спробуємо встановити, одиниці яких семантичних сфер застосовуються людиною для осмислення й репрезентації больових відчуттів, тобто, є джерелами когнітивної метафоризації.

Першою з таких семантичних сфер є **температурні показники**. Для вербалізації больових відчуттів широко застосовується низка прикметників на позначення температури: *hot, fiery, cold, freezing*, напр.:

He groaned, the hot pain of the blow flooding his senses, stunning him.

Прикметники *fiery* та *searing* можуть застосовуватися при описі болю для підкреслення його інтенсивності та специфічного «палючого» характеру, напр.:

Jessie sighed, feeling his head swell with fiery pain.

Across his scalp and down to his brows spread a searing pain.

Прикметниками, протилежними за значенням прикметникам *hot* і *fiery*, є *cold* та *freezing*. Обидва характеризують біль, пов'язаний зі зниженням температури та з відчуттям холоду – реального чи уявного – а також заміщення, заціпеніння, напр.:

I have had this freezing pain in my right arm and leg for over a week now.

Метафоричному переосмисленню за аналогічною моделлю можуть піддаватися також дієслова, напр.:

They said nothing to one another. Their faces, frozen with pain, said everything. The image burns in my mind...

Друга семантична сфера, яка активно "постачає" будівельний матеріал для вербалізації больових відчуттів, – **форми та властивості інструментів**. Сюди відносимо прикметники *sharp, dull, tight, deep*; дієслова *cut, pierce, stab* і т. д., напр.:

I had a cutting pain all through the race.

It is okay to feel lonely. It is better to feel something, even piercing pain, than to feel numb.

Прикметник *dull*, характеризуючи форму інструменту, має значення 'not sharp'. Ця характеристика може переноситися на больові відчуття: *dull pain* — тупий, приглушений біль. Протилежним йому за значенням є гострий, пронизливий біль – *sharp pain*. Такий біль є локалізованим і супроводжується відчуттям поколювання чи різання, ніби проникання в тіло гострого предмета, напр.:

Dull pain is generally like a constant spread out pain, not always as painful as a sharp pain which almost has an epicenter and feels like someone's sticking a needle into you.

Іншим прикметником, який позначає властивість предмета, а завдяки метафоризації починає вживатися на позначення болю, є *tight*. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English визначає лексему *tight* наступним чином:

fixed in position firmly; difficult to move or undo [4].

При перенесенні до семантичної сфери болю, цей прикметник утворює словосполучення *tight pain* – стискаючий біль, напр.:

I get a tight pain in my chest when I breathe.

При цьому в ролі суб'єкта болю може виступати як власне людина, яка відчуває біль, так і частина тіла, де локалізується біль, напр.:

When my husband eats food he gets a tight pain in his chest.

What is it when my stomach has a tight pain?

Прикметник *deep* також уживається для характеристики болю. Цікаво, що *deep* у позиції означення зазвичай використовується для характеристики душевного болю, напр.:

So how could she possibly tell her friend about the almost wild grief she felt at the prolonged absence of her husband; the deep, stabbing pain in her heart...?

It was feeling a deep ache of loss for something she had never had in the first place.

Still half dazed by shock, lashed by rage and a deeper pain she told herself was grief for Edmund...

Why could a man's voice in the night create an ache in a person so deep and so wide that it felt as if it could never be filled?

Як бачимо, вживання такого метафоризованого епітета з іменником *pain* свідчить про осмислення душі як глибинної складової людини, здатної переживати фізичний біль.

Третьою семантичною сферою, лексичні одиниці якої часто застосовують для опису больових відчуттів, є **рис живих істот**. Такі риси – оскільки вживаються на позначення відчуттів, які приносять людині страждання – є зазвичай негативними: *cruel, relentless, treacherous*, напр.:

He was gripped with severe and relentless pain in his left eye.

Цікавим є приклад уживання прикметника *treacherous* для характеристики душевного переживання:

She glared at him, hating the treacherous little ache in her heart at the thought that he might be in league with Harry Martin.

У межах даного контексту виділений прикметник вказує, перш за все, на несподіваність, неочікуваність відчуття болю.

Таким чином, проведене дослідження свідчить про те, що джерелами когнітивної метафоризації для осмислення й репрезентації больових відчуттів у сучасній англійській мові є семантичні сфери:

- температурних показників;
- форм і властивостей інструментів;
- рис живих істот.

Відповідно, маємо підстави диференціювати засоби, які вербалізують **біль як температуру, біль як інструмент і біль як живу істоту**. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці англійського концепту *pain* та особливостей його вербалізації в англійському масмедійному дискурсі.

Список використаної літератури

1. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. – 1998. — [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lawbooks.news/psihologiya_888_890/bol-44913.html
2. Камалова А. А. Чувства, эмоции, ощущения? О репрезентативности психических состояний в русском языке / А. А. Камалова // Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология. – 2017. – № 4. – С. 5–11.
3. Словник психологічних термінів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nuph.edu.ua/slovník-psihologichnih-terminiv/>
4. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. – Mode of access : <http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>

Рудик И.Н. Лексические средства обозначения боли в современном английском языке.

Аннотация

В статье осуществляется попытка определить семантическую структуру лексической единицы *pain*, а также выделить средства вербализации болевых ощущений в современном английском языке. Автор доказывает, что ввиду субъективного характера болевых ощущений, их вербализация сопровождается процессами метафоризации. Как установлено в работе, к основным источникам когнитивной метафоризации для осмысления и репрезентации болевых ощущений в современном английском языке относятся семантические сферы температурных показателей, форм и свойств инструментов, а также характеристик живых существ.

Ключевые слова: лексическая единица, метафоризация, вербализация, ощущение, сфера-источник.

Rudyk I.M. Lexical means of denoting pain in Modern English.

Summary

The objective of the paper is to determine the semantic structure of the lexical unit 'pain', as well as to describe the means of verbalizing the sensations of pain in Modern English. The objective above is reached by means of carrying out the following tasks: to analyze dictionary definitions of the lexical unit 'pain', to compile the list of its synonyms, to analyse the contexts containing this lexical unit obtained from the British National Corpus. As suggested by the study, the key source domains of cognitive metaphorization are: temperature indicators, shapes and parameters of instruments, and features of living organisms. These domains are used for realization and representation of sensations of pain in Modern English. The conclusion above gives grounds for the claim that Modern English speakers tend to verbalize pain as temperature, or pain as an instrument, or pain as a living organism. The perspectives of the research lie in the realm of cognitive studies, in particular in investigating verbalization of pain in the English mass-media discourse.

Key words: lexical unit, metaphorization, verbalization, sensation, source domain.

Руснак В. І.,
старший викладач кафедри міжнародних комунікацій
Ужгородського національного університету
E-mail: ruvita@ukr.net

ТРОПОТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗООСЕМІЧНИХ ФРАЗЕМ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

У статті йдеться про тропотвірні особливості зоосемічних фразем і їх класифікацію в англійській та українській мовах. Розглянуто етимологічно-діахронний і синхронний аспекти мотивації фразеологічного значення досліджуваних одиниць. Зроблено висновок про те, що запропонований у статті параметричний опис не тільки значною мірою змінює саму методику дослідження фразеологічних одиниць, а й веде до формулювання нових теоретичних постулатів.

Ключові слова: тропотвірні особливості, зоосемічні фраземи, етимологічно-діахронний, синхронний, фразеологічне значення.

Тропами (від грецьк. *tropos* – ‘поворот, зворот, зворот мовлення’) прийнято вважати слова або словосполучення, ужиті в переносному, образному значенні для посилення зображальності й виразності мовлення [3, с. 520]. Таке тлумачення троп тривалий час належало до найбільш поширених і конкретизувалося вказівкою, у першу чергу, на окремі тропи, напр., метафору, метонімію, синекдоху, а згодом і на епітет, гіперболу, літоту, оксиморон, перифраз тощо, які в сукупності і складають клас троп. Їхня суть полягає в зіставленні поняття у традиційному вживанні лексичної одиниці та поняття, що передається тією ж одиницею в художньому мовленні під час виконання спеціальної стилістичної функції.

Тропи відіграють важливу, хоча й допоміжну роль у тлумаченні й інтерпретації тексту. Лінгвістичне вивчення троп веде дослідника до необхідності, з одного боку, зосередити увагу на глибинних проблемах синхронної семантики, а з іншого – припускати наявність її зв'язку з діахронією і навіть створювати можливість реконструювати вихідний троп, що слугував джерелом виникнення всієї різноманітності теперішніх конкретних троп.

Виходячи з того, що фразеологічні одиниці (далі – ФО) виступають як такі знаки, в основі початкового формування яких лежить, як правило, образ «протоситуації», осмисленої у певному контексті (історичному, культурному, соціальному і т. ін.), видається доцільним зосередити увагу статті на тому зв'язку, який простежується між двома фразеологічними картинами світу – вихідною й результативною. Таке простеження і входить у мету дослідження, досягнення якої пов'язане з необхідністю виконання таких завдань, як визначення троп і їхніх різновидів та характеристикою тропотвірних особливостей у кожному з них. Матеріалом дослідження слугував «Англо-український фразеологічний словник», укладений К. Т. Баранцевим, що містить близько 30 000 фразеологічних висловів (К. : Знання, 2006. 1056 с.).

Як відомо, вихідна фразеологічна картина світу конструюється значеннями образних субстратів, які під час свого виникнення були дослівно зрозумілими для її носіїв та буквально сприймалися й інтерпретувалися. Результативна фразеологічна картина світу як частина актуальної мовної містить у собі сигніфікативні значення фразеологізмів, характерні для їхнього сучасного вжитку. До тропотвірних механізмів ми відносимо такі:

1. Метафоричний (простий) троп. Базовим різновидом цього тропу в утворенні фразеологізму є метафора (від грецьк. *metaphora* – ‘перенос’) як приховане порівняння, що здійснюється шляхом застосування назви одного предмета до іншого й виявлення, таким чином, будь-якої його важливої риси. До таких рис, у першу чергу, належать імена реляційного значення, що утворюють метафоричні перифрази, напр.: англ. *X picked up his ears* – укр. ‘*X нагострив вуха*’, тобто ‘прислухався’ (пояснюється поведінкою тварин, які, почувши небезпечний шорох, наближення вовка і т. ін., водять вухами); англ. *X took a burden on himself* – укр. ‘*X одягнув хомут на шию*’; англ. *to fall into smb. 's clutches* – укр. ‘*попасти кому-небудь у лану*’; англ. *to tighten the noose around the neck of smb.* – укр. ‘*тугніше затягти петлю на чийсь шиї*’.

Метафоричне переосмислення є найпоширенішим тропотвірним механізмом [9; 14]. Його особливості в зоосемічній фразеології неодноразово були предметом уваги дослідників різних мов [4; 13; 5; 10; 6].

Безперечний науковий інтерес викликає і порівняльно-зіставне вивчення зоометаформ у різних мовах. Метафоричне використання зоонімів відіграє важливу роль у формуванні мовної картини світу її носіїв. Важливим аспектом розуміння й класифікації переносних значень є виявлення спільності та відмінності в зооморфізмах різних мов на основі національної специфіки цих метафоричних значень. Наукою доведено, що народи світу характеризуються своїм власним менталітетом, який є підґрунтям для формування семантичних відмінностей у різних мовах. Розмовляючи ними й дотримуючись відмінних звичаїв, традицій, вірувань та характеризуючись неоднаковим психічним складом, представники тих чи інших етносів по-своєму описують поведінку й зовнішній вигляд тварин, птахів, комах, плазунів тощо.

Незважаючи на однакову зовнішність і ті самі поведки різновидів тваринного світу, доступних для представників певних мовних спільнот, кожен із них може вважати одні риси привабливими, а інші – неприйнятними та навіть огидними. Так, носій однієї мови вибирає за основу метафоричного переносу зовнішній вигляд тварини, носій іншої – поведінку, а третій може не метафоризувати цей іменник узагалі, оскільки конкретизовані вище (представником іншого соціуму) особливості тварин не видаються для них такими, що заслуговують на достатню увагу. І, як наслідок, можуть відбутися корінні або незначні відмінності значень, чи навіть повна відсутність метафоричного переносу. Проте універсальною рисою для всіх мов є здатність мислення людини переносити деякі характеристики у своєрідній поведінці й зовнішності тварин на ту чи іншу людину. Цей факт є переконливим доказом того, що в число семантичних характеристик як тварини, так і людини входять одні й ті самі схеми. При цьому денотативні семи тварин можуть відповідати конотативним семам людини й емотивно приписуватися їй. Саме зіставний аналіз допомагає виявити збіги, відмінності та особливості метафоричного використання зооморфізмів для характеристики людини, її внутрішнього й зовнішнього світу, а також найуніверсальніших життєвих ситуацій.

2. Уособлення (персоніфікація) як утілення чого-небудь в образі живої істоти, напр., англ. *it would make a cat laugh* – укр. ‘*кіт наплакав*’, тобто ‘мало, зовсім недостатньо’. Принагідно зауважимо, що в англійській та українській мовах наголошуються цілком протилежні прояви емоцій із боку такої розповсюдженої свійської тварини, як кіт у фразеологізмах на позначення малої (недостатньої) кількості чого-небудь. В англійській мові кіт сміється, а в українській, навпаки – плаче. Цей факт, на наш погляд, є підтвердженням наявних у лінгвістичній літературі неодноразових висловлювань про те, що представники українського етносу більше схильні приписувати тваринам прояви негативного реагування на те, що англійцям видається позитивним. Сказане простежується і щодо риб, напр., англ. *as if by magic* – укр. ‘*по щучому велінню*’, тобто ‘чудесним способом, як у казці’, коли йде мова про щось нездійсненне.

3. Гіпербола як стилістичний прийом надмірного перебільшення для посиленого враження є поширеним як в англійській, так і українській мовах, напр., англ. *X makes a mountain out of a molehill* – укр. ‘*Х робить із мухи слона*’; англ. біблійний вираз *it is easier for a camel to pass through the eye of a needle* – укр. ‘*легше верблюду пройти через вушко голки*’; англ. *X is rolling in money* – укр. ‘*у X гроші кури не клюють*’ (залежно від контексту виникають різні відтінки перебільшення).

4. Порівняння як слово або вислів, що містить у собі уподібнення однієї сутності іншій і проявляється у вигляді:

а) фразеологізмів, які характеризуються наявністю формальних показників порівняння: 1) порівняльних сполучників: англ.: *as, as...as, like*, укр.: ‘*як, ніби, наче, неначе, що*’ та ін., напр.: англ. *like water off a duck's back* – укр. ‘*як з гуски вода*’, тобто ‘все ні по чому, нічого не хвилює, не стосується кого-небудь, нічого не діє’. Референція до різних представників свійської птиці (в англійській мові – до качки, а в українській – до гуски) засвідчує більшу важливість у господарській діяльності соціуму тієї птиці, назва якої виявилася компонентом фразеологічної одиниці в момент її утворення; англ. *like dumb animals* – укр. ‘*як німі тварини*’. Уживається тоді, коли мова йде про безслівну реакцію; англ. *X is (about) as useful as a boar* – укр. ‘*як від цапа – ні шерсті, ні молока*’, тобто констатується відсутність користі від кого- або чого-небудь; англ. *as a hog on ice* – укр. ‘*як корова на льоду*’, тобто ‘незграбно, неспритно’; (як бачимо з наведених прикладів, незграбність в

англ. соціумі асоціюється зі свинею, в українському – з коровою); англ. *like dog(s) and cat(s)* – укр. ‘як кіт із собакою’, уживається тоді, коли мова йде про людей, які не можуть жити мирно і дружно; англ. *like a rat in a hole* – укр. ‘як загнаний звір’, тобто ‘у безвихідному становищі’; англ. *X’s handwriting is (like) chicken’s scratching* – укр. ‘почерк X виглядає як результат дії, здійснений курячою лапою’ і вживається тоді, коли мова йде про нерозбірливий від руки написаний текст; англ. *to work like a (real) dray-horse* – укр. ‘працювати як ломовий кінь’, тобто ‘багато й важко працювати’; англ. *drop like flies* – укр. ‘мруть як мухи’, тобто ‘у великій кількості’; англ. *to break a fly on the wheel* – укр. ‘стріляти з гармат по горобцях’, тобто ‘завищувати вживані заходи’; англ. *as quiet as a mouse* – укр. ‘тихий як мишка’, тобто ‘скромний незамінний, боягузливий’; англ. *packed like sardines* – укр. ‘набиті як оселедці в бочці’, тобто ‘дуже тісно’ (про велику кількість людей), як правило, у певному приміщенні, транспорті; англ. *to grin like a Cheshire cat* – укр. ‘(постійно) безпідставно усміхатися на весь рот, скалитися зуби’; англ. *at the snail’s pace* – укр. ‘черепашим кроком’, тобто ‘дуже повільно’;

б) фразеологізмів, які не мають формальних показників порівняння й оформлення за допомогою повного паралелізму, напр., англ. *he that lives with the wolves learns to howl* – укр. ‘з вовками жити – по-вовчи вити’, уживається як порада людині зникати до навколишніх, тобто робити так, як ті, у середовищі яких вона потрапила.

Розгляд порівнянь серед тропів здійснений нами для того, щоб показати всі механізми фразотворення, хоча повної впевненості дослідників у тому, що порівняння є тропом, дотепер немає. Проте залишаються й сьогодні актуальними слова В. І. Королькової про те, що: «Наявність у порівнянні горизонтального розгортання, тобто синтаксичної будови, здавалося б, дає підставу відносити це явище до фігур. Однак, той факт, що порівняння й метафора ґрунтуються на одному й тому ж принципі зв'язку семасіологічних компонентів (компаративність), близькі, якщо не тотожні, за функцією, змушують підводити порівняння під категорію тропа. Із точки зору, яка тут обґрунтовується, порівняння не належить до фігур; це словесна кваліфікація автологічного типу, що ґрунтується на принципі подібності» [8, с. 73].

Тропотвірні механізми лежать в основі організації смислової єдності фразеологізмів, вони відіграють роль посередників між прямим значенням первісного вільного словосполучення і сигніфікативним значенням фразеологізму. Це «посередництво» не може не співвідноситися з мовною картиною світу. При цьому утворюється така сукупність сигналів, яка синтезує значення і прямо чи опосередковано впливає на правила вживання фразеологізму в мовленні.

5. Етимологічно-діахронний і синхронний аспекти мотивації фразеологічного значення. У зв'язку зі зверненням до проблем мотивації фразеологічного значення (далі – ФЗ) і внутрішньої форми (далі – ВФ) фразеологізму необхідно звернути увагу і на її етимологічний аспект дослідження. ВФ фразеологізму наділена цілою низкою функцій, головними серед яких є такі:

1) функція, що співвідносить ВФ з образом-прототипом (зазвичай ототожнюється з буквальним прочитанням зовнішньої форми, тобто плану вираження фразеологізму);

2) функція, що ототожнює ВФ фразеологізму з образом-гешталтом, який є “згустком” асоціативно-образних рис, що утворюють гносеологічний образ прототипної ситуації;

3) ВФ вступає у корелятивні зв'язки з:

а) етимологічним значенням ФО, що є надійним підґрунтям для розшифрування ВФ;

б) категорією мотивованості, яка “поєднується з кількісною і якісною інформацією відносно семантичного зв'язку між значенням і зовнішньою формою його вираження” (пор. укр. ‘знімати стружку з кого-небудь’, тобто ‘суворо докоряти, лаяти, пробирати кого-небудь за щось’, у якому ВФ мотивована і ‘вішати (всіх) собак’, тобто ‘звалювати вину на когось, обмовляючи, безпідставно звинувачуючи когось у чому-небудь’, у якому ВФ немотивована) [1, с. 63].

На відміну від етимологічної мотивації, яка є ВФ фразеологізму в початковий момент його утворення, синхронна мотивація спирається на сучасну асоціативно-образну репрезентацію ВФ фразеологізму. Див., напр., англ. *X lost his get-up-and-go* – укр. ‘X опустив крила’, тобто ‘впав у відчай, втратив здатність або бажання робити що-небудь, перестав діяти’. Цей вислів використовується тоді, коли мається на увазі несхвалення. Саме значення фразеологізму мотивується образом птаха, що опустив крила і, звісно, не здатен до польоту. Англ. *to lick one’s boot (feet, shoes)* – укр. ‘лизати п’ятки’, тобто ‘перебувати в повній підлеглості, демонструвати рабську покірність, намагатися догоджувати кому-небудь’. Оскільки цей

фразеологізм є носієм значення добровільного приниження у знак відданості й повної покірності, то ті, хто його вживають щодо інших осіб, висловлюють своє презирливе ставлення до них.

Етимологічно зумовлена мотивація фразеологізму із плином часу може стати забутою й замінитися синхронною мотивацією. Напр., *англ. it is easier for a camel to pass through the eye of a needle* – *укр. ‘легше верблюду пройти через вухо голки’*. Уживається тоді, коли мова йде про повну неможливість зрозуміти або здійснити що-небудь. Автор, який започаткував це висловлення, мав на увазі не верблюда, а товстий якірний канат, як зазначено у старих грецьких рукописах Нового Заповіту, де замість нинішнього *Kamelos* (“верблюд”) було цілком інше слово – його омонім *Kamilos* (“канат”), що згодом привело до цілковитого спотворення первісного змісту. Крім того, побутує думка і про те, що замість вуха голки малися на увазі вузькі ворота застав Єрусалиму, через які верблюду пройти було неможливо або майже неможливо [2, с. 74].

Два аспекти мотивації ФЗ – етимологічно-діахронний і синхронний – узасмодіють між собою. Загалом на семантичному рівні параметризація мовної картини світу, що конструюється у фразеології, дає змогу глибше вивчити співвідношення субстратів і сигніфікативних значень фразеологізмів та повніше представити моделювання ВФ ФО. У вивчення фразеології взагалі та ВФ зокрема не простежується різкої межі між синхронією й діахронією. Забування первісної ВФ фразеологізму і, відповідно, етимологічної мотивації може відбуватися поступово так само як і перехід від етимологічної мотивації до синхронної. Тому, на думку В. Зіміна, є реальна підстава для введення такого поняття, як: «Синхронна етимологія, що має справу з такими фразеологізмами, внутрішній образ яких поки що “прозорий”, хоча часто вже до нього торкалася “тінь забуття”. Синхронна етимологія має характер роз’яснення ВФ фразеологізму, особливостей значення і вживання» [7, с. 32–34].

В. М. Топоров із цього приводу цілком слушно зауважував: «Одним із найсерйозніших непорозумінь у царині етимологічних досліджень було ігнорування синхронного підходу до етимології, зневага до етимології сучасної мови, до перевірки походження етимологічно прозорих слів. Тим самим етимологія позбавилася змоги експериментувати. Хіба немає суперечності в тому, що, цікавлячись етимологією слів багатовікової давнини та знаючи, що через тисячоліття вчені будуть досліджувати питання про етимологію слів, що виникли у XX столітті, ми байдужо ставимося до тих норм етимологізування, які наявні в мовленнєвих колективах сьогодення?.. Невже неодмінною умовою етимології є наявність багатовікової дистанції між часом походження слова і етимологом?» [12, с. 52]. Це розмірковування вченого повною мірою стосується і ФО.

Підсумовуючи сказане вище, зауважимо, що характеристика макрокомпонентів семантичної структури, властивих зоосемічним фразеологічним одиницям як в англійській, так і українській мовах, утворених за допомогою різних тропотвірних механізмів, переконливо доводить, що параметричний опис значною мірою змінює саму методику дослідження ФО і веде до формулювання суттєво нових теоретичних постулатів, із одного боку, й напрацювання оригінальних класифікаційних концепцій – з іншого. Крім того, функціонально-параметричний опис ФО – зручна форма репрезентацій не тільки теоретичних, а й прикладних знань, необхідних для викладання мов у вищих навчальних закладах, а також для укладання нових двомовних фразеологічних словників – як англо-українського, так і українсько-англійського.

Предметом подальших наукових пошуків тропотвірних механізмів зоосемічних фразеологічних одиниць у досліджуваних мовах може бути виявлення й опис їхнього прагматичного аспекту.

Список використаної літератури

1. Астахова Э. И. Внутренняя форма как смысло-различительный фактор в семантической парадигме идиом / Э. И. Астахова // Фразеологические словари и компьютерная фразеология: Тезисы сообщений школы-семинара 13–17 ноября 1990 г. – Орел, 1990. – С. 65–74.
2. Баранцев К. Т. Англо-український фразеологічний словник. 3-є видання стереотипне / К. Т. Баранцев. – К. : Знання, 2006. – 1056 с.
3. Бирих А. К. Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. – СПб., 1998.
4. Битокова С. Х. Метафорическое использование зоонимов в формировании языковой картины мира / С. Х. Битокова // Проблемное описание и преподавание романо-германских языков (семантика и структура слова, предложения, текста). – Нальчик, 1996. – С. 18–32.
5. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

6. Буробин А. В. Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка : дис. ... канд. филол. наук; 10.02.01 – русский язык / А. В. Буробин. – М., 1994. – 176 с.
7. Захарова Д. В. Сопоставительный анализ зоометафоры русского и английского языков / Д. В. Захарова // Романо-германские исследования и методика преподавания иностранных языков. Часть 2. – Томск, 1998. – С. 31–49.
8. Зимин В. И. Синхронная этимология фразеологизмов, пословиц и поговорок / В. И. Зимин // *Vocabulum et vocabularium*. Сборник научных трудов по лексикографии. Вып. 6. – Харьков, 1998. – С. 31–49.
9. Корольков В. И. К теории фигур / В. И. Корольков // Сборник научных трудов МГПИИЯ имени Мориса Тореза. – 1973. – № 78. – С. 69–81.
10. Рысева Е. А. Тропические механизмы идиомообразования и их связь с языковой картиной мира / Е. А. Рысева // Фразеологические словари и компьютерная фразеология: тезисы сообщений школы-семинара (13–17 ноября). – Орел, 1990.
11. Свионтовская С. В. Некоторые аспекты семантической структуры зооморфизмов / С. В. Свионтовская // Молодая наука-1. – Пятигорск, 1994. – С. 64–75.
12. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 286 с.
13. Топоров В. Н. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа // Вопросы языкознания. – 1960. – № 3. – С. 61–78.
14. Чепкова Т. П. Отанималитическая фразеология русского языка (опыт системного анализа) : дис. ... канд. филол. наук; 10.02.01 – русский язык / Т. П. Чепкова. – М., 1994. – 178 с.

Руснак В. И. Тропообразовательные особенности зоосемических фразем в английском и украинском языках.

Аннотация

Статья посвящена изучению тропообразовательных особенностей зоосемических фразем и их классификации в английском и украинском языках. Рассматриваются этимолого-диахронический и синхронический аспекты мотивации фразеологического значения исследуемых единиц. Делается вывод о том, что предложенное в статье параметрическое описание не только в значительной степени меняет методику исследования фразеологических единиц, но также ведет и к формулированию новых теоретических постулатов.

Ключевые слова: тропообразовательные особенности, зоосемические фразеологические единицы, этимолого-диахронический, синхронический, фразеологическое значение.

Rusnak V. I. The Trope-Forming Peculiarities of Zoosemic Phrases in English and Ukrainian.

Summary

The article deals with studying the trope-forming peculiarities of zoosemic phrases in English and Ukrainian. The etymological and diachronic as well as synchronic aspects of motivating phraseological meaning of the units under investigation are also taken into account. The conclusion is made that the proposed in the article parametric description not only changes the methods of analyzing phraseological units, but also leads to the formulation of new theoretical postulates.

Proceeding from the assumption that phrases are the signs, the initial formation of which is underlain, as a rule, by the image of “the protosituation”, comprehended in a certain context (historical, cultural, social, etc.) the attention of the article focuses on two phraseological world models – initiative and resultant. As it is known, the initial phraseological world model is constructed by the meaning of figurative substrata, which at the time of their emergence, were literally understandable, perceived and interpreted word for word. The resultant phraseological world model as a part of an urgent language one comprises significant meanings of phrases, which are peculiar for their current use. The trope-forming devices are the following:

1. Metaphorical (simple) trope. The basis variety of this trope in the formation of phrases is metaphor (from Greek metaphor – transference) as a covert comparison, performed by means of applying the name of one object to another and revealing any of its significant features.

2. Personification as imbodiment of anything in the image of a living creature.

3. Hyperbole is a stylistic device of excessive exaggeration for the intensified impression. Diverse shades of exaggeration arise depending on the context.

4. Comparison as a word or expression, comprising assimilation of one essence to another and manifests itself in the form of:

a) phrases, characterized by the availability of formal comparison indices,

b) phrases, having no formal indices of comparison and execution by means of complete parallelism.

5. Etymological-diachronic and synchronic aspects of motivating phraseological meaning.

Summing up the above-mentioned, we would like to remark that the description of the semantic structure macrocomponents inherent in zoosemic phrasemes both in English and Ukrainian, formed by means of different trope-forming devices, convincingly proves that the parametric exposition significantly changes the methods of phraseological studies and leads to the formulation of essentially new theoretical postulates, on the one hand, and elaboration of original classificational concepts, on the other.

The subject-matter of further scholarly investigation of trope-forming zoosemic devices in the languages under consideration may be revelation and description of their pragmatic aspect.

Key words: trope-forming peculiarities, zoosemic phraseological units, etymologic and diachronic, synchronic, phraseological meaning.

УДК 81'271/811.111

Садовець О. В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри практики іноземної мови та методики викладання
Хмельницького національного університету
E-mail: lesyasadovets@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИЧНОГО НАПОВНЕННЯ ТЕКСТІВ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРЕСИ

У статті проаналізовано лексичні одиниці та засоби, найбільш характерні для сучасної англomовної преси. З'ясовано, що на особливу увагу заслуговують особливості вживання неологізмів, okazіоналізмів, абрeвіацій, реалій, фразеологізмів, фразових дієслів. Охарактеризовано роль і значення кожного з цих видів лексичних засобів для експресивного навантаження, сучасного звучання, передачі емоцій та ставлення автора тощо. Наведено та проаналізовано найбільш вживані лексичні одиниці кожного виду, характерні для сучасної англomовної преси.

Ключові слова: лексичні одиниці, англomовна преса, неологізми, абрeвіації, okazіоналізми, фразеологізми, реалії, фразові дієслова.

Мова преси, безумовно, має певну специфіку, яка відрізняє її від мови художньої чи наукової літератури, від розмовної мови. Це є результатом тривалого відбору мовно-виражальних засобів, які найбільше відповідають тому соціальному завданню, що виконує преса як основний засіб масової інформації.

Бажання в найкоротші терміни повідомити про свіжі новини не може не знайти відображення і в характері комунікативних завдань, і в їх мовному втіленні. Крім того, преса, зазвичай, розрахована на широке коло читачів і повинна привертати до себе увагу. На читання преси читач не хоче гаяти багато часу, тому інформація в ній організовується таким чином, щоб передати її стисло, повідомити головне і здійснити на читача певний емоційний вплив. Повторність тематики й обмеженість кола тем призводять до того, що публіцистичний стиль преси часто спрощується, стандартизується, піддається певному лексичному зниженню. А наявність стандарту породжує штампи, які є характерними для мови преси.

Чимало учених-лінгвістів займаються вивченням особливостей лексичного наповнення англomовної періодичної преси (І. Андрусак, Ю. Бельчіков, Ю. Бойко, Л. Гораш, Ю. Заблоцький, В. Здоровега, О. Іванова, В. Костомаров, О. Кучерова, В. Лопатюк, О. Малюга, А. Полонський, І. Решетарова, Л. Солодката, D. Reah, R. Thomas та ін.). При кількісно-якісній характеристиці газетної лексики вчені та лінгвісти відмічають великий відсоток використання власних назв, уживання інернаціоналізмів, неологізмів, абрeвіацій, фразових дієслів, дисфемізмів тощо.

Основна мета нашого дослідження – схарактеризувати найбільш типові для сучасної англomовної преси лексичні засоби, які є часто вживаними, надають їй своєрідне стилістичне та лінгвістичне наповнення, передають ставлення та емоції автора, відрізняють її від інших видів комунікативних повідомлень.

Перш за все, варто відмітити, що сучасні інформаційні відеосюжети, друкарські повідомлення і заголовки переповнені скороченнями різних видів. Серед них: скорочення термінів, назв організацій, імен громадських і державних осіб, політичних асоціацій, промислових та інших компаній, різних офісів тощо. Їх абрeвіації добре відомі, наприклад: EU (European Union), UNO (United Nations Organization), WTO (World Trade Organization), EEC (European Economic Community), CNN (Cable News Network), BBC (British Broadcasting Corporation), CEO (Chief Executive Officer), MBA (Master of Business Administration). Використання абрeвіацій у газетній мові було розширене до імен осіб, які постійно фігурують у новинах, наприклад JFK (John Fitzgerald Kennedy). Інколи ціле висловлювання передається початковими літерами, наприклад, WYSIWYG (What you see is what you get), FAQ (Frequently asked questions), BTW (By the way), 9/11 or 9–11 (September 11, 2001) [9, с. 85].

У мові газети **абрєвіація** нерідко використовується не тільки як засіб офіційної номінації, але як і засіб експресії, художньої виразності мовної гри. Для цього використовуються такі прийоми: 1) зближення абрєвіатури із звичайним словом, яке створює каламбур і вносить до абрєвіатури додаткову конотацію, яка була їй не властива при відсутності зв'язку з певним словом, наприклад ACE (American Cultural Exchange); 2) незвичайне розшифрування абрєвіатури, яке може надавати тексту додаткові конотації. При використанні незвичайного розшифрування відбувається переструктурування компонентів моделі, що представлена в абрєвіатурі, розширення об'єму емоційно-оцінного чи поняттєвого компонента. Більшість таких найменувань мають негативну емоційну оцінку: MAD (Mean Absolute Deviation); 3) ігрове розшифрування загальноприйнятих абрєвіатур, що інколи створює комічний ефект. Це явище отримало назву «оказіональна інтерпретація абрєвіатури»: NATO (No Action, Talk Only); 4) у сучасній англomовній пресі стали частішими випадки «маскування» абрєвіатур під звичайні слова. Різноманітні партії і блоки використовують у своїх назвах прийоми «маскування», «підгонки» під звичайне слово. Такий тип скорочень отримав назву омакроніми: WORLD (Women Organized to Respond to Life-threatening Diseases); 5) скорочення власних назв. У газетах можуть скорочуватись імена, наприклад Alex – Alexander, скорочення імен відомих людей: BG – Buffalo Grill [9, с. 85–90; 8, с. 87].

Таким чином, абрєвіатури, окрім компресивної функції, виконують і експресивну функцію.

Наповнення газетних статей повинно відповідати сучасним стандартам суспільства, і тому їх мова не може обходитись без вживання **неологізмів**. Неологізми дуже поширені в газетному словнику. Газетні статті повинні швидко та точно відтворювати нові події в житті суспільства, науці і технології. Сьогодні неологізми проникають у газетні статті дуже легко і досить часто з'являються на газетних сторінках. Зараз, у 21-му столітті, неологізми, що мають стосунок до комп'ютерів й Інтернету, переважають своєю кількістю над іншими, наприклад, *cybersickness* (хворобливе відчуття, спричинене користуванням комп'ютером протягом великого проміжку часу), *keupal* (людина з якою певна особа часто переписується за допомогою електронної пошти), *online auction* (продаж товарів у вигляді он-лайн аукціону), PDA (особистий цифровий помічник) [5, с. 90].

У сфері фінансів також почали використовувати численні неологізми, як наприклад, *dead cat bounce* (ситуація, під час якої ціни акцій трохи піднімаються після значного падіння, інколи перед тим, як впасти ще нижче), *stealth tax* (податок, який ви платите за щось, що ви купили, а не прямо до урядових установ). Інколи фінанси і комп'ютери утворюють нові слова разом, як *with dot-com* (людина чи компанія, яка працює в Інтернеті), *e-cash* (гроші, які можна використати для покупки речей в Інтернеті, але які не існують в фізичній формі і не належать певній країні) [3, с. 50].

Багато нових слів утворюються у бізнес-сфері, наприклад, *benchmark* (використовувати хороший стан компаній, для того, щоб судити про інші компанії подібного типу), *best practice* (визначення найкращого способу ведення певного виду діяльності у бізнесі) [5, с. 90].

Таким чином, у газетних статтях англomовних періодичних видань досить часто використовуються неологізми для того, щоб текст звучав сучасно і не відставав від розвитку суспільства та техніки.

Оскільки кожен автор у статті хоче не лише описати певні факти, а й передати свої думки, то у мові періодики часто виникають авторські новотвори. Оказіоналізми **періодичних видань** – це мовленнєві конкретно-ситуативні, створені за традиційними і нетрадиційними (новими) словотвірними моделями, які проходять стадію узуалізації у процесі їхньої адаптації в мові, проте ще не зареєстровані у словниках неологізмів, хоч і служать для нової назви денотата. Критерії розмежування оказіоналізмів періодики такі: 1) неологізми є лексичними одиницями мови і мовлення, а оказіоналізми – лише мовлення; 2) для неологізмів наявність автора не є суттєвою, а для оказіоналізмів вона суттєва; 3) неологізми мають позатекстове і текстове значення, а оказіоналізми лише текстове; 4) новизна неологізмів пов'язана, передусім, з новизною денотату, а новизна оказіоналізмів – із незвичністю поєднання морфем та компонентів слів; 5) свіжість неологізмів з часом зникає внаслідок їхньої повної лексикалізації. Є випадки їх переходу в архаїзми: *Cubanologist*, *Brezhnev Doctrine*, *Bolshevize* тощо. Новизна оказіоналізмів хоч і зникає з часом, проте незвичність форми залишається: *pollutician*, *Euroshima*, *Cartergate* тощо. [11, с. 23–26].

Оказіоналізми англomовних видань згруповано за такими трьома типами: 1) оказіоналізми, утворені за загальноприйнятими моделями і ще не зареєстровані у словниках неологізмів: *Reaganaut*, *Nasserite*, *globflation* та ін.; 2) оказіоналізми, утворені за аналогією з добре відомим терміном: *Rambomania* (*dipsomania*), *White Houseese* (*journalese*) тощо; 3) оказіоналізми, утворені нетипово, довільно: *peace-is-my-middle-name*, *a-curse-on-both-your-houses*, *good-guy-nigh-on-superman* тощо [11, с. 28].

Окрім того, мова періодичних видань є неможливою без уживання мовних **реалій**, що передають специфіку певної країни, етносу, народу, спільноти. У цю групу входять слова, які означають різного роду предмети побуту, матеріальної та духовної культури, властивої тільки певному народові. Особливої уваги варті слова-реалії. Вони виникають у мові кожного народу мимоволі і відображають національну специфіку.

Найчастіше дослідники вдаються до предметної, зовнішньої, позамовної класифікації реалій. Найбільш послідовно і ґрунтовно охарактеризували її С. Влахов і С. Флорін. З перекладознавчого погляду доречно провести поділ реалій в історико-семантичному та структурному планах.

З історико-семантичного погляду виокремлюють:

1) власне реалії (при існуючих референтах): *a baby-sitter*, *Boxing Day*, *the Central lobby*, *Poppy Day*, *Halloween*, *Harley Street doctor*, *a gifted child* (у США особливо здібна дитина, для якої, з дозволу батьків, опрацьовується спеціальна шкільна програма) та ін.; 2) історичні реалії – семантичні архаїзми, які внаслідок зникнення референтів входять до історично дистантної лексики, втративши життєздатність. Їм властива сема «минуле», пов'язана із старінням референта, виходом позначуваного ним слова з області активної суспільної практики мовного колективу. Вони містять загальні знання культурної спадщини. Крім національного, для них характерний хронологічний колорит: *the Black and Tans* («чорно-руді» – англійські каральні загони в Ірландії в 1920-1923), *a priest's hole* (іст. «нора», пристанище священника; таємна кімната, зазвичай у церкві або в замку, де переховувалися католицькі священники в Англії під час переслідування католиків) [6, с. 9–13].

У структурному плані виділяються:

1) реалії-одночлени: *a sheriff*, *a threepence*, *a maypole* («травневе дерево» – стовп, прикрашений квітами, різнобарвними прапорцями, довкруги якого танцюють у першу неділю травня у Великобританії) та ін. 2) реалії-полічлени номінативного характеру: *a banana split*, *St. Valentine's Day*, *a Sussex pudding*, *a ticket day*, *a toffee apple*, *a soup-opera*, *garden seats*, *a means test man* та ін.; 3) реалії-фразеологізми: *to reach the woollack*, *to enter at the Stationer's hall* та ін. [6, с. 14].

Тематика публікацій в англomовній періодиці охоплює не лише внутрішні проблеми країни, але й сферу зовнішніх зв'язків, а, відтак, знаходиться в тісному контакті з іншими мовами. Це сприяє активній взаємодії слів і словосполучень, грі слів, появі оказіональної лексики та нових фразеологізмів. Їх вживання додає текстам сучасної англійської преси яскраве емоційне забарвлення, посилює естетичний аспект мови [12, с. 134].

Одним із засобів створення експресії на сторінках газет є **гра слів**. Під грою слів розуміють стилістичний прийом, який будується на використанні омонімії або паронімії, будь-якій формі полісемантичності. Вона часто вживається в комічному та сатиричному контекстах [1, с. 45].

Популярні британські таблоїди, такі як *The Sun*, *The Guardian* і *The Mirror* часто використовують гру слів у своїх статтях. Це робить розуміння гри слів навіть важчим. Ось деякі приклади із *The Guardian*: «Don't smell like *shirt*». Гра слів базується на тому, що у статті йдеться про новий дезодорант від бренду Ben Sherman, який раніше випускав сорочки, і під цим слоганом мається на увазі, що людське тіло може потіти і при цьому сорочка також має неприємний запах [12, с. 64].

Протиріччя між формою та змістом стає основою стилістичного ефекту гри слів, замість зустрічного у відрізку мовного ланцюга знака читач зустрічає неочікуване інше значення, яке не передбачається попереднім текстом. Відрізок тексту, який відзначається стилістичним відхиленням, несе на собі емоційне і логічне навантаження, передає значення з більшою інтенсивністю. Відхилення від норми концентрує на собі увагу, оскільки процес розуміння в цьому випадку сповільнюється [10, с. 37].

Образні **фразеологізми**, які широко представлені в текстах англійської періодици, надають висловлюванню особливої виразності, неповторної своєрідності. Відмінною рисою функціонування цих одиниць у сучасних англomовних ЗМІ є тенденція до трансформації їхньої семантики або до деякого оновлення їх структури. Трансформація забезпечує більш органічне включення

фразеологізму в контекст відповідно до замислу автора. У текстах англійської періодики емоційна виразність оказіональних фразеологізмів полягає в їх свіжості, новизні. Можна спостерігати такі явища: 1) дистантне розміщення компонентів фразеологізму: *to paint a picture*: It seems almost to have been a conveyor belt of abuse in the faux wonderland of Jackson's home. Certainly that is *the picture* the prosecution is painting. (The Observer); 2) уведення до складу фразеологізму додаткового компонента: *to put one's house in order*: Their pre-20th century history is best measure of whether they will be able to put their economic and social houses in order. (The Financial Times); 3) фразеологічна антонімія: *on the wrong track* від *on the right track*: A survey by Gallup last week said 59 per cent of Americans now favored US withdraw. Polls by Pew and Zogby International also revealed that a clear majority of Americans believed they were *on the wrong track* in Iraq; 4) використання образу, що входить до структури фразеологізму як метафоричної основи для створення контексту: *cold war*: In the second half of 20th century, as *the cold war began to thaw*, the two Germanys, on their own initiative, united and presented themselves as world's youngest liberal democracy (The Financial Times); 5) особливе розташування компонентів фразеологізму у поєднанні з введеними додатковими елементами: *scores to settle* замість *to settle scores*: Blair has his own *angry scores to settle* with Chirac after being outmaneuvered at the UN over Iraq. (The Times); 6) фразеологічний еліпсис: *head over heels* (*head over heels in love, debt, work, etc*): From the start it was clear Wills, 22, and Kate were *head over heels* (The Daily Mirror); 7) повторне використання фразеологізму: *out of touch with smbd/smith*: Not only does Bush appear *out of touch* with voters; he is *out of touch* with his party needs. (The Economist) [2, с. 12].

Отже, особливістю використання фразеологізмів у газетних статтях є те, що вони надають експресивності та оцінності висловлюванню в англійському газетному тексті.

Використання такого пласта лексики як **колоквіалізми** викликає зацікавленість тих, хто сприймає певну інформацію, сприяє кращому запам'ятовуванню та виробленню певного відношення до того чи іншого явища. Якщо сленг – це конденсована форма вираження не лише стилістичного регістру лексики, а й її емоційної та соціальної оцінки, то інші стилістичні пласти лексики не мають подібної інтеграції параметрів.

Проте функціонально-стилістичні відмінності лексичних одиниць деякою мірою можуть прогнозувати характер потенційної емоційної оцінки. Так, колоквіалізми й субколоквіалізми явно тяжіють до дуже різкої, безапеляційної форми вираження емоційної оцінки – ненависті, зневаги, захоплення, ніжності, несхвалення подій: What used to be *O.K.* is not anymore, as the flu has ushered in new standards of etiquette that can be, in turns, mundane, absurd and heartbreaking (The New York Times, 2017).

Колоквіалізми визначають манеру письма, що характеризується звичайною розмовною мовою. Періодика може вживати такі неформальні колоквіалізми як «y'all» або «gonna» або «wanna»), фрази такі як «ain't nothing», «dressed for bear» і «dead as a doornail», чи навіть афоризми: «There's more than one way to skin a cat» [4, с. 19]. Отже, гра слів у англійських статтях вживається для створення експресії, фразеологізми надають висловлюванню певної виразності, а колоквіалізми у періодиці вживають для привернення уваги читача до певного відрізка тексту

Характерною рисою англійської періодики є вживання фразових дієслів, які являють собою сполучення дієслова і прийменника. Відмінною рисою фразових дієслів англійської мови є той факт, що в поєднанні з певним прийменником дієслово одержує зовсім інше значення, відмінне від основного: *go* – йти, *go on* – продовжувати [4, с. 18].

Другу частину фразового дієслова прийнято називати «особливим дієслівним прислівником» (ОДП). Найбільш поширеними у пресі є такі ОДП: *up, down, in, out, on, off, away, back* [2, с. 14]. Володіючи більш суттєвою семантичною структурою порівняно з простими дієсловами, фразові дієслова мови сучасної англійської преси є невід'ємним елементом мовної комунікації та вживаються авторами у багатьох комунікативних сферах з метою більш адекватного вираження їх інтенцій. Використання фразових дієслів у статтях є поширеним і дуже дієвим способом зробити вислів менш офіційним: I think this job is *taking over* my life! [2, с. 11].

Частим є також вживання **сталих виразів** у англійській періодиці. Сталі вирази – групи слів, що складаються з двох або більше слів, які в комбінації інтегруються таким чином, що вони функціонують у мові як готові одиниці зі значенням цілого, яке не виводиться із загальної суми значень елементів. Сталі вирази мають свої власні специфічні особливості, які збільшують їх

стабільність і єдність. Вони мають благозвучні, образні і конотативні якості. Дослідники часто підкреслюють те, що багато сталих виразів ритмічні, містять алітерацію, риму, образність, контраст, засновані на каламбурах тощо. Ці особливості завжди досліджувалися з точки зору стилю і виразності. В англomовній пресі присутні такі види сталих виразів: кліше, прислів'я та приказки, епіграми, цитати та алюзії.

Кліше – це банальна фраза чи вираз, який колись був свіжим і експресивним, але через часте використання втратив ці властивості: *He was over the moon about that goal* [7].

Ніщо не визначає культуру так яскраво як його мова, і елемент мови, який краще за все акумулює цінності суспільства й віри, – його прислів'я і приказки. Цим пояснюється їх вживання в англійській періодиці. Вони часто метафоричні: *Civil denial is better than a rude gran* [8].

Більшість приказок є ефективними завдяки їх стислості й спрямованості. Вони використовують просту, яскраву мову, часто засновані на щоденних внутрішніх ситуаціях, що робить їх легкими для розуміння і запам'ятовування: *Honesty is the best policy* [7].

Епіграма є коротким, розумним твердженням, яке зазвичай легко запам'ятовується: *The more corrupt the state, the more numerous the laws*.

Алюзія – фігура мови, яка містить посилання на місце, подію, літературну роботу, міф, або витвір мистецтва, безпосередньо чи опосередковано: *I violated the Noah rule: predicting rain doesn't count; building arks does* [13, с. 26].

Таким чином, лексичними особливостями англomовної преси є вживання неологізмів, okazіоналізмів, абрeвіацій, реалій, фразeологізмів, фразових дієслів, прислівів, гри слів. Абрeвіатури в газетному тексті виконують компресивну функцію і несуть певне експресивне навантаження. Неологізми надають статтям сучасного звучання, okazіоналізми передають емоції автора, а мовні реалії відтворюють специфічні національні риси. Особливістю використання фразeологізмів у газетних статтях є те, що вони надають експресивності та оцінності висловлюванню в англійському газетному тексті. Колоквіалізми у періодиці вживають для привернення уваги читача до певного відрізка тексту. Використання фразових дієслів роблять газетні тексти більш близькими до розмовної мови, а сталі вирази, які містять загальновідомі істини, роблять розуміння тексту читачем більш простим. Отже, кожна із цих лексичних одиниць надає текстам періодичних видань певного забарвлення і виконує важливу функцію.

Перспективою подальших розвідок є порівняння лексичного наповнення сучасної англomовної та україномовної преси для виявлення найбільш типових відмінностей, які слід враховувати при перекладі таких текстів з однієї мови на іншу.

Список використаної літератури

1. Болдарева Е. Ф. Языковая игра в заголовках публицистических текстов / Е. Ф. Болдарева // Языковая личность: проблема лингвокультурологии и функционал. семантики. – 1999. – С. 45-51.
2. Бурковська Л. Д. Фразеологізми у сучасній англійській пресі / Л. Д. Бурковська // Вісник ХНУ. – 2008. – Том 2. – С. 11-14.
3. Волков С. С. Неологизмы и внутренние стимулы языкового развития / С. С. Волков, Е. В. Сеньков. – Л. : Наука, 1983. – С. 48-54.
4. Гамовська Г. The Use of Language in Newspapers / Г. Гамовська // English (M). – 2007. – №12. – С. 16-19.
5. Дубенец Э. М. Неологизмы в английском языке / Э. М. Дубенец // Иностранный язык в школе. – 1991. – № 6. – С. 90-92.
6. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. – Львів, 1989. – С. 8-14.
7. Константинова А. А. Пословицы и поговорки в современной англо-американской прессе. Авторское использование традиционных паремий / А. А. Константинова. – М., 2008. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sun.tsu.ru/mminfo/000063105/322/image/322-022.pdf>
8. Косарева О. Г. Абревиатура как одно из средств экономии и экспрессии речи / О. Г. Косарева // Иностранные языки в школе. – 2004. – №2. – С. 85-90.
9. Соловйова Л. Ф. Особливості функціонування сучасної англійської аксіологічної лексики в текстах газетного стилю / Л. Ф. Соловйова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2004 (14). – С. 259-264.
10. Ціпен І. К. Особливості газетної англійської мови / І. К. Ціпен. – К. : Радянська школа, 1967. – 196 с.
11. Янков А. В. Соціально-політичні okazіоналізми в американському варіанті англійської мови / В. А. Янков // Іноземна філологія. – Львів, 1986. – Вип. 83. – С. 23–29.
12. Reah D. The Language of Newspaper / D. Reah. – Routledge, 2002. – 136 p.
13. Thomas R. F. The etymology of allusions / R. F. Tomas. – Harvard. – 1986. – P. 24-31.

Садовець О. В. Особенности лексического наполнения текстов современной английской прессы.

Аннотация

В статье проанализированы лексические особенности англоязычной прессы. Установлено, что особенного внимания заслуживает специфика употребления неологизмов, окказионализмов, аббревиатур, реалий, фразеологизмов, фразовых глаголов. Охарактеризованы роль и значение каждого из этих видов лексических единиц и средств для экспрессивной окраски, современного звучания, передачи эмоций автора и т.д.

Ключевые слова: лексические единицы, англоязычная пресса, неологизмы, аббревиатуры, окказионализмы, фразеологизмы, реалии, фразовые глаголы.

Sadovets O. V. Peculiarities of lexical content of modern English language periodicals.

Summary

It has been substantiated that English language periodicals are full of lexical units and devices that are used to influence readers, interest them and cause some reaction. To do this a great range of different lexical devices are used. They include repetitions, abbreviations, proper names, internationalisms, occasionalisms, neologisms, phrasal verbs etc. Lexical devices of English language periodicals, their meaning and role as well as peculiarities of using have been analyzed in the article.

It has been defined that readers as well linguists find it quite difficult to understand and interpret some lexical units, namely neologisms, occasionalisms, abbreviations, realisms, phraseologisms and phrasal verbs. Their incorrect interpretation can mislead readers and, as a result, the content of the text can be understood in a wrong way.

The paper underlines the main points that should be taken into account when dealing with these lexical units. Their specific features as well as meanings have been characterized on definite examples. It has been substantiated that they are used for more vibrant transmission of the message and expression of the author's emotions. It has been proved that these lexical units make the language of the press modern, expressive, rich, and diverse. That's why they are indispensable part of modern press and require further detailed study. Besides, they are directly related to stylistic perception of texts.

Key words: lexical units, English language periodicals, neologisms, occasionalisms, abbreviations, realisms, phraseologisms and phrasal verbs.

УДК 821.161.2 – 31.09

Станіславова Л. Л.,
кандидат філологічних наук, доцент,
декан гуманітарно-педагогічного факультету
Хмельницького національного університету
E-mail: riska761@gmail.com

**АСИМЕТРИЧНІ АНТОНІМИ В УКРАЇНСЬКИХ
АФОРИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ**

У статті досліджено особливості асиметричних антонімів у сучасних українських афористичних текстах. Виділено ідеографічно неоднорідні антоніми, антоніми зі стильовою, стилістичною неоднорідністю, контекстуальні антоніми. Описано механізм формування асиметричної антонімії різних типів.

Ключові слова: антоніми, асиметричні антоніми, ідеографічні антоніми, стильова, стилістична неоднорідність антонімів, контекстуальні антоніми.

В українському мовознавстві загальнотеоретичні проблеми антонімії розглядалися в аспекті загальнолексичних досліджень у працях Л. А. Лисиченко [7], В. М. Русанівського [4], К. В. Тараненко [13] та ін. або стилістики – у працях О. Д. Пономаріва [11], Л. І. Мацько та ін. [8]. До окремих питань аналізованого типу семантичних відношень зверталися автори наукових студій В. В. Василенко [3], В. П. Коваль В.П. [5], В. В. Турчин, В. М. Турчин [14] тощо. У 1987 році вийшов у світ перший словник антонімів української мови, укладений Л. М. Полногою [див. 10]. Незважаючи на наявність у наш час значної кількості досліджень антонімії, деякі аспекти цих досліджень залишаються дискусійними. У першу чергу це стосується питання про обсяг і типологію антонімічних одиниць.

На початковому етапі формування теорії антонімії науковці трактували це явище з позицій, які сьогодні прийнято називати «вузьким підходом до розуміння антонімії». Так, за Л. А. Булаховським, під антонімією треба розуміти «не просто протиставлення, виражене через додавання заперечення, а

протиставлення значень, виражене різними коренями» [2, с. 45]. В. Н. Комісаров кваліфікував антоніми як «слова, пов'язані протилежністю своїх лексичних значень» [6, с. 168]. Узагальнюючи погляди представників «вузького» підходу до трактування обсягу антонімічних одиниць, можна зробити висновок, що основними релевантними ознаками антонімів у цьому випадку визнаються: протилежність семантики, регулярна відтворюваність у мовленні, однакова лексична сполучуваність, належність до однієї частини мови, однакове стилістичне забарвлення.

Із активізацією у лінгвістиці функціонального підходу до розгляду мовних одиниць науковці особливу увагу стали звертати на проблеми функціонування і стилістичного використання антонімів. Це привело до необхідності визначити інвентар мовних одиниць, за допомогою яких реалізується контрасту мовленні. Отже, наполегливо стали розмежовувати «мовні» антоніми (до аналізу яких власне і зверталися дослідники 50-60-х рр. ХХ ст.) й антоніми «мовленнєві». Для цього розмежування використовувалися і використовуються різні терміни. З одного боку – повні, прямі, симетричні, загальномовні, узуальні антоніми, з іншого – неповні, непрямі, асиметричні, контекстуальні, ситуаційні, оказіональні антоніми, квазіантоніми. Варто зазначити, що не тільки терміни є різними у класифікаціях антонімів, які укладають різні науковці. За цими термінами може стояти і досить різне значення. Можна сказати, на сьогодні утвердилося і розвивається так зване «широке» розуміння антонімії.

Поділ антонімів на симетричні та асиметричні запропонував Є. М. Міллер. На його думку, протиставлення полярних значень членів антонімічних пар залежно від їх розміщення стосовно вісі симетрії, яка існує реально чи уявно, може бути симетричним та асиметричним [9, с. 15].

Досліджуючи антоніми в українських поетичних текстах, Н. М. Бобух також звертається до типології антонімічних одиниць. За основу вона приймає поділ антонімів на симетричні та асиметричні, запропонований Є. М. Міллером. У класифікації Н. М. Бобух до симетричних (або повних, загальномовних) віднесено антоніми, яким властива семантична і стилістична однорідність, морфологічна однотипність складників. До асиметричних віднесено антоніми ідеографічні (один із антонімів має додатковий відтінок значення); стилістично різнопланові антоніми; символічні антоніми (антоніми, один чи обидва з яких вжито у переносному значенні, але для їх сприйняття як антонімів не потрібний контекст, вони зберігають антонімічні відношення і поза контекстом); міжчастиномовні антоніми [1, с. 146-150].

Базуючись на класифікації Н. М. Бобух, проаналізуємо різновиди асиметричних антонімів, представлених у сучасних українських афористичних текстах. У масиві згаданих антонімів виділяємо ідеографічно неоднорідні антоніми, антоніми зі стильовою, стилістичною неоднорідністю, контекстуальні антоніми.

Ідеографічна неоднорідність протиставлення в антонімічних парах може виявлятися передусім у двох типах семантичної неоднорідності.

Перший тип об'єднує семантично неоднорідні антоніми, значення яких не тільки протиставлені за певною ознакою, але й відрізняються одне від одного наявністю/ відсутністю певного компонента (чи компонентів). Розглянемо афоризм *За довготерпіння перед шкуродерами давніми й сьогочасними український народ, звичайно, можна занести до книги рекордів Гіннеса. Але чи не виявиться вона для нього своєрідним варіантом Червоної книги історії?* (Доценко Р.). У цьому тексті антонімічна пара «давній – сьогочасний» відповідає узуальній антонімічній парі «давній – сучасний». Отже, лексеми «сучасний» і «сьогочасний» є синонімічними. Ця синонімія має ідеографічний характер, про що свідчать значення обох лексичних одиниць, представлені у СУМ: «сучасний» – «який стосується одного часу, однієї епохи з ким-, чим-небудь» [СУМ, Т. 9, с.872]; «сьогочасний» – «який існує, відбувається в сучасний період, стосується сучасного періоду; сучасний, нинішній» [12, Т. 9, с. 914]. Як бачимо, у наведених синонімічних значеннях існують розбіжності – йдеться про наявність у значенні лексеми «сьогочасний» (порівняно з лексемою «сучасний») додаткової семи «нинішній». Отже, лексема «сьогочасний» протиставлена за значенням лексемі «давній» – «який давно минув, колишній» [12, Т.2, с. 205], хоча й не повним обсягом значення. Це й дозволяє відносити антоніми «давній – сьогочасний» до розряду ідеографічних.

До ідеографічних антонімів належить пара «фізично – духовно», представлена в афоризмі *Навколишнє суспільство, на жаль, ніколи не «колишнє» фізично, хоч і яке воно часом «колишницьке» духовно*. Співвідносна узуальна антонімічна пара у цьому випадку – «матеріально – духовно». Автор

афоризму обрав до елемента пари «матеріально» ідеографічний синонім «фізично»; про що свідчать визначення обох лексем, наведені у СУМ: «матеріально» (присл. від «матеріальний») – ‘який існує незалежно від свідомості; протилежне духовний’ [12, Т. 4, с. 119], «фізично» (присл. від «фізичний») – ‘стос. до предметів і явищ матеріального світу. Матеріально відчутний, речовий’ [12, Т. 10, с. 586].

У наведених афоризмах ідеографічна антонімія формується на підставі того, що автор афоризму добирає ідеографічний синонім до одного із елементів антонімічної пари. Інша ситуація в афоризмі, наведеному далі: *Різниця між бубликом і діркою – як між минуцим і вічним*. Згідно зі «Словником антонімів української мови, «минуций – вічний» є антонімічною парою, синонімічною до пари узуальних антонімів «забуття – безсмертя»; «минуций» – ‘який швидко минає; недовговічний’ [12, Т. 4, с. 711]; «забуття (забуте)» – ‘втрата згадки про кого-, що-небудь’ [12, Т. 4, с. 33] «вічний» – ‘який не має початку й кінця; безконечний у часі’ [12, Т. 1, с. 691]; «безсмертя (безсмертний)» – ‘який назавжди лишається в пам’яті людей, завжди зберігає своє значення; незабутній’ [12, Т. 1, с. 146]. Як бачимо, до обох членів відповідної узуальної антонімічної пари автор афоризму дібрав ідеографічні синоніми. Отже, ідеографічна антонімія у цьому випадку базується на ідеографічній синонімії обох членів антонімічної пари, представленій в афоризмі.

Другий тип ідеографічної неоднорідності об’єднує семантично неоднорідні антоніми, значення яких виражають не однаковий, а різний ступінь вияву взаємно протиставлених якостей, ознак, властивостей, що належать до однієї сутності: *Люди придбали великий досвід у скороченні життя, і мізерний – у його подовженні (Рибников Ю.)*. У наведеному прикладі пара антонімів «великий – мізерний» корелює з узуальною парою «великий – малий». Як бачимо, лексеми «малий» і «мізерний» розрізняються саме ступенем вияву ознаки. Зазначимо, що такий тип ідеографічної неоднорідності представлений в афористичних текстах нечисленно.

Антоніми зі стильовою неоднорідністю являють собою протиставлені лексеми, у значеннях яких виявляються різні стильові конотації (належність до розмовного, книжних стилів): *Порядок один на всіх, а розгاردіяш в кожного свій. (Ігнатенко В.)*. У наведеному афоризмі у парі антонімів «порядок – розгاردіяш» протиставлено загальнономовна і розмовна лексеми.

Антоніми зі стилістичною неоднорідністю являють собою протиставлені лексеми, у значеннях яких відображено різні стилістичні конотації (застарілості, вульгарності, зневаги, пестливості тощо). Зазвичай стилістична неоднорідність збігається з неоднорідністю стильовою: *Невігласам легше прожити, ніж ученим: їх не переобтяжують знання (Рибников Ю.)*; *На кожного трудягу знайдеться хитрий нероба (Рибников Ю.)*; *Все наше чудове ТБ тримається на ідіотських мексиканських серіалах (Перлюк О.)*; *Розумна жінка знає, коли прикинутись дуренькою (Рибников Ю.)*.

В афористичних текстах стилістична, стильова неоднорідність може бути притаманна ідеографічним антонімам. Так, стилістично неоднорідні ідеографічні антоніми представлені в афоризмі (*Перефразовуючи Ремарка*): *Паскудство одиниці – це паскудство, а паскудство цифри з багатьма нулями – це добропорядність (Доценко Р.)*. Виділені у тексті протиставлені лексеми співвідносяться з парою узуальних антонімів «негідний – достойний», тобто реалізують у першу чергу ідеографічну антонімію на рівні обох членів антонімічної пари. Значення протиставлених у тексті лексем такі: «паскудство» (властивість за значенням «паскудний») – ‘розм. Позбавлений моральної чистоти; нецнотливий, недоброчесний’ [12, Т. 6, с. 87]; «добропорядність» (властивість за значенням «добропорядний») – ‘1. Який відзначається порядністю. 2. перен. Який відзначається позитивними ознаками’ [12, Т. 2, с. 325]. Як бачимо, лексема «паскудство» побутує у стилі розмовному, водночас у її значенні наявна інтенсивна стилістична конотація негативної оцінки. Лексема «добропорядність» побутує у стилях книжного типу.

Контекстуальними є антоніми, що являють собою пару протиставлених лексем, одна або обидві з яких мають переносне значення.

Серед контекстуальних антонімів, представлених в афористичних текстах, вирізняються окремі типи, а саме: контекстуальні антоніми, які поза контекстом не мають у денотаті значення ознак протилежності; контекстуальні антоніми, протилежність яких певною мірою усвідомлюється і поза контекстом, оскільки один із членів пари або обидва є лексемами, асоціативно зближеними із членами узуальної антонімічної пари; контекстуальні антоніми, які в узусі є позаконтекстуальними, але у певному тексті змінюють значення, набувають ознак контекстуальності.

В афоризмі Р. Доценка *Проводирі світлого минулого найпершими дружно шаснули в тіньовики мрячного теперішнього* представлено усі три типи контекстуальних антонімів. Розглянемо контекстуальні антоніми «світлий – мрячний» у складі словосполучень «світле минуле – мрячне теперішнє». Лексема «мрячний» в узусі має значення ‘повитий мрякою, туманом’ [12, Т. 4, с. 818]. В афористичному тексті у контексті словосполучення «мрячне теперішнє» ця лексема набуває переносного значення ‘затмарений недосконалістю, непорозуміннями у державному, соціальному устрої, неспокійний’, що, до речі, наближається до одного із переносних значень лексеми «темний». Контекстуальне значення лексеми «мрячний» формується під впливом значення (також контекстуального) лексеми «світлий» у словосполученні «світле майбутнє»; тут «світлий» – ‘нічим не затмарений у державному, соціальному устрої, спокійний’ [12, Т. 9, с. 91]. Отже, значення обох антонімічних лексем є переносними. Водночас для реципієнтів тексту обидва значення співвідносяться з прямими значеннями узуальних антонімів «світлий – темний». Отже, маємо справу з контекстуальними антонімами, значення яких асоціативно зближені зі значенням співвідносної узуальної пари, а відтак їх протилежність може певною мірою усвідомлюватися і поза контекстом. Дослідниця антонімії в українських поетичних текстах Н.М. Бобух відносить такі контекстуальні антоніми до класу символічних [1, с. 149].

Пара лексем «минуле – теперішнє», за САУМ, є похідними узуальними антонімами від домінантної прикметникової пари «минулий – теперішній», але в афористичному тексті згадані антоніми свою узуальність втрачають, оскільки вжиті у переносному значенні прикметники, з якими вони сполучаються, надають їх значенню нових, не типових для узусу, рис.

Лексеми «проводирі – тіньовики», без сумніву, є контекстуальними антонімами, оскільки в узусі такі лексеми не мають навіть натяку на протилежний відтінок у значенні. А от у контексті протилежність виникає: «проводирі» – ‘відомі всім, уславлювані керівні особи, які охоче збагачуються незаконним шляхом’; «тіньовики» – ‘майже не відомі загалу керівні особи, які збагачуються незаконним шляхом’.

Наведемо інші приклади контекстуальних антонімів зазначених вище типів.

Лексеми, які поза контекстом не є антонімічними, але набули антонімічності в контексті. У представлених далі афоризмах контекстуальні антоніми в узусі є лексемами, тематично не однорідними, такими, які не містять у денотаті значення протилежних ознак. Але протилежні ознаки можна виявити у конотативній складовій значення лексем, які у контексті афоризму стають антонімічними. Наведемо приклади: *Різниця між бубликом і діркою – як між минуцим і вічним (Доценка Р.); Скромність, як і лікті, талантові часом шкодить (Доценка Р.); Душа людини живе поезією – незалежно від того, що вона творить: формули, а чи вірші (Доценка Р.); Де починається поезія, там філології зась (Доценка Р.); Безсмертним можеш стати, хіба що як помреш, а до того ти просто самозванець (Доценка Р.)*. Як зазначено вище, жодна з виділених лексем не має антонімів в узусі. Протилежні елементи значень формуються тільки у контексті.

Символічні контекстуальні антоніми. Аналізуючи контекстуальні антоніми в поетичних українських текстах, Н. В. Бобух наголошує на необхідності виділення особливого класу контекстуальних антонімів – таких, що, стаючи антонімами внаслідок переносного вживання у певному словесному оточенні, певною мірою зберігають антонімічні відношення й поза контекстом. Так, лексема *полин* асоціюється в уяві індивідуума з чимось гірким, а лексема *мед* – із чимось солодким. Навіть без наявності контексту між названими іменниками виникають антонімічні стосунки. Субстантиви *вогонь*, *полум'я* вживаються як символи жару, а *лід*, *крига*, *іній*, навпаки, викликають асоціацію з холодом. Слово *колиска* символізує початок життя, а слова *гриб*, *труна* – його кінець. Прикметники *зелений*, *весняний*, які в переносному вживанні мають значення ‘молодий’, протиставляються прикметнику *сивий* (переносне значення ‘старий’). Н. В. Бобух вважає, що назва «контекстуальні антоніми» для досліджуваного різновиду антонімічних пар не є точною. Аналіз членів таких антонімічних пар показує, що навіть поза контекстом вони зберігають умовне означення зображуваного предмета чи явища на основі асоціативного зближення. А словесне оточення тільки сприяє більш повній реалізації потенційно протиставлюваних значень [1, с. 149].

Отже, контекстуальні антоніми варто зараховувати до символічних у тому випадку, коли можна стверджувати, що у свідомості реципієнтів уявлення про протилежність наведених у тексті

антонімів певною мірою може формуватися і поза контекстом, хоча контекст виступає фактором, який суттєво уточнює сенс протиставлення. Наприклад: *Коли натужуються м'язи, ледачіє мозок* (Доценко Р.). У наведеному афористичному тексті лексеми «натужуватися – ледачіти» є контекстуальними антонімами. По-перше, вони входять до складу метафоричних словосполучень «натужуються м'язи» і «ледачіє мозок», по-друге – лексема «натужуватися» не входить до складу антонімів лексеми «ледарювати». Але уже поза контекстом у свідомості реципієнтів уявлення про протилежність у значенні аналізованих лексем формується – завдяки тому, що існують стійкі асоціації між лексемою «натужуватися» («працювати, діяти з великим напруженням, зібравши всі свої сили» [12, Т. 5, с. 218]) і лексемою «працювати» – «затрачаючи фізичну й розумову енергію, брати участь у створенні матеріальних і духовних цінностей; трудитися» [12, Т. 7, с. 521]. Це й дозволяє реципієнтам актуалізувати поруч із парою контекстуальних антонімів «натужуватися – ледачіти» співвідносні пари антонімів узуальних – «працьовитість – ледарство», «робота – ледарювання».

Узуальні антоніми, які набули контекстуальності в афористичному тексті. Серед таких контекстуально антонімічних пар виділяємо два типи. Перший об'єднує випадки, коли до розряду контекстуальних переходять симетричні антоніми; другий – до розряду контекстуальних переходять антоніми несиметричні, ідеографічні. Наведений далі приклад належить до першого типу формування «набутої контекстуальності»: *Від «інженерів людських душ» до анатомів людських туш – такі вершини і низини тоталітаризму* (Доценко Р.). Лексеми «вершина – низина» є узуальними антонімами. Але сполучення з лексемою «тоталітаризм» переводить згадані лексеми до розряду антонімів контекстуальних, оскільки у цих словосполученнях вони набувають переносного (метафоричного) значення: «вершини тоталітаризму» – «етап у розвитку тоталітарного способу правління в державі, коли керівництво держави гнобить духовний світ особистості і прославляє свої діяння»; «низини тоталітаризму» – «етап у розвитку тоталітарного способу правління в державі, коли керівництво держави гнобить духовний світ особистості і замовчує свої діяння».

Приклад «набутої контекстуальності» другого типу такий: *Одного великого розуму на все життя не вистачить: треба ще бодай дрібного на повсякдень* (Доценко Р.). Антонімами є лексеми «великий – малий». Лексема «малий» має значення «невеликий розміром, незначний величиною» [12, Т.4, с. 606]. Лексема «дрібний» – «1. Малий розміром, об'ємом; 2. Який складається з малих однорідних частинок, предметів» [12, Т.2, с. 414]. Отже, у значенні обох лексем є розбіжності, які дозволяють кваліфікувати ці лексеми як ідеографічні синоніми. А «набута контекстуалізація» – результат метафоризації словосполучення «дрібний розум».

Аналіз представлених в сучасних українських афористичних текстах антонімів дозволяє зробити висновок, що у згаданих творах домінують саме асиметричні антоніми, серед них – контекстуальні, ідеографічно неоднорідні, міжчастиномовні антоніми. Високий рівень експресивності саме цих антонімів зумовлює це домінування, оскільки афоризми вимагають особливого увиразнення.

Список використаної літератури

1. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові : монографія / Н. М. Бобух. – Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2007. – 312 с.
2. Булаховский Л. А. Введение в языкознание / Л. А. Булаховский. – М. : Учпедгиз, 1954. – Ч. II. – 177 с.
3. Василенко В. А. Функціонування синонімів і антонімів у поезіях Ігоря Муратова. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / В. А. Василенко ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2000. – 18 с.
4. Історія української мови. Лексика і фразеологія : [монографія] / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]; АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. – Київ : Наук. думка, 1983. – 742, [1] с.
5. Коваль В.П. Експресивне використання антонімів в художньому мовленні / В.П. Коваль // Українська мова і література в школі. – 1986. – №4. – С. 15-21.
6. Комиссаров В. Н. Аффиксальные слова-антонимы в современном английском языке / В. Н. Комиссаров // Науч. докл. высш. шк. / Филол. науки. – 1962. – №2. – С.168-174
7. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Л. А. Лисиченко. – Харків : Вища школа, 1977. – 113 с.
8. Мацько Л. І. Стилїстика української мови. Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища шк., 2003. – 462 с.
9. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Е. Н. Миллер. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1990. – 221 с.

10. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови / Л. М. Полюга; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Укр. мовно-інформ. фонд. – 3-тє вид., доп. і виправ. – Київ : Довіра, 2006. – 506, [2] с.
11. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови: підручник для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. Вид. 3-тє, перероб. та доп. / О. Д. Пономарів. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2000. – 248 с.
12. Словник української мови : в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
13. Тараненко К.В. Прагматичний потенціал антонїмії української мови : монографія / К. В. Тараненко. – Дніпро : УМСФ, 2017. – 152 с.
14. Турчин В. В. Лїнгвістичні напрямки у дослідженні антонїмії Лїнгвістичні напрямки у дослідженні антонїмії / В. В. Турчин, В. М. Турчин // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Фїлологічна. – 2011. – Вип. 19. – С.337-341.
15. Українська афористика Х-XX ст. / упоряд. В. Шевчук, М. Михальченко ; під заг.ред. І. Драч, В. Черняк. – Київ : Просвіта, 2001 . – 319 с.

Станиславова Л. Л. Асимметричные антонимы в украинских афористических текстах.

Аннотация

В статье исследованы особенности асимметричных антонимов в современных украинских афористических текстах. Выделены идеографически неоднородные антонимы, антонимы со стилистической неоднородностью, контекстуальные антонимы. Описан механизм формирования асимметричной антонимии разных типов.

Ключевые слова: антонимы, асимметричные антонимы, идеографические антонимы, стилистическая неоднородность антонимов, контекстуальные антонимы.

Stanislavova L. L. Asymmetric antonyms in ukrainian aforist texts.

Summary

In the article the features of asymmetric antonyms in modern Ukrainian aphoristic texts are investigated. In an array of aforementioned antonyms, ideographically heterogeneous antonyms, antonyms with stylistic, stylistic heterogeneity, and contextual antonyms are singled out. The ideological heterogeneity of opposition in antonymic pairs can be manifested primarily in two types of semantic heterogeneity.

The first type combines semantically heterogeneous antonyms whose values are not only contrasted on a certain basis, but also differ from each other by the presence / absence of a particular component (or components). The second type of ideographic heterogeneity combines semantically heterogeneous antonyms whose meanings are not identical, but of varying degrees of manifestation of mutually opposed qualities, attributes, and properties belonging to one entity.

Antonyms with stylistic heterogeneity are opposite tokens, in the meaning of which various style connotations are revealed (belonging to colloquial, book styles). Antonyms with stylistic heterogeneity are opposite tokens, in the meaning of which various stylistic connotations (out-of-date, vulgarity, neglect, caress, etc.) are revealed. Typically, stylistic heterogeneity coincides with heterogeneous stylistic.

Among the contextual antonyms presented in aphoristic texts, there are separate types, namely: contextual antonyms, which outside the context do not have the meaning of opposites in denotate; Contextual antonyms whose opposite is to some extent understood beyond the context as one of the members of the pair or both are lexemes associably converging with the members of the anonymous pair; Contextual antonyms that are out-of-the-eye in the universe, but in a certain text change meaning, become contextual.

Key words: antonyms, asymmetric antonyms, ideographic antonyms, style, stylistic heterogeneity of antonyms, contextual antonyms.

УДК 811.111'36

Стасюк Л. С.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри прикладної лїнгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: lyubava2006 @ukr.net

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ІНТИМНОГО СПІЛКУВАННЯ

Статтю присвячено аналізу теоретичних засад гендерних лїнгвістичних досліджень. Звернено увагу на зв'язок між гендерними стереотипами й комунікативною поведінкою жінок та чоловіків у спілкуванні. Встановлено перспективи і завдання дослідження комунікативної поведінки чоловіків та жінок в інтимному спілкуванні.

Ключові слова: гендер, гендерний стереотип, фемїніність, маскуліність, інтимне спілкування (ІС).

Антропоцентрична наукова парадигма ХХІ століття висуває на перший план інтерес до суб'єктивного – всіх параметрів людської особистості, зокрема й гендеру. Науковці зацікавлені соціальними, культурними, психологічними аспектами, які співвідносяться з нормами, стереотипами, ролями, що є характерними, бажаними для тих, кого суспільство вважає чоловіками та жінками. У сучасній лінгвістиці гендерні дослідження спрямовано на виявлення того, як формується гендер у повсякденному мовленні, а також на з'ясування ролі мови у створенні та підтримці сучасної фемінності (жіночності) та маскулінності (мужності) [8, с. 221].

Соціокультурна стать або гендер, як соціально зумовлений феномен, параметр особистості, віддзеркалюється в мові. Зафіксовані в мові уявлення про мужність та жіночність і пов'язані з ними моделі поведінки індивідів впливають на комунікацію. Стаття присвячена теоретичним засадам дослідження гендерного компоненту інтимного мовлення чоловіків та жінок. Ми проаналізуємо лінгвістичні дослідження гендеру, а також визначимо гендер, його різновиди та зв'язок між гендерними стереотипами і комунікативною поведінкою статей; встановимо перспективи дослідження мовленнєвої поведінки та комунікативної компетенції статей в інтимному спілкуванні.

Якщо біологічна стать дається людині від народження, то гендер конструюється соціально та зумовлюється культурою суспільства в конкретний історичний період [4, с. 11–12]. Психолог Роберт Столлер розмежовує такі соціокультурні характеристики гендеру як «маскулінний» та «фемінний» [15]. Гендер, на відміну від поняття статі, стосується не суто біологічних чи фізіологічних властивостей, якими різняться чоловіки та жінки, а соціально сформованих рис, притаманних фемінності та маскулінності. Отже, гендер – це певні соціальні ролі, очікувані від чоловіків і жінок. Жінка, відповідно до типових уявлень, – насамперед мама, відповідальна за догляд за дітьми й іншими членами родини, за хатню роботу. А чоловік – радше професіонал, який фахово водить машину, експерт і знавець своєї справи. Такі гендерні стереотипи у суспільстві базовані на біологічних ознаках.

Фемінність / маскулінність пов'язують ще з характером особистості, її духовністю. Тому фемінність – це також емоційність, чуйність, слабкість, жертвовність, залежність. Натомість маскулінність пов'язують із силою, владою, мужністю, витривалістю, агресією, неемоційністю, орієнтованістю на успіх [3, с. 17]. Учені зауважують, що сьогодні простежуємо значне послаблення поляризації гендерних ролей, взаємопроникнення жіночих та чоловічих компонентів, нівелювання відмінностей у складі гендерних стереотипів [7, с. 25; 8, с. 5].

Гендер виявляється на різних соціально обумовлених рівнях, але загалом формує комунікативну поведінку індивідууму. Комунікативна поведінка чоловіків і жінок, і вербальна, і невербальна, є під впливом вищезгаданих гендерних стереотипів [1]. Вона, як відомо, визначається певною гнучкістю й динамікою – відповідно до ситуації або традиції формуються відповідні динамічні моделі – комунікативні стереотипи (в аспекті гендеру – гендерні), що зафіксовані мовою, у мовленнєвій поведінці індивідів, що визнають себе особами певної статі [4, с. 110]. Як вважає А. П. Мартинюк, гендерні еталони і стереотипи становлять пресупозиційний фонд суб'єкта дискурсу і стимулюють інференційні процеси в межах аксіологічних орієнтирів лінгвокультури [2, с. 19]. У суспільстві побутують такі гендерні стереотипи пов'язані з мовленнєвою поведінкою чоловіків та жінок: 1) жінки більше говорять; 2) жінки пліткують; 3) чоловіки лаються більше; 4) упевнено висловлюватись є нежіночно. Цікаво, чи така мовленнєва поведінка властива жінкам і мужчинам в ІС. Оскільки інтимне спілкування – це спілкування «без масок», виникає питання: чи комуніканти спілкуючись інтимно і далі перебувають під впливом соціальних чинників. Ми спробуємо це з'ясувати в нашій статті.

Будучи соціальним конструктом, гендер відтворюється за допомогою мовних механізмів, розкривається шляхом аналізу мовних явищ. Перші лінгвістичні висновки щодо особливостей жіночої і чоловічої мови рідко підтверджувалися ґрунтовними дослідженнями. Спостереження щодо гендерних розбіжностей у мові, зроблені ранніми граматистами [10; 12], вилились у підхід до гендеру та мови в лінгвістиці, згідно котрого мова жінок – це мова дефектна порівняно з мовою чоловіків. Вони стверджували, зокрема, що: жіночий запас слів є, як правило, менш обширним; жінки використовують більше прикметників, гіпербол та інтенсифікаторів; жінки є експертами з евфемізмів (особливо що стосується табу слів, пов'язаних із сексом). З'ясовано також типові жіночі лайливі слова (oh dear vs shit), які відзначаються лагідністю; жінкам властиво не закінчувати речення, а

чоловіки формулюють свої речення дуже розпливчато і громіздко; нормативні мовні форми використовують частіше жінки, а чоловіки, навпаки, схильні до ненормативних.

Розвиток соціолінгвістики сприяв появі надійних даних щодо відмінностей у мовленні чоловіків та жінок. Соціолінгвісти застосували підхід лінгвістичних варіацій та інших змінних до аналізу мовлення [11; 14]. Змінна варіює соціально значущим чином, а мовні змінні – це мовні одиниці з різними реалізаціями, так звані варіанти. Варіанти систематично змінюються щодо інших змінних, таких як соціальний клас, вік і стать. Що стосується гендерної проблематики у структурованих мовних варіаціях, то було виявлено, що жінки використовують більшу частку лінгвістичних форм, що вживаються соціальною групою з вищим соціальним статусом, ніж чоловіки. Форми престижу, здається, роблять їх впливовішими. Жінки також схильні до гіперкоректності. Соціальний клас виявився важливішим фактором у чоловічому мовленні, ніж жіночому. Такі граматичні варіації часто трапляються в нестандартному мовленні чоловіків: 1) нестандартні форми минулого часу (seen, done); 2) множинне заперечення; 3) незмінне don't.

Упровадження соціального мережевого підходу (social network approach) дає змогу побачити, як індивід пов'язаний із групою. Чоловіче мовлення ближче до простонародного через тісні соціальні мережі, до яких традиційно належали чоловіки, і які сприяють збереженню норм просторіччя. Мовлення жінок є менш просторічним через менш щільні зв'язки. Таким чином, згуртованість у мережі служить потужним нормативно-нав'язувальним механізмом.

З появою нових лінгвістичних дисциплін прийшло розуміння, що дослідження мови – це не лише граматики, лексики і фонології. З'явилися дискурс-аналіз, прагматика, конверсаційний аналіз, теорія мовленнєвих актів, етнометодологія, і мовознавці зацікавились, якими є відмінності в комунікативній компетенції чоловіків і жінок. Так, Д. Таннен, досліджуючи відмінності в комунікативній поведінці жінок і чоловіків, встановила, що чоловіки і жінки в комунікації переслідують різні цілі: чоловіки інформують (report-talk, повідомляти / звітливо), а жінки переважно шукають акцентуації зв'язку, людської близькості (rapport-talk, розмовляти заради взаєморозуміння) [13]. Спробуємо встановити, хто частіше ініціює інтимне спілкування з метою встановлення близькості (інтелектуальної, духовної, емоційної).

Загалом науковці доходять висновку, що у комунікативній поведінці чоловіків і жінок існують реальні розбіжності, які виникають під впливом гендерних стереотипів, в основі яких лежать різні системи ціннісної орієнтації, типові для певного суспільства в певний час (диферентний підхід). Однак ці відмінності у власне комунікативній поведінці та в мовленні дають можливість говорити лише про існування різних стилів – чоловічого суперницького та жіночого стилю особистої залученості [13], які не завжди відповідають біологічній статі мовця. «Оскільки суспільство активно прищеплює індивіду правила і стандарти поведінки чоловіків та жінок, необхідно знати їх особливості й урахувати у процесі спілкування» [1, с. 112].

Диферентний підхід був спротивом проти інтерпретації розбіжностей в мовленні чоловіків і жінок як результату домінування чоловіків і підпорядкованості жінок. Спостереження за комунікативною поведінкою чоловіків і жінок у моногамних і гетерогамних групах уможливили визначити деякі найбільш стереотипізовані гендерні стратегії й тактики: жінки, як правило, дотримуються теми розмови, почерговості мовлення, чоловіки тяжіють до тактик самоствердження, встановлення домінування. Головною ж відмінністю вважають ставлення до зворотного зв'язку: існує думка, що жінка сприймає зворотне повідомлення не стільки як реакцію на повідомлення як таке, скільки як знак взаєморозуміння; чоловіки ж сприймають його як інформацію, що може не збігатися з їх розумінням, і тому як таке, що підлягає сумніву, а інколи – як помилкове [8, с. 111]. У таких випадках вони приймають стратегію некооперативності і використовують тактики «відсутність відповіді», «відповідь із запізненням», «перебивання» або «неадекватна відповідь» [9, с. 179]. Диферентний підхід має один недолік, який полягає в тому, що його прихильники ігнорують параметр соціального статусу.

Четвертий і останній підхід іноді називають динамічним підходом, оскільки за такого підходу акцент роблять на динамічні аспекти взаємодії. За цього підходу дослідники використовують соціальне конструювання. Гендерна ідентичність розглядається як соціальний конструкт, а не як соціальна «дана» [8, с. 6]. Іншими словами, гендер не статичний, а твориться кожного разу комунікантами в розмові.

Слідом за А. Першаєм визначемо гендер як «невід’ємний компонент мовленнєвої поведінки у вигляді кодів, він зумовлює тематику й характер мовленнєвих актів, підтверджуючись мовними засобами, що дають змогу людині самопрезентуватись у соціумі як чоловік або жінка [6, с. 18].

Отже, аналіз теоретичних джерел дозволив встановити важливість таких понять як фемінність, маскуліність, гендерні стереотипи, статус та соціальна група для гендерного дослідження інтимного спілкування.

Не менш важливими для інтерпретації гендерних відмінностей є складові інтеракції, а саме мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, мовленнєві тактики та комунікативні стратегії, імплікатури та пресупозиції представників обох статей. Незважаючи на значну увагу дослідників до проблем гендеру в лінгвістиці, поза увагою дослідників, окрім незначних винятків [13; 9], залишається інтимне спілкування статей. Нез’ясованим залишається питання, наскільки інтимне спілкування перебуває під впливом стереотипних уявлень про ролі чоловіків та жінок у суспільстві. Інакше кажучи, чи гендер впливає на мовленнєву поведінку статей в інтимному спілкуванні і яким чином? Відповіді на ці питання спробуємо відшукати в наших подальших розвідках.

Список використаної літератури

1. Корнева Л. Гендерний аспект комунікації / Людмила Корнева // Філологічні науки. – № 13. – 2013. – С. 106–113.
2. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць (на матеріалі сучасного англійського публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.04 / Алла Петрівна Мартинюк. – К., 2006. – 42 с.
3. Марценюк Т. Гендер для всіх. Виклик стереотипам / Тамара Марценюк ; за участі Олени Богдан. – К. : Основи, 2017. – 256 с.
4. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна / Т. М. Мельник // Основи теорії гендеру : навчальний посібник. – К. : «К.І.С.», 2004. – С. 10–29.
5. Осіпова Т. Ф. Гендерний аспект комунікативної поведінки людини: параметри вербальної і невербальної комунікації / Т. Ф. Осіпова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 7. – С. 109–120.
6. Першай А. Гендерные аспекты речевого поведения / А. Першай // Журнал «Иной Взгляд» : Международный альманах гендерных исследований. Май 2000. – № 2. – Минск, 2000. – С. 11–12.
7. Сакулина Е. Л. Современные стереотипы маскулинности и феминности у молодежи / Е. Л. Сакулина // Социокультурный анализ гендерных отношений / под. ред. Е. Ярской-Смирновой. – Саратов, 1998. – 208 с.
8. Coats J. Women, Men and Language : a sociolinguistic account of gender differences in language : 3d ed. / Jennifer Coats. – London and New York : Routledge, 2004. – 245 p.
9. DeFrancisco V. The sounds of silence : how men silence women in marital relations / Victoria DeFrancisco // Language and Gender : A Reader / ed. by Jennifer Coates. – Blackwell : Oxford, 1998. – P. 176–84.
10. Jespersen O. The Woman / Otto Jespersen // Language : It's Nature, Development and Origin. – New York : Allen & Unwin, 1922. – P. 237–255.
11. Labov W. Sociolinguistic Patterns / William Labov. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1972. – 347 p.
12. Lakoff R. Language and Women's Place. / Robin Lakoff // Language in Society. – Vol. 2. – № 1. – 1973. – P. 45–80.
13. Tannen D. You Just Don't Understand. Women and Men in Conversation / Deborah Tannen. – Ballantine Books, 1990. – 248 p.
14. Trudgill P. The Social Differentiation of English in Norwich / P. Trudgill. – Cambridge : Cambridge University Press, 1974. – 211 p.
15. Stoller R. Sex and Gender : On the Development of Masculinity and Femininity / Robert Stoller. – Science House : New York City, 1968. – 383 p.

Stasiuk L. S. Aspekt płci w interakcji intymnej.

Anotacja

Artykuł poświęcony jest analizie trendów w rozwoju badań językowych kompetencji komunikacyjnych kobiet i mężczyzn. Zwraca się uwagę na związek między stereotypami płci a zachowaniami komunikacyjnymi kobiet i mężczyzn w komunikacji. Ustanawia się perspektywę i zadania badania zachowań komunikacyjnych mężczyzn i kobiet w interakcji intymnej.

Słowa kluczowe: *płeć, stereotyp płci, kobiecość, męskość, interakcja intymna.*

Stasiuk L. S. Gender aspects of intimate interaction.

Summary

The object of the study are theoretical preliminaries in linguistic gender research. The background of the article is determined by the lack of studies of gender aspect of intimate communication in domestic philology and the necessity to outline the parameters of such study.

The main aim of the article is to define gender, its varieties and the relationship between gender stereotypes and communicative behavior of sexes; to establish research perspectives of interlocutors' communicative behavior in intimate interaction.

Attention is drawn primarily to the approaches in interpretation of linguistic gender differences of men and women. These approaches overlap to present accurate understanding of gender differences in language.

It has been found that speech acts and speech genres, communicative strategies and tactics, as well as implications and presuppositions of interlocutors are the most relevant in interpreting gender differences in intimate communication.

Gender aspect of intimate interaction has remained largely unexamined so far. The issue of men's and women's communicative behaviour in intimate interaction will come into focus in our forthcoming research papers.

Key words: *gender, gender stereotype, femininity, masculinity, intimate interaction.*

УДК 811.161.2'276

Таран О. С.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: o_taran@yahoo.com

АРГО — ЖАРГОН — СЛЕНГ — ЗАГАЛЬНИЙ СЛЕНГ

У статті на основі аналізу дефініції понять «арго», «сленг», «жаргон» у переважно славістичних термінологічних словниках окреслено низку проблемних питань у їх визначенні. Дифузія в дефініціях термінів «арго», «жаргон», «сленг» у лінгвістичних словниках є логічним наслідком неоднозначності у їх трактуванні в наукових працях.

Ключові слова: *арго, сленг, жаргон, загальний сленг, соціолект.*

Аналіз славістичних словників лінгвістичних і соціолінгвістичних термінів виявив такі проблемні питання в тлумаченні понять «арго», «жаргон», «сленг»:

- 1) непослідовність у фіксації термінів «арго», «жаргон», «сленг», «соціолект»;
- 2) тлумачення одного терміна через інший (наприклад, «арго – спеціальний умовний жаргон» [5, с. 16], «соціальне або професійне відгалуження від загальнонародної мови, тобто жаргон» [14, с. 31], «сленг – жаргон, найчастіше молодіжний» [13, с. 92], «сленг – професійне арго, професійний жаргон» [1, с. 329]), що фактично свідчить про тотожність або родо-видові семантичні й логічні зв'язки, а окремі дефініції містять вказівку на повну ідентичність термінів (наприклад, в енциклопедичному словнику за редакцією В. Ярцевої: «сленг – те саме, що жаргон» [6, с. 461], у словнику О. Ахманової: «арго – те саме, що жаргон» [2, с. 53], у словнику за редакцією В. Михальченко сленг ототожнюється з груповим жаргоном і молодіжним сленгом [11, с. 194]) і т. д.;
- 3) різноаспектність тлумачень: наприклад, Д. Ганич і І. Олійник трактують сленг як «жаргонні слова або вирази, характерні для людей певних професій (моряків, художників) або соціальних прошарків» [12, с. 263] – подана соціальна характеристика носіїв соціолекту, тобто позалінгвальна інформація; жаргон як «соціальний діалект; відрізняється від літературної мови специфічною лексикою і вимовою, але не має власної фонетичної й граматичної системи» [12, с. 78] – наведена суто лінгвальна характеристика. Різновекторність може бути навіть у межах однієї, лінгвальної площини, пор.: «арго – мовлення окремих соціальних груп, угруповань...» [8, с. 30] (комунікативний рівень) і «сленг – слова й вислови, вживані особами певних професій...» [8, с. 451] (лексичний рівень);
- 4) розмитість тлумачень, накладання одного на друге, що створює хаотичність у терміносистемі (наприклад, і арго, і сленг характеризують з погляду соціальної характеристики їх носіїв як людей певних професій);
- 5) поєднання в тлумаченні синхронічного й діахронічного аспектів висвітлення сутності термінів (зокрема арго).

Одноставні лексикографи тільки у визначенні поняття «соціолект» («соціальний діалект») як родового до інших трьох; також указують на взаємодію територіальних і соціальних діалектів [14, с. 146], на існування згасаючих і активних (молодіжний, наркоманів) соціолектів [11, с. 206], вищих

(медиків) і нижчих (спортсменів) соціолектів – перші тяжіють до грамотності [16], на несамостійність як комунікативної системи, адже соціолекти мають тільки окремі лексичні, морфологічні й синтаксичні особливості [13, с. 96] (щодо граматичних особливостей, то не всі одноставні в тому, що соціолекти їх мають [16], а Т. Жеребило вказує ще на фонетичні відмінності від нормативної мови [4, с. 262]).

Мета цієї розвідки – проаналізувати поняття «арго», «жаргон», «сленг» у сукупності тих ознак, які визначені у словниках лінгвістичних і соціолінгвістичних термінів.

Термін «*арго*» виник у французькій лінгвістиці первісно на позначення мови злочинців, жебраків та інших маргиналів [11, с. 26]. Більшість джерел потрактовують арго як таємну мову (лірників, жебраків, ремісників), штучно створювану з метою мовного відокремлення. Так, Д. Ганич й І. Олійник поряд з арго жебраків-лірників наводять за приклад шкільне й спортивне арго [12, с. 20], так само в один ряд наведені як приклади арго злодіїв, жебраків, школярів у словнику за редакцією С. Єрмоленко [15, с. 18], проте, уважаємо, ці соціолекти мають відмінну соціальну й психологічну природу виникнення. Крім того, з розвитком промисловості й ростом міст таємні мови стали зникати (див. праці Й. Дзєндзелівського), тож приклад арго жебраків-лірників засвідчує розуміння арго в діячності, на чому наголошено в «Nový encyklopedický slovník češtiny online» [16], а також позначено маркером «істор.» у [5, с. 16]. Для арго визначають переважно такі функції: відокремлення соціальної групи від суспільства, приховування предмета комунікації, забезпечення внутрішньої солідарності групи, магічна функція (табування небезпечних або важливих для успішної діяльності реалій і подій) та як основну ознаку – незрозумілий для пересічних мовців лексико-фразеологічний склад. Як бачимо, ці функції вказують на те, що арго характерне передовсім для соціальної групи (сучасні професійні соціолекти не мають на меті втаємничення виробничих процесів), до того ж ці групи є, очевидно, замкненими. Вказівку на те, що у вузькому сенсі арго – це мова злодіїв і крадіїв, соціального дна, містять словники Є. Кротевича й Н. Родзевич (1957), В. Ярцевої (2002), М. Ісаєва (2003), Т. Жеребило (2005), «Nový encyklopedický slovník češtiny online» (2012–2018). Нині до закритих соціальних груп слід уключати різні кримінальні й маргинальні угруповання, а відповідно, розглядати як арго соціолекти кримінальні (тюремно-табірні, загальнокримінальні, крадіїв), наркоманів, повій і сутенерів тощо.

Термін «*жаргон*» нерідко вживають у сполученні з прикметником «груповий» або «корпоративний», тим самим підкреслюючи мовно-соціальне відокремлення соціолекту за ознаками професії (найчастіше), непрофесійних інтересів, віку, соціального статусу (наприклад, *жаргон російського дворянства XIX ст.*) і ширше – соціальними ознаками, тривалим перебуванням у певному середовищі. Цей соціолект переважно пов'язують із мовленням відкритих соціальних груп, чим пояснюється перехід лексем і фразем з одного жаргону в інший, наявність своєрідного «спільного фонду». Визначають такі функції: роль соціального символу, який маркує приналежність до тієї чи іншої групи, роль символу протиставлення іншим групам, колективна гра, зумовлена гумористичним або фамільярним ставленням до дійсності, надання мовленню емоційності й експресивності.

Напевне, співвідношення із мовленням закритої соціальної групи («Słownik terminów gramatycznych» вказує на функцію таємничості й доступності тільки для обраних [17]) зумовлює ототожнення жаргону й арго, причому, з визначенням відтінку приниження [8, с. 115], пейоративного значення [2, с. 53] в останнього, однак, наприклад, у [7, с. 101] як однотипові приклади наведені *жаргон злочинців, шкільний жаргон*, хоча школярі є відкритою соціальною групою, проте в основі шкільного соціолекту дійсно чимало одиниць із мови злочинців. Жаргон також трактують як соціолект «порівняно вузької соціальної групи» [5, с. 61] або «відносно автономної соціальної групи» [3, с. 46; 13, с. 43], при цьому за приклад наведені *молодіжний жаргон, загальний жаргон*, тож межі вузької групи та критерії визначення автономності залишаються незрозумілими.

Термін «*сленг*» представлений у термінологічних лексикографічних працях такими особливостями: експресія, емоційність, оцінність, розмовність, фамільярність, загальноновживаність, активність у функціонуванні, здатність проникати в літературну мову, наявність великої кількості англійських запозичень. Очевидно останнє, а також англійське походження самого терміна «сленг» і його належність до термінології англо-американської лінгвістики зумовило таке тлумачення: «сленг – це вкраплення в мовлення англійської або американської розмовної лексики» [13, с. 92], що суттєво звужує предмет дослідження – сленг. У більшості праць указано на змістову близькість термінів

«жаргон» і «сленг», однак, як справедливо зазначає Р. Розіна, останній позбавлений пейоративних конотацій [9, с. 16]. Сфера функціонування сленгу – невимушене спілкування, його основна функція – розвага й надання мовленню експресії [17], а також визначають корпоративну ідентифікацію, що, здавалося б, конфліктує із загальнозживаністю. Однак цей конфлікт розв'язує поділ сленгу на загальний і спеціальний, запропонований В. Вілюманом (1955) (див.: [14, с. 608]). Загальнозживаність межує із просторіччям, що значно ускладнює їх розмежування.

Загальний сленг (інтержаргон, інтерсленг, загальний жаргон) як особливий соціолект виизначений у «Лінгвістичній енциклопедії» О. Селіванової та Енциклопедії української мови, їхні визначення взаємодоповнюють одне одного: 1) «Загальний сленг – відносно стійкий для визначеного періоду, досить поширений і загальнозрозумілий шар лексики та фразеології в середовищі живого розмовного мовлення, неоднорідний за своїм генетичним складом і ступенем наближення до літературної мови, що має яскраво виражений експресивно-оцінний характер» [14, с. 608]. 2) «Інтержаргон – загальний жаргон, який у масовій свідомості значно послабив зв'язки з первинними сферами вживання, однак не втратив свого стилістично зниженого маркування» [10, с. 674]. На втрату зв'язку із певною соціальною групою вказано в «Nový encyklopedický slovník češtiny online» [16].

Дифузія в дефініціях термінів «арго», «жаргон», «сленг» у лінгвістичних словниках є логічним наслідком неоднозначності у визначенні їх у наукових працях.

Список використаної літератури

1. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике / под ред. А. Н. Баранова, Д. О. Добровольского. – М. : Азбуковник, 2001. – 640 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. Энциклопедия, 1969. – 608 с.
3. Васильева Н. В. Краткий словарь лингвистических терминов / Васильева Н. В., Виноградов В. А., Шахнарович А. М. – М. : Рус. яз., 2003. – 213 с.
4. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов / Т. В. Жеребило. – [изд. 4-е, испр. и доп.]. – Назрань : ООО «Пилигрим», 2005. – 376 с.
5. Кротевич Є. В. Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.
6. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – [2-е изд., доп.]. – М. : Большая рос. энц., 2002. – 709 с.
7. Марузо Ж. Словарь лингвистических терминов : пер. с франц. / Ж. Марузо. – М. : Едиториал, 2004. – 440 с.
8. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Розенталь Д. Э., Теленкова М. Р. – М. : Астрель, 2001 – 624 с.
9. Розина Р. И. Семантическое развитие слова в русском литературном языке и современном сленге: глагол / Р. И. Розина. – М. : Азбуковник, 2005. – 302 с.
10. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
11. Словарь социолінгвістических терминов / отв. ред. д-р филол. н. В. Ю. Михальченко. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2006. – 312 с.
12. Словник лінгвістичних термінів / упор. : Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
13. Сулейменова Э. Д. Словарь социолінгвістических терминов / Э. Д. Сулейменова, Н. Ж. Шаймерденова. – Алматы : Казак университеті, 2002. – 170 с.
14. Українська мова : енциклопедія / [редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
15. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибиц, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
16. Nový encyklopedický slovník češtiny online / Masarykova univerzita. – Brno, 2012–2018. – Přístupový režim : <https://www.czechency.org/>
17. Słownik terminów gramatycznych / Janowska Aleksandra, Niewiara Aleksandra. – Tryb dostępu : <http://www.edupedia.pl>

Таран О.С. Арго — жаргон — сленг — загальний сленг.

Аннотация

В статье на основе анализа дефиниций понятий «арго», «сленг», «жаргон» в преимущественно славистических терминологических словарях очерчен ряд проблемных вопросов. Диффузия в дефинициях терминов «арго», «жаргон», «сленг» в лингвистических словарях является логическим следствием неоднозначности в их трактовке в научных трудах.

Ключевые слова: *арго, сленг, жаргон, общий сленг, социолект.*

Taran O.S. Argot - jargon - slang - general slang.

Summary

The analysis of predominantly Slavonic dictionaries of linguistic and sociolinguistic terms has revealed such problematic issues in the interpretation of the terms "argot", "jargon", "slang": 1) inconsistency in fixing the terms "argot", "jargon", "slang", "sociolect"; 2) the interpretation of one term by another; 3) different aspects of the interpretation; 4) diffusion of interpretations, overlapping one on the other, which creates chaos in the terminology system; 5) combination in the interpretation of synchronic and diachronic aspects (in particular, argot). The lexicographers are unanimous only in defining of the term "sociolect" ("social dialect") as a generic to the "argot", "jargon", "slang". The general slang (interjargon, interslang, general jargon) as a special social code is defined by O. Selivanova in the Linguistic Encyclopedia («Лінгвістична енциклопедія») and Encyclopedias of the Ukrainian language («Енциклопедія української мови»), their definitions complement each other. Units of common slang are also defined in the "Nový encyklopedický slovník češtiny online".

The aim of the article is to analyze the concepts "argot", "jargon", "slang" in the aggregate of those features, which are defined in dictionaries of linguistic and sociolinguistic terms.

Diffusion in the definitions of the terms "argot", "jargon", "slang" in linguistic dictionaries is a logical consequence of the disambiguate in their study in scientific works.

Key words: argot, slang, jargon, general slang, sociolect.

УДК 378.147.88

Томарєва Н. О.,

викладач кафедри українознавства та латинської мови

Національного фармацевтичного університету

E-mail: tomarev17@gmail.com

Харитонова Н. В.,

викладач кафедри українознавства та латинської мови

Національного фармацевтичного університету

E-mail: taliaugust2@gmail.com

**ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЛАТИНСЬКИХ ВИСЛОВІВ
ІЗ ПРИКМЕТНИКАМИ ТА ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ
У ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Стаття присвячена перекладу фармацевтичних термінів із прикметниками та дієприкметниками, коректній побудові таких конструкцій, правильному вибору латинських лексем, що мають однакове значення. Окремо розглядається використання субстантивованих іменників як назв груп ліків за фармакологічною дією та назв груп форм ліків за призначенням.

Ключові слова: латинська мова, фармацевтичний термін, прикметники, дієприкметники, лексична одиниця, узгоджене означення, неузгоджене означення.

Аналіз останніх досліджень показує, що вищезазначена тема не розглядається в монографіях з латинської мови [5]. Окремо розглянуто тему «Прикметник» та «Дієприкметник» у підручниках з латинської мови українською та англійською мовами навчання [1; 6; 8]. Відсутність публікацій за темою у збірках наукових праць та в матеріалах конференцій спонукала до написання цієї праці.

Метою статті є дослідження фармацевтичних термінів із прикметниками та дієприкметниками в латинській мові, порівняння перекладу таких конструкцій українською та англійською мовами, з'ясування правильності вживання слів з однаковим лексичним значенням.

Протягом багатьох століть у назвах лікарських засобів, лікарських форм, виробничих та аптечних процесів традиційно вживають латинську мову. Фармацевтична термінологія – сукупність термінів, що використовується в фармацевтичній діяльності. Основною функцією терміна є однозначно й точно визначити певне наукове поняття, тобто бути спеціальним обмежувальним позначенням предмета, явища та його властивостей, характерним для фармацевтичної галузі. Сучасна фармацевтична термінологія складається з термінологічних систем цілого ряду галузей знань: фармакологічна номенклатура, номенклатурні найменування окремих лікарських препаратів, стандартні рецептурні вирази, ботанічна номенклатура з найменуваннями фармакогностичних

об'єктів, з термінології фармацевтичної хімії, технологічною термінологією та медико-біологічною термінологією [6, с. 9]. Терміном може бути як одне слово, так і словосполучення.

У структурі виразу важливу роль відіграють прикметники, які в латинських термінах майже завжди стоять після означуваного слова і пишуться з маленької літери. Залежно від родових закінчень прикметники поділяються на дві групи: прикметники I-II відміни та прикметники III відміни. Слід зазначити, що прикметник у реченні є узгодженим означенням і узгоджується з іменником за родом, числом та відмінком.

Більшість фармацевтичних термінів будується за трьома основними граматичними моделями [6, с. 100–101]:

I модель: означуваний іменник + узгоджене означення.

Наприклад: *capsula gelatinosa* – желатинова капсула.

II модель: означуваний іменник + неузгоджене означення.

Наприклад: *cortex Viburni* – кора калини.

III модель: означуваний іменник + неузгоджене означення + узгоджене означення. Наприклад: *solutio Camphorae oleosa* – масляний розчин камфори.

Щодо першої моделі слід зазначити, що основні труднощі, які виникають у процесі перекладу термінів латинською мовою, викликані не граматичною складністю таких конструкцій, а правильним вибором лексичних одиниць. Адже деякі прикметники/дієприкметники, що мають одне значення в українській мові, перекладаються на латину різними словами, залежно від іменника, з яким вони узгоджуються. Яскравим прикладом такого співвідношення є переклад українського дієприкметника «очищений» трьома різними латинськими еквівалентами. Якщо мова йде про рідку речовину, слід вживати слово *purificatus, a, um: aqua purificata* (очищена вода) [3, с. 122], *vaccinum purificatum* (очищена вакцина), *serum purificatum* (очищена сироватка). Якщо очищувана речовина є твердою або густою – у латинському перекладі потрібен дієприкметник *depuratus, a, um: bolus depurata* (очищена глина), *Sulfur depuratum* (очищена сірка), *oleum depuratum* (очищена олія). Варто зазначити, що варіант *oleum depuratum* не використовується для *oleum Terebinthinae* (олія живиці або скипидар), тому що скипидар очищується шляхом перегонки, а для таких випадків у латинській мові передбачено окремий дієприкметник *rectificatus, a, um: oleum Terebinthinae rectificatum* (очищений скипидар), *spiritus aethylicus rectificatus* (очищений етиловий спирт). Крім зазначених дієприкметників зі значенням «очищений» існує ще лексема *decorticus, a, um* – «очищений від кори або шкірки»: *semina Cucurbitae decorticata* (насіння гарбуза, очищене від шкірки), *radices Berberidis decorticatae* (корені барбарису, очищені від кори). При перекладі таких термінів не завжди враховують, що одне латинське слово відповідає цілому звороту в українській мові. Схожа проблема виникає також при використанні латинських дієприкметників *obductus, a, um* (вкритий оболонкою) та *operculatus, a, um* (закритий кришечкою), коли одне слово заміняє дієприкметниковий зворот: *tablettae obductae* (таблетки, вкриті оболонкою) [4, с. 533], *capsulae operculatae* (капсули, закриті кришечкою).

Випадки, коли українському прикметнику/дієприкметнику відповідають два або більше латинських синоніми, трапляються доволі часто. Інколи вибір між ними чітко обумовлений означуванним іменником, в інших випадках вибір може бути довільним. Нижче розглянемо окремі приклади таких синонімічних пар.

• *fluidus, a, um* та *liquidus, a, um* – «рідкий».

Наведені прикметники мають однакове значення, але традиційно вживаються з різними іменниками. Так, коректними є конструкції *forma remediorum fluida* (рідка форма ліків) і *extractum fluidum* (рідкий екстракт), які містять у собі значення узагальнення, тоді як з назвами конкретних речовин зазвичай використовується інший прикметник: *pix liquida* (дьоготь, дослівно – рідка смола), *Haematogenum liquidum* (гематоген рідкий), *Paraffinum liquidum* (парафін рідкий) [3, с. 110]. Інколи у значенні «рідкий» також зустрічається прикметник *liquefactus, a, um: acidum carbolicum liquefactum* (рідка карболова кислота).

• *durus, a, um* та *solidus, a, um* – «твердий».

Різницю у вживанні цих прикметників можна порівняти з попередньою синонімічною парою: *forma remediorum dura* (тверда форма ліків), але *Paraffinum solidum* (парафін твердий).

- *aquosus, a, um* та *hydricus, a, um* – «водний».

Подібну аналогію спостерігаємо і для цієї пари: *solutio aquosa* (водний розчин), але *Lanolinum hydricum* (водний ланолін).

- *gastricus, a, um* та *stomachicus, a, um* – «шлунковий».

Якщо перший із наведених прикметників має більш анатомічний аспект (*succus gastricus* – шлунковий сік), то другий уживається щодо лікарських засобів для лікування шлунка (*species stomachicae* – шлунковий збір).

- *mollis, e* та *mitis, e* – «м'який».

Прикметник *mollis, e* стосується консистенції речовини (*forma remediorum mollis* – м'яка форма ліків), тоді як *mitis, e* буквально означає «м'який за дією» (*remedium mite* – лікарський засіб м'який за дією). У цьому контексті варто також згадати прикметник *fortis, e* – «сильний за дією» та необхідність перекладати такі прикметники цілим мовним зворотом.

- *communis, e* та *vulgaris, e* – «звичайний»

Ця синонімічна пара часто трапляється у міжнародних ботанічних назвах, при чому *vulgaris, e* є очевидно більш поширеним. Для самоперевірки варто користуватись довідниками назв рослин: *Anisum vulgare* (аніс звичайний), *Thymus vulgaris* (чебрець звичайний), але *Juniperus communis* (ялівець звичайний).

- *luteus, a, um* та *flavus, a, um* – «жовтий».

Якщо *flavus, a, um* використовується достатньо широко, то *luteus, a, um* – тільки у ботанічних назвах: *cera flava* (жовтий віск), але *Nuphar luteum* (глетички жовті).

- *obscurus, a, um* та *fuscus, a, um* – «темний».

Для цієї пари семантична різниця є чітко вираженою – *obscurus, a, um* має значення «позбавлений світла», тоді як *fuscus, a, um* стосується кольору: *in loco obscuro* (у темному місці), але *in vitro fusco* (у темній склянці).

- *porcinus, a, um* та *suillus, a, um* – «свинячий».

Поруч із цими двома прикметниками існує аналогічна пара синонімів-іменників зі значенням «жир». Цікаво, що з кожним із двох іменників прийнято використовувати лише один із наведених прикметників: *adeps suillus*, але *axungia porcina*. Переклад, між тим, є однаковим: «свинячий жир».

Якщо наведені вище пари синонімів мали ту чи іншу семантичну різницю, то наступні приклади допускають відносно вільне використання:

- *laxativus, a, um* *purgativus, a, um* *laxans, ntis* та *purgans, ntis* – «проносний, послаблюючий»
- *ophthalmicus, a, um* та *ocularius, a, um* – «очний»
- *medicatus, a, um* та *medicinalis, a, um* – «медичний»
- *absorbatus, a, um* та *absorptus, a, um* – «адсорбований»

Цікаво, що деякі з означених проблем вибору синонімів є актуальними також при перекладі фармацевтичних термінів з англійської мови, тоді як інші навіть не виникають, оскільки для кожного із синонімів в англійській мові існує окремий відповідник.

Так, український дієприкметник «очищений» має в англійській мові такі ж три відповідники як і в латині: *purified, depurated* та *rectified*, а «очищений від кори» – *decorticated*. Як бачимо, в англійській мові не просто зберігається синонімія подібна до латинської, але й самі наведені дієприкметники є латинськими запозиченнями. Так само маємо подвійні форми перекладу прикметників «шлунковий» (*gastric* і *stomach*), «м'який» (*mild* і *soft*) та «водний» (*aqueous* і *hydrous*), де також спостерігається латинське походження. Труднощі перекладу, коли латинському дієприкметнику відповідає мовний зворот із кількох українських слів, також не є актуальними щодо наведених прикладів в англійській мові: «вкритий оболонкою» перекладається як *coated*, а «закритий кришечкою» – *closed*.

У той же час інші англійські прикметники, як і українські, мають по два латинських відповідники, то ж питання правильного вибору синоніму залишається важливим: «твердий» – *solid* (лат. *durus, a, um* і *solidus, a, um*), «рідкий» – *liquid* (лат. *fluidus, a, um* і *liquidus, a, um*), «жовтий» – *yellow* (лат. *luteus, a, um* і *flavus, a, um*), «звичайний» – *common* (лат. *communis, e* і *vulgaris, e*),

«темний» – *dark* (лат. *obscurus, a, um* та *fuscus, a, um*) і «медичний» – *medicinal* (лат. *medicatus, a, um* і *medicinalis, a, um*).

Треба добре засвоїти варіативність уживання латинських прикметників та правильно знаходити потрібний еквівалент у латинській мові, оскільки будь-яка лексична, граматична та орфографічна неточність в оформленні фармацевтичного терміна неприпустима.

Під час перекладу з української мови на латинську доволі часто виникають проблеми із застосуванням так званої другої моделі фармацевтичних термінів (з використанням неузгодженого означення), оскільки в українській мові замість іменника в родовому відмінку може бути вжито прикметник. Так, це стосується назв рослин, лікарських засобів та хімічних елементів. Інколи таку конструкцію можна перекласти двома способами: узгодженим або неузгодженим означення (наприклад, термін «камфорна олія/олія камфори» можна перекласти як *oleum camphoratum/oleum Camphorae*). Це можна зробити, якщо в латинській мові існує не лише іменник-назва сировини, але й утворений від нього прикметник. Утім, не завжди такий прикметник може бути використаний у необхідному контексті. Типовою помилкою при перекладі є використання прикметників, що означають найменування ботанічних родин при перекладі назв лікарської рослинної сировини: так, «березові бруньки/бруньки берези» помилково перекладають як *gemmae Betulaceae*, знаходячи відповідний прикметник «березовий» у словнику, але не враховуючи, що він означає ботанічну родину березових та не може бути використаний у наведеному контексті. Найчастіше ж дослівний переклад узагалі не вдається зробити, то ж маємо перебудовувати конструкцію таким чином, щоб отримати неузгоджене означення: «м'ятна вода» – *aqua Menthae* (вода м'яти), «мигдальна вода» – *aqua Amygdalarum* (вода мигдалів), «персикова олія» – *oleum Persicorum* (олія персиків), вазелінове масло – *oleum Vaselini* (масло вазеліну), «цукровий сироп» – *sirupus Sacchari* (сироп цукру), «обліпихова олія» – *oleum Hippophaës* (олія обліпихи), «лимонний сік» – *succus Citri* (сік лимона), «синтоміцинова емульсія» – *emulsum Synthomycini* (емульсія синтоміцину), «свинцевий пластр» – *emплаstrum Plumbi* (пластр свинцю).

Ця проблема є не менш, а інколи навіть більш актуальною для перекладів з англійської мови, у якій іменники й прикметники часто мають однакову форму, тож для точного перекладу слід спочатку проаналізувати граматичну структуру терміна та визначити наявність узгодженого чи неузгодженого означення. Наприклад, *castor oil* слід буквально розглядати як *oil of castor-oil plant* з відповідним латинським еквівалентом *oleum Ricini*; *mint tablets* як *tablets of mint* з перекладом *tabulettae Menthae*; *sage leaves infusion* відповідає словосполученню *infusion of leaves of sage* та латинському *infusum foliorum Salviae*.

Варто згадати також використання субстантивованих прикметників у якості назв груп лікарських засобів за їхньою фармакологічною дією та форм ліків за агрегатним станом: *antipyretica* (жарознижуючі лікарські засоби), *heroica* (сильнодіючі засоби), *parenteralia* (парентеральні ліки) [2, с. 1090], *nasalia* (ліки для носа) [2, с. 1101], *auricularia* (вушні лікарські засоби) [2, с. 1072].

Таким чином, у статті було досліджено фармацевтичні терміни з прикметниками та дієприкметниками, що мають однакове лексичне значення у латинській мові. Основні проблеми виникають у процесі перекладу термінів латинською мовою і викликані вони не граматичною складністю таких конструкцій, а правильним вибором лексичних одиниць. Було проаналізовано синонімічні пари слів, які мають семантичну різницю при перекладі у спеціальних фармацевтичних виразах. Слід зазначити, що в більшості випадків вибір прикметника або дієприкметника обумовлено означуванням іменником, тому треба добре засвоїти варіативність слів, правильно вживати потрібну лексему та коректно складати конструкції латинською мовою.

Оскільки для деяких наведених синонімів існує окремий відповідник в англійській мові, то при перекладі відповідних термінів проблема вибору синонімів не є настільки важливою. Варто звернути увагу, що англійські іменники і прикметники часто мають однакову форму, тож для точного перекладу слід проаналізувати граматичну структуру терміна й визначити наявність узгодженого чи неузгодженого означення.

Отже, переклад фармацевтичних термінів латинською мовою вимагає лексичної та граматичної точності, а часом і використання довідкових джерел.

Список використаної літератури:

1. Беляєва О. М. Латинська мова з основами рецептури і клінічної термінології / О. М. Беляєва, І. М. Сологор. – К. : Медицина, 2011. – 256 с.
2. Державна Фармакопея України: в 3-х т. / Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів» – 2-е вид. – Харків : ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2015. – Т. 1. – 1128 с.
3. Державна Фармакопея України: в 3-х т. / Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів» – 2-е вид. – Харків : ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2014. – Т. 2. – 724 с.
4. Державна Фармакопея України: в 3-х т. / Державне підприємство «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів» – 2-е вид. – Харків : ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів», 2014. – Т. 3. – 732 с.
5. Кацман Н. Л. Методика преподавания латинского языка / Н. Л. Кацман. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 256 с.
6. Світлична Є. І., Толоч І. А. Латинська мова: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – 3-тє вид., випр. та доп. / Є. І. Світлична, І. О. Толоч. – Харків : НФаУ: Золоті сторінки, 2014. – 432 с.
7. Світлична Є. І., Толоч І. А. Studemus Latinam. Вивчаємо латину (Навчальний посібник для самостійної роботи студентів). – Харків : НФаУ, 2019. – 178 с.
8. Svetlichnaya Ye. I. Latin for Pharmacy Students : [textbook for students of higher schools] / Ye. I. Svetlichnaya, I. A. Toloc, Ye. A. Volobuyeva. – Kharkiv : NUPh: Golden Pages, 2011. – 248 p.
9. Svetlichnaya Ye. I., I. A. Toloc, Ye. A. Volobuyeva. Studemus Latinam. We Learn Latin (Manual for Individual Student's Work). – Kharkiv : NPhaU, 2016. – 113 p.

Томарева Н. О., Харитоновна Н. В. Некоторые особенности перевода латинских выражений с прилагательными и причастиями в фармацевтической терминологии.

Аннотация

Статья посвящена переводу фармацевтических терминов с прилагательными и причастиями, корректному образованию таких конструкций, правильному выбору латинских лексем, имеющих одинаковое значение. Отдельно рассматривается использование субстантивированных существительных в качестве названий групп лекарств по их фармакологическому действию и названий групп лекарственных форм по назначению.

Ключевые слова: латинский язык, фармацевтический термин, прилагательные, причастия, лексическая единица, согласованное определение, несогласованное определение.

Tomarieva N. O., Kharytonova N. V. Some translation aspects of Latin phrases with adjectives and participles in pharmaceutical terminology.

Summary

The object of studying is pharmaceutical terms with adjectives and participles with the same meaning in Latin language. These structures are agreed and disagreed attributes. Also reference is made to the use of substantive adjectives in Latin to designate groups of drugs according to their pharmacological action and medicinal forms according to their aggregation state.

The main aim is to research the translation of pharmaceutical terms in Latin language, to compare translation of phrases with Ukrainian and English. Attention is paid, first of all, to the correct choice of adjectives and participles from the available synonyms. We have been analyzed some synonymous pairs of words that have a semantic difference when used in special pharmaceutical expressions. It should be noted that in most cases the choice of the lexeme depends on the attributed noun.

When English nouns and adjectives have the same form, it is necessary to analyze the grammatical structure of the term and to determine the presence of agreed or disagreed attribute to the correct translation.

After all, sometimes the translation of pharmaceutical terms in Latin requires the use of reference sources.

Key words: Latin, pharmaceutical terms, adjectives, participles, lexeme, agreed attribute, disagreed attribute.

Торчинський М. М.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: mina@ukr.net

КІЛЬКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЛАСНИХ НАЗВ ОБ'ЄКТІВ ЖИВОЇ ПРИРОДИ

У статті визначено орієнтовну кількість власних назв об'єктів живої природи, кваліфікованих нами як вітоніми. Підрахунки проводилися на основі денотатно-номінативної систематизації пропріальних одиниць. Згідно з нею, до цього онімного поля належать власні особові назви – антропоніми, клички тварин – зооніми, власні назви рослин – фітоніми і номінації міфічних об'єктів – міфоніми. Встановлено, що це одна з найбільших груп онімів в українській мові. кількість яких становить понад 209 мільйонів.

Ключові слова: антропонім, власна назва, вітонім, денотатно-номінативна структура ономастикону, зоонім, кількісна характеристика, міфонім, фітонім.

З'ясування кількості власних назв, які побутують у будь-якій мові, зокрема і в українській, має вагоме значення, оскільки сприятиме уточненню обсягів і меж як онімного простору загалом, так і окремих його сегментів, що, у свою чергу, конкретизує джерельну базу ономастичних студій. Це також допоможе кодифікувати низку правописних норм, які стосуються пропріальних одиниць.

Загальновідомо, що кількісно пропріативи домінують над апелятивами, і це кваліфікується як диференційна ознака власних назв. Водночас ономасти зазначають, що в лексичному запасі окремої людини апелятивів значно більше, ніж онімів. Одні з пропріативів можуть бути відомі всім (*Дніпро*, *«Заповіт»*, *Київ*, *Чумацький Шлях*, *Шевченко*), а інші – лише невеликій частині мовців в Україні (*«Закордонний вояж дружини»*, *Карачіївці*, *Лавренчук*, *Середній горб*), завдяки чому складається хибне враження, що й у будь-якій мові більше загальних, а не власних назв. Причиною цього Ю. О. Карпенко вважав те, що апелятиви є центральним шаром лексики, а оніми становлять її потужну периферію з дуже різною сферою поширення. Цікавим є і висновок дослідника, що загалом у мові на одну загальну назву припадає до кількох сотень власних [див.: 2, с. 83–84].

Звичайно, точну кількість слів (як власних, так і загальних) підрахувати важко, оскільки кодифікація завжди на крок відстає від живої мови, яка постійно змінюється, запозичує щось нове, збагачується неологізмами, позбувається застарілих і непотрібних слів, містить діалектизми, вживані на обмежених територіях, і професійні жаргонізми, відомі лише у вузьких сферах. Тому всі цифри, які наводяться для кількісної характеристики лексичного запасу мов, слід вважати дуже приблизними.

Якщо говорити про лексикографічні дані, то, наприклад, в одинадцятитомному словнику української мови зафіксовано близько 134 000 слів, в орфографічному (2008 р.) – близько 172 000, у «Словнику української мови» за редакцією В. В. Жайворонка (2016 р.) – 165 000. В українській Вікіпедії реєструється 813 136 статей, а в лексичній картотеці Інституту мовознавства імені О. О. Потебні – близько двох з половиною мільйонів карток, однак тут поєднано власні і загальні назви. Якщо порівняти кількість слів в інших мовах, то, наприклад, в англійській засвідчено мільйон слів, в китайській (в усіх діалектах) – півмільйона, в російській – 257 000, в японській – 232 000, в іспанській – 225 000 тощо. Якщо взяти до уваги запропонований Ю. О. Карпенком коефіцієнт співвідношення між онімами й апелятивами (для прикладу: 1 до 500), то кількість пропріативів, залежно від взятого за основу джерела інформації, має становити 67, 82,5 або 86 мільйонів одиниць. З'ясування істинності цих чисел і є основним завданням нашого дослідження. Оскільки ономастикон структурно дуже неоднорідний, ми звернемо увагу лише на власні назви об'єктів живої природи, кваліфіковані нами як вітоніми. У перспективі планується встановити кількість власних назв, які

належать до інших онімних полів, таких як ергоніми, ідеоніми, космоніми, прагматоніми і топоніми, а також з'ясувати загальну кількість пропріальних одиниць української мови.

Зазначимо, що оніми – це не лише номінації, засвідчені у мові, серед яких чимало застарілих лексем, які нині практично не використовуються мовцями, а й найменування, що побутують у просторічному мовленні (тут насамперед фіксуються зооніми, мікротопоніми, прізвиська, неофіційні найменування багатьох матеріальних і нематеріальних об'єктів). За можливості ми будемо намагатися розмежувати пропріативи, які функціонують у мові й мовленні.

Також фіксувалися не лише власне українські вітоніми, а й власні назви, запозичені з інших мов, які активно використовуються мовцями в Україні. Це, зокрема, стосується антропоформул (переважно двокомпонентних), які іменують відомих державних діячів насамперед у країнах Західної Європи і Північної Америки, спортсменів, акторів, музикантів тощо; такими є і теоніми, що презентують буддизм, іслам, іудейство, грецьке і латинське багатобожжя, та система окремих національних найменувань міфічних (казкових) істот і предметів, які з певних причин стали відомі світові.

При визначенні кількості пропріальних одиниць ми намагалися врахувати й низку інших особливостей.

По-перше, на основі аналізу численних праць, у яких описувалися різні розряди онімної лексики, ми встановлювали так званий коефіцієнт динаміки ономастикону, сутність якого полягає в тому, скільки разів той чи інший денотат протягом усього періоду його існування отримував нове найменування. Зокрема, для прізвищ такий коефіцієнт становить 1,4, що означає: приблизно кожен чотири носії з десяти змінювали своє прізвище, тому кількість сучасних прізвищ потрібно збільшити в 1,4 рази, і тоді ми отримаємо загальну кількість цих пропріальних одиниць.

Практично нульовий коефіцієнт наявний серед інших підвидів антропонімів (особових імен, імен по батькові, псевдонімів тощо), а також зоонімів, фітонімів і міфонімів.

По-друге, для певних розрядів пропріальних одиниць вагоме значення має хронологічний показник, який дозволяє врахувати кількість онімів, що існувала в попередні роки, десятиліття і навіть століття. Передусім це стосується антропонімів, ідеонімів і прагматонімів (наприклад, власні назви телепередач варто рахувати за останні 50 років, газет і журналів – за 150, книг – за 400 і т. д.); натомість космоніми і деякі інші номінації мають нульовий хронологічний коефіцієнт.

По-третє, визначаючи кількість онімів, ми намагалися врахувати явища полісемії, омонімії та синонімії, які в ономастиці проявляються своєрідно.

Так, різні назви одного і того самого об'єкта кваліфікуються як синоніми, тобто лексичні варіанти найменувань (по суті – як окремі номінації), і рахуються як окремі оніми (за допомогою коефіцієнта динаміки пропріативів), наприклад: дівоче прізвище – *Костюк*, за чоловіком *Мельниченко*, і ці дві номінації додаються як складники загальної кількості пропріальних одиниць.

Однакові номінації різних денотатів є омонімами й аналізуються, як у попередньому випадку: ім'я і прізвище *Сашко*, прізвище та ім'я по батькові *Богданович*.

Однакові номінації об'єктів, які належать до однієї групи, кваліфікуються як багатозначні слова і рахуються лише один раз. Наприклад, 174 057 українців має прізвище *Мельник*, 142 200 – *Шевченко*, 125 548 – *Бойко*; половина киянок 1967 року народження мають імена *Олена*, *Ірина*, *Світлана*, *Тетяна* і *Наталія*. В усіх цих випадках рахується лише одна пропріальна одиниця.

Для підрахунків загальної кількості власних назв запроваджено коефіцієнт полісемії, який, наприклад, становить для прізвищ 2400.

Зауважимо, що кількість пропріативів різних розрядів нами подається уже з урахуванням вказаних показників.

По-четверте, з метою забезпечити певну об'єктивність у визначенні обсягів українського ономастикону, ми розглядаємо окремо кількість його складників, і лише тоді говоримо про чисельність всієї сукупності пропріативів. Оскільки на сьогодні немає єдиної структури онімного простору української мови, використаємо для цього денотатно-номінативну систематизацію онімної лексики, за якою всі власні назви поділено на онімні поля і підполя, сектори і підсектори, сегменти і підсегменти, елементи і піделементи [див.: 3–5]. Зважаючи на те, що таких структурних компонентів нараховується більш ніж дві тисячі, підсумовувати будемо переважно найбільш вагомі групи номінацій.

Перше онімне поле складають вітоніми, тобто найменування об'єктів живої природи: людей (антропоніми), тварин (зооніми), рослин (фітоніми) і міфічних об'єктів (міфоніми).

Інформацію про кількість таких онімів ми брали з праць вітчизняних учених, а також із численних сайтів в Інтернеті (їх настільки багато, що неможливо перерахувати у списку використаних джерел).

Звичайно, найбільш поширеними, дослідженими й вагомими для етносу є власні найменування людей. Основна кількість таких номінацій – це прізвища, прізвиська, псевдоніми, катойконіми й етроніми; менш поширені особові імена, імена по батькові і прецептороніми (власні назви посад і почесних звань).

Однак найбільше фіксується антропоформул, поки що офіційно в Україні – трикомпонентних типу «прізвище + ім'я + ім'я по батькові» (*Марія Іванівна Пентилюк, Микола Іванович Степаненко*). Сьогодні в Україні мешкає 42,5 мільйони людей, однак, на нашу думку, сюди слід додати ще 8,5 мільйона українців, які проживають за межами нашої держави. Крім цього, задокументовано (зокрема, за даними переписів і реєстрів) ще близько 200 мільйонів антропоформул (наприклад, 1897 р. – 35 мільйонів; 1931 р. – 81,195 мільйона; 1998 р. – 36 мільйонів в Україні і 9,6 мільйона за кордоном). Таким чином, із врахуванням коефіцієнтів динаміки і багатозначності, кількість таких пропріальних одиниць становить близько 200 мільйонів, і це є однією з найбільших груп у складі українського ономастикону.

Безперечно, не всі антропоформули можна вважати складником мови, оскільки такі конструкції переважно були невідомі широкому загалу. На нашу думку, лише близько 50 000 антропоконструкцій можна віднести до тих, що функціонують у мові.

Близько половини українців мають або мали прізвиська, які, проте, практично ніде офіційно не реєструються, функціонуючи лише в мовленні. Врахувавши коефіцієнти динаміки (1,3) і багатозначності (5, оскільки значна частина прізвиськ є сімейними), а також наявність такої форми найменування у 60 % українців, встановлюємо кількість прізвиськ у межах 6,630 000 (*Гарукало, Пуштити*).

Зафіксовано більш ніж 10 000 псевдонімів (*Кузьма, Остап Вишня*), до яких слід додати орієнтовно стільки ж кличок (псевдо) діячів ОУН і УПА (*Балай, Дубовий*), а також воїнів, які беруть участь в ООС (*Албанець, Кіпер*); насправді ж таких пропріативів значно більше, однак високий рівень полісемії. На нашу думку, у мові залишається до 2 000 псевдонімів, а решта функціонують лише в мовленні.

На основі співвіднесення з географічними назвами виокремлюються катойконіми, яких реєструємо майже 30 000 (це назви мешканців міст і сіл: *миньківчанин, одесит*, а також низки регіонів: *полицук, слобожанець*).

Понад 660 носіїв мають 10 000 українських прізвищ (*Андрієвський, Устенко*); ще орієнтовно стільки ж вказаних антропономінацій має менше фіксацій (*Їохна, Ставнійчук*).

Етроніми (всього близько 6 000 номінацій) – це назви народів і народностей (*білорус, українець*), племен (*поляни, тиверці*) і родів (рід *Чорного Ворона*), проте останні в Україні практично не трапляються.

Серед 563 чоловічих (*Андрій, Олександр*) і 456 жіночих (*Наталія, Олена*) імен (усього зафіксовано більш ніж тисячу таких антропонімів) продуктивністю виділяється лише їхня невелика частина, причому склад так званих модних імен протягом досить нетривалого періоду може суттєво змінюватися.

У межах однієї тисячі визначається і кількість імен по батькові: чоловічих (*Антонович, Степанович*) та жіночих (*Володимирівна, Миколаївна*).

Катойконіми, прізвища, імена та імена по батькові (всього майже 58 000 найменувань) – це елементи мови і мовлення.

Прецепторонімами, яких теж виявлено близько 800, є власні назви керівних посад насамперед держави (*Президент України, Голова Верховної Ради України*) та почесні найменування («Герой України», «Заслужений гірник України»).

Зооніми переважно фіксуються у мовленні: загальна кількість таких номінацій досить висока, оскільки 57 % українців тримають свійських тварин, серед яких переважають кішки (*Васько, Мурка*) і собаки (*Рябко, Тарзан*); також періодично клички отримують дикі тварини: як у зоопарках, так і на

волі. Засвідчено певний перелік таких іменувань, тому загальна кількість зоонімів, на нашу думку, становить десь близько 3 мільйонів лексем.

Натомість фітоніми в прямому значенні менш поширені (за нашими підрахунками, можливе існування до 30 000 онімів), причому такі назви вузькорегіональні (*Мамина черешня, Степанова яблуна*), і лише окремі номінації загальновідомі (*Кармалюків дуб, Любомудр*).

Також виокремимо вітотовароніми, якими є найменування як сортів рослин (близько 60 000), так і порід тварин (понад 2 000). Усі ознаки пропріальних одиниць мають назви плодівих дерев, наприклад, яблунь («*Північний сигнал*», «*Яблучний спас*»), груш («*Десертна*», «*Етюд Київський*»), слив («*Зарічна рання*», «*Червона куля*») чи вишень («*Шоколадниця*» «*Шпанка*»); зернових культур: пшениці («*Богдана*», «*Подольська*»), гречки («*Вікторія*», «*Роксолана*»), рису («*Бомба*», «*Валенсія*»), а особливо квітів: до 20 000 назв троянд («*Анжеліка*», «*Оксфорд*»), 8 000 гладіолусів («*Афродіта*», «*Золота симфонія*»), 3 550 лілій («*Албані*», «*Сорбет*»), 2500 тюльпанів («*Блек Джекс*», «*Верона*») тощо, а також порід корів («*Голитинська*», «*Костромська*»), коней («*Будьонівська*», «*Шведка*»), кролів («*Аляска*», «*Сірий велетень*»), свиней («*Беркширська*», «*Миргородська*») і т. д.

Досить нечисленні міфоніми, серед яких виокремлюються власні назви богів, тобто теоніми (до 300 – як язичницьких: *Перун, Ярило*, так і християнських: архангели *Гавриїл* і *Михайл*), і найменування дійових осіб легенд, переказів, міфів тощо, тобто фабулоніми (до 500: *Вій, Коцій Безсмертний*).

Із прецепторонімів, зоонімів, фітонімів і міфонімів лише близько 5 000 номінацій можна віднести до тих, що побутують у мові.

Завершуючи квантитативну характеристику вітонімів, зазначимо, що в мовленні українців активно побутують й іншомовні номінації об'єктів живої природи, передусім антропоформули (до 3 000, і це переважно номінації керівників держав, спортсменів, митців тощо: *Дональд Трамп, Криштіану Роналду*), іншомовні імена (до 300, які почали використовуватися і для іменування новонароджених в Україні: *Гаррі, Елізабет*), псевдоніми (до 500: *Марк Твен, Пеле*), прецептороніми (до 100: *Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй, Президент Європейської комісії*) і міфоніми (до 400, серед яких давньогрецькі: *Зевс, Прометей*; римські: *Еней, Плутон*; єгипетські: *Анубіс, Птах* та інші номінації: *Анубіс, Будда*). Іншомовні зооніми, фітоніми, імена по батькові, прізвиська, катойконіми практично відсутні, а вітотовароніми й етроніми увійшли до складу національного ономастикону. Також зазначимо, що вказані іншомовні пропріальні одиниці варто кваліфікувати як належні до сегмента мови.

Загалом вітонімів нараховується понад 209 795 000, з них у мові побутують майже 120 000 власних назв об'єктів живої природи.

Наявність такої сукупності власних назв і практично щоденне їх збільшення унеможливають комплексне дослідження цієї групи лексики вручну, без застосування електронних засобів. На нашу думку, варто поєднувати два шляхи аналізу – укладання словників та створення українського ономастичного корпусу.

Безумовно, лексикографічне дослідження онімного матеріалу уже має чимало напрацювань, адже наявні словники і довідники українських імен, прізвищ, псевдонімів, міфонімів, етронімів, катойконімів тощо, однак практично відсутні зібрання прізвищ і зоонімів.

На особливу увагу заслуговують ті оніми, які характеризуються етнокультурною знаковістю. Вдалою спробою опису таких пропріативів є створений В. В. Жайворонком словник-довідник «*Знаки української етнокультури*» [див.: 1], що вміщує близько 10 000 лексем, з яких безпосередньо пропріальної лексики стосуються 714 слів: 105 антропонімів (окремих чоловічих і жіночих імен, прізвищ та імен відомих в Україні осіб, назв етносів і деяких посад тощо), 207 міфонімів (імен язичницьких, християнських і деяких інших богів та святих, а також низки номінацій казкових і міфічних об'єктів). Зазначимо, що в оновленому словнику-довіднику «*Антологія знаків української етнокультури*» (2018 р.) В. В. Жайворонком практично не змінив кількості статей, присвячених пропріальним одиницям.

На нашу думку, з поданого переліку ґрунтовного опису в друкованому або електронному вигляді (з енциклопедичною інформацією про носія найменування і детальною лінгвістичною характеристикою) потребують:

– антропоніми (як імена, так і прізвища, псевдоніми, етніоніми, а також окремі номінації керівних посад, вагомі для української і світової історії; в цілому антропоконструкції повинно бути значно більше);

– міфоніми (язичницькі, християнські та інші теоніми, частково – найменування міфічних істот, яких все-таки має бути трохи менше, ніж це визначено в словнику-довіднику «Знаки української етнокультури», тому що етнокультурним концептом не можуть бути лексеми, практично невідомі для більшості носіїв української мови).

Така інформація повинна стати складником енциклопедичного видання «Українські власні назви», що дозволить сформулювати у читачів науково достовірну інформацію про онімний простір нашої мови.

Що стосується ономастичного корпусу, то вітоніми, безперечно, обов'язково фіксуватимуться в текстах, які будуть до нього включені, однак через специфіку своєї семантики не будуть виконувати ключової ролі. Водночас у цьому зібранні має бути інформація про всі 120 000 найменувань об'єктів живої природи, які визначені нами як такі, що побутують у мові або мові і мовленні паралельно.

Список використаної літератури

1. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
2. Карпенко Ю. О. Власні назви / Ю. О. Карпенко // Українська мова : Енциклопедія. – 2-ге вид, випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 83–84.
3. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 374 с.
5. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник / М. М. Торчинський. – К. : Міленіум, 2010. – 237 с.

Торчинский М. Н. Количественная характеристика собственных названий объектов живой природы.

Аннотация

В статье определено ориентировочное количество названий объектов живой природы, квалифицированных нами как витонимы. Подсчеты проводились на основе денотатно-номинативной систематизации проприальных единиц. Согласно ей, к этому онимному полю принадлежат личные имена – антропонимы, клички животных – зоонимы, имена растений – фитонимы и номинации мифических объектов – мифонимы. Установлено, что это одна из самых больших групп онимов в украинском языке. количество которых составляет более 200 000 000.

Ключевые слова: антропоним, витоним, денотатно-номинативная структура ономастикона, зооним, имя собственное, количественная характеристика, мифоним, фитоним.

Torchynskiy M. M. Quantitative characteristic of proper names of wildlife's objects.

Summary

The article defines the approximate number of proper names of wildlife's objects, which we qualified as vitonyms. Calculations were based on denotatno-nominative systematization of proper names. According to the systematization, personal names – anthroponyms, which are recorded more than 200 000 000; nicknames of animals – zoonyms (nearly 2 million), plant names – phitonyms (up to 100 000) and the names of mythical objects – mifonyms (over a thousand) belong to this onym field. It has been established that this is one of the largest groups of onyms in Ukrainian, their number is over 209 million.

Additional criteria, that affect the quantitative characteristic of the onomasticon, are described in detail: dynamics coefficient, chronological index, accounting for the phenomena of polysemy, homonymy and synonymy, first of all attention to the main structural variety of proper names.

Two ways of using vitonym are suggested in the conclusions: as part of the onomastic dictionaries and as a component of the onomastic forum.

In the future, it is planned to establish the number of own names belonging to other onymfields, such as ergonyms, ideonyms, cosmonyms, pragmatonyms and toponyms, as well as to find out the total number of proprietary units of the Ukrainian language.

Key words: anthroponym, denotative-nominative structure of onomasticon, proper name, zoonym, mifonym, phitonym, quantitative characteristic, vitonym.

Умрихіна Л. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українознавства
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
E-mail: lvum77@ukr.net

ОНТОЛОГІЯ ІМПЕРАТИВА ЯК МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ

У статті представлено компонентний склад семантики імператива, розкрито роль кожного з них у формуванні змісту імперативного висловлення, звернено увагу на сутнісний характер імператива, визначено специфіку провідних компонентів аналізованого модального значення, запропоновано дефініцію імператива як модального значення.

Ключові слова: імператив, модальність, ірреальність, каузативність, потенційність, волітивність, апелятивність, прескриптивність.

Потракування імператива в сучасному мовознавстві позначено численністю підходів до вивчення, термінологічними розбіжностями й неоднозначними інтерпретаціями. Описуючи семантику цього складного лінгвістичного явища, мовознавці неоднаково розглядають параметри його змістового наповнення, зважаючи на роль різних семантичних компонентів як головних факторів формування імперативного значення. Так, наприклад, Н. І. Поройкова до основних інтегральних семантичних ознак імператива відносить спонукальність, безпосереднє звернення до адресата й футурально-презентну перспективу [10, с. 26]. І. С. Андрєєва акцентує на важливості таких ознак семантичної структури імператива, як залежність мовця від адресата, його зацікавленість у дії і надання можливості вибору [1, с. 125–127]. Н. В. Перцов виокремлює компонент «сигналізація», що відображає безпосередній психологічний зв'язок між свідомістю мовця й повідомлюваним фактом, зважаючи на експресивність (або емоційність) як потужний фактор формування імператива. Дослідник посилається на висновки В. Граб'є про експресивність імператива: «Завдяки використанню імператива мовець досягає більшої експресивності повідомлення, виражає своє суб'єктивне» [8, с. 89]. О. Л. Даскалюк виокремлює в компонентній структурі семантики імператива адресованість, волевиявлення, спонукування, каузацію, потенційність, повинність/необхідність, бажаність [6, с. 87], які К. О. Бортун вважає прагматично синонімічними, об'єднуючи їх за критерієм «апелятивність» [4, с. 66]. О. О. Крашеніннікова говорить про елімінацію семи «бажаність» через несумісність із наявним у семантиці імператива компонентом «примусшення», проте існує й протилежна думка щодо віднесеності бажаності до загальної семи волевиявлення, на що звертає увагу В. П. Попова [9, с. 20]. М. Б. Бергельсон вводить поняття «комунікативний контроль», що слугує опертям для диференціювання різних модальних значень: оптатива та імператива [2, с. 15–16].

Відмінність поглядів на семантику імператива спричиняє проблему визначення його лінгвістичного статусу, віднесеності до певного рівня мовної організації, дефініції співвідносних понять і термінів, як-от: імперативні конструкції, імперативні речення, імперативні висловлення, імперативне значення. Тож актуальним є питання змістової специфіки імператива з огляду на значущість певних параметрів його семантичної структури у формуванні унікального лінгвістичного явища.

Мета статті – виявлення сутнісного характеру імператива як суб'єктивно-модального значення.

Імператив як лінгвістичне явище тісно пов'язаний із категорією модальності, оскільки репрезентує одне з її значень. Модальністю вважають функціонально-семантичну категорію, яка виражає відношення висловлення до дійсності, зокрема, суб'єктивну кваліфікацію повідомлюваного (І. Р. Вихованець, М. У. Каранська, К. Ф. Шульжук, В. М. Ярцева). Завдяки модальності в реченні відображено те, якою мірою суб'єктові ситуації властива та чи інша ознака. Серед різноманіття буттєвих ситуацій, здатних бути представленими в реченні, спостерігаємо ціле коло відношень предиката до дійсності різного ступеня достовірності. Так, поряд із реально відтвореними ситуаціями існують зафіксовані в реченні ситуації нереальні, такі як необхідні, вірогідні, бажані. Отже, маємо протидію двох планів у сфері модальності: реальності та ірреальності.

Як зазначає І. Р. Вихованець, «специфіка речення як основної синтаксичної одиниці виявляється у сукупності обов'язкових суб'єктивних значень, у яких реалізується комунікативний намір мовця, передається його ставлення до відображуваного в реченні фрагмента дійсності» [5, с. 117]. Суб'єктивна модальність установлює тип відношень між модальним суб'єктом та пропозицією взагалі. Визначальною серед таких обов'язкових суб'єктивних значень є модальність речення, тобто «передаваний мовцем стосунок змісту речення до дійсності: характеристика повідомлюваного як реального або ірреального» [5, с. 117]. Їх єдність забезпечує своєрідність предикативного значення кожного окремого речення, що так само слугує його комунікативній функції, забезпечуючи процес мовних взаємин.

Виражаючи об'єктивне значення ірреальності, висловлення з імперативним модальним значенням передають абстраговані від реальної дійсності ситуації, представляючи їх ментальне допущення на заміну реальній дійсності. Модальним суб'єктом при цьому виступає мовець, який є джерелом оцінювання дійсного стану речей, розцінюючи певну ситуацію як необхідну й можливу. Додавання «суб'єктивного компонента» до відображуваного об'єктивного світу зумовлює перенесення картини реальності у віртуальну площину – у світ суб'єктивного сприйняття певної ситуації, яка на момент мовлення виявляється принципово можливою для здійснення. Позначені відносно більшою роллю суб'єктивного фактора, імперативні висловлення представляють не просто констатацію певної ірреальної ситуації, а відбивають інтенцію мовця щодо перетворення ірреальності в реальність. Через оголошення власного волевиявлення мовець намагається каузувати здійснення названої ситуації, інакше, спричиняє можливість перетворення одного стану речей на інший.

Апелюючи до конкретного адресата (потенційного діяча), суб'єкт волевиявлення розглядає його як такого, що здатний виконати названу дію й тим самим посприяти реалізації факту дійсності. Результатом прямого волевиявлення мовця, за його задумом, повинен стати збіг пропозиційного змісту його висловлення з реальністю. Використання імператива з метою спонукання адресата до виконання дії, названої у вжитому для регулювання його поведінки висловленні, по суті, вже орієнтовано на потенційність здійснюваного в близькій або далекій перспективі. Пропозиційний зміст імперативного висловлення й полягає в тому, що адресат виконає у майбутньому деяку дію. Отже, імперативні висловлення виражають ірреально-потенційне модальне значення, інакше, реальність в перспективі, або, за словами О. В. Бондарка, «реальність у перспективі» [11, с. 80].

Як зазначає Т. А. Нестеренко, ознака потенційності, що виходить за межі ірреальної модальності, відіграє суттєву роль у внутрішній структурі імперативної ситуації. На думку дослідниці, потенційність зосереджена в змісті імперативного волевиявлення: «імперативна ситуація має передумови перетворення поки що ірреального стану речей у такий, що, за задумом мовця, може чи повинен стати реальним унаслідок спричиненої мовцем (каузованої) дії», оскільки «зміст імперативного волевиявлення містить направленість на перехід певного ірреального становища в реальне», а «це передбачає, що в ситуації з погляду мовця існує можливість, необхідність чи бажаність такого перетворення» [7, с. 150].

Своєрідний поворот подій від ірреальності до реальності, що є помітною рисою змісту значної кількості модальних значень (на що звертає увагу Т. В. Шмельова [15, с. 86-87]), зокрема, імперативного, дозволяє мовознавцям говорити не про «чисту» ірреальність, а про динаміку переходу (дійсного або віртуального) від ірреальності до реальності [11, с. 77]. Визначення характеру імперативних висловлень як ірреально-потенційний означає, що каузована ситуація, представлена ними, теоретично здатна стати реальною в дійсності.

Визначальним семантичним компонентом імператива вважають волітивність – ознаку, пов'язану з волевиявленням мовця, що є певною мірою джерелом виникнення імперативного висловлення. Загалом, у витоках будь-якої мовленнєвої діяльності лежить мотив, який має емоційно-вольову природу. Людські волевиявлення – це феномен нашої мови й нашої мовної свідомості. Зовнішній світ у всіх його проявах залишається невичерпним джерелом бажань і прагнень особистості. Кожний мовний індивідуум як центральна фігура мовленнєвого спілкування, формуючи продукт власної психічної діяльності у вигляді фрагменту бажаної картини світу, регулює процес переходу інформації – від індивідуального світу почуттів і думок до зовнішнього – шляхом її ретрансляції через вербалізоване виявлення волі. Волевиявлення при цьому передбачає спрямовану мисленнєво-мовленнєву діяльність особистості, показниками активності якої є вольовий імпульс,

мотивація, прагнення, намір, вплив на поведінку адресата. Волевиявлення як обов'язковий компонент семантики імператива фіксує саме ситуацію вольового впливу з боку мовця на адресата мовлення.

Спрямування вольового впливу мовця – ініціатора перетворення фрагменту дійсності – на потенційного виконавця цього перетворення передбачає адресованість висловлення. За такої мовленнєвої інтеракції комунікативні ролі чітко розподілені. Мовець, або суб'єкт мовлення, виступає одночасно адресантом висловлення й каузатором перетворення дійсного стану речей на затребуваний. До того ж він є прескриптором, оскільки здійснює вплив на співрозмовника. За словами Л. А. Бірюліна, основна функція імператива полягає не в описі (дескрипції) певного стану справ, поведінки чи результатів цієї поведінки, а в розпорядженні цієї поведінки (прескрипції) [3, с. 28].

Адресат-співрозмовник або слухач, отримуючи мовленнєвий імпульс від адресанта, автоматично стає реципієнтом певної інформації, або акцептором, оскільки приймає її. Окрім того, він одночасно є суб'єктом потенційної дії, або потенційним агенсом, оскільки адресант покладає на нього роль виконавця названої ситуації.

Імператив, обумовлюючи ситуацію прямого спілкування, виявляє іманентну ознаку його семантики – апелятивність, що близька за змістом до адресованості, але не є абсолютно тотожною. Діалектика імператива полягає в його одночасній функційній співвіднесеності та взаємообумовленості: презентуючи конкретний зміст волевиявлення мовця, імператив разом із тим виконує роль мовленнєвого акту, спрямованого на виконання висловленого, що відбувається через процес безпосереднього звернення до адресата. Метою апельованого висловлення є спонукання до виконання дії, а очікувана мовцем реакція полягає в тому, щоб адресат виконав каузовану дію.

Важливим аспектом адресованості в імперативній ситуації є елемент активного впливу на співрозмовника (безвідносно до волі потенційного діяча). Очевидною видається авторитетність позиції мовця, зацікавленого в зміні перебігу подій, відносно до залежного статусу адресата. Відповідно до зауважень Л. А. Бірюліна, прескриптивний зміст імперативних висловлень визначається відношеннями в момент спонукання між двома особами, перша з яких зобов'язує іншу (не)виконати каузовану дію [3, с. 32]. Імперативні висловлення, виявляючи зобов'язувальний характер, тим самим спричиняють порушення кордонів незалежності слухача. Недарма загальновідомими є комунікативні обмеження щодо використання таких висловлень у представників окремих комунікативних культур, наприклад, у англійців, які цю форму спілкування розцінюють як зухвале вторгнення в особистий простір. За висновками дослідників, мовець, використовуючи імператив, первісно ставить себе вище за співбесідника, опускаючи його на більш низьку статусну позицію [16, с. 71-72].

М. Б. Бергельсон звертає увагу на комунікативний контроль в імперативній ситуації і на ступінь «авторитетності» мовця в очах адресата: «Чим вище авторитетність, тим повніше контроль і тим менше мовець зважає на свободу волі адресата, тим менше він сприймає її як окрему автономну особистість» [2, с. 15-16].

Істинна імперативність покликана сприяти здійсненню задуманого передусім в інтересах адресанта. Імператив не вказує на ступінь готовності потенційного виконавця до здійснення затребуваного, наказаного, не інформує про наявність у адресата бажання виконувати назване, про здатність, спроможність його до здійснення. Імператив сигналізує передусім про певне співвіднесення уявлюваної ситуації з такою, яка б могла задовольнити потреби відправника мовлення, а тому видається йому необхідною, потрібною, важливою, придатною до спонукання.

Отже, аналіз лінгвістичного феномену імператива, основу формування якого складають явища, первинно пов'язані з антропоцентричною категорією волі, дозволяє розглядати його як важливий засіб впливу на поведінку інших людей. Семантика імператива обумовлена його специфічним функційним призначенням, яке полягає у спонуканні до виконання дії. Основними конститuentами імперативної семантики можна вважати ірреальність, потенційність, волітивність, адресованість, апелятивність, каузативність, прескриптивність. Імператив – суб'єктивно-модальне значення, суттю якого є уявлювана, проте передбачувана (ірреально-потенційна) ситуація, на реалізації якої акцентує мовець (суб'єкт волевиявлення), каузуючи її засобом апельовання (безпосереднього звернення) до адресата (потенційного виконавця).

Аналіз семантичних відтінків основного імперативного значення та їх диференційних ознак з огляду на провідні фактори формування й вираження становить перспективу подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Андреева И. С. К вопросу о функционировании форм повелительного наклонения в современном русском языке / И. С. Андреева // Функциональный анализ грамматических категорий. – Л. : ЛГПИ, 1973. – С. 123-137.
2. Бергельсон М. Б. Проблема контроля в побудительных высказываниях / М. Б. Бергельсон // Функционально-типологические аспекты анализа императива. Семантика и прагматика повелительных предложений / [ред. Л. А. Бирюлин, В. С. Храковский]. – М.-Л., 1990. – С. 13-18.
3. Бирюлин Л. А. Императивы в акте речи / Л. А. Бирюлин // Лингвистические исследования. Грамматические категории в разносистемных языках. – М. : Наука, 1985. – С. 28-36.
4. Бортун К. О. Статус і функційно-семантичні особливості імператива в граматичній системі української мови / К. О. Бортун // Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. – 2015. – № 1-2. – С. 46-52.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
6. Даскалюк О. Л. Семантико-граматична характеристика імператива сучасної української мови: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Даскалюк Оксана Любомирівна. – Чернівці, 2006. – 206 с.
7. Нестеренко Т. А. Імперативні ситуації: їхні ознаки, структура, склад / Т. А. Нестеренко // Філологічні студії. – Вип. 13. – 2015. – С. 147-155.
8. Перцов Н. В. К проблеме инварианта грамматического значения (Императив в русском языке) / Н.В. Перцов // Вопросы языкознания. – 1998. – № 2. – С. 88-102.
9. Попова В. П. Средства выражения модального значения "волеизъявления" в английском и русском языках: сопоставительный аспект: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Попова Валерия Петровна. – Краснодар, 2000. – 148 с.
10. Поройкова Н. И. К характеристике семантической структуры ситуации побуждения / Н. И. Поройкова // Функциональный анализ грамматических аспектов высказывания: Межвуз. сб. науч. тр. – Л., 1985. – С. 25-35.
11. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
12. Типология императивных конструкций / [ред. Храковский В. С.]. – Санкт-Петербург : Наука, 1992. – 300 с.
13. Шевчук І. Л. Формально-граматична і функційно-семантична стратифікація імперативних конструкцій в українській мові XVI-XVIII ст.: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Шевчук Інна Леонідівна. – Київ, 2005. – 205 с.
14. Швидка Н. В. Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Швидка Надія Валентинівна. – Слов'янськ, 1998. – 172 с.
15. Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и проблема модальности / Т. В. Шмелева // Актуальные проблемы русского синтаксиса / [ред. К. В. Горшкова]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 78-101.
16. Cheepen C., Monaghan J. Spoken English: a practical guide / C. Cheepen, J. Monaghan. – L.; N. Y. : Pinter Publishers, 1990.

Умрихина Л. В. Онтология императива как субъективно-модального значения.

Аннотация

В статье представлен анализ семантической структуры императива, определена специфика его содержательного наполнения, обращено внимание на ведущие факторы формирования уникального модального значения, предложен взгляд на проблему толкования этого сложного лингвистического явления.

Ключевые слова: *императив, модальность, ирреальность, потенциальность, каузативность, волеизъявление, апеллятивность, прескриптивность.*

Umrykhina L. V. The ontology of the imperative as a subjective-modal meaning.

Summary

The great variety of approaches to the Imperative, the ambiguity of the interpretation of its semantics and numerous terminological differences determine the relevance of a detailed study on a component structure modal meaning of the Imperative, taking into account key factors of its formation.

The objective of the article is to identify the essential nature of the Imperative as a subjective-modal meaning.

The article presents an analysis of the semantic structure of the imperative, determines the specifics of its contents, focuses on the key factors in the formation of an unique modal meaning, and offers a new view on the problem of interpreting of this complex linguistic phenomenon.

The Imperative is a subjective-modal meaning, the essence of which is an imaginary, but a irreally-potential situation, on the realization of which the speaker (the volitive subject) emphasizes, causing it as a means of appealing (a direct appeal) to the addressee (a potential performer). The main structural components of the Imperative semantics, which define its specific character, can be considered: irreality, potentiality, volition, addressability, appeality, causality, prescriptivism.

The analysis of semantic nuances of the major imperative meaning and their distinctive features, considering key formation and expression factors, determines the perspective of our further research.

Key words: *imperative, modality, irreality, causality, potentiality, volitionality, appeality.*

Царалунга І. Б.,
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: tsaralungainna@ukr.net

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ XVII СТ.

У статті схарактеризовано синтаксичну будову Виживівської актової книги XVII ст. Звернуто увагу на особливості вираження головних і другорядних членів речення, використання односкладних синтаксичних конструкцій, застосування прямої мови. Як засоби ускладнення речень вжито дієприкметникові і дієприслівникові звороти, відокремлені приклади, однорідні й уточнювальні члени речення.

Ключові слова: Виживівська актова книга, синтаксис, речення, синтаксичний зв'язок, пряма мова.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства посилилася увага до проблем історичного розвитку української мови, зокрема, до питань формування синтаксичної будови української мови. Історичному вивченню синтаксису української мови присвячені праці О. Потебні, О. Шахматова, С. Тимченка, С. Смаль-Стоцького, А. Москаленка, О. Безпалька, І. Слинька, М. Пещак та ін.

За цілком слушними висновками І. Слинька, «...синтаксична система української мови, споріднена в своїй основі з іншими східнослов'янськими мовами, деякими рисами вимальовується як архаїчніша, принаймні у процесі свого становлення і розвитку» [4, с. 206]. Відтак у контексті діахронічних досліджень важливого значення набуває опис синтаксичних особливостей важливих українських писемних пам'яток, до яких можна зарахувати і Виживівську актову книгу XVII ст., створену в м. Вижива (сучасне с. Нова Вижива Старовиживівського р-ну Волинської обл.) [1].

Виживівська актова книга зберігається в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ). У ній на 420 аркушах записані справи, розглянуті виживівським урядом від 1599 до 1684 року. Написана на північно-західних українських теренах пам'ятка канцелярійного стилю староукраїнської мови увібрала давні традиції ділового письменства і нові графіко-орфографічні елементи, відобразила тогочасний писемний узус і місцеве народне мовлення. Проте синтаксична будова рукопису ще не була опрацьована лінгвістами [2; 4].

Мета нашої статті – схарактеризувати синтаксичну будову Виживівської актової книги XVII ст. Матеріал для дослідження складають понад 100 справ пам'ятки, записаних у різні роки створення рукопису.

Синтаксична організація досліджуваного середньовічного манускрипту відображає процеси розвитку і становлення староукраїнського синтаксису. Низка особливостей зумовлена функціональним характером тексту – офіційно-діловим стилем.

Багатством форм вирізняються присудки. В актових справах ужито чимало простих дієслівних присудків: Іванъ Козорезикъ... созналь до книг нинешних мискихъ вижевских 141 (в ілюстративному матеріалі вказуємо номер аркуша у пам'ятці, курсивом записуємо надрядкові літери – *І. Ц.*); Катерина... указала тастаменьтъ мужа своего Левка 163; я, Анъдреи... сознаю и подаю половицю добръ своих 149 зв.; я мужеви своему Хведкови и потомкови его тыи крунътъ дарую вѣчными часы 155; тая третина спадает на брата моего Трохима 164; россудится со мною предъ нелицемѣрными и правдивыми судиею 165; осмая частъ плеча, которая конъчится подъ рику 187 зв. Найвні складені дієслівні присудки: мает жона моя жити до живота своего 164; що мы, урадь мѣскии... записати розказали 214 та ін.; складені іменні присудки: отецъ мой, небожчик, никому ничего не зостав винен 48; и печатанъ естъ печатю мѣсцькою 164 зв.; жебы не былъ порушонъ для ламаня 182; ихъ зезнае до книгъ мѣскихъ было записано 203 тощо.

Для вираження минулої дії при присудках часто вживається дієслово-зв'язка, зокрема в 1 ос. одн.: ижъ продалъ есми властного кгрунъту своевольного морьковъ два 35 зв.; и поступилъ есми пану Ярошови Нециевичови 153; и вола... его власного стративъ есми 159; у 1 ос. мн.: которыи-то спадок... продали есмо 49; а для лѣпшеи вѣры и роздѣлу нашего сполне упростили есмо люди добрыхъ 181; мы... неомѣнну

угоду отримали єсмо 191 зв.; у 3 ос. одн.: Аньдреи Устьянович за позволенемъ брата своег... выклад золотых *єст* заплатил 278. Немало прикладів, у яких дієслово-зв'язка опущене, насамперед, у 3 ос. одн.: и просиль *Петръ* 35 зв.; отець мой... принял в дом свои Ивана Наумовича себе за зятя 149; мужъ мой небожчик отказал братови своему Хведкови 154 зв.; а то из *Сербином* Павлович[*єм*], которыи менял з нами на дерево новое 166; жебы тоє Савка... не шькодовал вѣчными часы 184; част свою, що на мене приналежала 192; 3 ос. мн.: що они на прозбу мою учинили 165; Супрунь Гарашько поспол из жоною свое сознали до книгъ 185 зв.; Миско Иванович и дочка его Просимя просили уряду 193 зв. тощо.

Прості речення загалом невластиві мові пам'ятки. Можна виділити поодинокі двоскладні речення: Мы, уряд мескии, слышачи его милости пана Яроша Нецевича зезнане явѣне, приняли и до книгъ вписали для дальшей памяти 168 зв.; Конъчесе под мокърець тен моркъ 183; Що мы, уряд, слышачы зезнане их обох, росказалисмо до книгъ записати 257 та ін.

Помітна особливість синтаксису Вижківської актової книги – поширення односкладних синтаксичних конструкцій, зокрема означено-особових речень: чинимо явно и визнаваемъ тым нашимъ вечистымъ записом 152 зв.; Теперь ненешимъ записомъ вечистымъ нашимъ ствержаемъ, мѣсцькимъ вижевскимъ земскимъ, позволяемъ до книгъ записаць тенъ терьминъ слово в слово 183 зв.; безособових речень із дієслівними формами на *-но*: Писано у Вежви року и дня, звышь мянованого 142.

У пам'ятці активно вживаються номінативні речення. Найчастіше трапляються приклади з назвами документів, зокрема зі словом *справа*: *Справа* Васка Лесюковича року тысячного шестьсотного шестнадцатого мсяца февральа двадцят осмого дня 36; *Справа* Воицеха Дембског[o] 47; *Справа* его милости пана Яроша Нецевича и его пани мальжоньки Палании Мотовиловьки 168 та ін. (див. Рис. 1).

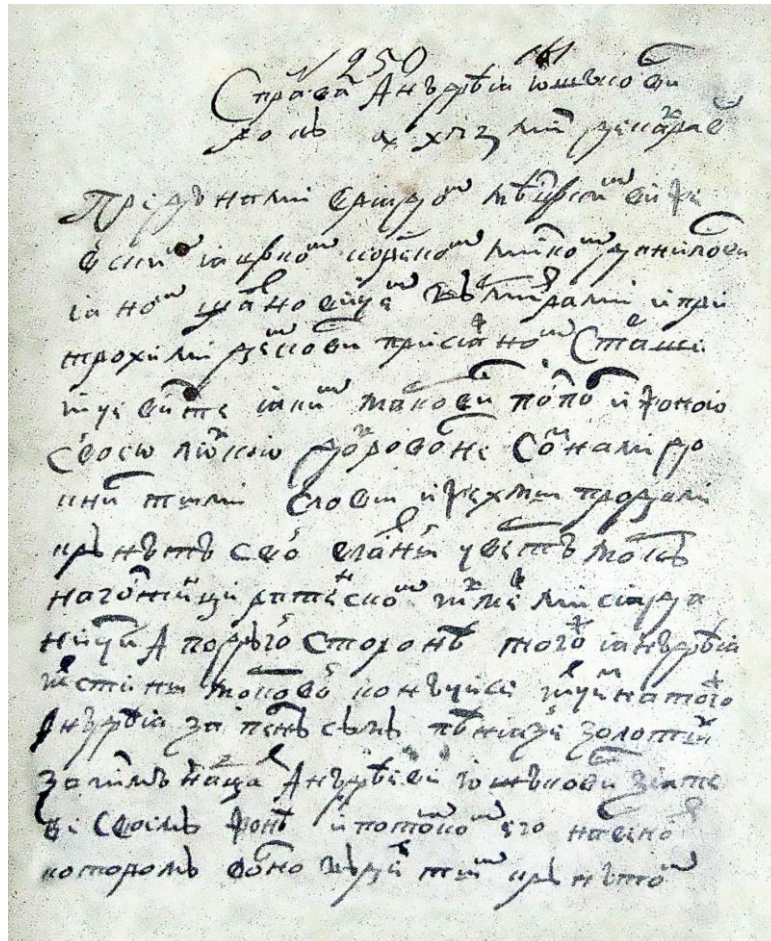

Рис. 1

Речення часто мають ускладнену будову. У текстах вживаються дієприкметникові звороти, здебільшого із дієприкметниками минулого часу : предал круньтъ свои власныи, никому ни в чем не заведенныи 140, моркъ целыи, ...збудованыи обмеж Тимоша Надворника 144, часть свою власную дедичную в Хотиню, волную, ни в чим никому не заведеную, ани жодним записом никому не записаную и од брати моих оддилену 152 зв., в котором року, выш назначонымъ 164, и придал нам

золотыхъ шестнадцат сумы готовои, руками отличоныхъ 166, добръ наших, позосталыхъ по отцу нашемъ 181, крунъты наши отчистые, ...никому ни в чемъ з обохъ сторонъ не заведеные 191 зв., продал половицю огорода застѣнъку, купно свое от Хведора Ништа, правом моим мнѣ от Ништа записаное 278; рідше – теперішнього часу: теды волно Матфѣеви Сачкович тым крунътом, у мѣстѣ лежачом, ...шаповати 175, пускаем доброволне крунътъ, дом, стоячи на немъ 182 зв., полморька, лежачая за морком объеж Веремея Калениковича 191 зв.

Характерною особливістю ділового стилю староукраїнської мови є **дієприслівникові звороти**, поширені у Вижівській актовій книзі: ставши очевисте, Васко Низ, мещанин вижевский, поспол из жоною своею созналъ тыми словы 140, продали крунътъ свои властныи... отдаляючи себръ его крєвныхъ 180, а Пєтрь, стоячи на вряде, на то позволилъ 192, продали дом свои з пляцем, ...уступуючи прав своих вечистыхъ 277, продал єсми // полпляця ...за пєвную и готовую суму пѣнзєи за тридцят золотыхъ и за пят, оставуючи волность близким и крєвным своимъ тую суму отложить за тую прєрєчоную половицю пляця 278.

До ускладнювальних засобів синтаксису Вижівської книги належать **відокремлені прикладки**, репрезентовані чи не у кожній справі пам'ятки. Часто вони вживаються при назвах осіб: перед нами, Андреемъ Романовичемъ, воитом 35 зв., перед нами, ... Ярмолем Корєчкомъ, Пархомомъ, рядскими 35 зв., Тимошъ Танъчичъ, мещанинъ вижевский 36, Иванови Наумович[у], зятєви ихъ 148 зв., ижъ отецъ мои, небожчикъ Ярмол, славноє памєти, принял в дом свои Ивана Наумовича себе за зятя 149, при Степану Кузмич, посполитом 161 зв., мнѣ, рабу божому Лєвку Дємковичу 163, Есипъ а Хаскєл, арендари вижевский, доброволне сознали 180, Харко, брат Кузми Сєньдиковича 186 зв., Яномъ Пневским, воитом мяста Вижєвы 213, справа его милости пана Яна Пневського, пана воита 212 зв., пред нами, Яномъ Пневскимъ, воитом миста Выжєвы, его королєвськой милости 213 зв., а Ивану, меншему брату 251.

Однорідні члени речення є важливим засобом детального відтворення описуваних подій: постановивъшися очевисте, устєне, явне и добровольне, вызналъ 36, и вже будєтъ вольно тому Васкови тот пляц ... продати, дати, даровати, и, кому хотячи, замєнити, и на вечность продати 36, волно ему будєт мѣти, держати, и спокоинє уживати, и пожитков своих привлащати, и ку налєшим пожитком своим оборачати, отдати, продати и якналєпши розумѣючи шаповати 145, даровал ... половицю добръ своих, которые ему налєжат докумєнтами и записами сознаными, якъ лежачу, такъ и рухому, крунъты, морки, застѣнъки, плєци, будованія 149, продал єсми вѣчность пану Ярошови Нециєвичови и малжонце его ... с полми, и з сыножатми, и дубровами, и з лєсами, и з пчолами, и з дєревои бортнымъ 152 зв., а для лѣпшеи вѣры и роздѣлу нашого сполне упросили єсмо люди добрыхъ и вѣрыгодныхъ, то єст Яцѣка Корєчка, и пана Сємена Кузмича, и Терєшѣка Лилисєєвича, и Веремея Калениковича, посполитого 181.

Уточнювальні члени речення знаходимо зрідка: продалъ єсми властныи кгрунът свои... славетному Васкови Лєсюковичови, мещанину вижєвскому, ему самому, жонє, детємъ и потомькомъ его 36, предъ нами, врядом мєсцьким вижевским 140 зв., часть морка объеж самого того Анѣдрєя, з другое стороны мене самого, Якима 148, предал крунъ (!) свои властныи, ни в чемъ никому не заведыныи, то єст чвєртъ плєца, то єст сяножятъ (!)..., алє крунътъ волныи, тилко сяножат 177, и просили, абы тоє очевисто доброволне зознанє их было принято и до книгъ записано, што єсть записано, ∞ и женѣ Катєрини 277 зв.

Трапляється **означення, віддалене від означуваного слова**, у постпозиції стосовно нього: Тепєрь нєнєшимъ записомъ вечистымъ нашимъ ствєржаємъ мѣсцькимъ вижевскимъ зємскимъ, позволяєм до книгъ записаць тєнь тєрѣминъ слово в слово 183 зв.

Виявляємо в тексті книги поодинокі залишки колишнього звороту «давального самостійного»: А иж мнѣ, будучи знавєжєня божого хоробою зложоньми и лѣтами подошлым, будучи вєжє ближшимъ ку смєрти, а нежєли ку здоровью (!), и будучи єщє за доброи памєти и розуму спєвного, росправуючи жону свою Катєрину остатнею волею своею на убогои маєтно[с]ти моєи и на вшєлякихъ косподарствахъ своихъ и добрахъ лежачихъ и рухомыхъ... 163 зв.

Часто застосовується **пряма мова**, коли потрібно дослівно передати сказане на уряді: сознала до книгъ мєсцькихъ вижевскихъ тыми словы, єжъ я, маючи по мужу своеємъ небожчику Трохими ... добръ

наших набытыхъ, которые мне отказал остатнею волею своею, которому и я часу теперешного мужеви своему второму Хведькови и потомкови его отказую // и дарую всѣ добра свое 154, чиню явно и визнаваю сим моим тастаменьтом и записом вечистым остатнею волею своею 163 зв., с котрого крунъту квитиємся: ани я сам, ани жона моя, ани потомки наши не маем повставати 176, Я, Янь Зимницький, посполъ и жоною своею Марушською Предзятковичовою Зимницькою признаем тым нашим добровольнымъ сознанием 183 зв., А я, Хведько Нишьтъ, изъ жоною своею Оленою мовчати маемъ вечными часы 202 зв.

Вживівська книга репрезентує складні речення з усіма видами синтаксичного зв'язку. У багатьох документах виклад справи подається суцільним текстом, так що речення не вичленовуються (див. Рис. 2), проте вживання сполучників сурядності і підрядності дає змогу виділити мовні одиниці з відповідними видами синтаксичного зв'язку.

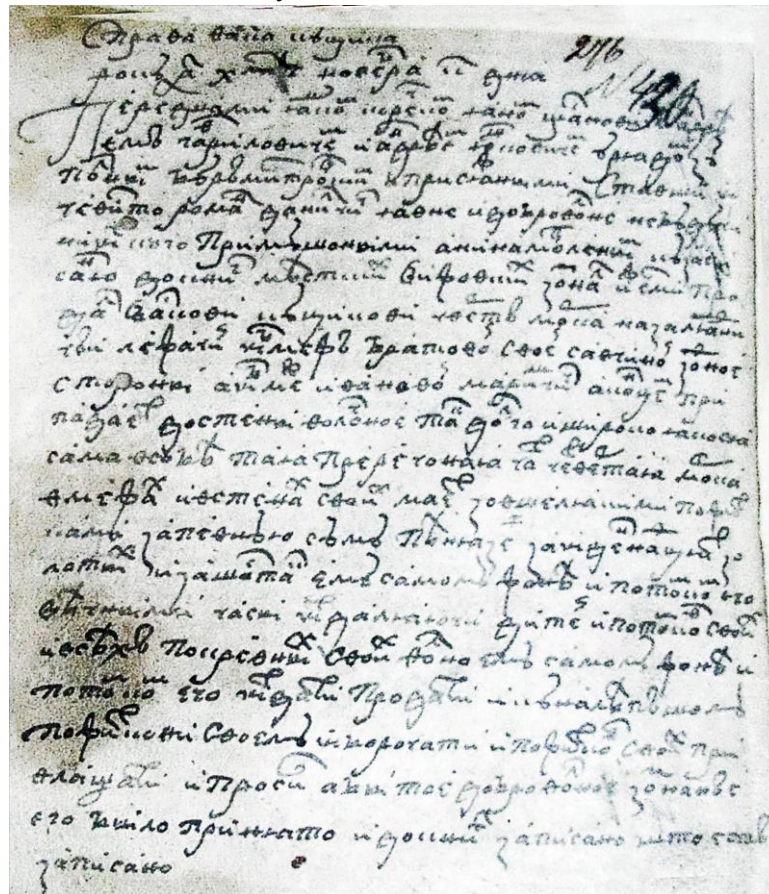

Рис. 2

Як засіб **складносурядного зв'язку** використовуються сполучники *а, але*: *иж-емь // предав Штепанови Вшолковскому Руднику крунъть свои власныи, ... а сестра моя ведьлугъ терьмину протокулного вырокъ учинила 167; А роль морька през будованя там же Романови уставуем, а напротивку того морьку Романова и Яцкова по полморка оставили есмо Савку 181 зв.; в котроум-то нашои даровизне жадьные крєвные наши не маюут ему в том прєшъкоды чинити, але спокоюне маєт держати и уживати вѣчными часы 190 зв.*

Складнопідрядний зв'язок найчастіше простежується у компонентах речень:

підрядних **означальних** зі сполучниками і сполучними словами *которыи, што* та ін.: *предал... отчизну мою, ктора на мене приналежала 140 зв., даровал дочку свою и зятія свого Ивана Наумовича вѣчными часы половицю добръ своих, которые ему належат документами и записами сознаными 149, а то из Сєрбином Павлович[ем], которыи менял з нами на дерево новое 166, часть крунъту, што на нас приналежала 175 зв., морькъ цѣлыи, ... на ко // тором стодола стоит 181 зв.;*

підрядних **з'ясувальних** зі сполучниками і сполучними словами *жебы, абы* та ін.: *и просиль Васко, жебы тая его купля вечистая была записана до книг 36, Чинимо явно и визнаваем тым нашим вечистым записом и добровольнымы // кождому, кому бы того потреба вѣдати 152, О шьто просили Тишько и Яцько, абы ием тоєо сознание было принято менованого Лукаша, и жоны его, и потомком ихъ 176;*

підрядних **обставинних місця** зі сполучником *где*: а з другою сторони того *ж Тимаша*, где ли и *ест* належачоє до тои волоки 160 зв.;

підрядних **обставинних мети** зі сполучником *жебы*: А тодма того, жебы не был порушоныи для ламаня будуньку морькъ, лежачии подле выпусту мѣсцького, Романови и Яцькови, маот собѣ сполно роздилит по полморка на гостинцу Ковелским обмеж Сенька Матфеевича 182;

підрядних **обставинних умови** зі сполучником *если* та ін.: А если бы хто в том ему, в том купне перешькожати алибо якую трудность задавати, теди я, алиб жона моя, алибо потомокъ мои в каждом праве своим кошътом засту[пити] повинень буду 184; А хъто бы мѣль сѣс мои нинѣшии добровольныи тастаментъ и запис вечистыи мѣль (!) касовати або нарушити, россудится со мною пред нелицемѣрным и правдивым судиею на страшном суди Хствым 165.

Оскільки речення часто не виокремлюються, то можна навести чимало фрагментів тексту з **різними видами синтаксичного зв'язку**: А конецъ того морку отъ выгонъ, которые подыле речки Бережницы, а починасе одъ дороги, которая идетъ межи Подварки Ковалевич 142 зв.; Волно будетъ Васкови, жонѣ и потомкомъ его, с которой сплудил, из жоною своею Васею, отдаляю тихъ потомковъ небожчика Дмитра Дуньчека, бывшего мужа еи, бо за власную суму и набыте себе купил 153 зв.; копца два, которые я сам казалъ усыпати: одинъ копець отъ мѣсцькихъ стѣны, а другии копець отъ валовъ мѣсцькихъ 184; Мы сами, и жоны, и потомки едины на другога наступовати не маемъ, але каждыи своего маемъ постерегати подъ закладомъ заруки копьдесятъ на урядъ мѣсцькихъ до скрынки мѣсцькоє, мѣла бъ которая сторона слова омылити 192; Когда *ж* презъ росказъ пновь бурмистровъ слудзе мѣсцькому было росказане, жебы троекротъ волавъ на ратушы ведьлугъ звычайу мѣсцького, за которымъ обьвольваньемъ жадеи зъ близкихъ и крѣвныхъ не одѣзвансе 259 зв. та багато інших.

Отже, аналіз синтаксичної будови Вижвівської актової книги XVII ст. відобразив основні процеси розвитку і становлення староукраїнського синтаксису, а також засвідчив, що низка особливостей зумовлена функціональним характером тексту – офіційно-діловим стилем. Багатством форм вирізняються присудки: прості дієслівні присудки, складені дієслівні і складені іменні присудки. Прості двоскладні речення загалом невластиві мові пам'ятки, натомість численні односкладні синтаксичні конструкції: означено-особові, номінативні речення. Почасті речення ускладнюються дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами, відокремленими прикладками, однорідними й уточнювальними членами речення. Часто застосовується пряма мова. У багатьох документах виклад справи подано суцільним текстом, так що речення не вичленовуються, проте вживання сполучників сурядності і підрядності дає змогу виділити мовні одиниці з відповідними видами синтаксичного зв'язку.

Подальші дослідження синтаксичної будови українських писемних пам'яток доповнять історичний синтаксис української мови новими висновками про розвиток синтаксичних конструкцій і синтаксичних зв'язків різних видів, про особливості формування синтаксичної системи сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Акти Вижвівської міської книги XVII ст. / Інститут української мови НАН України ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка ; Хмельниц. нац. ун-т ; Центр. держ. іст. арх. України у м. Києві [підгот. до вид. І. Б. Царалунга] ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2015. – 170 с.
2. Мазурик Ю. Городище доби пізнього середньовіччя в с. Нова Вижва на Волині / Ю. Мазурик // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні / ред. кол.: Д. Я. Телегін (відп. ред.), О. М. Титова (заст. відп. ред.) [та ін.]. – Вип. 15. – К., 2006. – С. 183–185;
3. Слинко І. І. Історичний синтаксис української мови / І. І. Слинко. – К. : Вища школа, 1973. – 215 с.
4. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року : у 2 т. / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1984–1986. – Т. 1. – С. 189.

Царалунга І. Б. Синтаксические особенности Вижвической актовой книги XVII века.

Аннотация

В статье характеризуется синтаксическая структура Вижвической актовой книги XVII века. Обращается внимание на особенности выражения главных и второстепенных членов предложения, использование односоставных синтаксических конструкций, применение прямой речи. В качестве средств осложнения предложений использованы причастные и деепричастные обороты, обособленные приложения, однородные и уточняющие члены предложения.

Ключевые слова: Вижвическая актовая книга, синтаксис, предложение, синтаксическая связь, прямая речь.

Tsaralunga Inna. Syntactic features of Vyzhva register of the XVII century.

Summary

The article characterizes the syntactic structure of Vyzhva Register of the XVII century. The analysis of the materials of the monument depicted the main processes of development and formation of the old Ukrainian syntax, and, also, showed that a number of features are due to the functional nature of the text – the official-business style.

Predicates are notable for the richness of forms: Simple Verbal Predicates, Complex Verbal and Compound Nominal Predicates. Simple two-member sentences in general are uncharacteristic for the language of the monument, one-member syntactic constructions such as definite personal, nominative sentences are common instead. Partly, the sentences are complicated by participial and verbal adverb phrases, loose appositions, homogeneous parts of sentence and parenthetic clauses. The direct speech is often used. In many documents, the presentation of the case is worded in the form of continuous text, so that the sentences are not distinguished, but the use of co-ordinating and subordinating conjunctions makes it possible to distinguish the linguistic units with the corresponding types of syntactic relation.

Further research on the syntactic structure of Ukrainian written monuments will complete the historical syntax of the Ukrainian language with new findings on the development of syntactic structures and syntactic relations of various types, on the peculiarities of the formation of the syntactic system of the modern Ukrainian language.

Key words: Vyzhva Register of the XVII century, syntax, sentence, syntactic relation, direct speech.

УДК 81`367.335:82-32

Черниш Л. З.,

кандидат філософських наук, доцент

Національного університету «Львівська політехніка»

E-mail: lilia.chernysh@ukr.net

ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІРОНІЇ ЯК СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ У ТВОРЧОСТІ ЙОЗЕФА РОТА

У статті йдеться про іронію як функціонально-комунікативну особливість творів та стилю Йозефа Рота. На прикладі оповідання «Начальник станції Фальмерайер» продемонстровано, як за допомогою іронічних висловлювань автор вміє передає всю драму людської долі, що є особливістю твору. Крім того, у статті наведена своєрідна класифікація іронії як за функцією, так і за формою.

Ключові слова: іронія, самоіронія, стилістичний прийом, іронічне зображення, функціонально-комунікативна особливість.

Світ літератури, уявний світ чи світ реальний? Світ письменників-класиків чи світ письменників літературного модернізму? Світ правдивий чи світ іронічний, а, можливо, саркастичний? Де відчуває себе сучасний читач у зоні комфорту? Можливо, філософію життя легше сприймати через призму гумору, сатири, карикатури, пародії або іронії? Адже саме іронія передає негативні події в позитивному ракурсі. Саме іронія надає твору, його змісту експресивну виразність та стилістичну особливість. Автор одночасно і демонструє своє ставлення до героя, до ситуації, й, або зменшує значимість того чи іншого персонажу, або надає читачеві право самому вирішувати цю значимість за допомогою іронії. Питання іронії є актуальним сьогодні і було актуальним раніше. Адже явище іронії досліджували такі вчені, як: Н. М. Берновська, С. І. Походня, Р. А. Семків, Я. Ельсберг.

Актуальність даного дослідження полягає у визначенні функціонально-комунікативних особливостей такого мовленнєвого явища як іронія, за допомогою якої виокремлюється як особливість стилю, так і комунікативна гнучкість мовленнєвого жанру.

Метою нашої статті є продемонструвати унікальність використання іронії, її функціональні та комунікативні особливості в іронічному зображенні розвитку подій художнього твору і його лінгвістичних відмінностей.

Іронія, як словосполучення, має одночасно і функціональну, і комунікативну функції. «Можливо, комунікативна функція відіграє більшу роль, ніж функціональна, тому що комунікативний підхід до тлумачення словосполучення потребує розгляду його поведінки в реченні, а не просто виокремлення з його структури» [1, с. 502].

Функціональний же підхід до вивчення мовно-стилістичних явищ передбачає розгляд функцій, які вони виконують у різних сферах спілкування. Іронії притаманна як комунікація, так і функціональність тією чи іншою мірою.

«Іронія у творі може відноситись до окремих персонажів; письменники часто використовують її для створення характеру. Через іронію можна передати авторське судження про дійсність у цілому» [4, с. 205]. Іноді не завжди зрозуміло, до якої саме форми відносить автор відповідну іронію, можливо, ця іронія є змішаної форми. Як відомо, іронія за функцією може бути *комічна*, де наявне висміювання когось-небудь або чогось-небудь і гумор (у тому числі й чорний); *сатирична*, у якій акцент надається ідеалізованим моментам, за допомогою яких є спроба виправлення соціальних недоліків шляхом їх висміювання; *трагічна*, де завжди присутні певні драматичні наслідки, де об'єкт висміювання є жертвою обставин і заслуговує співчуття; *нігілістська*, яка спрямована на те, щоб посварити об'єкт висміювання, тому що він не виправдовує надій і, як наслідок, потребує певної опіки; *скептична* – автор прагне до того, щоб висловити свою недовіру об'єктом висміювання. Він бере до уваги мінливість і невизначеність світу. Система цінностей також піддається сумніву.

Окремий вид іронії – це *радикальна іронія*. Таку іронію ще можна назвати «іронією безладу». Автор використовує її для того, щоб змінити життя героя.

Одним із видів іронії, що відрізняється за формою, є *самоіронія*. Це іронія, спрямована тільки на себе. Її метою є висміювання власних вад, власної особистості. Часом автор за тих чи інших обставин представляє самого себе, свій характер, свою долю, висміюючи її, іронізуючи з себе за допомогою власне самоіронії. Саме такою за формою і можна вважати іронію у творі Йозефа Рота. Адже іронія – доволі індивідуальний прийом кожного автора. Мабуть, за прізвиськом автора, який використовує у своєму творі іронію, можна навіть класифікувати іронію, у тому числі й іронію одного із творців європейського літературного модернізму Йозефа Рота. Іронічне зображення сучасності та героїв у його творах можна пояснити, власне, пошуком тої зони комфорту, яка визначає пошук між реальним та уявним життям. Адже Йозеф Рот найкраще описує трагічні характери за допомогою іронії. З її ж допомогою автор підкреслює моральну відповідальність героя за ті вчинки, які він здійснює у своєму житті, і за які відповідає перед своєю совістю.

Саме таку відповідальність покладає автор на героя оповідання «Начальник залізничної станції Фальмерайер» («Stationschef Fallmerieier»). Іронія – саме той прийом, який відображає всю трагічність як долі самого начальника станції, починаючи від його посади та сімейного становища, так і ситуації цілому, яка відображає стосунки двох закоханих...

Комічну, для прикладу, іронію, знаходимо вже на початку твору в наступному реченні: «Er heiratete, kurz nachdem er seinen Posten auf der Station L. an der Südbahn, kaum zwei Stunden von Wien entfernt, angetreten hatte, *die brave und ein wenig beschränkte, nicht mehr ganz junge Tochter eines Kanzleirats aus Brünn*» (він одружився... *зі слухняною і трошки обмеженою, вже й не зовсім юною...*). Прикладом же сатиричної іронії є речення: «Er hatte einen Sohn erwartet. Es lag in seiner Natur begründet, einen Sohn zu erwarten und *die gleichzeitige Ankunft zweier Mädchen als eine peinliche Überraschung, wenn nicht als eine Bosheit Gottes anzusehen*» (*одночасна неочікувана поява двох дівчаток виявилась обтяжливою несподіванкою, якщо не Божою карою*).

Далі автор описує життя головного героя за допомогою вже трагічної іронії: «An Fallmerayer, der zweimal täglich mit leuchtend roter Kappe grüßend auf den Perron trat, rasten die Expreszüge hemmungslos vorbei; *sie degradierten beinahe den Stationschef zu einem Bahnwärter*» (...*поїзди...*, які *принижували начальника станції до звичайного пасажира*). У реченнях: «Und der «Süden» war für den Stationschef mehr als lediglich eine geographische Bezeichnung. *Der «Süden» war das Meer, ein Meer aus Sonne, Freiheit und Glück*» (*Південь*)...*був морем, морем сонця, свободи і щастя*) та «Einen Urlaub hatten sie nicht. Ihr ganzes Leben war ein einziger Urlaub. So weit man sah – weit und breit – *hatten die reichsten Leute der Welt auch keine Zwillinge; besonders nicht Mädchen*» (...*також багатії не мали близнюків, особливо дівчаток*) помічаємо сатиричну іронію, яка передає прагнення до ідеального світу начальника станції і в цьому вбачаємо водночас і трагізм.

У наступних двох прикладах автор описує руки графині і руки дружини, де маємо комічну іронію в обох випадках: «Das Angesicht selbst leuchtete, ein nasses, silbernes Angesicht, im zauberhaften Wechsel von Flamme und Schatten. Die langen, weißen Hände lagen über dem Pelz, regungslos auch sie, *zwei wunderbare Leichen*» (...*руки...наче два прекрасних трупа*) та «Als er nun sah, *mit welcher gleichgültigen Händen Frau Klara den Brief der Fremden entfaltete*, kamen ihm auch die fremden Hände

der Fremden in Erinnerung – so, wie er sie zum erstenmal erblickt hatte, über dem Pelz, regungslose Hände, zwei schimmernde, silberne Hände» (І коли він побачив, з якими байдужими руками пані Клара...).

Сатирична іронія в реченні: «Frau Fallmerayer verfehlte nicht, stolz auf ihren Mann zu sein – aber erst in der Stunde der Abfahrt. Sie unterdrückte die Tränen. Ihre blauen Augen waren erfüllt von bitterem Pflichtbewußtsein» (...бути гордою своїм чоловіком, але лише в моменти від'їзду) поєднується з комічною в наступному: «Und überhaupt: die reichen Leute waren es erst, die den Süden nach dem Süden brachten. Ein Beamter der Südbahn lebte ständig mitten im Norden» (А службовець південної залізниці жив постійно на півночі).

«Über seiner Kanzlei, im ersten Stock, tobten die Zwillinge, wie gewöhnlich; er hörte ihre trippelnden, kindlichen und dennoch ein wenig brutalen Schritte» (...він чув їхні... дитячі і все-таки дещо брутальні кроки).

Трагічні події, описані в наступних реченнях, зображені автором знову ж таки за допомогою трагічної іронії: «Und jeder von ihnen war in dieser Stunde begeisterter Soldat. Jeder zugleich auch ein trostloser Vater, ein trostloser Sohn. Fallmerayer allein schien es, daß ihn der Krieg aus einer aussichtslosen Lage befreit hatte. Seine Zwillinge kamen ihm gewiß bedauernswert vor. Auch seine Frau. Gewiß, auch seine Frau» (...Лише тільки Фальмерайеру здавалось, що війна звільнила його від безвихідної ситуації. Звичайно йому було шкода своїх близнюків. І свою жінку. Звичайно ж, його жінку).

«Er hatte das Gefühl einer unendlichen Dankbarkeit gegen das Schicksal, das ihn in den Krieg und hierher geführt hatte» (У нього було відчуття нескінченної вдячності долі, яка привела його на війну і сюди).

«Jeden Morgen, jeden Abend segnete er den Krieg und die Okkupation. Nichts fürchtete er mehr als einen plötzlichen Frieden. Nie mehr Frieden auf Erden» (Кожного ранку, кожного вечора благословляв він війну і окупацію. Нічого не боявся він більше, ніж раптового миру. Ніколи більше миру на землі).

Комічна іронія в наступному реченні виражена всього двома словами, що не зменшує самої суті іронії: «Die Revolution kam. Der Oberleutnant und Liebhaber Fallmerayer hatte sie keineswegs erwartet» (Лейтенант і коханець зовсім її не чекав).

І на завершення оповідання знаходимо трагічну іронію, яка підсумовує весь твір, що пронизаний трагізмом: «Man rollte den Grafen wie eines der vielen Gepäckstücke den Perron entlang» (Графа везли вздовж перону, як одну з валіз).

Спостерігаючи за тим, як автор за допомогою іронії передає весь імовірний трагізм існування начальника станції, починаючи від його одруження на дещо обмеженій і не зовсім молодій особі, народження двох дівчаток, що є чи не карою, і закінчуючи поверненням додому неповносправного графа Валевського, якого порівнює з предметом меблів, можна визначити не тільки своєрідний іронічний стиль автора, але й наважитись виокремити свого роду «іронію Рота», яка характеризується сукупністю і комічної, і сатиричної, і трагічної іронії в одному творі, що, у свою чергу, визначає перспективи дослідження даного питання, як і творчості Йозефа Рота в цілому.

Список використаної літератури

1. Всеволодова М. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка : учебник / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
2. Петрова О. Г. Ирония и разные типы комического в художественном тексте. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.конференция.com.ua/pages/view/349
3. Походня С. І. Мовні види і засоби реалізації іронії / С. І. Походня. – К. : Наукова думка, 1989. – 127 с.
4. Семків Р. Іронічна структура. Типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2004.
5. Roth J. Stationschef Fallmereier. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gutenberg.spiegel.de/buch/die-legende-vom-heiligen-trinker-und-andere-erzahlungen-4265/2>.

Черныш Л. З. Функционально-коммуникативные особенности иронии как стилистического приема в творчестве Йозефа Рота.

Аннотация

В статье речь идет об иронии, как функционально-коммуникативной особенности произведений и стиля Йозефа Рота. На примере рассказа «Начальник станции Фальмерайер» продемонстрировано, как при помощи иронических высказываний автор умеет передать всю драму человеческой судьбы, что и является особенностью произведения. Кроме этого, в статье представлена своеобразная классификация иронии как по функциям, так и по форме.

Ключевые слова: ирония, самоирония, стилистический прием, ироническое изображение, функционально-ироническая особенность.

Chernysh L. Z. **Functional-communicative features of irony, as a stylistic acceptance of the work of Joseph Root.**

Summary

The article discusses irony, as a function-communicative feature of Joseph Root's works and style. The example of the story, «Chief of the Falmareier Station», demonstrated how, with the help of ironic statements, the author is able to convey the entire drama of human fate, which is a feature of the work. In addition, in the article a peculiar classification of irony is given in terms of functions and form.

The relevance of this study is to determine the functional and communicative peculiarities of such a linguistic phenomenon as irony, which distinguishes itself as a feature of style, as well as the communicative flexibility of the speech genre.

The purpose of this article is to demonstrate the uniqueness of the use of irony, its functional and communicative features in the ironic image of the development of events of the work of art and its linguistic differences.

Irony in the work may belong to individual characters; writers often use it to create character. Through irony, you can pass the author's judgment on the reality as a whole. Sometimes it is not always clear to which form the author attributes to the irony, perhaps this irony is a mixed form.

Key words: irony, self-irony, stylistic approach, ironic image, functional and ironic peculiarity.

УДК 81'42-811.161.1

Ющишина О. М.,
старший викладач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: fanuwka@i.ua

**ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНІ ФАКТОРИ, ЯКІ ВПЛИВАЛИ НА ФОРМУВАННЯ
АНТРОПОНІМІЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ**

Статтю присвячено детальному екстралінгвальному аналізу антропонімів. Визначено такі екстралінгвальні чинники, що відіграли важливу роль у становленні прізвищевої системи Центральної Хмельниччини і сприяють її подальшим змінам, як-от: культурний, економічний, політичний, динамічність соціальних процесів, зокрема міграція населення, етнічний склад, особливості ландшафту, фауни і флори, традиції називання дітей, роль жінки і чоловіка в суспільстві.

Ключові слова: антропонім, прізвище, прізвищева система, екстралінгвальні фактори.

Зазвичай вивчення антропонімів, зокрема прізвищ, супроводжується виокремленням екстралінгвальних критеріїв, які впливали на їхнє формування і є важливими для розуміння первинної семантики досліджуваних одиниць.

Екстралінгвальні фактори – це чинники, які не мають прямого зв'язку з лінгвістичними обставинами творення оніма та прізвищ зокрема. М. М. Торчинський зазначає, що чітко простежуються такі основні блоки аналізу пропріальної лексики – 1) номінативний; 2) етимолого-словотвірний; 3) функціональний; 4) квалітативно-денотатний; 5) стилістичний; 6) екстралінгвальний [8, с. 290].

Антропонімісти вказують на екстралінгвальні чинники під час творення прізвищевих назв і прізвищ та констатують їхнє незаперечне значення [1; 3; 4; 5; 7; 10]. Однак досі не було дослідження, присвяченого детальному екстралінгвальному аналізу антропонімів.

Метою статті є вивчення екстралінгвальних факторів, які впливали на формування антропонімії Центральної Хмельниччини. Досягнення поставленої мети є можливим за умови виконання таких завдань: визначити екстралінгвальні фактори, проаналізувати їхній вплив на прізвища і проілюструвати прикладами.

При вивченні походження і значення прізвища реального денотата екстралінгвальними чинниками слугуватимуть основні біографічні дані про особу (час і місце його народження, національність, освіта тощо), а також лінгвопсихологічна характеристика носія прізвища, наявність відомих тезок, фіксування в художній літературі тощо [див.: 9, с. 340]. Якщо ж потрібен системний синхронний і діахронний аналіз прізвищевої системи певного регіону, то особливістю екстралінгвального підходу буде врахування культурного, економічного, політичного життя суспільства, динамічності соціальних процесів, зокрема міграції населення, етнічного складу, особливостей ландшафту, фауни і флори досліджуваної території, традицій називання дітей, ролі жінки і чоловіка в суспільстві. Усі ці фактори відіграли важливу роль у становленні прізвищевої системи Центральної Хмельниччини і сприяють її подальшим змінам.

З огляду на все вищесказане детально аналізуємо екстралінгвальні фактори, що вплинули на формування антропонімії Центральної Хмельниччини.

Політична історія і розвиток багатьох країн світу великою мірою визначаються саме етнічним складом населення. У зв'язку із цим особливу роль має вивчення етнічної структури, динаміки кількості населення й етнічних процесів серед українського народу (власне українців і національних меншин).

При дослідженні етнічної структури використано переписи населення в Російській імперії (1897 р.), СРСР (1926, 1959 і 1989 рр.) і незалежній Україні (2001 р.). Пропонуємо таблицю зі зведеними даними аналізу динаміки національного складу України [див.: 11, 12]:

Національність	1897 р.	у %	1926 р.	у %	1959 р.	у %	1989 р.	у %	2001 р.	у %
українці	2442819	80,93	459525	80,20	1452859	90,11	1374749	90,35	1339331	93,9
поляки	69156	2,29	58511	10,21	70068	4,35	36693	2,41	23005	1,6
євреї	369306	12,24	46470	8,11	19050	1,18	10323	0,68	1410	0,1
росіяни	98984	3,28	5956	1,04	61589	3,82	88018	5,78	50686	3,6
білоруси	–	–	365	0,06	–	–	–	–	2750	0,2

Історичні міграційні процеси, що були притаманними для Поділля, зокрема Хмельницької області, спричинили появу прізвищ, в основі яких відбиті назви осіб за їхньою етнічною належністю: *Білоруський, Мазур, Мазуренко, Мазурець, Мазуркевич, Москаленко, Москалик, Москалюк, Москаль, Поляк, Полякевич, Поляков, Українець* тощо.

За сучасним зоогеографічним положенням Хмельницька область належить до Європейської лісостепової зоогеографічної зони Дніпро-Галицької округи Волино-Подільського лісостепового зоогеографічного району та Подільсько-Тернопільської степової дільниці. Волино-Подільський зоогеографічний район займає східну частину західного регіону України і є типовим лісостеповим, у якому господарська діяльність людини проявляється особливо рельєфно. Подільсько-Тернопільська степова зоогеографічна дільниця охоплює лівобережжя Дністра нижче від впадання в нього Золотої Липи та дністровське правобережжя, захоплюючи північні райони Молдови. Характерною рисою цієї дільниці є наявність торфового рельєфу, стрімких, позбавлених рослинності, урвищ по берегах річок, розгалужених балок, платоподібних вододільних просторів [6, с. 107]. Усе це вплинуло на формування орніто-, педо-, іхтіо- та теріофаун Хмельницької області.

Фауна Хмельниччини представлена: 1) ссавцями – борсуком, вовком, горностаєм, зайцем, їжаком, кабаном, козулею, кротом, куницею, ласкою, лисицею, лосем, русаком, тхором, хом'яком тощо; 2) птахами – вороною, галкою, горлицею, горобцем, гускою, деркачем, дроздом, дятлом, канюком, качкою, костогризом, круком, куликом, ластівкою, лунем, пастушком, перепелом, посмітюхою, пугачем, рябчиком, синицею, сичем, совою, сорокопудом, сорокою, чайкою, чорнишем, шпаком; 3) земноводними – жабою, ропухою; 4) плазунами – гадюкою; 5) комахами – кліщем, клопом, коваликом, комаром та ін. [див.: 6].

Усі фаунономінації відбиті у прізвищах жителів Центральної Хмельниччини: *Борсуков, Вовк, Горностай, Зайченко, Їжак, Кабанюк, Кротович, Куницький, Ласко, Лис, Лосев, Русак, Рябчик, Тхір, Хом'яков; Воронич, Галка, Горлецький, Горобенко, Гусев, Деркачук, Дроздовський, Дятлов, Канюка, Качур, Костогриз, Круковський, Куликов, Ластовецький, Луньков, Пастушок, Перепелиця, Посмітюх, Пугачов, Рябчик, Синицький, Сич, Сова, Сорокопуд, Сорокін, Чайковський, Чорниш, Шпак; Жабчик, Ропушка; Гадючка; Кліщ, Клопук, Ковалик, Комаренко*. Відзначаємо перевагу орнітофаунономінацій.

Хмельницька область має досить густу гідрографічну сітку. У річках завжди були поширені бички, білуга, карась, короп, лин, лящ, окунь, сом, тарань, тріска тощо [див.: 6]. Ці лексеми теж мотивували прізвища: *Бичок, Білуга, Карасевич, Коропій, Линюк, Лященко, Окуневський, Сомик, Таранюк, Тріска*.

Формування флори та рослинності пов'язане з льодовиковим і післяльодовиковим періодами, з міграціями рослин, які відбувалися протягом антропогену. Ліси вкривають понад 13 % території Хмельницької області. Основна частина лісових масивів зосереджена у поліській частині, де вони займають близько 40 % лісовкритої площі. У межах інших географічних районів територія під лісом набагато менша і приблизно становить: у Придністров'ї – 17 %, Подільському Побужжі – 15 %,

північному Поділлі – 12 % від загальної лісовкритої площі. Найбільш поширені деревні лісові породи: береза, бук, верба, вишня, граб, груша, дуб, липа, осика, сосна, черешня, явір, ясен. У чагарниково-трав'яному покриві переважає бузина, верес, волошка, гвоздика, горошок, зеленчук, калина, костриця, ліщина, мох, синяк, терен, фіалка, цибуля, шафран [див.: 6].

Лексеми на позначення цих рослин знаходимо в антропоніміконі Центральної Хмельниччини: *Березовий, Буковський, Вербич, Вишнюк, Грабовський, Грушик, Дубін, Липка, Осика, Соснівський, Черешня, Яворський, Ясенко; Бузитар, Верес, Волошка, Гвоздицький, Горошнюк, Зеленчук, Калинович, Кострицький, Ліщинський, Мох, Синяк, Теренчук, Фіалковський, Цибульський, Шафранський*.

Вищевказані особливості ландшафту Хмельницької області зумовлюють наявність прізвищ на позначення осіб за місцем походження або проживання їхнього першоносія: *Балкін, Глинський, Глиняний, Грунтковський, Долинський, Долинчук, Заболотний, Задорожний, Зарічний, Зарічний, Лісовий, Лісовський, Луковський, Нагорічний, Новосад, Підгородецький, Пісоцький, Побережний, Поліський, Просторний, Рідколіс, Садовець, Садовий, Степовий, Яровий, Ярчук*.

У Центральній Хмельниччині багато прізвищ походить від назв, пов'язаних із професією чи родом занять людей.

Система цих лексем відбиває економічне життя суспільства, зокрема промисловість, ремесла, сільське господарство, торгівлю та інші види діяльності мешканців Центральної Хмельниччини, тим самим формуючи наші уявлення про стан розвитку певних галузей регіону. Проаналізувавши видання «Історія міст і сіл Хмельниччини», у якому вперше об'єднано відомості про усі населені пункти сучасної Хмельниччини Юхимом Сицінським і Миколою Теодоровичем, подаємо перелік ремесел, які були поширені в селах Волочиського, Летичівського і Хмельницького районів: бджільництво, грабарство, ковальство, стельмаство, столярство, теслярство, ткацтво, хліборобство, чумацтво, шевське ремесло тощо [див.: 2] – і знайшли своє відображення у прізвищевій системі досліджуваного регіону (*Бортник, Грабар, Копач, Кравчик, Кучер, Кушнір, Лановий, Мельник, Муляр, Огородник, Пасічник, Пекарчук, Сівак, Столярник, Сукач, Теслюк, Ткачук, Тютюник, Фурман, Чоботарьов, Швець, Шинкар*).

Ще потрібно зауважити, що традиційно на всій території України, зокрема і в Центральній Хмельниччині, у формуванні прізвищ менш помітна роль жіночих особових імен, ніж чоловічих. Це легко пояснити традицією називати дитину за батьком і обмеженою роллю жінки в суспільстві в період становлення прізвищевої системи. Так, у досліджуваних антропонімах відображено понад 390 календарних імен, серед яких 323 чоловічих і 69 жіночих.

Незважаючи на те, що прізвищетворчий процес уже завершився, але на прізвищеву систему продовжують впливати як мовні, так і екстралінгвальні фактори, які її дещо змінюють [4, с. 18]

Вважаємо, що врахування проаналізованих чинників забезпечило комплексний і послідовний аналіз формування прізвищевої системи Центральної Хмельниччини.

Список використаної літератури

1. Ільченко І. І. Антропонімія Нижньої Наддніпрянщини в її історичному розвитку (надвеликолузький регіон) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / І. І. Ільченко. – Дніпропетровськ, 2003. – 18 с.
2. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю. Й. Сицінського і М. І. Теодоровича) : навчальний посібник / упорядник О. Тимошук. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. – 560 с.
3. Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (граматична структура, морфемна структура, лексико-семантична база, походження) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / І. А. Корнієнко. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
4. Кравченко Л. О. Антропонімія Лубенщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Л. О. Кравченко. – К., 2002. – 20 с.
5. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Г. Д. Панчук. – Тернопіль, 1999. – 18 с.
6. Природа Хмельницької області / за ред. К. І. Геренчука. – Львів : Вища школа, 1980. – 152 с.
7. Рудьова Н. І. Антропонімія Західного Поділля кінця XVIII – XX ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. І. Рудьова. – Івано-Франківськ, 2004. – 24 с.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
9. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 374 с.

10. Хвіщук О. В. Структурно-семантичний аналіз прізвищ жителів м.Нововолинська Волинської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / О. В. Хвіщук. – Луцьк, 2018. – 19 с.
11. Чорний Сергій Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Довідник / С. Чорний. – К. : ДНВП «Картографія», 2001. – 88 с.
12. Національний склад населення України та його мовні ознаки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.

Ющишина О. Н. Экстралингвистические факторы, влияющие на формирование антропонимии Центральной Хмельниччины.

Аннотация

Статья посвящена подробному экстралингвистическому анализу антропонимов. Определены следующие экстралингвистические факторы, которые сыграли важную роль в становлении фамильной системы Центральной Хмельниччины, и способствуют ее дальнейшим изменениям, а именно: культурный, экономический, политический, динамичность социальных процессов, в частности миграция населения, этнический состав, особенности ландшафта, флоры и фауны, традиции названия детей, роль женщины и мужчины в обществе.

Ключевые слова: антропоним, фамилия, фамильная система, экстралингвистические факторы.

Yushchyshyna O. M. Extralinguistic factors that influenced the formation of anthroponymia of Central Khmelnytsky Region.

Summary

The article is devoted to detailed extralinguistic analysis of anthroponyms.

The aim of the article is to study extralinguistic factors that influenced the formation of surnames of Central Khmelnytsky Region. The object of the research is surnames of Central Khmelnytsky Region. The subject of the research is extralinguistic factors that influenced the formation of surnames.

Achievement of the set goal was possible under the condition of the following tasks: to determine extralinguistic factors, to analyze their influence on the surnames and to illustrate examples.

Extralinguistic factors such as cultural, economic, political, dynamism of social processes, in particular population migration, ethnic composition, features of the landscape, fauna and flora, traditions of naming children, the role of women and men in society are identified. Key words: anthroponym, last name, last name, extralinguistic factors. These factors played an important role in the formation of the last name system of Central Khmelnytsky Region and contribute to its subsequent changes. Taking into account the analyzed factors provided a comprehensive and consistent analysis of the formation of last name system of Central Khmelnytsky Region.

Key words: anthroponym, last name, last name system, extralinguistic factors.

УДК 81 1 161.2

Янісів М. П.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: m.yanisi@gmail.com
Іщук М. М.,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики
Національного університету «Львівська політехніка»
E-mail: Gladiolusy@i.ua

**СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА АРГУМЕНТАЦІЇ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ
ІНШОМОВНОЇ ДИСКУСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ**

У статті досліджено дискусію як особливу форму мисленнєво–мовленнєвої діяльності студентів під час обговорення соціокультурологічних та літературних проблем. Проаналізовано основні стратегії й тактики, що зумовлюють ефективність проведення дискусії. Схарактеризовано когнітивні, мотиваційні та операційні особливості дискусії, які впливають на її успішний перебіг, а також подано приклади зі світової літератури, що відображають поведінку співрозмовників.

Ключові слова: дискусія, компетенція, стратегія, тактика, когнітивні, мотиваційні та операційні особливості дискусії.

У теорії аргументації відомо, що дискусія є ефективним засобом формування комунікативної компетенції. Стратегії і тактики переконання учасників дискусії постійно вдосконалюються.

Зростаючий інтерес сучасного мовознавства до пошуку нових моделей і механізмів впливу на учасників дискусії відображений у працях учених, які активно займаються цією проблемою [3; 4; 5]. Відсутність цілісної теорії, наочних моделей та методик, які могли б представити різні види впливу на переконання співрозмовників під час дискусії, зумовлюють актуальність цього дослідження.

Мета праці – з'ясувати основні стратегії й тактики ефективного розв'язання конфліктних ситуацій і схарактеризувати моделі та механізми впливу на переконання учасників дискусії під час обговорення соціокультурологічних проблем.

Відомо, що успішне розв'язання будь-якої соціокультурологічної проблеми вимагає від кожного учасника дискусії чіткої уяви про предмет обговорення і причини її виникнення. Поведінка учасників дискусії під час обговорення пошукової проблеми може бути або конструктивною, або деструктивною. Якщо основна мета конструктивного вирішення проблеми націлена на співпрацю співрозмовників шляхом аргументації, то деструктивне розв'язання проблеми носить руйнівний характер, суть якого – знищення свого опонента. Отже, для того, щоб вибрати ефективну модель впливу на переконання учасників дискусії, треба, по-перше, визначити загальні інтереси учасників дискусії: досягнення мети – розв'язання будь-якої соціокультурологічної проблеми і встановлення істини, зменшення негативних емоцій співрозмовників дискусії, зміна відношення до опонента, об'єктивне обговорення проблеми тощо, а, по-друге, брати до уваги чинники, що впливають на результативність розв'язання проблеми, а саме: час, рівновага сил, культура, світогляд, єдність особистих і загальнолюдських цінностей, відношення учасників обговорення проблеми один до одного [9].

У теорії аргументації до основних стратегій розв'язання конфліктів відносять суперництво, співпрацю, компроміс, пристосування й уникнення [8].

Співпраця є однією з ефективних стратегій вирішення будь-яких соціокультурних проблем. Головна мета опонентів – конструктивне обговорення проблеми, сприйняття іншої сторони не як серйозного ворога, а як зацікавленого учасника розв'язання проблеми. Стратегія співпраці базується на взаємоповазі співрозмовників: доброзичливості, довірі, відкритості, відповідальності за результат тощо. Успішність й ефективність цієї стратегії повною мірою залежить від моральної орієнтації учасників дискусії. Моральність визначає не тільки особисту перспективу кожного з опонентів, але й урахування інтересів один одного на основі рівності й взаємоповаги, тобто відношення до іншого сприймається й інтерпретується ставленням до співрозмовника, виключно і тільки, як до цінності, а не як до засобу [12]. Отже, у цьому випадку моральне налаштування – сприйняття свого співрозмовника, як рівного собі, як самоцінність, й головне сприйняття його таким, яким він є, тобто таким, який має свою особисту людську цінність і гідність. Розв'язання соціокультурної проблеми, як психологічний аспект, має мотиваційну й когнітивну орієнтацію. Мотиваційний план включає налаштування співрозмовників на співпрацю, рівноправні стосунки й спільну дію. У плані когнітивному – це налаштування на їх осмислення й розуміння, тобто розв'язання проблеми. Наприклад, у новелі відомого французького письменника Гі де Мопассана «Пампушка», автор так описує її головних героїв: «У найдальшому кутку, на найкращих місцях, одне навпроти одного, дрімало подружжя Луазо, оптові торговці вином з вулиці Гран-Пон. Луазо, що був колись прикажчиком, купив підприємство у свого збанкрутілого хазяїна і розбагатів. Він по найнижчій ціні продавав дрібним провінціальним торговцям найгірше вино і мав серед друзів і знайомих славу страшеного шахряя, справжнього нормандця – хитрого й життєрадісного. Поруч з ними з неприхованою свідомістю своєї гідності і високого стану сидів пан Карре-Ламадон, фабрикант, особа визначна в бавовняній промисловості, власник трьох бавовняних прядильень, кавалер Почесного легіону і член Генеральної ради. За весь час Імперії він очолював благонамірену опозицію з єдиною метою одержати згодом якомога більше за приєднання до того устрою, з яким він боровся, за його власним виразом, благородною зброєю. Пані Карре-Ламадон, значно молодша від свого чоловіка, була втіхою для призначених у руанський гарнізон офіцерів з порядних родин.

Їхні сусіди, граф і графиня Юбер де Бревіль, мали одне з найстаровинніших і найзначніших нормандських прізвищ. Граф, літній дворянин з величною осанкою, намагався одягатися так, щоб підкреслити свою природну схожість з королем Генріхом IV, від якого, коли вірити легенді, – фамільним гордошам, – завагітніла одна з дам Бревіль, чоловік якої саме через це одержав графський титул і губернаторство в провінції.

Граф Юбер, колега пана Карре-Ламадона по Генеральній раді, представляв орлеаністську партію департаменту. Історія його одруження з дочкою дрібного нантського судновласника назавжди лишилася загадкою. Але оскільки графиня мала величні манери, приймала краще за всіх і про неї ходила навіть чутка, що вона була колишньою коханкою одного з синів Луї-Філіппа, – уся знать поважала її, а її салон вважався першим у департаменті, єдиним, де збереглася ще старовинна вишуканість і потрапити до якого було нелегко.

Багатство Бревелей, що цілком складалося з нерухомого майна, приносило, як казали, п'ятсот тисяч ліврів доходу щорічно. Ці шестеро людей займали найкращу частину карети і уособлювали багату, владну й могутню верству суспільства, верству людей впливових, вірних релігії й твердим устоям.

Через дивний збіг обставин, усі жінки розташувались на одній лавці, і поруч з графинею сиділи дві черниці, що перебирали довгі чотки, бурмочучи молитви. Одна з них була літня, з подзьобаним віспою обличчям, ніби в неї колись впритул вистрелили картечню. В другій, дуже немічній, було гарне, хворобливе обличчя і сухотні груди, які терзала всепоглинаюча віра мучеників і фанатиків" [7].

Згодом письменник показує їхнє ставлення до мадам Руссе через затримання деліжанса пруським комендантом: «Нікого не шокували ці слова – так усі були обурені. Корнюде з такою люттю стукнув кухлем по столу, що він розбився. Піднявся дружний крик обурення проти цього підлого солдафона, усі палали гнівом, усі об'єдналися для опору, ніби в кожного з них просили частину тієї жертви, якої вимагали від неї. Граф з огидою заявив, що ці люди поводяться не краще стародавніх варварів. Особливо жінки висловлювали Пампушці гаряче й ласкаве співчуття. Черниці, які виходили з своєї кімнати тільки до столу, схилили голови й мовчали" [7].

Отже, якщо стратегія співпраці спрямована на розв'язання проблеми, де основним критерієм є ступінь вирішення протиріччя, тобто досягнення повного порозуміння між співрозмовниками, то такі стратегії, як уникнення, пристосування, компроміс, суперництво не повною мірою відповідають основним критеріям розв'язання конфліктних ситуацій, оскільки мають свої, як когнітивні, так і мотиваційні особливості, які своєю чергою, відрізняються один від одного, а відтак сприяють лише частковому розв'язанню проблеми. Так, основна ідея уникнення – це не розв'язання проблеми, а її згасання в силу відсутності об'єктивних причин її продовження і небажання учасників дискусії обговорювати проблему.

Пристосування. Її розглядають як вимушену відмову від боротьби, що можливо за умов зниження мотиву вести дискусію: усвідомлення своєї неправоти, необхідність зберегти добрі відносини із своїм опонентом, або сильна залежність від останнього.

Компроміс. Суть цього явища – завершення конфлікту частковими поступками. Він характеризується відмовою від попередніх своїх вимог і готовністю визнання справедливих претензій іншої сторони, які можуть бути частково обґрунтованими й правомірними.

Суперництво спрямоване на те, щоб домогтись задоволення особистих інтересів, без урахування інтересів співрозмовника. Ця стратегія прагне нав'язати іншій стороні своє розв'язання проблеми, використовуючи при цьому, по-перше, тільки аргументи до сили і, по-друге, тактику залякування, приниження й бажання приголомшити свого опонента.

Як вже зазначалось, стратегія співпраці орієнтується на взаємоповагу учасників дискусії і сприйняття опонента як самоцінності. Під час використання інших стратегій викристалізовується орієнтація на співрозмовника, як на ворога. Вони характеризуються відношенням до свого опонента, як до засобу досягнення своєї мети, якого можна або використати, або ліквідувати чи знищити, як перешкоду. Мотиваційний аспект визначається бажанням домогтись свого, отримати перевагу, відсунути свого опонента будь-якою ціною, а відтак повною мірою відповідає відомому принципу – ціль виправдовує свої засоби. Когнітивний момент – характеризується небажанням зрозуміти свого опонента, а операційний аспект визначається однонаправленістю своїх дій, стимулів й поведінки і підпорядкований досягненню своєї мети. Отже, в основі вибору стратегії й тактики поведінки учасників дискусії в конкретній конфліктній ситуації важливе значення мають когнітивні й мотиваційні орієнтири. Якщо, загалом, когнітивна орієнтація певної стратегії дитермінується дилемою «за» чи «проти», а основна мета – це розв'язання проблеми або навпаки знищення свого опонента, тобто перемога будь-якою ціною, то мотиваційний орієнтир – це задоволення тільки своїх особистих потреб. Незбіг поглядів опонентів під час дискусії викликає вороже ставлення співрозмовників один до одного, і, як результат, висунення звинувачень, здійснення негативних, а

часом й агресивних намірів і дій. Гі де Мопассан так описує героїв новели та їхнє ставлення до Пампушки, які використали її для досягнення своїх цілей, застосовуючи тактику натиску, подавлення, зневаги й приниження: «Сніданок минув сумно; відчувалось ніби певне збайдужіння до Пампушки, бо під впливом нічних міркувань погляди дещо змінились».

Вони довго обговорювали тактику облоги, ніби йшлося про якусь фортецю. Кожен узяв на себе певну роль, умовився, яких доводів йому треба вживати, які маневри належить здійснювати. Виробили план атак, всіляких хитрощів, несподіваних нападів, які примусять цю живу цитадель скласти зброю перед ворогом.

Та тільки-но сіли до столу, як почалася атака. Спочатку повели абстрактну розмову про самопожертву. Наводились приклади з стародавніх часів – Юдіф і Олоферн, потім ні з того, ні з цього – Лукреція і Секст, пригадали Клеопатру, яка приймала на своє ложе всіх ворожих воєначальників і приводила їх до рабської покори. Розповіли навіть фантастичну історію, що виникла в уяві цих мільйонерів-неуків, про римських громадян, які йшли в Капую присипляти в своїх обіймах Ганнібала, а разом із ним – його полководців і цілі фаланги найманців. Потім пригадали всіх жінок, які заступили дорогу завойовникам, зробивши своє тіло полем бою, знярядям панування, і героїчними пестощами підкорили виродків чи ненависних тиранів, принісши свою невинність у жертву помсті й самозреченню.

Розповіли також у туманних висловах про одну англійку з аристократичної сім'ї, що прищепила собі жахливу заразну хворобу, щоб передати її Бонапарту, якого врятувало тільки чудо – раптова слабкість у хвилину фатального побачення.

Та за столом коаліція почала слабнути. У Луазо вихопилося кілька необережних слів. Кожен зі шкури пнувся, намагаючись вигадати нові приклади, і нічого не знаходив, як раптом графиня, може й не навмисне, а просто з непевним бажанням віддати належне релігії, звернулася до старшої черниці із запитанням про великі приклади з життя святих. Адже багато святих творили діяння, які в наших очах були б злочинними, але церква легко прощає ці гріхи, якщо вони зроблені в ім'я бога або на користь ближньому. Це був могутній аргумент, графиня скористалася ним. Тоді, чи то внаслідок мовчазної угоди, завуальованої догідливості, до якої призвичаївся кожен, хто носить духовний одяг, чи то внаслідок щасливого недоумства, стара черниця чудово підтримала змову, її вважали соромливою, а вона виявила себе сміливою, балакучою, навіть жорстокою, її не бентежили казуїстичні вагання; доктрина її була подібна до залізного посоху, віра – непохитна, а совість не знала сумнівів.

Вона вважала жертвоприношення Авраама цілком природним, бо сама, не гаючись, забила б батька й матір, коли б почула наказ із неба; ніяка провина, на її думку, не може прогнівати бога, якщо наміри, що керували людиною, похвальні. Графиня, яка хотіла здобути якнайбільше користі з духовного авторитету своєї несподіваної співниці, викликала її на довге повчальне тлумачення моральної аксіоми: "Мета виправдує засоби". Вона ставила їй запитання:

– Отже, сестро, ви вважаєте, що бог допускає всі шляхи й прощає провину, якщо намір чистий?

– Та як же можна сумніватися в цьому, пані? Дуже часто вчинок, сам по собі гідний осуду, стає похвальним завдяки наміру, який його надихає.

І вони продовжували в тому ж дусі, обговорюючи волю бога, передбачаючи його рішення, приписуючи йому втручання у справи, які, певно, зовсім його не обходили» [7].

Таким чином, на характер когнітивних і мотиваційних орієнтацій учасників дискусії впливають, з одного боку, конфліктна ситуація, як психологічний аспект дискусії, а з іншого боку, особисті морально-етичні цінності людини, які визначають її внутрішнє переконання й поведінку, а відтак схильність прийняття рішень – позитивних або негативних. За твердженням Арістотеля, етика дає відповідь на питання, що повинна робити людина, щоб робити правильні й справедливі вчинки, а мораль, як система етичних цінностей, визначає її поведінку при спілкуванні з іншими людьми [1].

«Норми моралі, – зазначає Артур Шопенгауер, – отримують своє ідеальне вираження у загальній уяві про добро і справедливість і про те, як повинна вести себе людина залежно від обставин». Її морально-етичні норми поведінки завжди повинні збігатися із самою сутністю людини і виявити себе через естетичний вчинок, зміст і смисл якого полягає у повазі до свого опонента, а внутрішнім стержнем і структурою поведінки морального усвідомлення є відповідність суцього й обов'язкового [10]. У цій діалектичній єдності криється істинна поведінка людини, яка у своїй

діяльності повинна керуватися такими категоріями і поняттями, як добро, справедливість, шляхетність, добропорядність, добродійність, доблесть, добро, великодушність, поважність, чесність, відповідальність, доброзичливість, гойність, мудрість, стриманість, скромність, чуйність, милосердя, прихильність, розсудливість, привітність, щедрість, людяність тощо.

Таким чином, з одного боку, людина прагне вести себе морально й відповідально, а з другого боку, вона задовільняє свої потреби та інтереси, реалізація яких повною мірою повинні співпадати з морально-етичними нормами її поведінки. Ця єдність, у своєму розвитку, повинна завжди існувати в усіх формах людського життя. Якщо цей зв'язок порушується, тоді він переходить у внутрішнє протиріччя людини, тобто задоволення особистих потреб переходить у свою практичну протилежність – егоцентричний прагматизм, і тоді людина керується такими категоріями і поняттями, як: зло, несправедливість, особиста вигода, зухвальство, пихатість, самовпевненість, невдячність, непошана й нехтування, лють, гнів, тиранічна зверхність, свавілля, підлість, нікчемність, ненависть, користолюбство, ворожість, злобність, заздрісність, жадібність, злобність, зневажливість, честолюбство, захланність, недоброчесність, лиходійство, лицемірство, жадібність до наживи, і, як результат, цей внутрішній конфлікт, це внутрішнє протиріччя виявить себе в аморальних і неетичних нормах поведінки людини. Оскільки, як зазначав Арістотель, «...здатність вступати у спілкування відрізняє людину від недорозвинутих у моральному сенсі істот і від надлюдини, тому той, хто не здатний вступати у спілкування, або думає, що він є самодостатнім і не відчуває потреби ні в чому, отже, не є елементом держави, – стає або твариною, або божеством» [2, с. 379].

Так як розв'язання будь-яких соціокультурних проблем визначає морально-етичні норми поведінки людини, то саме спілкування виступає засобом для досягнення цілей дискусії. Такі категорії й поняття, як справедливість, добро, відповідальність, мають життєво важливий екзистенційний смисл, тому що існування людини – це повноцінне, наповнене реальне життя, а не якась її абстракція. Отже, коли співрозмовники під час дискусії нехтують морально-етичними нормами і принципами поведінки, вони втрачають не тільки високі ідеали людини, але і сомоідентифікацію особистості як духовної цінності.

Таким чином, в основі вибору стратегії й тактики, особливо під час розв'язання соціокультурних проблем, лежить загальний морально-етичний принцип людського існування, який відображається в імперативі Іммануїла Канта: «Роби так, щоб максима твоєї волі завжди могла мати також і силу принципу всеосяжного блага» [6]. Наріжним каменем морально-етичної норми поведінки людини в будь-якій ситуації є: урахування інтересів співрозмовників, повне взаємопорозуміння і сприйняття свого опонента не як засіб для досягнення своїх цілей, а як духовну особистість; результатом спілкування повинно бути розв'язання соціокультурних проблем і встановлення істини.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Полн. собр. соч. Т. 3. / Арістотель / пер. с древнегреческого ; под общ. ред. А. И. Довлатова. – М. : Мысль, 1983. – 812 с.
2. Арістотель. Полн. собр. соч. Т. 4. / Арістотель / пер. с древнегреческого ; под общ. ред. А. И. Довлатова. – М. : Мысль, 1983.
3. Белова А.Д. Лингвистические аспекты аргументации / А.Д. Белова. – К. : ИИА «Астрей», 1997. – 311 с.
4. Брутян Г.А. Философские проблемы аргументации / Г.А. Брутян, И.С. Нарский. – Ереван : Изд-во АН Армянской ССР, 1986. – 476 с.
5. Ивин А.А. Риторика: искусство убеждать / А.А. Ивин. – М. : ФАИР –ПРЕСС, 2002. – 304 с.
6. Кант І. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1924070139304/filosofiya/immanuyil_kant_tvorets_nimetskoyi_klasichnoyi_filosofiyi_osnovni_ideyi_kanta
7. Мопассан Гі. Пампушка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=919&page=5>
8. Томас Кеннет, Кілмен Ральф. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eu.themyersbriggs.com/ru-RU/tools/TKI/TKI-history>
9. Рубинштейн Л.С. Бытие и сознание / Л.С. Рубинштейн // Человек и мир. – СПб. : Питер, 2003. – С. 282–501.
10. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность / Артур Шопенгауэр / общ. ред., вступ. ст. А.А. Гусейнова и А.П. Скрипника. – М. : Республика, 1992. – 448 с.
11. Шантарин Е.В. Методика проведения бесед-дискуссий при обучении устной речи в языковом вузе: дис. ... канд. пед. наук / Е.В. Шантарин. – Владимир, 1973. – 162 с.

12. Янісів М.П. Психологічні засади формування іншомовної дискусійної компетенції на основі художніх текстів / Янісів М.П., Іщук М.М. Ділай М.П. // Лінгвістичні дослідження. Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. – Випуск 48. – Харків, 2018. – С. 216–224.

Янисив М. П., Ищук М. М. Стратегия и тактика аргументирования как базис формирования иноязычной дискуссионной компетенции.

Аннотация

В статье анализируется дискуссия как особая форма мыслительно-речевой деятельности студентов во время обсуждения социокультурных и литературных проблем. Анализируются основные стратегии и тактики, обуславливающие эффективность ведения дискуссии. Дана характеристика когнитивной, мотивационной и операционной особенностей дискуссии, которые влияют на ее успешный ход, а также поданы примеры из мировой литературы, отображающие поведение собеседников.

Ключевые слова: дискуссия, компетенция, стратегия, тактика, когнитивные, мотивационные и операционные особенности дискуссии.

Yanisiv M. P., Ishchuk M. M. Strategy and tactics of argumentation as a basis of other languages competency formation.

Summary

The object of the study is discussion as a specific form of cognitive-spoken activity of students, while discussing socio-cultural and literature problems. The background of the article is determined by the lack of similar studios in domestic pedagogics.

The main aim of the article is to determine main strategy and tactics of effective solution of conflict situations and characterize the models and mechanisms of influence on persuasions of discussion participants while debating sociocultural problems.

Main strategy and tactic which cause effectiveness of discussion are analyzed. Characteristics to cognitive, motivational and operational peculiarities of discussion, which influence its successful performance, are presented. Examples from the world literature are given.

The main moral-ethical principle of human existence underlies in the basis of choosing strategy and tactics. It is reflected in the imperative of Immanuel Kant "Do everything the way, that maximum of your will always could also have the force of overall weal principle".

The milestone of moral-ethic norm of a person's behavior in any situation is: taking into account collocutor's interests, mutual understanding and perceiving your opponent not as a means to meet your purposes, but as a spiritual personality. The result of debating should be solution of sociocultural problems and ascertainment of truth.

The analysis of strategy and tactics of discussion should be continued as debating was, is and will be the milestone of people's communication.

Key words: discussion, competence, strategy, tactics, cognitive, motivational and operational peculiarities of discussion.

УДК: 811,161,2: 81'44

Янчишин А. М.,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: ukrfilol@ukr.net

ДЕНОТАТНО-НОМІНАТИВНА СТРУКТУРА ВЛАСНИХ НАЗВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Стаття присвячена дослідженню систематизації власних назв транспортних засобів, в основі яких – особливості іменованих денотатів. Запропонована класифікація дозволяє більш чітко структурувати ономастикон української мови.

Ключові слова: автотранспортонім, армотранспортонім, волатранспортонім, гідротранспортонім, мототранспортонім, флайттранспортонім, функціотранспортонім.

Серед багатьох проблем сучасної ономастичної науки однією з основних є проблема розробки структури термінозначень власних назв.

Історія становлення та формування загальної термінологічної системи ономастики сягає ще часів існування Києво-Могилянської академії, хоча систематизація пропріальних одиниць фактично була розпочата лише в XIX ст. Підвалини наукової типології власних назв було закладено у другій

половині ХХ ст., а основоположниками її можна вважати А. О. Білецького, К. Й. Галаса, Ю. О. Карпенка, І. І. Ковалика, В. В. Німчука, Н. В. Подольську, Я. О. Пуру, Я. Свободу, О. С. Стрижака, К. К. Цілуйка, П. П. Чучку.

Зростання загального культурного рівня населення, стрімкий розвиток науки й розширення масштабів науково-технічної інформації вимагають від науковців, з одного боку, удосконалення національної терміносистеми, а з іншого – гармонізації української термінології з міжнародною. У цьому сенсі автомобільна терміносистема як порівняно молода підсистема загальнонародної мови привертає увагу своєю лінгвістичною невизначеністю [1; с. 2].

Власні назви автомобілів у своїх працях розглядали А. А. Ісакова, І. С. Карабулатова, Ю. В. Куш, Н. В. Нікуліна. Однак на сьогодні відсутня денотатно-номінативна структура таких пропріальних одиниць, що і зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Власні назви транспортних засобів загалом є складником прагматонімії, зокрема товаронімії. Такі оніми кваліфікуються як **транспортоніми** ← транспорт, пор. «[лат. *transportare* – переміщувати, переносити] – 1) галузь економіки, що здійснює перевезення пасажирів і вантажів; 2) перевізні засоби; ... 5) судно військового флоту, що забезпечує кораблі паливом, водою, боєприпасами, харчами тощо; вантажне морське судно цивільного флоту» [9; с. 682].

У свою чергу, транспортоніми поділяються на низку підвидів:

– **автотранспортоніми** – номінації автотранспортних засобів: легкових і вантажних автомобілів, автобусів тощо (пор. «[грец. *autos* – сам]» – частина складних слів, яка за значенням відповідає словам... 4) «автомобіль», «автомобільний» [9; с. 18]: «*Богдан*», «*Запорожець*». До складу автотранспортонімів ми відносимо: **автоонім** – власну назву легкового автомобіля («[англ. *auto* – автомобіль]») – автомобіль, призначений для перевезення людей і легкого багажу [3; с. 464]; **автобусонім** – онім на позначення багатомісного автомобіля («[англ. *bus* – автобус]») – багатомісний автомобіль для перевезення пасажирів [3; с. 11], **автовенонім** – термін, що окреслює поняття вантажного транспорту («[лат. *Vehis* – вантаж]») – вантажний автомобіль; ваговоз [3; с. 176];

– **армотранспортоніми** – найменування військових транспортних засобів (від лат. *arma* – «зброя; війна; збройні сили, армія, війська» [9, с. 76]: «*Град*»; «*Катюша*». Серед них: **телумонім** – власна назва вогнепальної ручної зброї («[лат. *telum* – зброя]») – зброя для нападу або оборони, зокрема: автомат («*АК*» – *автомат Калашникова*), граната («*РГД-5*» – *ручна граната дистанційної дії*), карабін («*СКС*» – *самозарядний карабін Симонова*), кулемет («*ВКВ*» – *великокаліберний кулемет Володимирова* (рос. «*КПВ*» – *Крупнокалиберный пулемёт Владимирова*)), пістолет («*ПБ*» – *пістолет безшумний*); **драйвтелонім** – термін на позначення пересувної важкої зброї («[англ. *drive* – везти, їздити, катати, переслідувати]») та («[лат. *telum* – зброя]») – назва всіх бойових і технічних засобів бойової техніки, яка використовується для ведення бою, а також для забезпечення військ в бою та навчанні. До бойових машин належать: *бойова машина піхоти* («*БМП*»), *бойова машина десанту* («*БМД*»), *бойова машина реактивної артилерії* («*БМРА*»), *бойова машина вогнеметників*, *бойова машина розвідки* або *бойова розвідувальна машина* («*БРМ*»), *бойова машина вогневої підтримки* або *бойова машина підтримки танків* («*БМВП*» та «*БМПТ*»), *бойова машина з важким озброєнням*, *броньована інженерна машина* («*БІМ*»), *броньована ремонтно-евакуаційна машина* («*БРЕМ*»);

– **велотранспортоніми** – власні назви велосипедів («лат. *velox* (*velocis*) – швидкий] – частина складних слів, що відповідає слову зі значенням «велосипедний» [9; с. 135]): **VELOONIM** – власна назва велосипеда: «*Україна*»; **тандемонім** – термін на позначення тандема («[англ. *tandem* – розташування низкою, тандем, упряжка цугом]») – велосипеда з двома ведучими механізмами і двома сидлами, розташованими одне за одним: «*Ранід*»;

– **гідротранспортоніми** – номінації кораблів («[грец. *hydōr* – вода] – частина складних слів, яка за значенням відповідає слову «вода», «водний простір» [9; с. 171]): «*Ракета*». До гідротранспортонімів належать: **океанотранспортонім** – власна назва транспортного засобу, призначеного для пересування морями, океанами («[лат. *Oceanum* – океан]») – водний простір, що вкриває більшу частину земної кулі й поділяє суходіл на материки та острови [3; с. 662]: «*БГ-50*» (англ. «*BG-50*»), **рівертранспортонім** – термін на позначення транспортного засобу, призначеного для пересування по водних артеріях («[англ. *river* – потік, ріка, річка]») – водний потік, що живиться із джерела або стоком атмосферних опадів і тече по видовжених зниженнях рельєфу від верхів'я до гирла [7; с. 574]: «*РЛА 12-0*»;

– **флайттранспортоніми** – власні назви транспортних засобів наземного сполучення («[англ. *flight* – політ]») – пристрій для польотів в атмосфері або космічному просторі. Наприклад: **аеротранспортонім** («[лат. *aeris* – повітря]») – власна назва пристрою для польоту в межах атмосфери: «Ан-225 «Мрія»» (літак); **космотранспортонім** («[грец. *kosmos* – Всесвіт] – частина слова, яка відповідає поняттю «Всесвіт» [9; с. 386]): «Оріон» (космічний корабель);

– **волатранспортоніми** – власні назви залізничного транспорту (пор. «[лат. *volatus* – залізниця, огорожа, поперечка, поруччя, рейка] – дорога з рейковою колією, признач. для пересування залізничного рухомого складу [5; с. 189]. До складу волатранспортонімів входять: **волапасажи́ртранспортонім** – найменування транспортних засобів, призначених для перевезення пасажирів дорогами з рейковою основою («[лат. *passenger* – їздець, пасажир, сидок]») – людина, яка здійснює поїздки поїздом, пароплавом, літаком [7; с. 84]: «ЧС-7» – чехословацький; **волаононі́м** – позначення транспортного засобу, призначеного для перевезення вантажу дорогами з рейковою дорогою («[лат. *onus* – вантаж]») – речі, товари, які перевозяться або призначені для перевезення (рідше для перенесення): «ДР-98908»;

– **мототранспортоніми** – найменування мотоциклів, мопедів тощо (від «[лат. *moto* – безперервно рухаю] – частина складних слів, яка має значення «моторний», «моторизований»») [9; с. 468]. Різновиди мототранспортонімів: **мотоо́нім** – власна назва мотоцикла («[англ. *motorcycle* – мотоцикл]») – дво- або триколісна машина з двигуном внутрішнього згоряння для їзди по безрейкових дорогах: «Карпати», «Мураха» (рос. «Муравей»), «Тріумф», «Урал», «Ямаха»; **мопедоо́нім** – номінація мопеда («[англ. *moped* – мопед]») – мотоцикл педальний; легкий малопотужний мотоцикл, що має також педальний привод [8; с. 694]: «Верховина», «Рига-11»;

– **мультифункціотранспортоніми** – номінації багатофункційних транспортних засобів для виконання певних робіт (пор. «[лат. *multis* – багато]») – перша частина складних слів, що означає множинність предметів або багаторазовість якихось дій, функцій [6; с. 824] та («[англ. *function* – діяльність, призначення, функція]») – дія зі знач. робити [7; с. 587]). Серед них: **екскаваторо́нім** – власна назва екскаватора («[англ. *excavator* – екскаватор, землекоп, копальник, копач]») – самохідна машина для розробки, переміщення ґрунтів, гірських порід, корисних копалин і різних сипких та кускових матеріалів [4; с. 460]: «Хендай Р210» (англ. «Hyundai R210»); **комбайно́нім** – найменування комбайна («[англ. *combine* – комбайн]») – складна машина, що одночасно виконує роботу кількох машин, цикл виробничих процесів [6; с. 241]: «Нива»; **тракторо́нім** – назва трактора («[англ. *tractor* – трактор, тягач]») – гусенична або колісна самохідна машина для переміщення та приведення в дію сільськогосподарських та інших знарядь [6; с. 226]: «Дніпро», «Кріт», «Салют».

Транспортоніми слід відрізнити від порейонімів, якими є індивідуальні найменування транспортних засобів (наприклад, транспортонім «ЛАЗ-695 Турист», а порейонім – «Юність», оскільки таку власну назву мав автобус цієї марки). Денотатно-номінативна класифікація власних назв різних онімних полів має свої термінозначення. Зокрема, у монографії «Структура онімного простору української мови» М. М. Торчинський зазначає: «Порейонімія членується на **авіапорейоніми** – найменування літальних апаратів: літак «Ілля Муромець»; **автопорейоніми** – власні назви автомобілів: автобус «Юність»; **космопорейоніми** – назви космічних апаратів: космічний корабель «Союз-2»; **локопорейоніми** – найменування залізничних потягів: фірмовий поїзд «Чорноморець»; **метропорейоніми** – власні назви потягів метро: поїзд метро «Комсомолец»); **науто́німи** – найменування кораблів (від грец. *νατιχόν* – «флот»: «Росія», «Адмірал Нахімов», «Ялта»), причому для наутонімів розроблені навіть окремі закони номінації, які залежать передусім від типу корабля» [10; с. 209].

Денотатно-номінативна класифікація транспортонімів, розроблена відповідно до засад сучасного термінотворення, доповнює термінологічну систему ономастичної науки та передбачає чітке розмежування цього класу із суміжними підполями власних назв, зокрема хрематонімами і порейонімами.

Список використаної літератури

1. Нікуліна Н. В. Становлення сучасної української термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – українська мова / Н. В. Нікуліна; Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 20 с.
2. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

3. Словник української мови : в 11 т / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 1 : А – В [ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. – К. : Наукова думка, 1970. – 799 с.
4. Словник української мови : в 11 т / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 2 : Г – Ж [А. П. Білоштан, М. Ф. Бойко, В. П. Градова, Г. М. Колесник, О. П. Петровська, Л. А. Юрчук]. – К. : Наукова думка, 1971. – 550 с.
5. Словник української мови : в 11 т / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 3 : З– / [А. А. Бурячок, В. М. Білоноженко, А. П. Білоштан, Г. М. Гнатюк, Н. П. Дзятківська, О. С. Марценківська, А. Ф. Панасенко, В. Д. Цвях, Т. К. Чергоризька, Н. І. Швидка, Г. Т. Яценко]. – К. : Наукова думка, 1972. – 744 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 4 : І – М / [ред. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
7. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 7 : Поїхати – Приробляти / [О. С. Марцинківська, Л. О. Родніна, В. М. Русанівський, Н. І. Швидка (упорядники основного матеріалу), В. П. Градова, В. В. Жайворонок, Л. П. Жаркова, А. Ф. Марахова, О. П. Петровська, В. Б. Фридрак, В. Д. Цвях (уклали частину матеріалів)]. – К. : Наукова думка, 1976. – 723 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 11 : Х–Ь / [В. М. Білоноженко, В. Й. Горобець, Ш. Г. Кренцель, А. Ф. Марахова, Л. О. Симоненко, В. Ю. Франчук, Г. Т. Яценко]. – К. : Наукова думка, 1980. – 699 с.
9. Сучасний словник іншомовних слів / уклали : О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
10. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія. / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
11. Янчишин А. М. Власні назви промислових товарів: типологія, походження і функціонування: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / А. М. Янчишин. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького, 2019. – 356 с.

Янчишин А. Н. Денотатно-номинативная структура имен собственных транспортных средств.

Аннотация

Статья посвящена исследованию систематизации имен транспортных средств, в основе которых – особенности именуемых денотатов. Предложенная классификация позволяет более четко структурировать ономастикон украинского языка.

Ключевые слова: автотранспортоним, армотранспортоним, волатранспортоним, гидротранспортоним, мототранспортоним, флайттранспортоним, функциотранспортоним.

Yanchyshyn A. M. Denotation and Nomination Structure of Proper Names of Means of Transport.

Summary

The article deals with characteristics of denotative and nominative structure of means of transport as a class of tovaronyms. Being relatively young subsystem of general language, automobile terminology system draws attention with its linguistic ambiguity. Proper names of automobiles were analyzed by A. A. Isakova, I. S. Karabulatova, N. V. Nikulina, Yu. V. Kushch. However, currently there is no denotative and nominative structure of such proprial units. Proper names of means of transport are part of pragmatonymy, namely tovaronymy.

Transportonyms are nominations of means of transport that are further subdivided into several subtypes. These include automobileonyms (nominations of automobile means: passenger cars and trucks, busses etc); armotransportonyms (nominations of military means of transport); velotransportonyms (proper names of bicycles); hydrotransportonyms (names of vessels); flytransportonyms (proper names of means of elevated track transport); volatransportonyms (proper names of rail transport); mototransportonyms (names of motorcycles, mopeds etc); functiotransportonyms (nominations of multifunctional means of transport for specific jobs). Groups of means of transport are terminologically divided into other subgroups.

Transportonyms should be differentiated from poreyonyms that are individual names of means of transport (for instance, transportonyms “ЛАЗ-695 Turyst”, poreyonym “Yunist”).

By the character of nomination denotations, new typology of transportonyms primarily includes general theoretical issues that generally supplement respective subsystem of onomastics.

The proposed classification allows more detailed structuring of the Ukrainian language onomasticon.

Key words: autotransportonim, armotransportonim, velotransportonim, hydrotransportonim, mototransportonim, flightransportonim, functionaltransportonim.